

ҲАЛИМ САЙИД

ТУФИЛДИНГМИ,
БУ ДУНЁДА
ТОЛИБСАН!

ТОШКЕНТ «МАЪНАВИЯТ» 2007

Мазкур китоб мавзуси жамиятдаги маънавий-маърифий масалалар, журналистика илми, хусусан, узбек журналистикаси тарихи, замонавий журналистика муаммолари, ахборот хуружлари, уларга қарши кураш масалаларига бағишланган. Унда таҳлилий, илмий мақолалар, интервьюлар ва бошқа публицистик жанрлардаги материаллар, муаллиф ижодига мансуб фотосуратлар урин олган. Китоб халқ зиёлилари — маънавий-маърифий соҳа ходимлари, ўқитувчилар, жанрларни ўрганаётган журналистика факультетлари талабаларига мўлжалланган.

Масъул муҳаррирлар:
Маҳмуд Саъдий, Аҳмад Отабоев

С 22

Сайид, Ҳалим.

Туғилдингми, бу дунёда толибсан! / Ҳалим Сайид; Масъул муҳаррирлар: М. Саъдий, А. Отабоев. — Т.: «Маънавият», 2007. — 256 б.

ББК 70.01(5У)

С 4702620204-2
M25(04)-07

ISBN 978-9943-04-002-1

© «Маънавият», 2007

*Маърифатпарвар бобом сайид
Абдуллахон Абдувоҳидхон ўғлининг
порлоқ хотирасига бағишлайман.*

Муаллиф

БИРИНЧИ ФАСЛ

ТАЛАБА-ЖУРНАЛИСТ ИЖОДИ

Улуғ узбек адиби Абдулла Қодирий: «Мозийга қайтиб иш кўриш хайрлик, дейдилар», деб ёзган эди.

Жонажон Ватанимиз ўз мустақиллигининг ўн беш йиллигини байрам қилди. Неча-неча авлодлар учун армон бўлиб келган Ватан озодлиги бизга насиб этган экан, зиммамиздаги масъулият ҳам шунга яраша – залварли.

Ўн беш йил мобайнида эришилган ютуқлар ғоятда салмоқли. Барча соҳаларда изчил давом эттирилаётган ислохотлар, хусусан, таълим тизимидаги туб янгиланишлар, ўзгаришлар кўламини, миқёсини тасаввур қилмоқ учун, ҳеч бўлмаса, улуғ Қодирий айтмоқчи, «яқин ўткан кунлардан» айрим мисоллар келтириб, қиёслаб кўриш керак.

Ўтган асрнинг 80–90-йилларида таълим қай аҳволда эди, нималар ўқитиларди, қандай ўқитиларди?.. Умри тугаб бораётган ҳукмрон коммунистик тузум жамиятнинг барча соҳалари қатори таълим тараққиёти йўлида ҳам ғов бўлиб турарди.

Муаллиф ўша даврнинг аламлари, сўнгсиз изтиробларига гувоҳ ва уларни ўша пайтда имкон даражасида қўзғатган туширишга уринган. Мазкур рисоланинг илк фаслига талабалик йиллари далили сифатида XX асрнинг 90-йиллари ёзилган айрим мақолалар киритилди. Мақсад шулки, яқин ўтган замондаги ўқиш-ўқитишнинг ахволини, талабанинг фикр-ўйларини, аниқроғи, чорасиз ўй-кечинмаларини яна қайта эслаб, мустақиллигимиз кадр-кимматини юракдан хис этмоқ, шунга даъват қилмоқ. Шу боисдан, ўша йиллари газета ва журналларда эълон этилган ушбу мақолаларнинг мазмун-моҳиятини айнан сақлаган ҳолда эътиборингизга ҳавола этишни лозим топдик.

МАНЗИЛИНГ ҚАЙДА, ДЎСТИМ?..

Талаба дўстим, ҳеч ўйлаб кўрдингми, биз ўзи нималарни ўқиб-ўрганяпмиз? Ҳамма нарса чалкаш бўлиб кетган бир даврда илм олишни унутиб қўймадикми? Талаба талабида яшаяпмизми? Боболар замони илм толиблари билан ҳозирги талабалар ўртасида қандай фарқ бор? Ўқишдан асл муродимиз нима? Киши қорни тўқ, усти бут бўлиши учунгина яшайдими — қиладиган бошқа иши, ўйлайдиган ўйи, каттароқ орзу-умиди йўқми? Боболаримизнинг руҳоний олам, охират ҳақида ўйлашганининг, алломаларимиз Яратганнинг васлига етишга интилганларининг сири нимада экан? Бу сингари ниятлар замирида қандай маънолар яширинган?

Хўш, биз қай тариқа яшамоғимиз, нималарга интилоғимиз лозим? Жисмимиз майлига ихтиёр берсак, руҳиятимиз аҳволи не кечади? Жисмоний ҳаёт билан маънавий олам уйғун бўлмоғи керак эмасми? Маънавиятимизни бойитиб, боболаримиз руҳини шод этиш учун биздан нималар талаб қилинади? Тана майллари измига бўйсунушнинг ёки зўравонлик билан кун кечирмоқликнинг оқибати ёмонлиги ва бундай ғайриохлоқий урунишлар инсон ҳаётининг моҳиятига зидлигини тушунишга наҳотки қурбимиз етмайди? Ёки бу дунё зўравону ноҳақларники экан, деб тушкун кайфиятда юраверамизми?..

Масалан, дейлик сиз муҳандислик факультетида таҳсил оляпсиз. Наҳотки, оддий мурват ясайдиган янги бир ускуна яратиб, ОЛИМ деган унвонга эга бўлгач, маошингиз ошиб, машина олиб, тўқ яшашни ҳаётнинг моҳияти, деб тушунсангиз? «Биз қайдан келдик, қайга кетяпмиз? Дунёда нима гап? Миллат сифатида жаҳонда мавқе-мартабамиз қандай?» деган азалий саволлар сизни қийнамайдими ҳеч? Ёки ўша темиртан ускунангиз бу саволларга жавоб бўла оладими? Тараққиёт, илм-техника ривожини ўз йўлига, лекин нафс ғамида ғимирлаб, руҳиятимизни абгор этиб, бир кун ўзимиз ҳам темиртан ускунага айланиб қолмаймизми?

Миллатлар ўртасидаги низолар, тўкилган қонлар нима-

нинг оқибати? Сиёсатнинг дейсизми? Ҳойнаҳой, қоғоздаги социализм ёхуд сталинизм маҳсули, деб ўйлаётгандирсиз? Аслида «изм»сиз жамиятда ҳам яшаса бўлмайдими?

Келинг, дунёвий муаммоларни бир четга қўйиб, ўзимизнинг кундалик ташвишга қайтайлик. Сиз қандай фанлару касбларни эгаллаб, улардан нечоғли маънавий озуқа олиб яшамоқчисиз? Ҳарҳолда «талабалик — олтин даврим» деб беш йилни шамолга совурмассиз? Ахир, инсон ҳаётда умр бўйи талаба бўлиб яшамайдими? Ўқишдан сўнг, 3 йилда номзод ва 5 йилда етук олим бўлдим, дея кифояланиш ўзини тор доирага чеклаб қўйиш эмасми?

Ўқув режаларимизнинг бошида турган сиёсий тарих (КПСС тарихи), диалектик материализм сингари бир ёқлама фанларни ўқиб бировнинг қоникқанини эшитганмисиз? Бу даргоҳни битирганлар бир хилда ўхшаш ишланган, фақат буйруқни бажарадиган темиртанларга ўхшамайдими? Дунё фалсафасини ўқисак, турли хил қарашдан хабардор бўлиб борсак, инсонга ўхшаб одимламаймизми? Боболаримиз ҳаётини, динини ва алифбосини ўрганишга имкон бермай, бизни нуқта билан бошқариладиган ҳиссиз аппаратга айлантираётганларни наҳотки пайқамасак?!

Дунёдаги кирдикорларга қаранг — ота болага, ака эса укага ганим, миллатлар бир-бирига душман. Бундай вазиятда ишга солинаётган қуроллар одамнинг ақллилигидан нишонми? Ёки бу аждодлари бир бўлган элнинг ўзаро қариндошлигидан беҳабарлиги оқибатида келиб чиққан калтафаҳмликими? Онгсизликми? Қуруқ, ҳиссиз маърузалардан кўчирмалар олиб, уларни бефарқ оломонга ўқиб беришдан не наф? Буни билим бериш, таҳсил олиш, деб бўладими?

Саволларнинг охири йўқ... Лекин уларнинг ҳар бири биздан жавоб талаб этади. Дўстим, сиз ўз зиммангизга қандай вазифаларни юклагансиз? Жиноят, зўравонлик, адолатсизлик кучайиб бораётган, одамлар ўртасида меҳроқибат кўтарилаётган, ёшлар қонига жангарилик лойқаси қуйилаётган, гўзаллик деб атаганимиз сезгидан ажралиб қолаётган ДУНЁда яшашдан мурудингиз не?..

«Ёш ленинчи» газетаси (1990 йил 7 декабрь)

ТУФИЛДИНГМИ, БУ ДУНЁДА ТОЛИБСАН!

Ҳозирги талаба қандай шароитларда ўқиши керак? Аввало, унинг олий ўқув юрти талабаси бўлгунига қадар, яъни ўрта мактабда олган билими талабга жавоб берадими? Олий ўқув юртини мутахассис сифатида яқунлаганда савияси қандай бўлиши даркор? Яқунлаш деганда муайян касбни эгаллаш учун зарур бўлган беш йиллик бошланғич маълумотни назарда тутяпман. Аслида, чиндан олим бўламан, деган инсон умр бўйи толиб сифатида ўқийди, ўрганади, изланади.

Лекин олий ўқув юртлари муайян илм мезъорини, йўналишини белгилаши лозимлигидан келиб чиқиб, юқорида зикр этилган саволларга жавоб излашга ҳаракат қилайлик. Мулоҳазаларимиз умумий бўлиб қолмаслиги учун муаммони бир талабанинг оилавий аҳволи, ўқиши, орзу-ўйлари мисолида ўрганамиз. Исм-шарифи ўзгартириб берилаётган қаҳрамонимиз ТошДУнинг журналистика факультетида таҳсил олади.

Салим ўқишга кирганида айримлар унинг ота-онасидан очиқчасига: «Қанча билан киритдингиз?» дея сўрашарди. Ҳатто, ночор ҳолларига қарамай фалон минг сўм кетганини ўзларича тахмин қилиб ҳамдардлик билдирганлар ҳам бўлди. Лекин отасининг: «Ўғлим ўз билими билан ўқишга кирди», деган жавобидан уларнинг юз-кўзларида «бўлиши мумкин эмас», деган эътирозни пайқаш қийин эмасди. Тасодифми ёки омади чопдими, ҳар қалай, Салим ҳарбий хизматни ўтаб келиб қисм қўмондонлигининг тавсияномаси билан имтиҳонлардан «ўрта» ва «яхши» баҳолар олиб талабаликка қабул қилинди. Албатта, бўлар-бўлмас «миш-миш»лардан қулоғи роса қизиди. Бироқ журналистика факультети шундай даргоҳки, кимнинг қинғир йўллар билан, кимнинг эса ўз билими билан ўқишга киргани тез орада аён бўлади-қолади. Бунда талабанинг ўқиши, билими, фикрлаши, дунёқараши, энг асосийси, ёзишга иқтидори бор ёки йўқлиги ҳал этувчи омиллар ҳисобланади. Отасининг курсиси еки чўнтағи воситасида ўқишга

жойлашган эркатой журналист-талаба иштиёқ билан ўқигиси келавермайди.

Мана, Салим таълимнинг уч йилини ўтказди. Баҳоли қудрат ёзишни ўрганяпти. Мақола ўз-ўзидан ёзилавермас экан. Бўм-бўш калла билан журналист бўлишни орзу қилиш – «олма пиш, оғзимга туш» дегандай гап. Билими бўлатуриб, ёзиш иқтидори бўлмаса ҳам ҳеч иш чиқмайди. Демак, журналистнинг дунёвий фанлардан хабардорлиги, билими, янгиликка интилиши билан бирга, асосийси, ёзишга малакаси бўлиши керак.

Унинг ўқишга кириши «қайта қуриш» деган талотўм одамлар меъдасига тега бошлаган, факультетда ҳам, шаҳарда ҳам, хуллас, ҳаётда бесаранжом вазият бошланган паллага тўғри келди. Порахўрлик муаммоси, она тили масаласи, норасмий ташкилотлар, пахта яккаҳоқимлиги, Орол фожиаси – булар барчаси бир йўла кун тартибига чиққанди.

У доим гоҳ ўзи билан ўзи, гоҳида дўстлари билан мулоқот қилар, тортишар, фикр алмашишар, шу зайл ҳаётни, яшашни ўрганарди. Қандай яшаган маъқул, деган саволга жавоб қидириб китобларни титкилар, домлаларнинг оғзини пойлар, улар айтганчалик яшаб бўлмаслигини, замон оғирлашиб бораётганини эшитиб, кўриб, билиб, ҳаётдан совиб кетарди... Жамиятда у мисоли денгиздан томчидек эса-да, ҳаётни бу аҳволга олиб келган сабабни, ботқоқда қолган ўзинию одамларни қутқариш йўллари йўларди. Фикри ана шу муаммолар билан банд бўлиб юрган кезлари миясида бехосдан шундай савол туғилди: «*Ким учун, нима учун жон куйдирясан?*» Сўнг яна бошқа саволлар қуйилиб келаверади. Баландпарвоз бўлса-да, кўнглида «Халқим учун!» деган бир даъваткор тилак садо берганида толиққан руҳига аллақандай бардамлик инди. дили орзиқиб кетди. Бўлажак касбига муҳаббатидан таскин топди...

Ўнинчи синфгача тоғасидай моҳир дурадгор бўламан, кўп пул ишлайман, деб юрар, лекин ўнинчи синфда кўзи очилдими ёки ўқиган китоблари таъсириданми, пул

топиш истаги сўнди. Китоблардаги қаҳрамонлар – журналистларнинг ҳаётдаги ноҳақлигу зўравонликларга, қаллобликларга қарши кураши Салимнинг хаёлини банд этди. Бундай иллатлар унинг туғилиб ўсган қишлоғида ҳам бор эди. Уларга нафратиданми ёки бу касбнинг сурури уни ром этдими, ҳойнаҳой, ўша пайтдан бошлаб журналист бўлиш ҳаракатига тушди. Бироқ бу орзу осон кўчмади... Салим тўрт йилдан сўнг биринчи курсга қабул қилинди. У ўқишга эмас, муаммолар денгизига шўнгида гўё – кунда, кунора янги-янги масалалар кўтарилар ва уларнинг долзарблиги олдида қишлоғидаги камчиликлар тариқча туюларди. Жамият инқироз сари борар, инқироздан чиқишнинг йўли кўринмасди. Беморга соғайтирувчи дори керак, бироқ ўша дори нимадан тайёрланади? Надоматлар бўлсинки, касаллик қондан суяк-суягигача ўтган, бутун вужудни хасталаганди. Руҳ вужудни тарк этган, уни даволаш учун эса аввало кўп миқдорда шифобахш малҳам ва яна анча вақт талаб қилинарди. Малҳамни тайёрлаш учун илм ва ақл керак. Ақл билан яшаш донишманд аждодлардан оталарга, оталардан эса болаларга ўтади. Демак, илмни ўрганиш керак. Аммо илм олиш учун шароит бўлса-ю, нега унда фойдалана олмаяпмиз? Агар бўлмаса нега уни яратмаяпмиз?

Ўқитиш услуби бизда қандаю бошқа давлатларда қандай? «Японияда ундай», «Америкада бундай» деган гапларни эшитиб аввал ҳайратланиб, кейинчалик меъдангизга тегиб кетса-да «Жим бўл!» дея бақирмайсиз ёки ойнаи жаҳонни жаҳд билан ўчириб қўймайсиз. Эшитасиз, кўрасиз... Ўзга чора йўқ. Ваҳоланки, қўшнингизнинг иморати сизникидан кўра чиройли ва мухташам қурилганини кўриб, бефарқ ўтиб кета олмайсиз. Бироқ унга ҳасад кўзи билан боқманг. Ҳасад бор жойда эзгуликнинг, ривожланишнинг йўли бекилади. Ўша гўзал иморатни кузатиб, унинг қурилиш жараёни, тархини, усталар маҳоратини ўрганиб ва ундан-да гўзал қура олиш туйғусини туйсангиз – ана шунда ривожланиш беқиёс бўлади.

Келинг, шу ўринда диққатимизни ўшандай иморат курган инсонлар ва улар яшаётган жамиятнинг ютуқларига қаратайлик. Уларнинг маънавий олами қандай? Ўқитиш услубларида қанақа янгиликлар бор?

Психолог Алишер Файзуллаев Амриқода бўлиб, Шен исмли оддий талабанинг ҳаёти билан танишган. Талабаларимизга сабоқ бўларли кўпгина фактлар келтирилган «Амриқолик талабанинг бир куни» сарлавҳали мақола-сида у шундай ёзади:

«Амриқода ҳар бир дорилфунун ўзининг сиймосига, тимсолига, ўзига яраша маданият ва спорт ҳаётига, талабаларнинг ўзига хос хулқ-атвориغا, домлалар билан талабалар ўртасидаги муомалага, алоҳида ўқув дастурларига ва ўқитиш ҳақиға эға, яъни Амриқодаги ҳар бир дорилфунун ўзига яраша алоҳида маданий марказ!»

Бизда-чи? Бизда ҳамма дорилфунунларнинг дастури бир қолипда. Қолип Масковда ясалган. Игтифоқдаги жами олий ўқув юртлари Масковдаги «бош корхона»нинг «шўъба корхоналари». Улар бир-бирига ўхшаш, билим доираси ҳам деярли фарқ қилмайдиган, ягона «маданий марказ»ни қўллайдиган, унга сиғинадиган мутахассислар ишлаб чиқаради. Бир мисол: жумҳуриятдаги ҳамма дорилфунун, институт талабалари «КПСС тарихи» (340 соат), «Марксизм-ленинизм фалсафаси» (280 соат), «Илмий коммунизм» (160 соат) фанларини мияларига жойлашлари шарт. «Марказ»дан шундай белгиланган, эътирозга ўрин йўқ.

Юқорида айтилган мажбурий фанларга ажратилган соатлар қаҳрамонимиз Салим ўқийдиган журналистика ихтисосини ўқитишга ажратилган соатларнинг қарийб ярмини эғаллаган. Ахир, факультет ҳам ўша маданий марказнинг бир шохобчаси. Ўқув режаси ҳам, домлалар ҳам (хоҳлашса, хоҳлашмаса) ўша «Марказ» тарғиботчилари. Дунёни бир ёқлама ўрганиш, маънавий чекланишлар, ақлли нодонликлар — буларнинг бари кўркем, бироқ меvasиз дарахтни ёдга солади.

Жамият инқирозга юз тутди. Унинг гўзаллигини куйлаб юрган ижодкорлар нафасини ичға ютди. Бугунги та-

лаба эса, уларнинг ҳолига тушиб қолмай деган ташвишда. У ўзига юпанч, янгича машғулот излади. Шу жамият иллатларини юзаки бўлса-да таҳлил ва танқид қилган ёзувчи-журналистлардан сабоқ ола бошлади. Шу тузумда ўқиб ва айни кунда талаба бўлган ўғлондан бундан ортигини кутиш ҳам маҳол эди.

Ҳамон эски услубда, яъни «олам гулистон» қабилида маъруза ўқишни давом эттираётган домлаларни талабалар таъқибга ола бошладилар. Очiqдан-очiq дарсларига киришдан бош тортдилар. Бир-икки домла ишдан ҳам кетди, айримлари кундузги бўлимдан кечки ва сиртқи бўлимларга ўтказилди. «Ёш куч» журналининг 1989 йил 1-сонида ўша домлалар танқидга учради. Талабалар эса бари бир қониқишмасди. Худди шу пайтлари хориждаги ўқув услуби, ютуқлар, кишиларнинг янаш шароитлари ҳақида газеталарда ёзила, телевизорда айтила бошлади. Талабалар таққослашга киришишди. Сифат даражаси уларда устун эди чоғи, «Ёш ленинчи» газетасининг 1990 йил 3 август сонидаги «Жилға» иловасида талабалар «Сиздан аниқ жавоб кутамиз» сарлавҳали Ўзбекистон Олий ва ўрта махсус таълим вазирига очiq хат билан чиқдилар. Унда ҳозирги ўқув услубининг ўта қониқарсиз экани очiq айтилди:

«Чет элларда ўқитиш тизимини биздан кўра яхшироқ биласиз: талабаларга мустақиллик бериш лозим, токи қайси фан зарур, қайсиниси иккинчи даражали эканини ўзи танласин. Бизга ҳозирги замон талабига жавоб берадиган дастур зарур. Хўп, қўшимча фанлар у ёқда турсин, ихтисослик фанларининг номукаммаллигига нима дейсиз? Биз фақат ўз дардимизни айтганимиз йўқ, керак бўлса талабаларнинг 90 фоизи шу гапларга қўшилади».

Энди талабалар домлаларни битта-битта танқид қилгандан фойда йўқлигини, бу кураш фақат муваққат кураш эканини тушуниб қолишди. Домлаларда нима айб — уларни тузум шу аҳволга солиб қўйган бўлса. Энди талабалар бутун ўқитиш услубига, жараёнига, ўтиладиган фанларнинг аксариятига ишончсизлик билан қарай бош-

лашди. Чунки айрим фанларнинг номигина ўзгарди. Масалан, «КПСС тарихи» «Сиёсий тарих»га айланди. Лекин партияни қўллаб-қувватлаган, уни кўкларга кўтарган, вақтида унинг чизигидан чиқа олмаган ўша домлар энди «Сиёсий тарих»дан дарс беришяпти. Улардан бири кечагина Б. Ельцинни инқилобнинг 70 йиллиги тантанасида қилган маърузаси учун балчиққа булаб, ҳарбий либос кийдириб, Пиночетга ўхшатган бўлса, энди Россиянинг раҳбари этиб сайлангач, кўкларга кўтараётган эди. Борис Ельцин партия билетини топширганидан кейин яна қандай гап қилишдидан – буниси Салимга қоронғи, лекин унга номи ўзгартирилган эски дастурнинг кераги йўқ.

«Олий ўқув юртидан чаласавод бўлиб чиқиб кетиш, тагин «олий маълумотлиман» дейиш уят. Дорилфунунни тутатаётганларнинг тенг ярми иш жойига келгач, ўз мутахассислигини қайта алифдан бошлаётганлиги шармандалиқдан бошқа ҳеч нарса эмас! Токи жумҳуриятимизга малакали мутахассислар керак экан, урғуни ихтисос фанларига, амалиётга бериш лозим. Лекин қани ўша бекаму кўст дастур?!» («Сиздан аниқ жавоб кутамиз»// «Ёш ленинчи», 1990 йил 3 август).

Хуллас, домлалардан бир иш чиқмаслигини сезган талаба аҳли ташаббус ҳайъати кўмагида ташкилий кўмита тузди. Кўмитага таниқли журналистларни таклиф этишди. Ўзбекистоннинг жонкуяр журналистларига сўров варақаси тарқатди. Сўров варақасига ким қандай жавоб беради, бу унинг виждонига ҳавола. Талабалар домлаларимиздан ақллироқмиз, деган ўйда эмас, балки, таъбир жоиз бўлса, улар қурган иморат бизга манзур бўлмаяпти, унда яшай олмаяпмиз деган фикрни олға суришяпти.

Хўш, журналистика факультетининг талабалари нимани хоҳлашади? Ўқитиш дастурига қандай янгиликлар киритилишини исташади? Салим-чи? У қандай шароитларда ўқимоқчи? Нима етишмаяпти унга?

Аввало, ўқув дастури замонавий бўлмоғи шарт. Асосий эътибор ихтисосга доир дарслар соатининг кўлайиши

ва дастурга талабанинг ўзлигини таниталиган фанларни киритиш, дарс ўтишда сифат ўзгариши ясаш зарур. Масалан, Салим ўз юрти тарихи ва адабиётини ўқиганда ёлгон қайдлару сохталиклардан таъби хира бўлади. Чунки адабиёт инсоният тарихининг ҳар бир жиҳатига боғлиқ бўлмиш диндан ажратиб ўтилади, тушунтирилади. Сўфийлар таълимоти, унинг моҳиятига келганда бир оғиз тўғри гап айтилмайди. «Навоий ўз замонасининг шоири эди», дея унинг динга муносабатини «чекланганлик», деб уқтиришади. Яқиндагина (70 йил аввал) ижод қилиб, халқ савиясини кўтараман, деб курашган эл фарзандлари – жадидларни «босмачилар тўдасига кириб қолишди», дея қоралашади. Қолаверса, қатагон ва тургунлик йилларида газетаю журналларни «яшнатиб» турган «қизил» мақолаларни ўқишдан кўра, жадидларнинг халқ келажигини ўйлаб ёзган мақолаларини ўқиган, ўрганган афзал.

Мутахассисликка оид фанларнинг ўқитилишида ҳам бир талай муаммо бор. Агар талаба газета, журнал, радио ва телевизорда чиқиш қилса, айрим курсдошларининг самимий табриги, йўқса одамларнинг кўчадаги таҳсиндан бошқа ҳеч нарса эшитмайди. У нимани ёзди? Ёзиб тўғри иш қилдими? Яхши ёздими ё камчиликлари борми? Қандай ёзса мақола яхшироқ чиқади? Булар ҳақида ҳеч гап йўқ! Толиб ўз меҳнати маҳсули – қандай ёзганлигини билгиси келади. Ҳар бир курсда ижодий мулоқотлар уюштирилиб, талабалар меҳнати баҳоланса, баҳслар бўлса, шунда нафақат мақола ёзган талабанинг, балки унинг курсдошларининг ҳам савияси ошади, янги ёзилажак мақолаларга пухта замин ҳозирланади. Ҳозирча бундай тадбир фақат 3-курсда, профессор Очил Тоғаев дарсида бўлади. Тортишувлар, баҳслар, фикрлар жараёнида талабалар жонланишади. Билдирилган фикрларни таҳлил қилиб, домла хулоса ясайди. Салим домланинг гапларини мароқ билан эшитади, бир йўла чала қолган мақоласини қандай тугаллаш лозимлигини хаёлида пиштади. Фикри тиниқлашади, газета тили билан айтганда, «қалами чархланади». Шунданмиқан, машғу-

лотларда Салим ўзини етук журналистдек мустақил ҳис эта бошлайди. Лекин, афсуски, бундай тadbир барча курсларда ўтказилмайди. 1–2-курсларда ҳам шу тартибда баҳс уюштирса бўлади-ку?

Салимнинг ҳуқуқни, сиёсатни, динни, қишлоқ хўжалигини, саноат муаммоларини, иқтисодни, жамиятдаги ҳар бир тармоқни билгиси келади. Фан-техника ривожланиб кетган замонда буларнинг барисини билишга, чуқур ўрганишга қурби етармикан? 2-курсдан сўнг талабалар радио, телевидение ва газета-журнал журналистлари бўлимларига бўлинишади. Лекин бу қишлоқ хўжалигига ихтисослашган ёки иқтисодчи журналист дегани эмас. Салим ихтисослаштирилган таълим янада чуқурроқ ўқитилиши тарафдори. «Ҳар соҳалан бир шингил» бўлгандан кўра, бир мавзуни пухта ўрганишни истайди. Яъни, дарахтларнинг ердан тепа қисмини ўрганиш билан бирга, бир тупининг ер остида тарвақайлаган илдиз қисмини, заминдан оладиган озуқасини, қандай шароитда ўсишию қандай шарт-шароитда қуриб қолиши сирларини билгани тузук. Шунда унинг дарахтга нафи тегиши мумкин.

Факультетга таниқли ёзувчи ва журналистларни таклиф этиш анъанаси ҳам унинг назарида самарасиз тadbирдек туюлади. Чунки мулоқотда журналистнинг ҳаёти, ижодига доир умумий саволлар берилади. Ахир, бунинг бошқа йўли ҳам бор-ку! Таниқли журналист таклиф қилиниб, бир муаммо ўртага қўйилса, уни ечиш йўллари журналист ўз тажрибасига таяниб тушунтириб бера... Масалан, журналист Дадахон Нурийдан экология муаммоларини газетада ёритиш маҳоратини ўрганиш учун тўрт марта дарс ўтиб беришини илтимос қилишса, у йўқ демас, албатта. Қолаверса, ўтилажак дарслар учун ҳақ тўлашни олдиндан факультет раҳбарияти пишитиб қўйса. Ҳойнаҳой, бунда асосий нуқта пул эмаслигини, балки бўлажак ўринбосар журналистлар етиштириб чиқиш эканлигини Дадахон аканинг ўзи минг чандон яхши тушунади. Муаммонинг ечилиши (дарс давомида) ёки ёзиш тартиби қуйидагича бўлиши мумкин:

– Ишнинг бошланиши, эътибор бериладиган жиҳатлар ва факт тўплаш.

– Жойдаги шароит билан танишиш, ишчилар орасига кириш.

– Масъул ходимлар билан муомала санъати ва ҳужжатлар билан ишлаш.

– Экология мавзуида мақола ёзиш маҳорати.

– Мақола чиққач, кейинги ишлар ва ҳоказо.

Шу тартибда иқтисодий, ҳарбий, маланият, қишлоқ хўжалигини газета, журнал ва телевидениеда ёритиш маҳорати талабаларга чуқур ўргатилса, аминманки, талабаларнинг тажрибаси ошади, дунёқараши бойийди. Шу тариқа ўтиладиган дарсларда журналистларнинг услубларини чуқур ўргангани ва ундан ўзига маъқул жиҳатларини олиб, услубини шакллантиради.

Одатда эса, талабанинг қарашларию ўйлари, билими биринчи курсдаёқ бир қолипга солиниб, ўзининг бурнидан ҳалқа ўтказилади. У қолип партиявийлик, социалистик реализм ва материализм мезонидан иборатки, юқори курслардаги фанлар ҳам уларнинг давоми...

Факультет талабаларининг, жумладан, Салимнинг ҳам қалбида жаҳон адабиётига ҳавас уйғотган, турли адабий оқимлар, ёзувчиларнинг қарашлари билан таништирган ҳурматли устоз Талъат ака Солиҳов саналади. Унинг маърузаларини тинглаб, Салим илк бор социалистик реализм адабиётидан ҳам юксак адабиётлар борлигига иқрор бўлди. В.И. Ленин ўзининг «Партия ташкилоти ва партия адабиёти» мақоласида айнан партиянинг адабиётини назорат остига олиши ҳақида гапирганини ҳам у дастлаб Талъат домланинг суҳбатида эшитди. Салим домланинг дунё фалсафаси ҳақидаги фикрларини жон қулоғи билан тинглар экан, гаройиб руҳият сарҳадларида парвоз қилиб яйрарди.

Салимда катта қизиқиш уйғотган яна бир фан дарс жадвалининг (шанба куни 4-соат) бир бурчида билинар-бидинмас ёзиб қўйилган, махсус курс номи билан рус филологиясининг таржима кафедрасига берилган таржи-

ма санъати дарси. Бор-йўғи уч марта сабоқ (3-соат) олибди-ю, унда ушбу фанга меҳр уйғонибди. Бу балки профессор Нажмиддин Комиловнинг билимдонлиги, боболар адабиётини яхши билганидан, сабоқнинг Салим учун янгилик томонлари кўплигидандир. Бир дарсда Алишер Навоий газалининг икки хил маъносини таҳлил қилишди: бир газалда икки хил — олам-олам маъно. Ажабо!

Афсуски, таржима санъати дарси бор-йўғи 4 соатгина давом этди. Сўфийлар таълимотию адабиётини лаҳзадек қисқа муддатда ўрганиб бўларканми? Ахир, бу таълимот шакллангунча неча-неча асрлар утиб кетган? Нажмиддин ака нафақат таржима санъатидан сабоқ берди, балки қақраган лабларга сув томизгандай, қадим маданиятнинг бебаҳо дурдоналаридан хабардор этиб, талабаларга ўзлигини танишига туртки берди. Ўзбек филологияси факультетидан келиб маъруза ўқийдиган айрим домлаларга нисбатан сержило, пурмаъно қилиб, бобокалонлар адабиётининг моҳиятини, тарихини авайлаб ҳикоя қилиб беради, мумтоз шоир ва файласуфлар иллизни атеизм чигирингига солмай, социалистик реализм пойтешаси остига олмай — боболар қандай ёзиб қолдирган бўлсалар, худди шундай тушунтиради. Салим бир нарсага аминки, журналистика факультети талабаларига «Ўзбек адабиёти тарихи»дан Нажмиддин Комилов каби домлалар сабоқ беришса, айти муддао бўлар эди. «Шундай ажойиб дарслар бор экану, матбуотда «факультетимиз ундоқ, факультетимиз мана бундоқ», деб дод солишингиз нимаси?» дея кўп савол беришади. Салим ҳам ўша гаплардан тонмайди. Чунки мутахассислик бўйича ўтиладиган кўпчилик курсларнинг сифати ҳақиқатан ҳам жуда паст. Уч-тўрт домлани айтмаганда, бошқалари шунчаки келиб-кетиб юришади, холос.

Беш йил ўқиш жараёнида 45 га яқин фан ўтилади. Уларнинг 16 таси мутахассисликка оид экан. 16 курснинг 4–5 тасигина сифатли ўтилади. Улардан талаба ўзига зарур сабоқни ола билсагина қониқарли ҳисобланади. Қолганлари фақат эскирган қуруқ гаплар...

Салим биринчи курсда ўқиб юрган кезлари ўзини тор қафасга тушгандай сезарди. Чунки илк курсда тинмай ўқиш керак, дейишади ва талаба ўқийди ҳам. Лекин нимани ўқийди? Мутахассисликка оид илк курс – «Совет журналистикаси таълимоти ва амалиёти» дарслари давомида партиявийлик ҳақида гапирилади, Маркс, Энгельс, Лениннинг таълимоти ўтилади. Бир пайтлар бу курс асосий ҳисоблангандир, лекин бугунги кун учун эскирди. Талаба ҳам «доҳий»ларнинг мақолаларидан кўчирма кўчиришгина эмас, балки мустақил фикрлашга, ёзишга ўргатилмоғи керак. Биринчи курс давомида 1836 соат дарс ўтилса, шундан 200 соати КПСС тарихига ажратилган. социалистик реализмни миянгизга сингдирадиган фан – адабиёт назариясидан эса 68 соат, фақат партиявийлик ҳақида бўлса биринчи курснинг ўзида 238 соат дарс ўтилади.

Талаба синов ва имтиҳонлардан қандай қилиб ўтиб олиш ўйи билан яшайдики, оқибатда халқини ўйлайдиган журналист эмас, партиянинг, бюрократиянинг содиқ тарғиботчисига айлана боради. Лекин сўзда шон-шарафларга бурканган фирқа аъзоларининг ички интизомсизлиги, порахўрлиги ҳозир ҳаммага аён бўлиб қолган. Шунинг учун мазкур фанларни талабалар фақат баҳо олиш учун «ўқишади». Вақт эса ўтаверади. Бундай шароит талаба-журналистни лоқайд, бефарқ қилиб қўяди. Лоқайдлик касалига чалинган талабаларнинг ҳаммаси ҳам кейинчалик тузалиб кета олмайди.

Журналистика факультетининг бутун илмий режаси эскирган ва аксарияти кераксиз. Уни янгилаш лозим. Ўқиш-ўқитиш ўзгаргач, ўқитувчилар ҳам ўтиладиган фанлар сифатига қараб танланиши керак. Журналист-талаба:

– биринчи курсданоқ ёзиб туриш «дардига гирифтор» этилса;

– телевидение, радио ёки газета ва журналлар фаолиятдан воқиф бўлса: машинкада ёзиш, суратга тушириш, репортер билан ишлаш, телекамерада суратга олиш ва янги кириб келаётган (чет элларда аллақачон мавжуд бўлган) электрон машиналарда ишлашни билса;

– журналистнинг ҳуқуқи ва умумий ҳуқуқшуносликка оид фан ўтилса, натижада журналист ҳар қандай суд ишларини текшира олса;

– миллий маданиятни яхши тушунса, тарихини билса;

– сиёсий жиҳатдан етук бўлса (фақат бир фирқа сиёсати ва тарихини ўрганиш, унга сифиниш шарт эмас);

– халқи учун қайғурса, халқнинг умумий савиясини оширишни ўйласа.

Шу билан бирга:

– дунё фалсафасини ўрганса;

– хорижий адабиёт билан танишса;

– чет тилларидан камида иккитасини билса;

– таржима қўлидан келса (таҳририятларда жуда иш беради).

Факультетга талабаларни қабул қилишга келганда, Салим камида икки йиллик меҳнат стажига, амалий тажрибага эга бўлган ёшлар қабул қилинса, сийқаси чиқиб кетган одатдаги имтиҳонлар ўрнига ижодий конкурс орқали лаёқати, ёзишга уқуви, қобилияти бор ёшлар танланса, деб орзу қилади.

Булар, албатта, Салимнинг истаклари, холос. Истаклар истаклигича қолиб кетаётган бир замонда унинг тилаклари инобатга ҳам олинмас. Лекин факультетнинг илмий дастури қайта тузилмоғи шарт. Акс ҳолда янги журналист кадрларига кун йўқ, демак, миллатга тараққиёт ҳам!

Янги ўқув дастурида ўқишни эплаши учун талаба ўрта мактабда ҳам янги таълим олмоғи лозим. Лекин ҳозир мактаблар қай аҳволда? Битирувчилар-чи? Салим болалигини нақадар орзиқиб эсламасин, бари бир мактабда олган билимидан қониқмас, бекор ўтган умрига афсус чекарди. Ҳар йили учинчи сентябрдаёқ уларни далага, ота-оналари ёнига ёрдамга чиқаришарди. Узум узиш, лавлаги тозалаш, помидор йиғиш ва ниҳоят пахта терими... Совуқ ҳаво этни жунжиктирса-да, начора, СССР учун маҳсулот йиғиларди. Шундай кезларда шоирнинг шеъри қўшиққа айланарди:

*«Э-э, менга деса тош ёғмайдими,
Бари бир пахтани терамиз.
Мисқолини ерга қолдирмай,
Ҳукуматга тўплаб берамиз».*

Шу зайлда декабрнинг охирларига бориб «биринчи кўнгироқ» чалинади. Ўшанинг таъсиримикан, Салим дорилфунунда ўқияптию истасин-истамасин, сентябрь — октябрь ойларида ўқишга одатланолмайди, ланж бўлиб юради. Ўйлаб қараса, ҳар йил шу пайт ўрта мактабда ўқиш ўрнига ишлаган экан. «Ўша вақтларни ковлаштириб нима қиласан, ўтмишда қолиб кетди-ку», демоқчимисиз? Афсуски, ундай эмас. Ҳозир ўқувчиларни ишга олиб чиқиш бошқача тус олди. Уни мактаб партасидан пахтага қувиб чиқишмайди. Оилавий пудрат тузилади, энди болани отасининг ўзи далага ҳайдайди. Яқинда бир колхоз раиси телевизордан: «Пахтанинг нархи ошди, дехқонлар бола-чақаси билан далага чиқишди», деди. Одамларга пул керак, болаларнинг ўқиши... бир гап бўлар. Бу ерда айб пулнинг кетидан тушган отадагина эмас, балки катта ота бўлмиш — жамиятдадир. Салим болалар меҳнатининг уларнинг тарбиясига фойдалилигини инкор этмайди, балки ўқиш ўрнига ишлаётган болаларга ичи ачишади. Дейлик, ўқув йили бошидаёқ ўқувчи икки ой ўқимади. Ишланган кунлардаги ўқиш соатлари кейинчалик қўшимча тарзда ўтилади. Ўқувчи эса бир йўла қалашиб кетган дарсларни ўзлаштира олмай қолади. Чала-ярим билим олиш эса ҳар йили такрорланаверади. Натижада ўрта мактабни «5» билан тугатган ўқувчи олий ўқув юрғларига кириш имтиҳонларидан фақат «3» баҳо олади. Ундан «Неча кило пахта тердинг?» деб ҳеч ким сўрамайди. Энди сифатсиз дарсликлар, бефарқ ўқитувчилару ота-оналар кўлидаги бундай ўқувчиларнинг савияси қай аҳволга тушишини кўз олдингизга келтираверинг.

Талабанинг қорни тўқлиги ё очлиги, устининг бут ё юпунлиги ҳам қандай ўқишию билим олишига таъсир қилмай қолмайди. Булар учун у қанча пул сарфлаши керак? Келинг, Салим мисолида бир ҳисоблашга ҳаракат қилиб кўрайлик. Бир ойда ўртача:

- овқатига – 50 сўм;
- китоб, дафтар, қоғоз учун – 10 сўм;
- уйига бориб-келиши (ойида бир марта) – 20 сўм;
- кинога тушади (ёнида суйган қизи ҳам бўлиши мумкин, такси, музқаймоқ ва ҳоказо) – 20 сўм;
- чекади (афсус)–15 сўм.

Жами – 115 сўм. Қимматлашиб кетган кийим-кечакларга кетадиган маблағ, қолаверса, ҳар замонда ичиб туриладиган сабил қолгур ароқ бу ҳисобда йўқ. Ҳали бозор иқтисодиётига ўтилса, нима бўлишини Худо биледи. Салимнинг нафақаси 50 сўм, уйдан эса ҳар ой 60 сўм олиб туради. Бу ҳолда унинг тузукроқ яшашга имкони йўқлигини сезган бўлсангиз керак. Тўғри топдингиз, унинг 110 сўм пули кийим сотиб олмай яшаган пайтдагина етиши мумкин. Ваҳоланки, чўнтагидаги пулга тузукроқ туфли топиши амримаҳол. Модалар авж олиб кетган замонда кўпчилик талаба ўқишига, овқатига кетадиган маблағдан чегириб кийим-кечакка сарфлайди. Оқибатда билим олиш сусаяди, нотўғри овқатланишдан касаллик орттиради. Қизлар эса, асосан, кийим учун пул сарфлашади. Айримлари латта-путта учун иффатини сотишдан ҳам қайтмайдиган бўлиб қолди. Юқоридаги ҳисобга ётоқхонада яшамайдиганларнинг тўлайдиган ижара ҳақи – 25 сўм киритилгани йўқ. Ётоқхонада эса жой етишмайди. Ректоратнинг қарорида айтилишича, ҳар бир факультет талабаларининг 62 фоизи жой билан таъминланади. Демак, 200 талабадан 78 нафари жойсиз қолади. Жойсиз қолганлар ойига 20–25 сўмдан тўлаб ижарага туришса, ётоқхона учун бир йилга 18,5 сўм тўланади (ижарада турувчилар учун институт 10 сўмдан ёрдам беради, албатта). Кўриниб турибдики, талаба учун ётоқхона қулай. Бироқ иш шундай ножоиз ташкил этилганки, 38 фоиз талаба кўчада қолади. Наҳотки барча талабани тўлиқ жой билан таъминлашнинг иложи бўлмаса?

Ётоқхонадан жой олган тақдирда ҳам талаба нимадандир нолийди. Айрим ётоқларда шароит ёмон, тартибсизликлар бор. Бироқ талабаларнинг ўзларида ҳам умумжойда яшаш маданияти етишмайди.

Келинг, шу ўринда Америкадаги институт ётоқхонасининг қандайлигини А. Файзуллаевнинг мақоласи орқали билишга ҳаракат қилайлик:

«Блокда иккита хона, иккита чўмиладиган хона ва ҳожатхона, битта умумий хона ва ошхона бор экан. Икки хонанинг ҳар бирида иккитадан талаба яшайди. Умумий хонада телевизор, тўртта велосипед, магнитофон турибди...

...Америкада мустақиллик, ёшларнинг ишлаб пул топиши ҳар қанақасига қўллаб-қувватланади. Чунки ёшлар ҳаётда ўзлари мустақил яшаб муваффақиятларга эришишлари керак деб ҳисобланади. Бу ердаги дорилфунунларда қоровул ёки тозаловчи, сотувчи ёки боғбон сифатида сиз чол-кампирларни кўрмайсиз. Ҳамма ишда асосан талабаларнинг ўзи мангул. Кутубхоналарда ҳам, компьютерларга хизмат кўрсатишда ҳам, тартиб сақлашда ҳам талабалар ишлаб пул топишади...».

Ҳисоб-китобимиздаги талабанинг яшашга кетадиган маблағни эсласак, демак, ҳеч бўлмаганда кийим-кечаги учун унинг ўзи пул топишга ҳаракат қилишига тўғри келади. Бари бир дарсдан сўнг то кечаси 23 ларгача ётоқхонанинг шов-шуви, кирди-чиқдисиди дарс тайёрлаб бўлмайди. Кўпчилик ишга жойлашса, айти муддао бўларди. Ота-оналарнинг маошига кўз тикиб ўтириши, асосан, йигит кишига уят. Бизнинг Салим ҳам шунақалар тоифасидан.

Салимлар оилада саккиз нафар жон. Отаси ўқитувчи, онаси ҳамшира. Оладиган жами маошлари 400 сўмга етиб-етмайди. Укаси ва синглиси ҳам талаба, уч нафар синглиси ўрта мактабда таҳсил олишяпти. Оилада уч нафар талабани боқибнинг ўзи бўлмайди. Бозорга чиқариб сотадиган маҳсулотлари йўқ. Қолаверса, ота-она фарзандларининг тўйи ташвишида. Тўйга кетадиган харажатлар маълум, қолаверса, қишлоқ жойларда кўпчилик оилалар ўзлари уй қуришади. Уй қуриш учун ҳам бир дунё маблағ керак. Мамлакат камбағал бўлгандан кейин унинг фуқаролари камбағалликдан қочиб қаерга ҳам борарди.

Талабалар шаҳарчасида ҳозир аҳвол жуда танг. Аксарият талабаларга жой етишмай қолди. Ўқишга кўпчилик пора билан кирди, деган шов-шувлар бор. Бозорда нарх кўтарилиб кетди. Бу аҳволдан тепадагилар ташвишда. Домлалар ҳам нимани ўргатишни билмай қолди. Эскирган таълимотдан сабоқ беришга уларнинг ҳаммаси ҳам рози бўлавермайди. Домланинг оғзидан жўяли фикр чиқмагач талабанинг боши гангиган: ўқий деса дарсликлардаги гапларнинг кўпи сохта. Хонада сиқилса, кўчага чиқади, кўчада бировга сал туртилиб кетса фиғони фалакка кўтарилади — ҳамма асабий. Жаҳл чиққанда ақл қочади, тарафкашлиқдан маҳаллийчилик келиб чиқади. Маҳсулот қимматлигини рўқач қилиб, талаба сотувчи билан тортишиб қолади. Асабийлашган талабалар бозордаги маҳсулотни «текислаб» кетишади (бундай ҳол талабалар шаҳарчаси бозорида бир неча марта такрорланган), митингларга чиқишади. Ёниб гапирган нотиқнинг гапидан сўнг ўз аҳволидан огоҳ бўлиб, томирида қони кўпиради, митинг ўтказиш маданиятига ҳам қараб ўтирмайди. У ҳар қандай тўсиқни бузиб ўтишга тайёр. Кўпчилик ҳолларда бу тўсиқ — милиционерлар. Яна асаблари таранг ҳолда ётоққа қайтишган талабалар овунадиган нарса топа олмай сарсон бўлишади.

Салим ҳеч қачон жанжал кўтарган, мушталашган талаба дўстларини оқлай олмайди. Бироқ ҳозирги танг вазиятдан чиқишнинг йўли борми? Талабанинг асабий яшашига сабаб нима? Келажакка ишончсизлик эмасми? Талабанинг кўнглида ана шу ишонч туйғусини шакллантириш керак. Бунинг учун раҳбар ҳам, талабанинг ўзи ҳам тинмай изланиши, катталар ёшларга йўл очиб беришлари лозим.

Анча тушқунликка тушган эса-да, Салимни овунтирадиган, ўйлантирадиган, изланишга мажбур қиладиган саволлар бор. Бу саволлар уни айрим майда ташвишлардан халос этиб туради. Бу саволлар аслида, қадимда бобокалонларимизни ҳам қизиқтирган, улар ҳам жавоб излашган. 7—8 аср бурун яшаб ижод этган файласуф ва

шоир Низомий Арузий Самарқандий «Нодир ҳикматлар» номли асарида инсон ақл билан кўп нарсага эришганини ва эришиши мумкинлигини айтади:

«... Инсон ақл воситаси билан Тангрини таниди. Тангрини нима учун таниди? Ўз-ўзини таниш учун. Чунки ким ўзини таниса, демак, у Парвардигорни танийди.

Шундан сўнг бу олам уч қисмга бўлинди. Биринчи қисми шундайки, бу қисмдагилар ҳайвонот оламига яқин бўлади, чунончи, дашту саҳро ва тоғда кун кечирувчилар. Уларнинг интилиши бирор фойдага етишу зарарни даф этиш орқали қорин тўйдиришдан нари ўтмайди.

Иккинчи қисми шундай кишиларки, улар юрт ва шаҳарларнинг аҳолиси бўлиб, уларда маданият, ўзаро ёрдам, касб ва ҳунар самараси бўлади. Бироқ бундаги турли гуруҳларнинг яшаш учун ўзаро ҳамкорликлари натижасида билим даражалари чегараланган бўлади.

Сўнгги қисми шундай кишилардан иборатки, кеча ва кундуз, яширин ёки ошкора юқорида айтилган нарсаларнинг ҳаммасидан қўл ювган бўладилар. Уларнинг иши – БИЗ КИМ, НИМАДАН ВУЖУДГА КЕЛГАНМИЗ, БИЗНИ ПАЙДО ҚИЛУВЧИ КИМ, деб фикрлаш, нарсаларнинг асл моҳияти ҳақида фикр юритиш, қандай қилиб келдик ва қаерга кетамиз деб, ўзларининг дунёга келишлари ҳақида ўйлаш ва тафаккур қилишдан иборат.

Бу қисм яна иккига бўлинган.

Биринчи хили шундай кишиларки, улар устоз ёрдами билан илмга ташналик, оғир заҳмат ва ўқишу ёзишу билан излаган нарсаларининг ҳақиқатига етадилар. Бу тоифадаги кишиларни ҳакимлар (олимлар), деб аташди. Иккинчи хили шундай кишиларки, улар устозсиз ва ўқишу ёзишсиз ўйлаган нарсаларининг охирига ета оладилар. Бу хилдаги кишиларни авлиёлар, деб атайдилар».

Салим ҳам қўлидан келганича ўзини танишга уринаётир, ҳаётнинг моҳияти билан қизиқаётир. Самарқандий оламни уч қисмга бўлган бўлса, у ҳозир ўзини иккинчи қисмига мансуб ҳисоблайди. Чунки шу

пайтгача унинг билими чегараланган эди-да. Учинчи қисмга ўта оладими, йўқми — бу ёғи Худога аён...

Салимнинг кўнгли ва ўйидан кечганларни қоғозга тушираверсам тугамайди. Унинг мақсади шу — дунё тинч бўлса, ҳар бир зот ўзлигини таниса. Талаба дўстларига илм билан астойдил шуғулланишларини тилайди. Одамларда илм-маърифатга қизиқиш кучайса, онг, савия юксалса, турмуш ҳам ўз-ўзидан яхшиланаверади. Зеро, маърифатгина жамиятни инқироздан олиб чиқа олади.

«Ёшлик» журнали (1991 йил, 1-сон)

ЛОҚАЙДЛИКДАН ТИКИЛГАН ЛИБОС

Лоқайдликдан тикилган хушбичим либос... у эгнимда, асраб-авайлаб кийиб юраман. Уни ташлагим, ҳеч ажрагим келмайди, ечиб қўя олмайман ҳам, кўзим қиймайди. Ахир, мен уни йиллар мобайнида тикканман. Ниҳоят... хонамда, бирор-бир дақиқага бўлса-да, ечиб қўйишга жазм этдим. Лекин лоқайдлик либосининг ечилиши мушкул экан—баданимга ёпишиб, вужудимга сингиб кетибди... шаҳд билан шилиб хонамнинг бир бурчагига улоқтирдим...

Ўзида ноҳақликларни бартараф этишга лойиқ кучқудрат сезган талаба нега биринчи курсдаёқ ҳамма нарсадан ҳафсаласи пир бўлади? Нега унда иштиёқ сўнади? Янада фаоллашиш, курашчан бўлиш ўрнига лоқайдлик, бепарқлик касалига мубтало бўлади? Нега?..

Бундай саволлар мени биринчи курснинг ярмидан, шу касалликка чалинганимдан буён қийнайди. Лоқайд киши бу — МЕНман. «Лоқайдлик» деганда эса қуйидагиларни тушунаман: атрофимда нелар бўляпти — менга бари бир, ҳаётнинг қанақалиги билан дардим йўқ, фалончи талаба ўқишдан ҳайдалса ҳайдалибди — менга нима, факультетда менга нималарни ўқитишяпти, яхшими-ёмонми, фойдали-фойдасизми — ҳаммасига мен фарқсизман, менгача ўқишган, мендан кейин ҳам ўқишаверали, менга эса ўша... дипломни беришса бўлгани.

«Ёш куч» журналида кўтарилган масалаларнинг бирортаси муҳокамага қўйилиб, амалга оширилдими? («Ёш куч»нинг 1989 йилги 1-сони назарда тутиляпти.) Амалга оширилди, «сарғайган лекция»лар матни янги оппоқ қоғозларга қайта кўчирилди. Яна, бир домламизнинг мақоласи («Ёш куч»нинг 1989 йилги 6-сон) чиқди. У ўз мақоласида «масалага янада чуқурроқ» қарашга чақиради.

«ҚАНДАЙ ЎҚИТИШ деган савол билан бир қаторда НИМАНИ ЎҚИТИШ деган муаммони ҳал қилиб олишимиз лозим», дейди у. Жуда тўғри фикр! «Журналистика факультетида ўқитилаётган (жумладан, мен дарс берадиган) матбуот назарияси ҳозирда мавжуд программа(дарснома)лар талабга жавоб бермайди». Ҳақиқатан жавоб бермайди. Хўш, давомини ўқийлик-чи: «Москва давлат университети журналистика факультети томонидан тузиладиган бу ҳужжат ҳар бир неча йилда ўзгариб туради, аммо мана қанча вақт ўтса ҳам аниқ, мукамал мазмунга эга эмас...».

Тўхтанг, тўхтанг домла! Нега юқоридан кимдир дарслик, дарснома тайёрлаб бериши керак, деб ўйлайсиз? Қачонгача Москва чизиқ чизиб беради бизга? Ўзингиз-чи? Чиқаришмайди, дейсизми? Агар сиз ёзган дарснома ёки дарслик илғор қарашлар, илғор фикрларга бой бўлса нега чиқаришмасин? Бошқа домлаларни нега ёрдамга чақирмайсиз? Ахир, ўна бюрократларга қарши курашишни, кураш усуллари биз сиздан, домлаларимиздан ўрганмаймизми?

Худди мана шу ерда домлаларнинг ҳамжиҳатлилиги, мақсадлари бирлиги кўринмайди. Ваҳоланки, мақсад битта бўлиши керак: **ЎЗ ХАЛҚИНИ, УМУМНИ ЎЙЛАЙДИГАН, ДОНО, ЗАБАРДАСТ ЖУРНАЛИСТЛАР ТАРБИЯЛАБ ЕТИШТИРИШ.**

Бу домлани ижодкор сифатида ҳурмат қиламан ва шу фикримда қолиб, биринчи курсда у киши ўқийдиган матбуот назарияси курсини профессор О.Тогаевга ўхшаган теран фикрли домлалар ўқишини истайман. Ахир, қовун қовундан ранг олади-да!

Менимча бу фан жўшиб-ёниб – ЁЗАМАН, деб турган талабанинг ҳафсаласини пир қилади, яъни гулханга сув сепеди, ёшларни тургун муҳитга мослаштиради, уларга лоқайдлик либосини кийдиради. Назариядан сўнг (ёзда) амалиётни эмас, балки амалиёт жараёнида назария ўқитиб борилса яхши бўларди, деб ўйлайман. Демак, бу фаннинг ўрнига амалий машғулоти киритиш керак. Домлалар ҳам, албатта, талабанинг ўқиши, ёзилган курс ишларини муносиб баҳолаб бориши, заиф томонларини кўрсатиб беришлари лозим. Ана шунда талабанинг кўнгли ўксимади, ёзадиган мақоласига масъулият билан ёндошади.

Курсдошим Шариф жуда тўғри айтади: «Нафақат журналист, балки ҳар бир инсон, энг аввал, маънавий жиҳатдан баркамол бўлиши керак». Ҳамсуҳбатининг ички дунёси, руҳиятини қийинчиликсиз сеза билсанг, қолаверса, ўзингдаги яхши хислатларни одамларга юқтира олсанг, эзгу ишларга йўллай олсанг, келажакда халқнинг, авлодларнинг дуосини оласан. Қанийди шундай бўлса!

Лекин, мана шу жамиятда яшар эканман, руҳият осмонидан беихтиёр унинг қучоғига қайтишга мажбурман. Бундай муҳитда журналист руҳан ўсиши, одамларни ўрганиш билан чекланмасдан, жамиятни ҳам ўрганиши керак. Тўғри, биз жамиятимизни ўрганияпмиз. Лекин унинг ҳуқуқий қонун-қоидаларини астойдил ўрганияпмизми? Йўқ! Нега? Ёки журналист ҳуқуқни билиши шарт эмасми? Нега кўпчилик жонкуяр журналистлар судма-суд қатнаб юришади? Бюрократ, порахўр, ноҳақларга руҳан таъсир этиб бўлмайди. Уларнинг ниқоби шу қадар қалинки, уни йиртиб ташлаш осон эмас. Улар сени қонунларни рўқач қилиб чалгитишга уринишади. Қонунни билган журналист эса енгини муқаррар. Демак, журналистларга ҳуқуқшунослик фани ўқитилиши зарур.

Бу фикрни ўқув режасига бир неча соат қўшиб, ҳуқуқшунослик факультетининг бир домласидан «шу дарсни ўтиб беринг», дея илтимос қилиш керак, деган маънода айтмаяпман. Балки журналист бўладиган талабаларга

сабоқ бера оладиган тажрибали ҳуқуқшунос журналист-ўқитувчи лозим. Курсни тугатгач, талаба қонун турларини биладиган, суд ҳужжатларига бемалол тушунадиган бўлиши керак. Албатта, бу фикрлар менда бир суд ишини текшириш жараёнида туғилди. Ноҳақликни кўриб, сезиб турибману, исботлай олмайман. Ҳуқуқни, қонун ва меъёрий ҳужжатларни билмаслигим менинг ожизлигим эди.

Ўтиладиган курс номи, мавзуи журналист касбига монанд бўлиши керак, дедик. Акс ҳолда, бу ҳам этика-эстетика дарсларига ўхшаб қолади. Ўшанда биринчи маърузадаёқ домлага «ҳужум» бошланди. Чунки сабоқдан ўзимиз учун зарур, яъни журналист одоб-ахлоқи, маданияти ҳақида бирор гап эшитмадик. Кўпчилик очикчасига дарсга келмай қўйди. Кейин билсак, аслида, гап домлада ҳам эмас экан. Чунки унинг фани «Марксистик этика-эстетика асослари» деб номланганди. Хўп, журналистик ахлоқ, маданиятни ўргатадиган дастур йўқ экан, юқоридаги курсни бизга тикиштириш шартмиди? Ундан кўра, Хуршид Дўстмуҳаммад, Хуршид Даврон, Дадахон Нурий сингари таниқли журналистлар таклиф этилгани маъқул-ку. Бунда мен одатдаги мулоқотларни, учрашувларни эмас, балки аниқ мавзудаги ижодий-таълимий дарсни назарда тутаяпман. Ижодкорлардаги муомала маданияти, одоб-ахлоқ, курашини, ёзиш услубларидан талаба ўзига маъқул жиҳатларни қабул қилади. Бу жараёнда одоб-ахлоқ ҳам, гўзаллик ҳам табиий намоён бўлади, талабанинг дунёқараши кенгайди, ўз услубини излаётган, шакллантираётган ёш журналистга ижобий таъсир кўрсатилади.

Журналистлар уюшмасини, таъбир жоиз бўлса, онага ўхшатсак, журналистика факультетини болага менгаш мумкин. Айни пайтда мен Журналистлар уюшмасини ўз боласини лахтакка ўраб, бир чеккага ташлаб кетган жувонга ўхшатаман. Чунки факультетимизга ушбу уюшманинг заррача таъсири, меҳри, муҳаббати йўқ!

...Ҳозир менда тарихни ўрганиш билан бирга, ундан нималарни олиб, шу кунга татбиқ этиш мумкин, деган

фикр туғилди. Биз рус журналистикаси тарихи курсини ўқиб тугатдик. Машҳур ёзувчи, журналистлар Герцен, Белинский, Чернишевский, Добролюбов ва Горькийнинг публицистик асарлари билан танишдик. Бу курсга доир тарихий адабиётлар, мақолалар тўплamlари – ҳаммаси бор, сақланган. Туркистон матбуоти тарихидан эса, ҳаққоний ёзилган адабиётлар кам, ўзбек тилида эса умуман йўқ. Бошқа юртнинг тарихи билан яхши танишсангу ўзингники қолиб кетаверса алам қиларкан кишига.

Нега биз Фарбдан бирор нарсани ўргансак асл манбалардан фойдаланамиз-у, Шарқдан ўрганадиган бўлсак бундай манбалар топилмайди? Нега? Бундай аҳволга тушиб қолганимизнинг сабаби қаерда? Ана шу ерда мафкуранинг таъсири кўринади. Мафкура тарғиботчилари эса – журналистлар. Демак, шарқона маданиятимиздан баҳраманд бўлолмаётганимизга биз журналистлар ҳам айбдормиз. Бу тарихий маданиятимизни билмаслигимиз оқибати. Мутахассисликка боғлаб айтадиган бўлсак, бу жадидчилик, жадидлар матбуотини, гоёсини билмаслигимиз, билмай туриб уни бутунлай инкор этишимиз оқибати. Хўш, жадидларнинг мақсадлари нима эди? Шу ўринда «Ислому» маълумотномасида «жадидизм»га берилган таърифга мурожаат этсак, ҳаммаси аён бўлади: «...мусулмонча ўқитишни оврупоча таълим бериш йўли билан ислох қилиш».

Демак, улар мусулмончилиқни, шарқона маданиятни сақлаб қолган ҳолда овруполиклар таълимини қўллашни кўзда тутишган.

Фарбда аэробика кенг тарқалганда, Шарқ, аниқроғи, Ўзбекистон уни шу ҳолича қабул қилди. Бу ерда мен жисмоний машқни эмас, машқ пайти кийиладиган либосни назарда тутяпман. Мисол учун Америка ва Хитой киноларидаги спортчи қизларнинг кийишган кийимларини қиёслайлик. Америкалик спортчи қизнинг либоси: юпқагина, баданига ёпишган, бутун «сир-асрори» намоён бўлиб туради. Бу – фарб кишиси учун ўзига хос гўзаллик. Хитойлик спортчи қизнинг либоси – кенгина тикилган нафис кўйлак

ва чолвор, тиззасидан баландроқ чўзилган махсус юбка. Бу ҳам маданият, ҳаё пардасига ўралган, кўз кўриб қувонадиган шарқона гўзаллик. Икки хил маданиятга мансуб қизларнинг мақсади битта – танани соғлом, қоматни чиройли қилиш ва ўзини ҳимоя эта билиш. Бунинг учун иккаласи ҳам бир хил машқларни бажаради, икки турли, ўз маданиятларига хос либосларда кўринишади.

Фикримча, жадидлар Овруподан ўрганиш, улардан фойдали ғояни қабул қилиш билан бирга унга бошқача тус бериб, яъни шарқона либос кийдириб ҳаётга татбиқ этиш тарафдори бўлишган. Худди мана шу санъат бизнинг журналистларда етишмайди.

Хулосам шуки, кеч бўлса-да, жадидчилик оқими, уларнинг вакиллари меросини билишимиз, уларнинг ўғитлари, фойдали тажрибаларини ижодимизга, ҳаётимизга татбиқ этишимиз шарт.

«Ҳечдан кеч яхши» дейишган-ку донолар!

...Ҳолдан тойиб, кўзим хонамнинг бурчагида ётган, лоқайдликдан тикилган чиройли либосимга тушди.

– Эҳ вой, нималар деб қўйдим? Бу гапларимни домлаларим эшитса дипломдан, журналистлар уюшмасидан гилар эшитса ишдан маҳрум бўламан-ку?! Югуриб бориб ўша либосни кийиб олдим. Кўнглим тинчиди. Чарчаб турган асабларим ором олди. «Тинч юравермайсанми рефератингни ёзиб...» дегандай бўлди кимдир. Беғамлик, танбаллик, лоқайдлик... Нақадар яхши-я!...

«Журналист» газетаси (1990 йил 30 март)

ТАФАККУРДАН ЯРАЛГАН ҚАСР

Факультетимиз талабалари ўртасида бир анъана бор. Бу анъана қанчалик тўғри ёки нотўғрилиги ҳақида чуқур ўйлаб кўрмаганман. Лекин, ҳарҳолда, амал қилса бўлади. Унга кўра, юқори курс талабалари қуйи курсдагиларга ҳар бир домланинг билими-савияси, дарс ўтиш маҳорати, қолаверса, инсоний жиҳатларидан хабар беради. Бошловчи талабалар ана шу йўл-йўриққа қараб иш тутаяди. Натижа ёмон бўлмайди, албатта. Чунки айрим

дарсларда талаба ўзининг юмуши билан шуғулланиб ўтириши мумкин. «Фалончи домланинг дарсига қатнашиш шарт, унинг сабоғини эшитиш, ўрганиш зарур» деган кўрсатмани олган талабанинг бутун вужуди қулоққа айланади.

Шундай асосий дарслардан бири «Журналистика жанрлари» курсидир. Уни филология фанлари доктори, профессор Очил Тоғаев ўтади. Менга домлани шундай таърифлашган: «Унинг дарсини қолдирманг. Касбингиз учун энг зарур сабоқни шу домладан оласиз. Агар савол туғилса чўчимасдан айтаверинг. Мабодо домла айтган фикрдан ўзгачароқ фикрингиз бўлса, далиллар билан, исботлаб айтинг. Очил Тоғаев айрим домлаларга ўхшаб «ўзбошимча, бетгачопар», деб ёқангиздан олмайди, аксинча, сиздан хурсанд бўлади».

Юқори курс талабаларининг шундай йўл-йўриқлари билан дарсларга қатнай бошладик. Ушбу мақолани ёзатуриб, «Журналистика жанрлари»дан тутган дафтаримни варақладим. Биринчи дарсдан сўнг ёзганим — кўйидаги гапларни ўқидим: «Чингиз Айтматов ўзлигини унутган кишини манқурт, деб атаган. Ўзлигини англаб етмаган кишини ҳам шундай деб ҳисоблайман». Ўзим ҳам ўшалар қаторида эканимни дарс давомида дафъатан англаб қолиб даҳшатга тушдим. Мен ўз тарихимни билмаган, ундан воз кечган, бировларнинг тарихини ўрганган, боболарим васиятидан беҳабар, оқни қора, қорани оқ деган мафкурага амал қилиб келган эканман. Буни тушуна борганим сайин кимдир «Манқуртсан!» дея устимдан кулаётгандай туюлди. Ўзимни оқлашга уриниб: «Ахир, бу менинг айбим эмас-ку!» деган фикрга ҳам бордим. Бироқ бу жавоб мени қониқтирмас, шунчаки бир баҳона эканини кўнглим сезиб турарди.

Хўп, бу хатоликлар катта авлодники десак, у ҳолда биз қадриятларимизни тиклаш ва ҳаётга қайтариш учун нега ҳаракат қилмаяпмиз? Уларни қабул қилишга тайёرمизми? Ўзимиздан кейинги авлодга нима қолдирамиз?

Фарзандларимиз бизни қандай баҳолашади? Бизнинг ишонч-эътиқодимизни рад этишмайдими? Улар биз юрган йўлдан воз кечишиб, янги бир маслак кетидан тушмасликлари учун нималар қилишимиз керак? Янги авлод олдидаги бурчимиз нималардан иборат?..

Домла талабаларга хат, хабар, мусоҳаба, лавҳа, ҳисобот, мақола, очерк каби жанрларнинг хусусиятларини, ёзилиш услублари, журналист маҳорати, муайян муаммонинг ечилиш йўлларини тушунтиради. Биз жамиятнинг таназзулга юз тутганини илк бор Тоғаев маърузаларидан англагандик. Журналистни жамият табиби, дейишади. Жамият иллатларини – касалини топиш, уни даволаш йўлларини кўрсатиб бериш жасур ва маҳоратли журналистнинг зиммасида. Бундай журналистларни тарбиялаб етиштиришга эса бизнинг факультет, Очил Тоғаев сингари домлалар бурчлидир.

Мавжуд иллатлар билан келиша олмаётгани боис, айримлар домлани «қайсар»га чиқаришди. Хўш, нега уни факультетда ёмон кўришади? Камчиликларни очиқ айтгани учунми? Замонасозлик қилмагани учунми? Ўша: «Замон сенга боқмаса, сен замонга боқ», деган ақида аслида тўғри айтилганмикан? Ҳатто унинг тик сўзлигидан баъзан ўзим ҳам норози бўлардим. Одамлар замоннинг нозик жиҳатларини таҳлил этмай, ўша иллатларга ён бериб, мураса йўлини тутиб иш битираётганда буни у хаёлига ҳам келтирмаётганидан жаҳлим чиқарди. Балки, эҳтимол, ҳаммамиз домла каби мурасасизлик йўлидан борганимизда ҳаётимиз яхшиланармиди...

Мақола ёзишнинг ўзига яраша қонун-қоидалари борлигини ва уларни бизга айнан О.Тоғаев ўргатганини юқорида айтиб ўтдим. Домланинг салобати босдимми ёки журналистика назариётчиси ҳақида мақола ёзиш қўлимдан келармикан, деган андишага бордимми, ҳар қалай ўша қоидалардан хиёл четга чиқиб, яъни қаҳрамоним билан учрашмасдан унинг маъруза ва амалий сабоқлари асосида мақола ёзишни кўнгилга туккан эдим. Бироқ

қахрамоним билан алоҳида учрашмасликнинг иложи йўқ экан. Домланикига йўл олдим. Хаёлимда у киши қасрда яшайдигандай туюлар, лекин яна адашибман. Кўпқаватли уйнинг иккинчи қаватидаги одатий хоналар, одмигина ижодхона... Ҳзимча тахмин қилганим профессорнинг дэнғиллама уйига мутлақо ўхшамаса-да, бироқ унданда гўзал кошонани – китоблар қасрини топдим. Суҳбат жараёнида эса шу пайтгача сезмаган яна бир гўзал қасрни кашф этдим. Бу – теран тафаккур кучидан бунёд бўлган ажойиб фикрлар қасри эди. Самарқанд мадрасаларини безаб турган салобатли миноралар сингари бу хонадондаги китоблар ва хонадон соҳибининг илмлилиги суҳбатдошимга зеб бериб турарди.

Суҳбатда айтилган фикрларни, қисман бўлса-да, сиз билан баҳам кўрмоқчиман. Қисман деганимнинг боиси шуки, ўша фикрларни каттагина мақола қилса ҳам бўларди. Мухбирлик имтиёзимдан фойдаланиб суҳбат мавзуини ўқиш, ўқитиш муаммоларига бураман. Дарвоқе, ўқишни битириб кетган талабалардан домланинг тургунлик йилларида кўп тўсиқларга учрагани, улардан мардона ўтгани ҳақида ҳам эшитгандим. Лекин унинг ўзи дарс пайтларида бу ҳақда гапирмаган. Фақат маъмурий бюрократик раҳбарликнинг асл моҳиятини тушунтириб берарди. Айрим «миш-миш»ларга аниқлик киритиш мақсадида саволлар бердим.

Гапни қабул имтиҳонларидан бошладик. Домла қабул имтиҳонлари бошланиши билан дам олишга чиқиб кетаркан. Шу гап тўғри бўлса, нима учун имтиҳонларда қатнашмаслигини сўрадим. Фикрларини жамладими ёки ўша кунларнинг изтиробли ташвишларини яна бир ҳаёлга келтирдимикан, домла оғир ўйга ботди.

– Кириш имтиҳонларини оладиган икки-уч гуруҳ пайдо бўлган, – дея гап бошлади домла. – Узоқ йиллар давомида шаклланган бу гуруҳлар бир-бирини яхши билладиган, ўзаро хуфя мулоқотга кириша оладиган кишилардан сараланган. Улар бир-бирининг «дардини», худди тажрибали табиблардек, бир имо-ишораданоқ тушу-

на олишади. Ўз ички манфаатларига содиқ бу кишилар ҳар йили имтиҳонларда алмашиб туришади.

– Агар янгилар аралашиб қолса-чи?

– Унда янги келган кишини тез ўрганишга киришади, яъни унинг ўзи сезмаган ҳолатда синовдан ўтказилади. Синов мақсади битта: янги келган шахс ўзлари билан ишлай оладими ёки йўқми? Мос келадиган одам бўлиб чиқса, демак, у ҳам шу гуруҳнинг одамига айланиб қолади. Мабодо янги имтиҳон олувчи хуфя гуруҳнинг йўриғига кирмайдиган мустақил фикрли киши бўлиб, уларнинг ноҳақ ишларига норозилик билдирса, уни иккинчи бор имтиҳонга йўлатмайдилар. Бу ҳақда у ишлайдиган кафедра билан, ректоратдаги мутасаддилар билан ҳам келишилади. Чунки «қайсар» имтиҳон олувчи хуфя гуруҳдаги айрим сирларни ошкор қилиб қўйиши мумкин. Хуллас, имтиҳон оладиган гуруҳларда мустақил иш олиб борадиган мутахассиснинг ишлаши қийин.

Бундан чорак аср илгари қабул имтиҳонларига таклиф қилингандим. Бир имтиҳонда ёзма ишларни текшириш учун домлаларга тақсимлаб беришди. Бировларга 18–20 та, бошқаларга 20–25 та иншони текшириш тўғри келди. Шунда бир ўқитувчи 25 та иншонинг 20 тасига «4» ва «5» баҳолар қўйибди. Албатта, бундай пайтда ҳар кимда шубҳа пайдо бўлади. Фикримни комиссия раисига айтдим. Лекин на комиссия раиси, на имтиҳон котиби бу эътирозимга эътибор қилди.

Огзаки имтиҳонларда ҳам шунга ўхшаган ноҳақликларга дуч келдим. Шундан кейин бирорта ҳам ўқитувчи мендан фалончига юқори баҳо қўйиб беринг, деб илтимос қилмади. Чунки улар ўз одамларигагина шундай деб мурожаат қиладилар. Менинг имтиҳон олиш услубим кейинги йилларда «инобатга» олинди шекилли, шундан сўнг имтиҳонларда иштирок этмадим.

– Имтиҳон олувчилар кафедра йиғилишларида, илмий кенгашларда сараланмайдими?

– 30 йиллик иш тажрибамдан келиб чиқиб айтсам,

масалан, бизнинг журналистика факультетида бундай ҳолга бирор марта ҳам гувоҳ бўлмаганман. Имтиҳон олувчиларнинг рўйхати факультет жамоасидан яширинча, январь ойидаёқ тузилиб, юқорига оширилади.

– Наҳотки, қабул имтиҳонларидек масъул ишга кўпчиликнинг эътиборини қозонган билимдон, виждонли домлалар ажратилмайдими?

– Баъзан шундай бўладики, факультет тавсия қилмаган одамлар ҳам кўққисдан имтиҳон комиссияси таркибида пайдо бўлиб қолишади. Факультетимизнинг собиқ декани Ф. П. Нестеренко ўзи тавсия этмаган ўқитувчиларнинг қабул имтиҳонларига қатнашганидан норози бўлиб гапирганди. Уларни имтиҳон комиссияси раисидан бошқа ҳеч ким таклиф эта олмайди, албатта. Хуллас, истеъдодли ёшлар ўрнида кўпинча кимларнингдир манфаатларига хизмат қиладиган кимсалар талабаликка қабул қилинади.

– Мабодо, сизни қабул имтиҳонларига таклиф этишса борармидингиз?

– Бу ишни ҳалол ёшларга топшириш керак.

Бу гапларни домла қобилиятли йигит-қизлар ўқишга киролмай қолиб кетаётганига ачинганидан айтмаётирми? Ҳа, бу кишини ўйга толдирадиган масала. Қабул имтиҳонларида порахўрлик амал қиладиганидан нолиб ёзаётган одамлар камми? Қолаверса, юрфакка кириш фалон минг, шарқшуносликка шунча минг, журфакка... деган «миш-миш»лар қаердан чиқади? Шамол эсмаса, дарахтнинг учи қимирламайди-да. Жумҳуриятнинг истиқболини жиғилдон гамида юрадиган кўли қинғир одамларга топшириш билан баробар эмасми бу? Нақадар ДАҲШАТ!!!

Ўқишни пуллик қилиш керак, деган таклифлар ҳам айтиляпти. Масалан, дейлик журналистика факультетига кириш учун 5 минг сўм тўланса. Хўш, бу пулни тўлаганлар яна 4–5 минг порани тиқиштирмаслигига ким кафолат беради? Пора олишнинг янги йўллари топилши тайин. Иккинчидан, ўқиш пуллик бўлгач, ўз билими

билан ўқишга кираётган бир-икки истеъдодли ёшлар ҳам четда қолиб кетмайдими? Тагин бойваччаларнинг ошиғи олчи бўлмайдими?

Яна қабул имтиҳонларига қайтсак. Хужжат топширишда абитуриентдан матбуотда эълон қилган мақолалари сўраллади. Бу тўғри. Аммо асосий имтиҳонларга қадар яна икки: бири ёзма, бири оғзаки ижодий имтиҳон топширилади. Домла ижодий конкурсдаги ёзма имтиҳонни иншо ўрнида ҳисоблаш кераклигини таъкидлади. «Балки бир-икки йил иш стажи керак бўлар?» деган саволимга шундай жавоб берди:

– Қобилият муддат билан белгиланмайди. Бир-икки йиллик муддат уни бўғади, холос. Қобилиятсизлар иш стажи билан келганда ҳам улардан ҳақиқий журналист чиқмайди. Истеъдодли, билимдон бўлса бу – бошқа гап. Ёзувчи бўлиш учун эса ижодий иқтидор талаб қилинади.

Порахўрлик кучайиб кетган йилларда ҳамма пора олган, олмаганлар эса ишдан четлатилган дейишади. Айримларнинг билиб-билмай: «Бу домланг ҳам оппоқ эмасдир», дегани дилга гулгула солади. Ўзимни қийнаган ушбу савол билан суҳбатдошимга мурожаат этдим. Домла мени тўғри тушундилар чоғи, вазминлик билан жавоб қайтардилар.

– Менинг бошимга шундай оғир кунлар тушдики, ўн беш-йигирма йиллик ҳаётим ва фаолиятимни партиявий нуқтаи назардан ипидан игнасиғача тафтиш қилишди. Мен ҳақимдаги бўҳтондан иборат материаллар жамланган 13 та папка-тўпламни ўрганиб чиққан Ёзувчилар уюшмаси партия ташкилоти котиби шоир Андрей Иванов «бу материаллар замирида битта гап бор – бу ҳам бўлса ҳасад, кўролмаслик», деди. Турғунлик йилларида «демократик централизм» деган нодемократик система мавжуд эди. Шу орқали қуйи поғонадаги раҳбарлар юқорига сўзсиз бўйсунди. Ҳокимликнинг боши партияга бориб тақалади. Маъмурий буйруқбозликнинг шаклланиши яккапартиявийликнинг оқибатидир. Хуллас,

юқорининг ҳар қандай кўрсатмаси пастдагилар учун қонун эди. Амалдорлар, аёнки, ўзидан юқори лавозимдагиларга хизмат қилишарди. Мен раҳбарликда ишлаганим йўқ. Оддий меҳнаткашнинг ҳаёти мустақилроқ кечади. Бироқ мустақил кишини ҳам маъмурий бюрократия ўзига малай қилиб олишга интилади... Бундай тазйиқларга бўйсунмасликка ҳаракат қилдим. Ўқув жараёнида менинг маърузаларимни айғоқчиларга ўхшаб кузатишди. Ҳатто, талабаларни қарши қўйишгача боришди. Кундузги бўлим талабаларига айтганларини қилдирилмагач, кечки бўлим талабаларидан ўз мақсадлари йўлида фойдаланмоқчи бўлишди. Кечкида ўқийдиган баъзи бир талабалар маъмуриятнинг фикрига розилик билдиришган бўлса-да, лекин ошкора қарши чиқишга журъат эта олишмади.

Домла докторлик диссертациясини ёклаётганда рақиблари жиддий қаршилиқ кўрсатишга киришадилар. Ҳатто, Олмаотага ўзларининг махсус кишиларини юбориб, ҳимояда қўшимча ваколатли муассаса ҳисобланган Қозоқ давлат университети журналистика факультетидан ўзлари тайёрлаган матн асосида диссертацияга салбий тақриз уюштирадилар. Бундан ташқари, Олий аттестация комиссиясига ҳам имзосиз тақриз жўнатадилар. Анча вақт ўтгач, факультетимиздан ишдан бўшаган доцент Алякринская домланинг ҳузурига келиб: «Сиз мендан норози кўринасиз, лекин рақибларингиз уюштирган тақризнинг текстини мен ёзиб бермаганман», дейди ва имзосиз тақризнинг кимлар томонидан ёзилганлигини ошкор қилади...

Курашлардан қўрқмаган кишигина олимлик унвонига муносиб бўла олади. Ҳар қандай ижод соҳаси сингари илмий иш ҳам жасорат талаб этади. Ҳа, домланинг 20 га яқин китоб ва рисоалари нашрдан чиққан. Ўзбекистон матбуотида ёритилаётган бадиий асарлар, публицистик мақолалар чуқур илмий-бадиий таҳлил қилинган танқидий асарлари газета ва журналларда мунтазам чоп этилиб туради. Бу ўринда олимнинг илмий ишларига ба-

тафсил тўхталиш учун имкон йўқ. Келинг, яна шу куннинг муаммоларига қайтайлик.

Хўш жамият нега инқирозга юз тутди? Бу савол ҳар бир кишининг хаёлидан кечган бўлса ажабмас. Унга ҳар ким ўзича жавоб қидиради. Яқин-яқинда Сталин, Брежневларнинг хатолари очиб ташланаётган эди. Энди Ленин ва Маркснинг хатоларини эътироф этишга навбат етди. Бенуқсон парвардигор, зеро, улар авлиё эмасдилар, уларда ҳам хатолар бўлиши табиий. Қатағон даври иллатларининг илдизи Лениндан бошланган, деган фикрни исботловчи кўплаб далиллар рўёбга чиқмоқда. Тарих қанчалик тозарса, тараққиёт йўли шунчалик ёрқин бўлади. Оврупо сиёсати, маданиятининг халқимиз ҳаётига бегоналиги бугунги кунда яққол сезилиб қолди. Кишиларда миллий ғурур уйғона бошлади. Талабалар эса аросатда. Нимани ўқиш керак? Ўқининг асосида қандай таълимот туриши керак? Келажаги саробга айланган 70 йиллик таълимотдан кўпчилик юз ўгирияпти. Домлага берган навбатдаги саволим шу хусусда бўлди.

– Марксизм исломга нисбатан жуда ёш таълимот. Уни даҳолар тезлик билан ҳаётга татбиқ этмоқчи бўлдилар. Марксизмни татбиқ этишдан аввал давлатларнинг узоқ даврлардан бери давом этиб келган жуғрофий, ижтимоий, иқтисодий ва миллий шароити ҳисобга олинмади. Натижада узоқ йиллардан бери қарор топган ижтимоий тараққиёт фавқулодда издан чиқариб юборилди. Бундай тезкор ўзгариш охир-оқибатда инқирозга олиб келди. 70 йиллик мафкура яроқсизга чиқиб қолди. Ҳозирги талабаларнинг аросатда қолгани табиий. Хўш, бундан кейин қайси таълимот асосида қандай тараққий этишимиз керак?

Миллий ўзлигимизни тиклашимиз лозим. Туркий халқлар маданияти эса ислом маданияти билан чамбарчас боғлиқ. Журналистика фанига келганда, унинг негизлари ҳам шу маданиятда мавжуддир. Қуръон ва ҳадислардаги гўзал ҳикматнамо усул, ифода шакллари ва ун-

дан кейинги адабиётимиздаги публицистик руҳ ва классик асарлар ўзбек журналистикасининг ҳам назарий, ҳам амалий тараққиёт йўлини кўрсатиб беради. Бу Овруро журналистикаси тажрибаларини инкор этиш, деган гап эмас. Ўзбек журналистикасида ушбу манба ҳам ҳисобга олиниши лозим.

Домладан бўш вақтларингизда нималар билан шуғулланишни яхши кўрасиз, деб сўраганимда у киши: Илмдан ташқари энг яхши кўрган машғулоти илм ҳақида, жамият, воқелик ҳақида ўйлаш, фикрлаш, таҳлил этишдир, — деди. — Қашқадарё вилояти мактабларидаги учрашувлардан бирида ёшларнинг бахт ҳақидаги анъанавий саволига янги фикр топган куним ўзимни бахтли ҳисоблайман, деб жавоб берган эдим. Фикрий изланиш менга ҳамиша ҳузур бағишлайди.

Ҳа, жамият, ундаги муаммолар ҳақида қанча гапирсак, ўйласак кам. Айниқса, бўлажак жамият шифокорларига ижтимоий табибликни ўргатадиган инсон учун бу нарса жуда зарур. Ўзликка қайтиш керак — бошқа йўл йўқ!

Суҳбатимиз сўнгида домла ёшларимизга, талабаларга қуйидаги тилакларни билдирди:

— Ёшлар миллий ўзликни англашлари, уларда ҳақиқий миллий онг шаклланишини истардим. Миллий онг барча инсоний хислатларнинг негизи ҳисобланади. **МИЛЛИЙЛИК ИНСОН УЧУН ҚИБЛАНАМОДИР!**

«Журналист» газетаси (1990 ишл 20 декабрь)

ТОШКЕНТЛИК ТАЛАБАНИНГ БИР КУНИ

Ўткир уйқудан кўзини очганда хона ёп-ёруғ бўлиб кетганди. Бир нима ёдига тушди-ю, жойидан сакраб туриб, деворда осиклик соатга қаради: «Кечикдим!» Совун, мисвоқ ва сочиғини олиб ювиниш хонасига югурди. Ювинаётиб кўрган тушини эслади. Қишлоқдаги уйи, онаси, укалари... ўтиришганмиди-ей?.. Яхши эслай олмади чоғи, юзини арта-арта хонасига қайтди. Ҳарбий-

дагидек тез кийинди-да, ташқарига, чиқди. Дорилфунун томон ошиқаётган талабалар оқимига қўшилди. Биринчи дарс – КПСС тарихи. Домла кечикканларни ёқтирмайди. Кеч уйғонганининг эса сабаби ўзига аён – кечаси соат 3 ларда ётди. Курсдош йигитлар билан гурунглашди. Бундай суҳбатлар талабалар орасида тез-тез бўлиб туради. Суҳбат мавзуси ҳар хил: дин, партия, математика, тарих, физика, қишлоқдаги ҳаёт, коинот, ҳозирги аҳволимиз, қолаверса, ҳеч қачон эскирмайдиган ва кишини зериктирмайдиган севги, муҳаббат, қизлар ҳақида. Гурунглarda бу мавзулар тартиб билан – бирин-кетин муҳокама қилинади. Турмушдаги оғир аҳвол, ундан қандай чиқиб кетиш мумкин, нималар қилиш керак каби саволларга жавоб изланади. Бу гаплар, албатта, ҳаммани ўйлантиради. Турли хил фикрлар айтилади. Бири: «Намойиш қилиб янги жамият қуриш керак» деса, бошқаси: «Йўқ, бу ерда ақлни ишга солиш керак», деб эътироз билдиради. Бундай пайтларда ўткир ҳам жим ўтиролмайди. Унинг феъли шунақа, бирор-бир мажлиси ёки йиғилишда шартта туриб кўнглида йиғилган гапларни айтади, ўз фикрини билдиради. Агар жим ўтириб, жим чиқиб кетса ичидаги гапини кимга айтишни билмай анча вақтгача қийналиб юради.

У ҳам талаба, ўқияпти, ҳаётни ўрганяпти. Гап жамиятнинг чиркин иллатлари ҳақида кетганда у ҳам бу иллатлардан қутулиш йўлларини излайди. Лекин кўпчилик изланишлари натижасиз. Ахир, порахўрликка қарши курашиш керак деймиз-у, лекин амал порахўрларнинг қўлида бўлса, раҳбарлар курсисини ўйласа... Даврадаги бир йигит айтганидек, қўзғалиб ҳаммасини янгидан бошлаш керакми? Инқилобдан кейин ҳам порахўрликлар, қаллобликлар ва бошқалар бўлмайди, деб ким кафолат бера олади? Фан ривожини тўхтатиб қўйган бўлмаймизми? Энг даҳшатлиси – қон тўкилади. Ахир, яшашдан мақсади бу эмас-ку? Демак, янги йўллارни қидирмоқ лозим.

Тунги суҳбатларнинг адоғи йўқ.

15 дақиқада ётоқхона билан университет орасидаги масофа босиб ўтилди. Дарсга беш дақиқа кечикди. КПСС тарихидан маъруза ўқийдиган домла норози қиёфада. У кириб ўтиришга рухсат берган бўлса-да, Ўтқир кечикканига хижолат чекмади, дашном эшитганига пушаймон ҳам бўлмади, негадир. Лекин жойига ўтириб маърузани эшитаркан, домланинг: «Бунча уйқуни яхши кўрмаса булар!» деган таънаси кўнглига сал оғир ботди. «Домланинг ўзлари ҳам вақтида хўп ухлаган бўлсалар керак».

Маъруза давом этарди: «Хурматли талабалар, яхшилаб қулоқ тутинглар, ҳозир мен айтаётган гаплар ҳеч қандай китобда йўқ, дарслигимиз — «Совет Иттифоқи Коммунистик партияси тарихи» эскириб қолди. Энди янги-си чиққунча газеталардаги мақолалардан, Ленин асарларидан фойдаланамиз...»

Бу дарсликни қўлга олиш билан Ўтқирнинг елкаси тиришарди. Чунки партиянинг тарихида ҳамма нарса яхши, биронта камчилик йўқ. Аслида эса...

Дарс яримламасидан талабалар орасида «шивир-шивир» бошланди. Ўтқир ҳам зерикди. Иккинчи дарс Ўтқирнинг мутахассислигига доир—физика, яъни илмий тил билан айтганда, «материянинг хусусияти, тузилиши ва унинг ҳаракат қонунлари ҳақидаги фан». Ўтқир истасамаса бу дарсга жиддий қарайди. Эҳ-ҳе, бу даргоҳга киргунича озмунча ташвишлар тушдими бошига! 1982 йили ўрта мактабни тугатган бўлса, 2 йил ҳарбийда, қолгани роппа-роса 5 йил мана шу физика факультетидан, университет остонасидан бошини эгиб уйига қайтган. Беш йил ҳазилакам вақт эмас. Тенгдошлари уйланиб, болачақали бўлиб кетишди. Ниҳоят, 1988 йили тайёрлов бўлимини тугатгач, ўқишга кирди. Нега айнан шу фанга қизиққанининг боиси бор, албатта.

Ўқитувчи дарсни бошлади...

Мактабидаги физика хонасида у молекулаларнинг бир неча минг марта катталаштириб ясалган тўртбурчак

шаклдаги улгисига кўп қарарди. Яъни ҳар бир жисмда молекулалар шундай жойлашган. Ҳар бирининг шакли думалоқ, бир-бирига жуда ўхшайди. Ҳар бир молекула эса атомлардан, атомлар электрон ва протонлардан иборат. Унда ҳам ядро ва қатламлар бўлади. Уни ўйлантираётган, қизиқтираётган нарса қуёш системаси, қолаверса, бутун коинотнинг тузилиш тартиби. Қуёш системаси молекулаларнинг катта-катта шаклига ўхшамайдими? Ўртада қуёш, дейлик, у жисмнинг ядроси, сайёралар эса ундаги турли атом, электрон, ионлар эмасмикан? Ерни олайлик. Ахир у ҳам молекулага ўхшамайдими? Шар шаклида, ернинг ядроси ва турли қатламлари бор. Ернинг ўзи қандайдир бир катта жисмнинг кичкина зарраси эмасмикан? Унда биз-чи? Биз, ерда тирикчилик қилаётган жониворлар (танамизни ҳаракатга келтирувчи кўзга кўринмас ҳужайралар сингари) бошқа бир мавжудотнинг кўзига кўринмасмиз, балки... Оламнинг чексизлигини, фан ҳали билишга киришмаган ҳодисаларни, янгиликларни ўрганаман, деган хаёлга боради у. Хаёлини илмий тарзда исботлагандай бўлади. Шу факультетда ўқишга интилганининг бош сабаби ҳам шунда.

Учинчи дарс – математикадан машғулот. Домлани кўрган замони қишлоғидаги математика ўқитувчиси ёдига тушади. Ўткир ҳар иккала домланинг қайсидир жиҳатларини бир-бирига ўхшатади. Хушмуомалалигим, оталарча меҳрибонлигим, тушунтириш усулими? Қишлоғи – Мўминободдаги ўқитувчиси Шавкат ака Халилов: «Буюк физик Ньютонга ўхшаш математиклар ўзимизнинг 45-ўрта мактабнинг Эшмат-Тошматларидан ҳам чиқсин», дерди. Ўқитувчиси яхши, доно эди. Унда нега қишлоқ болаларининг билим даражаси паст. Бу пахтанинг таъсири. Ўқувчи бир-икки ой пахта теришга чиқадди, терим тугагач, ўқитувчилар ўқув режасини бажариш учун бир соат дарс мобайнида 3–4 та мавзунини тушунтириб ўтишади. Бир-икки ўқувчи тушунса тушунадию, қолганлари кўзини мошдай очиб ўтираверади. Буни ўқитувчи ҳам билади. Лекин начора...

Ўткирнинг хаёли яна аудиторияга, домла Хушвақтовнинг маърузасига қайтди. Дарсни Ўткир мароқ билан тинглади. Домланинг билимдонлиги ва билимини талабаларга хушмуомалалик билан тушунтириб бериши унга ёқади, фикри-зикри мисол ечиш ва ечим жараёнидаги усуллар, нозикликларга шўнғиб кетади. Домла ҳам мураккаб жойлари келиб қолганда: «Мана шу ерда нозик жойи бор», дея огоҳлантириб, талабаларни ҳисобнинг мураккаб тугунларини ечишга шайлайди.

Усулни ўзлаштириб олганида у ўзида чарчоқ сезмас, аксинча, янада енгил тортарди. Лекин бари бир дарснинг охирида унинг енгил бошига тош бостириб кетишгандай бўларди. Чунки тўртинчи дарс немис тили. Учинчи дарсдан сўнг 40 дақиқали танаффус берилади. Эрта-лаб нонушта қилмаган — кўнғироқ чалиниши билан хаёлига икки нарса келади, бири — қорин ғами, иккинчиси — тўртинчи дарс!

Ошхонанинг овқати меъдасига теккан бўлса-да, наилож, яқин-орада бошқа овқатланадиган жой йўқ. Овқатланаяптию, хаёли немис тилида. «Ўзи бу тил нима учун ўқитилади?» дея ўзига-ўзи савол беради. «Олим бўлиш учун», деган фикр келади ғойибдан. Ўрта мактабни тугатганига етти йил бўлган, мактабда немис тилини ёмон ўқиган Ўткир учун ҳозир бу тилни ўрганиш жуда мушкул туюлади. Билганлари ҳам ёдидан кўтарилган.

Ниҳоят, немис тили дарси ҳам тугади. Ўткирнинг юзидан ҳорғинлиги яққол сезилади, «Ҳозир хонага бориб, икки соат ётиб дам оламан», дея мўлжаллайди. Дорилфунундан чиқиб ётоқхона томон юраркан, ҳориганини ҳис қилди. Хаёлида яна ўша гап такрорланди. Балки, ўзини юпатиш учун айтгандир: «Ҳозир бораману гуппа ташлайман».

Университетдан Талабалар шаҳарчасигача катта йўл, соя. Йўл тўла талаба. Аксарияти ўқишдан қайтмапти. Бунда нафақат илм даргоҳи, балки ёнма-ён жойлашган Политехника институтининг таниш талабаларини ҳам учрат-

ди. «Балки уларда ҳам бордир зерикарли дарслар». Ёнидан ўтаётган қизларнинг «қаҳ-қаҳ»аси хаёлини бўлди. Нимадандир ижирганиб баданида титроқ турди: «Қиз бола деган кўча-кўйда одоб сақласа-да!» Орқароқда келётган йигитлар қизларга гап отишди. Қизлар ҳам «қақир-қуқир»лашиб жавоб қайтаришди, яна... илмоқди гаплар. Йигитлардан бири ўзини ҳақоратланган сезди чоғи, ўғил болачасига сўқинди. Қизларнинг уни ўчди.

Кўчани кесиб ўтаётганда бир жуфт йигит-қизнинг суҳбати Ўткирнинг қулоғига чалинди.

Қиз: — Тўртинчи курсдан кейин...

Йигит: — Кеч бўлмайдами?..

Ўткирнинг қадами секинлашди. Юрагини нимадир тирнагандай бўлди шу тобда. Кўз ўнгида... ўша қиз гавдаланди. Гўзал, хушбичим. Ундан воз кечганига ҳозир афсусланди. «Кечиб юбориш» ҳам осон эмас экан. Ҳозиргача азоб чекади. Лекин ўзга чора йўқ эди. Дўстлари: «Қишлоқдаги қизлардан қолмагин», дейишди. Кўнгли эса...

Шундай қизлар борки, биринчи галда мансаб, қолаверса, раҳбарлик ишларида ишлаш, яхши яшап, модадан ортда қолмасликни ўйлайди, кейингина эр, рўзғор, оила... хаёлига келади. Бундайлар, асосан, ўқиётганларнинг орасида кўп учрайди. Бошқа бир тоифа қизлар борки, ўзига муносиб йигитга турмушга чиқиб, бола-чақали бўлишни, болаларига тарбия беришни — она бўлишни биринчи ўринга қўяди. Ана шу тоифадаги қизлар Ўткиргга маъқул келади, уларни ҳурмат қилади. Энг яхши гапларини ҳам уларга айтгиси келади.

У хонасига кириб, кийимларини ечиб шкафга илдию, каравотга чўзилди. Энди кўзи илинган экан, эшик тақиллади. Қўшни хонадаги йигит куруқ чой сўради. Ётоқхонада бу одатдаги ҳол эканини билса-да, «Уйқунинг ҳам белига тепишди», дея нолиниб, яна ўрнига чўзилди...

Одатига кўра, кеч соат 18 да уйғонди. Сочигини олиб ювиниш хонасига борди. Ювинаётиб мияси анча дам ол-

ганини ҳис қилди. Вужуди енгил эди. «Энди бозорга чиқиб келиш керак».

Дарвоқе, бугун дўстлари келмоқчи. «Кўшни қизлардан илтимос қилсам, би-и-ир ош дамлашса». Ўзи бошқа овқатларни яхши пиширади-ю, ошни бузиб қўйишдан қўрқади...

Сабзавот дўконидида пиёз ҳам, сабзи ҳам тугабди. Гурч, ёғ олиб бозорга ўтди. Талабалар бозори Тошкентдаги қиммат бозорлардан ҳисобланса-да, бориға шукур, сабзи-пиёз бор, қимматроқ бўлса ҳам гўшт дўконда топилади. Нимадан нолисин, ахир, қишлоқларда гўшт етиштирган чорвадор давлатга килосини 2 сўмдан гўшт топшириб, дўкондан 7 сўмдан сотиб олиб есаю, талабага йўл бўлсин. Лекин нолимаслик керак. Ойига икки марта ётоқхонага арзон нарҳда гўшт олиб келишади: килоси 2 сўм. Лекин бу гўшт ўша куниёқ паққос туширилмаса, эртасига айниб қолади...

Масаллиқларни кўшни қизларга бериб, хонасига қайтди. Супуриб-сидириб хонани саришталлади. Бу орада ҳамхонаси Алишер келиб қолди, унга ёрдамлашди. Ўткир дўстларига деб бир-икки шиша ичимлик ҳам олиб келарди-ю, ҳозир чўнтагининг мазаси йўқ. Аслида, унинг кўп ичадаган одати йўқ, лекин аҳён-аҳёнда дўстлари билан (стипендия олган кунлари) «қиттай-қиттай» қилишади. Ўткир аламидан ичмайди, бироқ ичгандан сўнг ёлғиз қолишни хоҳлайди — қалбида йиғилиб қолган дардларини шеър қилиб (қофияси тўғри келадими-йўқми, бунинг унга аҳамияти йўқ) қоғозга туширади. У меҳрибон онасининг нон тўла сават ушлаб турганини, отасининг ўғитларини, қаттиққўл, лекин отасидек маслаҳатгўй биология ўқитувчиси Умрзоқ ака Жумаевнинг «Ўқи, одам бўл!» деган сўзларини, оламнинг чексизлигини, диннинг моҳиятини... ёр, севгини ўзича қоғозга туширади. Ёзиб тугатмагунча кўнгли жойига тушмайди. Бундан оладиган лаззат Ўткирга ёқади.

Ҳар куни шу пайтда ётоқхона орқасидаги майдончага волейбол ўйнагани чиқади. Бугун эса меҳмон кутяпти.

У қишлоқдан келган дўстлари билан роса гурунглашиб, болалик даврини эслашди. Қишлоқдаги аҳвол ҳақида баҳс қизиди. У суҳбатдан жиддий хулосага келди: Ўткир учун бўлаётган воқеаларнинг аҳамияти катта. Демак, ҳаётни ур-йиқит, тўполон билан эмас, ақл билан янгилаш керак. Энг асосийси, халқнинг ҳам сиёсий, ҳам иқтисодий тафаккури ўссин. Ўз халқи, юрти ҳақида ҳар бир киши ўйлашга, қайғуришга қодир бўлсин. Бунинг учун, албатта, билим зарур, ҳа-ҳа, қонунни – иқтисодни ҳам, тарихни, миллий урф-одат, анъаналарни – ҳамма-ҳаммасини яхши тушунадиган бўлишлари керак. Турли ноҳақликларни – раҳбарларнинг порахўрлигини фош этиш йўлларини ўрганишсин. Шунда қаллоблар эгаллаб туришган мансаблардан кетишга мажбур бўлишади...

Қизлар омон бўлишсин, паловни мазали қилиб пиширишибди. Ўткир меҳмонларини жўнатаркан, эртанги вазифалар ёдига тушди. «Эртага лаборатория. Ўқиш керак».

86-ётоқхонанинг учинчи қаватидаги Ўткир истиқомат қилаётган хонанинг чироғи ярим тунгача ўчмади...

«Ёш куч» журнали (1990 йил, 10-сон)

ИККИНЧИ ФАСЛ

ПУБЛИЦИСТИКА

Зўравонлик асосига қурилган шўроларнинг мустабид тузуми таназулга учраганига ўн беш йил бўлди. Бу тузумнинг таназулга юз тутишининг ўзига хос сабаблари бор. Маънавият ва миллий кадриятларнинг топталгани ана шу сабабларнинг асосийларидандир, десак янглишмаймиз. Хусусан, миллатимиз учун муқаддас саналган никоҳ ўқитишнинг ман қилингани, туғруқхоналарда дунёга келган гўдаклар она сутидан маҳрум этилиб, «умумий қозон»даги сутдан озиклантирилгани ва, ниҳоят, бундай куфрона, мудҳиш «тартиб-қоида»лар оқибатида бифарқлик, лоқайдлик авж олгани... Уз тарихини, урф-одат ва кадриятларини унутишга мажбур этилган халқнинг тоталитар тузумдан бозор иқтисодиётига асосланган демократик жамият қуришга ўтиш жараёни оғир кечиши табиий...

Рисоланинг иккинчи фаслида ана шу мураккаб, машаққатли жараённинг илк даври — Истиклол арафаси ва Мустақилликнинг дастлабки йилларида дуч келинган айрим муаммолар хусусида сўз юритилади.

Дарвоқе, яқин ўтмиш давр иллатларини эслашдан мақсад — собиқ мустабид тузум таназулининг туб моҳиятини англаш, унинг асоратларини йўқотиш зарурлигини таъкидлашга уринишдир. Айни пайтда, озодликка чиққанимиздан сўнг бизга «беғараз» ёрдам қилмоқчи бўлганларнинг ортида кимлар тургани ва қандай манфатлар ётганини билишнинг нечоғли зарурлигини ҳам ҳаётнинг ўзи кўрсатди...

ТАНАЗЗУЛ

Оллоҳнинг икки бандасидан бир оила пайдо бўлади. Оилаларнинг руҳий, маънавий, иқтисодий алоқалари натижасида жамият вужудга келади. Биз яшаган жамият эса таназзулга юз тутди. Жамиятнинг таназзули, табиийки, оилаларнинг, бандаларнинг таназзулидир.

Бас, энди ана шу иллатларни даволаш йўлларини ахтариш керак. Бунинг учун табобат оламида ишончли усул бор. Масалан, бармоғингиз йиринглаганда, оғригидан кечаю кундуз «оҳ» чекасиз. Қанча «оҳ» чекманг, фойдасиз. Энди унинг давосини изланг, кейинчалик яна шу аҳволга тушмаслик учун қайғуринг, яъни бармоғингиздаги йиринг қандай пайдо бўлганини аниқланг ва келажакда бундай азобга дучор бўлишнинг олдини олинг.

Хўш, таназзулини сезган халқнинг нега ҳаракати суст? Унга нима халақит беряпти? Лоқайдлик касали эмасми? Биздаги лоқайдлик, лоқайдликнинг маҳсули – бефарқлик ва манқуртлик нимадан ва қандай бошланади?

Бу масалага аниқлик киритиш мақсадида бир одамнинг пайдо бўлиши ва умрини беш қисмга бўлдик: 1) никоҳ; 2) фарзанд туғилиши; 3) унинг улғайиши (6 ёшгача); 4) 16 ёшгача; 5) 25 ёшгача ва қолган умр. Фарзанднинг қандай туғилишида никоҳнинг ўрни муҳим. Кузатувни никоҳдан бошлаймиз. Чунки никоҳдан кейингина фарзанд учун «пойдевор» ташланади.

1. Коммунизм «никоҳи»нинг болалари

Шахс таназзули ҳақида гапирганда никоҳ масаласига тўхталмасдан илож йўқ. Негаки, бир парча эт – чақалоқни, яъни шахсни вужудга келтирадиган никоҳдир. Демак, никоҳнинг ўқилган ёки ўқилмагани, қай шароитда ва қандай ўқилганининг пайдо бўлажак фарзанд табиатига таъсири шубҳасиздир.

Тарихий манбаларнинг гувоҳ беришича, 1933 йилга

қадар миллий урф-одатларимиз ҳамин қадар сақланиб турган. Худосизларнинг динга хуружи оқибатда урф-одатларимизнинг оёқости қилинишига сабаб бўлган. Жумладан, никоҳ маросимининг ҳам бундай жоҳиллик замирида Сталиннинг ягона «совет халқи» ни шакллантиришга қаратилган сохта таълимоти ётарди. Бундай «халқ»ни шакллантириш учун эса ўнлаб миллат ва элатлар ўз ўтмишини, жумладан, урф-одатларини унутиши лозим бўларди. 1937 йил қатағони ўша мустабид сиёсатнинг амалига йўл очди, яъни боболаримиз таълимотию урф-одатларимиздан, ўз элини ўша эзгу ҳикматлардан хабардор этиб турган зиёлилар (аҳли илм, шоиру ёзувчи, диндорлар) қатағон қилинди.

Бошсиз қолган ва асрий анъаналаридан ажратиб қўйилган авлодни қандай тарбиялай бошлашди? Оилалар қай тарзда вужудга келди? Оилага пойдевор бўлмиш НИКОҲ-ЧИ? Турмуш қурган ёшларни қандай никоҳланарди? Уни никоҳ деб атаса бўлардими?

Коллективлаштириш даврида «қизил тўйлар» урф бўла бошлаган. Номлари тилга тушган адабий қаҳрамонлар — Кўкан батрак, Зайнаб ва Омонларнинг тўйи ўша «қизил тўйлар»нинг дебочаси эди. «Қизил тўй»га одатий тус берилгач, омма ҳам қўллади. Никоҳсиз гўдаклар туғила бошлади. Эътиқодидан чекинмаганлар эса фарзандларига никоҳ ўқитишда давом этишди. Ҳатто айрим коммунистлар ҳам бу «эскилик сарқити»дан воз кечипмади. Кечки пайт яширинча мулла чақирилиб, никоҳ ўқитиларди. «Нега?» деган саволга: «Боболаримиз шундай қилишган-ку», дейишарди. (Шукрки, боболарга ҳурмат ҳаммада ҳам йўқолиб кетмади.) Ҳозирги никоҳ маросимлари ўша «қизил тўйлар»нинг ўзгинаси. Социализм идеологлари «Бу тўй гарбона ҳам, шарқона ҳам бўлмай, совет халқининг тўйидир», деган «илғор фикр»ни илғари суришади. Лекин ЗАГСлардаги тартибни зимдан таҳлил этсак, унинг қаердан келиб чиққанини дарров аңлаймиз.

Шарқда келин-куёвни алоҳида бир уйга киритиб,

никоҳ ўқитиш одат саналмаган. Бу Фарбга хос одат. Уларда никоҳ маросими руҳоний томонидан черковда ўтказилади. ЗАГСдаги никоҳ тартиблари эса черковдагидек. Масалан, келин-куёвнинг кийинишини олайлик: куёв костюм-шим, бўйинбоғда, келин эса оппоқ «телевизор» кўйлакда. Узук тақиш жараёни, келин-куёвнинг етаклашиб юриши черковда ўтадиган шундай маросимдан деярли фарқ қилмайди. Фақат руҳоний ўрнида котиба, Худога илтижо ўрнига коммунистик ақидага сажда.

Тўйларимиз ҳам фарбча тўйнинг ўзгинаси, яъни келин-куёв яна ўша таърифи келтирилган либосда, қадаҳларни жаранглатган (яхшиямки, ҳамманинг олдида фарбликларга ўхшаб ўпишишмайди). Лекин ширакайф йигитларнинг қизларга суқланиб қараши, айрим қизларнинг беҳаё сузилишлари... бу «Фарб+совет+шарқ» одатларининг қоришмасидан иборат «янги ахлоқ».

Хўш, бизда никоҳ тўйлари қандай ўтган? Никоҳ қандай ўқилган? Оллоҳга шукрки, ҳозир никоҳ маросимининг аксарият асосий жиҳатлари қишлоқ жойларда сақланиб қолган. Айрим жойларда эса унинг асл шакли, тартиби ўзгартирилган. Никоҳ ўқилишидан аввал келиннинг, яъни қизнинг йигитниқига қай тарзда олиб келинишига эътибор берайлик. Куёв қизниқига борганида хонада чимилдиқ қоқилган бўлиб, унинг ортида келин турган бўлади. (Айтмоқчи, чимилдиқ илинган девордаги иккита миҳ новвот билан қоқилади!) Чимилдиқда туморча осилган бўлса-да, унинг икки томонида қизнинг янгалири (улар фарзандли бўлиши керак) туришади. Келинни ҳеч кимга кўрсатишмайди. Чимилдиқ ичида куёв келин билан кўришадию бир-бирига асал ялатади, ойна тутаяди, оёқ босади ва ҳоказо. (Жумҳуриятимизнинг ҳар бир шаҳар, қишлоғида никоҳ маросимининг ўзига хос бошқа унсурлари бор.) Эътибор беринг, буларнинг ҳаммаси эл кўзидан панада – чимилдиқда бажарилади. Келинга ёпинчиқ ташлаган ҳолда куёвниқига келтирилади ва яна ўша тартибда чимилдиқ қоқилади. Келин яна парда ортига яширилади. «Қиз пардаси билан келади», деган

ибора шундан келиб чиққан. Аёлларнинг расм-русуми тугагач, никоҳ ўқиш учун мулла таклиф қилинади. Хонада келин-куёв, икки гувоҳ ва мулла қолишади. Табиийки, келин чимилдиқ ортида ўтиради. Мулла гувоҳлар олдида икки ёшнинг жуфтлашишга розилигини сўрайди. Шундан сўнг энг асосий воқеа содир бўлади: келин-куёв калима қайтариб, жуфтлашганини билдиради.

Калима – мусулмоннинг шаҳодатномаси. Калима ЗАГСдан бериладиган гувоҳнома эмаски, алмаштириб олаверсанг. Калима қалбга муҳрланади. Айтишларича калима ўқилгач, келин-куёвнинг вужудида поклик жимирлашлари содир бўларкан ва улардаги бу гўзал табиий майл бўлажак фарзанднинг хулқига, чиройига, имонига катта таъсир кўрсатаркан.

Нега келин бунча яширин ҳолда сақланади? Келиннинг пардаси, аввало, ҳаё пардасидир. Чимилдиқ, ундаги тумор, чимилдиқ ёнидаги икки янга келинни ёмон кўзлардан асрайдиган соқчилар. Никоҳ ўқиш жараёнида ҳам бу тартиб сақланади. Келинга ЗАГСдагидек ширакайф кимсанинг суқли кўзи тушмайди.

Она беҳаё, ота рашксиз бўлса, буларнинг ҳаммаси қон орқали уларнинг фарзандига ўтади. Қолаверса, ўз аёлининг очиқ-сочиқ кўринишида юриши эрнинг рашкини кўзгаши керак. Ҳадиси шарифда: «Рашк имондандир, рашксизлик мунофиқликдур», деб бежиз айтилмаган.

Келиннинг эғнидаги «телевизор» либос ҳақида нима дейиш мумкин? «Мода» журналининг ёзишича, аёлнинг бундай кийиниши, оёғининг яланғоч, ёқасининг очиқ юриши атрофдагиларни, тўғрироғи, эркак кишилар эътиборини ўзига қаратишнинг энг осон йўлидир. Шарқда номаҳрам нигоҳини ўғирлашга интилган аёл зинокор ва унга нигоҳ ташлаган эркак зиночи деб аталган, жазоланган. Бу тартиб инсонни ҳаё пардасини ўраган, наслнинг бузилишига йўл қўймаган. Чунки очиқ-сочиқ юриш одатга айланиб кетган. Бундай чала-ярим либосларсиз, ароқ тортилмаган дастурхонларсиз ўтадиган тўй кўнглимизга сиғмайди.

Никоҳ — ҳалоллик, никоҳсиз кўшилиш эса ҳаромлик белгисидир. Ҳаромдан ҳалол бино бўлмайди. Ҳаромдан ҳазар қилмаган эр ва хотиннинг (бундайлар «ота-она» деган сўзга нолайиқдир) нуқси беғуноҳ гўдакка уради.

Нақл қилишларича, қадимда бир эр-хотин яшаган экан. Йигитнинг отаси қариб, ҳаракатдан қолибди. Ҳар куни хотин эрига қайнотасининг устидан: «Овқатини эплаб еёлмайди, юролмайди», деб шикоят қиларкан. Охири хотин: «Ё мени де, ёки отангни», деб туриб олибди. Эр ўйлай-ўйлай қазоси яқинлашган отасининг баҳридан ўтишни афзал билибди ва уни қопга солиб, узоқдаги даштни кўзлаб йўлга чиқибди. Йўлда қоп кўтарган кўллари толиб, бир зум нафас ростлаш учун харсанг устига қопни кўйибди. Шу пайт қопнинг ичидан отанинг кулгани эшитилибди. Ҳориган ўғил отасидан нега кулаётганини сўрабди. Ота: «Йигитлик чоғимда отамни узоққа элтиб ташлаб келиш учун кетаётганимда мен ҳам шу тошнинг устига қопни кўйиб, дам олгандим», деган экан. Ҳа, иллат ҳам, фазилат ҳам авлоддан авлодга қон (ген) орқали ўтади. Бир оила билан қуда бўлиш учун унинг етти пушти суриштирилиши бежиз эмас.

Никоҳ муқаддас удум. Бироқ никоҳни шаръий йўлга киритган билан ҳам насл бузилиши тўхтамайди. Негаки, туғруқхонадаги аҳвол ҳақида бундан-да хунук фактлар бор. Бу энди алоҳида мавзу.

2. Ҳалолнинг ҳаромга айланиши ёки «умумий қозон» ҳақида

«Сут билан кирган жон билан чиқади». Қадимдан қолган бу ҳикматда ота-онанинг хислату иллатлари фарзандига ўтиши таъкидланган. Сутни гўдакка она беради, бу билан фақат онанинг хусусиятлари болага ўтади, дейиш ноўрин. Она истеъмол қиладиган таомнинг қай тариқа топиб келингани ҳам муҳим. Зеро, шу таомдан

юзага келган кўкракдаги сутни гўдак эмади. Таомни эса, албатта, ота топиб келади. Луқма ҳалол бўлса, болага хислат кўшилади. Агар ҳаром бўлса... ота-онанинг хислатию иллоти фарзандга ўтиб, эл ичида «фалончининг боласи», дейилишига сабаб бўлади. Лекин шу кунлари «Ота-онасига ўхшамайди», деган гапни болаларнинг ҳаракатларини кузатиб юрадиган қариялардан кўп эшитамиз.

Хўш, нега айрим болалар ота-онасига ўхшамайди? Нима учун ҳозир аксарият ёшлар атрофдаги бўлаётган воқеаларга лоқайд? Уларнинг уст-боши бут, қоринлари тўқ бўлгани ҳолда ўзлари на сиёсат ва на маърифатга қизиқишади. Боболарининг таълимоти, урф-одатларидан юз ўгирган, ота-онасининг обрўсини оёқости қилиб қариялар уйига элтиб ташлаётган, гўдагидан кечаётган, нафс гирдобига фарқ бўлган бу худосиз банда кимнинг фарзанди?

Жамиятнинг фарзанди! Чунки гўдакка биринчи бўлиб она эмас, жамият «кўкрак»ни тутаркан. Оналардан сўрасангиз, гўдак туғилгач, 2—3 кундан кейингина қўлларига олиб эмизишганини айтишади. Уч кун чақалоқ нима билан озикланади? Мутахассисларга учрашганимда бир хил жавоб олдим: «Умумий қозондаги сутни эмишади». «Умумий қозон» дегани нима? Туғуруқхонада кўзи ёриган аёллар махсус идишларга сутларини соғиб беришади. Кейин ҳаммаси бир идишга солиниб, зарарсизлантирилади (стерилизация қилинади) ва чақалоқларга берилади.

«Болалар физиологияси бўйича дунёга танилган олим И. А. Аршавский шундай хулоса чиқаради: «Огиз (онанинг кўзи ёриган кундан бошлаб етти кунгача бўлган кўкрак сути)даги мавжуд ўта фаол моддалар мия ҳужайраларининг нафақат шитоб билан ўсишини таъминлайди, балки янги туғилган зурриётнинг мия қобилигида ўз онасига, қавмига, атроф-муҳитига МЕҲР-МУҲАББАТ марказини шакллантиради, рағбатлантиради (худди эшитиш, кўриш, таъм билиш каби марказлар мавжуд бўлган

нидек – Жуманазар Бекназаров) Оғиз сутидан бахраманд бўлмаган чақалоқда бундай марказ ҳосил бўлмайди» («Саодат» журнали, 1989 йил).

Оғиз сутидан бахраманд бўлмаган гўдакда онасига, аждодларига, Ватанига меҳр-муҳаббат туйғусини уйғутувчи марказ шаклланмайди. Демак, уни қаёққа бошласанг кетаверади. Лоқайдликнинг ибтидоси худди ана шу нуқтада.

Хўш, юқорида номи тилга олинган рус олимнинг фикри аён ҳақиқат экан, нега яна чақалоқларни онадан ажратиб қўйишга кўрсатма берилган? Бу тартибсизлик онага ўз боласини икки-уч кун кўрсатмаслик, эмиздирмаслик, яъни қаттиқ тартиб оқибати эмасми? Етти кун оғиз сутидан эмган болада МЕХР-МУҲАББАТ марказининг шаклланишини билган ҳолда гўдакни ундан маҳрум қилиш ва меҳрсиз қилиб ўстириш чиркин жамиятнинг «ТАРТИБ»и эмасми?!

Тошкент шаҳар 2-туғруқхона бош врачси Ноила опа Тождиддин қизининг гапларини эшитиб, ўзимни қийнаган саволларга жавоб топгандек бўламан: «Илгари Москвадан шундай кўрсатма келганди. Уч йил аввал эса, яна ўзлари ўша кўрсатмани бекор қилишди. (Уч йил аввал қурултойда диндорлар томонидан туғруқхонадаги номақбул ишлар тўғрисида норозилик билдирилганди — Ҳ. С.). Биз ҳозир болани эмизиш учун илк бор онасига берамиз. Чунки онанинг кўзи ёригандан сўнг, бир муддат дам олгач, боласи қўлига берилса, унинг меҳри товланиб, кўкрагига сут келади. Боланинг оғзига илк бор туққан онасининг сути тегиши натижасида гўдакнинг оғиз бўшлиғида она микроби жой олади, бегона микроб киришининг олди олинади. Она микроби эса болага зарар қилмайди, бола соғлом бўлади. Агар бошқа микроб жойлашиб олса, бола кўп касалликларга дучор бўлади. Қолаверса:

- юқумли касалликлар камаяди;
- бачадон яхши қисқаради;
- онанинг ўзи ҳам касалликка бардошли бўлади.

Кўзи ёриган онанинг тоби қочса, дарров боласини эмизгани беришган-беришмаганини суриштираман. Кўп ҳолларда болани онасига беришмаган бўлиб чиқади».

Табобат оламининг пири Абу Али ибн Синонинг ўғити Ноила опанинг сўзини тасдиқлайди: «Болани эмизшда ва овқатлантиришда мумкин қадар онасининг сути билан боқиш керак. Чунки она сути бола қорнида пайтида истеъмол қиладиган озиқ моддаси, яъни онасининг ҳайз қонига ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ ўхшайдиган озиқади. Шу қоннинг ўзи кейинчалик сут бўлади. Шунинг учун бола онанинг сутини тезроқ қабул қилади ва унга одатланади. Ҳатто тажрибада исботланганки, бола онасини эмганда турли азобловчи ҳоллардан яхши сақланади».

2-туғруқхонада чақалоқларни илк бор эмизиш учун онасига берилаётганини кўриб кўнглим равшан топган бўлса, умумий қозоннинг ҳануз сақланиб қолганидан беихтиёр ранжидим. Ноила опа бунга қуйидагича жавоб беради:

– Бола оғир туғилса, қон кўп кетса, онанинг буйраги, юраги хаста бўлса, иситмаси юқори бўлса, маълум муддат у аёлнинг гўдагига бошқа онанинг зарарсизлантирилган сутидан берамиз.

Бобокалонимиз Ибн Синонинг ўтитида эса бундай дейилган:

«Агар болага ўз онасининг сутини эмизишга онанинг кучсизлиги ёки сутининг бузуқлиги ё суюққа яқинлиги монё бўлса, тубанда баён қилинадиган шартларга мувофиқ бола учун бир эмизувчи тайинламоқ керак.

Эмизувчининг кўриниши ва тузилишидаги шартли шуки, у хушранг, бақувват бўйинли, кўкраги кенг ва қувватли, мушаклари бўртган, семиз ва ориқликда ўртача бўлмоғи керак.

Ахлоқда эмизувчи яхши хулқли, газабланиш ва гамгинлик, кўрқиж ва бошқа ёмон руҳий таъсиротларга тез берилмайдиган бўлиши керак. Чунки булар мижозни бузади ва эмизишга таъсир қилади».

Демак, эмизувчининг соғломлиги билан бирга, унинг маънан поклиги ҳам асосий омил сифатида гўдакнинг камол топишида катта таъсир кўрсатади.

Ҳар сафар янги туғилган гудакка турли тоифа аёллар сутининг бир қозонда аралаштирилиб берилаётганини эслаганимда вужудимда титроқ сезаман. Ахир, бу жамиятнинг туғруқхоналарида фақат имонли аёлларнинг кўзи ёримади-ку?! Уларнинг орасида фоҳишаси ҳам, никоҳсизлари ҳам йўқ эмас. Худосини унутганлари-чи? Уларнинг «байналмилал» сүтидан покиза муслиманинг ҳам гўдаги «бахраманд» бўлади, натижада аждодларига ўхшамаган авлод пайдо бўла бошлайди.

«Бу ҳол шариатга ҳам мувофиқ эмас, – дейди Тошкент Ислом маъҳадининг ректори Муҳаммадшариф Жуман ҳазратлари. – Қуръони каримда «эмишганлар туғишганлардек яқин» маъносидаги оят бор, яъни эмишганлар ака-сингил бўлиб қолишади».

Бу гапда «умумий қозон»нинг яна бир номақбул жиҳати аён бўлаётир, яъни гўдаклар бир кўкракдан сут эмган ҳисобланадиларки, фурсат ўтиб бир-биридан беҳабар эмишган икки ёш қовушса оқибати ёмон бўлиши таъкидланаётир. Хулоса шуки, Соғлиқни сақлаш вазирлиги бу борада чуқур ўзгаришлар қилиши лозим.

Биринчидан, Ўзбекистон бўйича ҳамма туғруқхоналардан коммунистик ақидага хос «умумий қозон» тартибини бекор қилиш.

Иккинчидан, туғруқхоналарни тўғри келган бўш маҳкама ва идораларга жойлаштириш эмас, балки замонавий ускуналар билан жиҳозланадиган янги туғруқхоналар қуриш. Ривожланган мусулмон давлатлар туғруқхоналари тажрибаси билан яқиндан танишиш ва улардаги илғор жиҳатларни татбиқ этиш зарур.

Тошкент Тиббиёт институти гинекология ва акушерлик кафедраси мудири, профессор Мақсуд ака Маҳмудовнинг айтишича, Қоҳирада 1200 йил аввал оналар ва болалар муҳофазаси учун Ал-Азҳар дорилфунуни таши-

кил этилган. Бу даргоҳ худди шундай муаммоларни ҳал этиб бераркан.

Авлодини лоқайдлик касалига гирифтор қилган киши Оллоҳнинг ва у иноят қилган эзгуликнинг уволига қолади. Ҳамма иллатни сутга тақаяпти, деб ўйламанг. Сут вужудга илк бор қувват, таъбир жоиз бўлса, ҳаёт берадиган озуқа. Мурғак вужуднинг улғайишига ким ҳомийлик қилади? Унинг тарбияси қай тарзда давом этади? Бу алоҳида мавзу.

3. Азон эшитмаган чақалоқ

Жамият туғруқхонасининг «байналмилал» сутидан озиқланган чақалоқнинг кейинги ҳаёти қандай кечади? Яқинда хизмат юзасидан бир ташкилотга бориб, бошлиқ қабулида навбат кутиб ўтирганимда икки аёлнинг суҳбати беихтиёр қулоғимга чалинди. «Туғруқхонадан чиққанимга бир ҳафта бўлди... Уйда ўтиравериш жонимга тегди. Ишга чиқаман деб келдим. Болани «садик»ка бераман». Кўпчилик учун бу табиий ҳол, албатта. Ахир, жамиятнинг йўриғи шундай. Ваҳоланки, она ўз боласининг тарбиясини боғчанинг бўйнига юкляпти. Энди боғчада «иккинчи она» болани овқатлантиришда давом эттиради.

«Болани икки ёшгача ким эмизса, ўша унинг онаси бўлиб қолади», деган ҳадисни эшитиб, вужудим ларзага келди. Ахир, биз яшаган жамият қандай «она» эканини бир тасаввур қилиб кўринг? Мустабид тузум қанчадан-қанча одамнинг ёстиғини қуритди! Эркакларни ғурудан, аёлларни шарм-ҳаёдан айирди! У етиштирган авлоддан бугун содир бўлаётган пала-партиш воқеалардан ўзга яна нимани кутиш мумкин?

Ҳаммага аёнки, боғчада 6 ёшгача тарбия берилади. Чақалоқ 2 ёшга тўлгач, бошқа бўлимга ўтказилиб, алоҳида ҳолатда тарбияланаркан. Келинг, шу ўринда Ибн Сино ўғитларидан келтирсак: «Боланинг хулқларини мўътадилликда сақлашга алоҳида эътибор бериш керак. Бу эса болани қаттиқ ғазаб, кўрқиш, қайғу ва уйқу-

сизликдан сақлаш билан қўлга киритилади». Хўш, бу таллабнинг қайси бирига болалар боғчасида риоя этилади? Онасидан ажралган бола қайғу чекмайди, қайғу чекмаган бола уйқусизликка учрамайди, ухламаган боладан боғча тарбиячисидан дўқ-пўписа эшитмайди, ҳатто тарсаки емайди ва оқибатда гўдак қаттиқ кўрқмайди, деб ким кафолат бера олади?

«Ҳамма вақт боланинг истаган нарсасини муҳайё қилишга ва истамаганини узоқлатишга тайёр туриш керак. Бундан икки манфаат бор. Бири боланинг нафси (руҳи) учун бўлиб, у ёшлиқдан яхши хулқли бўлиб ўсади ва кейинчалик бу унга ажралмас малака бўлиб қолади. Иккинчиси унинг бадани учундир, чунки ёмон хулқ турли мижоз бузилишларидан бўлади...»

Мулоҳаза қилинг, болалар боғчаси боланинг истаган нарсасини муҳайё қила оладими ва истамаганини узоқлата оладими? Аввало, бунинг учун уларда шароит йўқ. Яъни, мижозидан қатъи назар ҳамма бола бир хил овқатланиши шарт! Демак, Ибн Синонинг ўгити бажарилмайди. Бундан эса қуйидаги хулоса келиб чиқади: боланинг нафси (руҳи) қондирилмагач, у ёшлиқдан ёмон хулқли бўлиб ўсади. Кейинчалик бу хулқ унга ажралмас йўлдош бўлиб қолади.

Бизда фарзанд туғилгач, дастлаб қандай удумлар амалга оширилган? Гўдак тарбиясининг асосида нималар ётади?

Фарзанд дунёга келганининг еттинчи куни мулла чақалоқнинг қулоғига азон айтади. (Бундай одатлар ҳозир ҳам кўп жойларда сақланиб қолган.) Илк бор гўдакнинг покиза қалбига, шуурига Оллоҳ номи шу тариқа муҳрланади. Оллоҳ жами нуқсонлардан холи, одамнинг яратувчисидир. Азон одамларни имонга, эзгуликка, бирлашишга чақиради.

Хўш, чақалоқ туғилгач, нега етти кундан кейин азон айтилади? Олдинги мақоламизда рус олими Аршавскийнинг оғиз сути чақалоқнинг ўз онасига, қавмига, атроф-муҳитга меҳр-муҳаббат марказини шаклланти-

риши, рағбатлантириши ҳақидаги илмий хулосасини айтиб ўтгандик. Демак, ўша марказ шакллангач, чақалоқнинг қулоғига Оллоҳнинг, унинг ердаги элчиси Муҳаммад пайғамбарнинг номи келтирилиб азон айтилади.

Шундан сўнг гўдакни бешикка белашади. Ибн Сино ўғитларида бешикнинг тебраниши ҳақида қуйидаги ажойиб фикр учрайди: «Боланинг мизожини кучайтирмоқ учун унга икки нарсани қўлламоқ керак. Бири болани секин-аста тебратиш, иккинчиси уни ухлатиш учун айтиш одат бўлиб қолган мусиқа ва аллалашдир. Шу иккисини қабул қилиш даражасига қараб боланинг танаси билан бадан тарбияси ва руҳи билан мусиқага бўлган истеъдоди ҳосил қилинади». Каравотда болани тебратиб бўладими? Каравотни силкитиш, сакратиш мумкин. Бугунги авлоднинг қандай мусиқага «ташна»лигини ўйлаб кўринг-чи? Улар тебраниб ўйнашга эмас, сакраб ўйнашга мойил. Албатта, бу мусиқага басталанган кўшиқ ҳам сакраб айтилади.

Чақалоқ меърида ўсиши учун бешикнинг афзалликлари беқиёс. Марҳум устоз, профессор Очил Тоғай (руҳи шод бўлсин) бешикнинг сир-асрорлари ҳақида мақола битиб, сўнгра бизга шу мавзуда икки соат дарс ўтган эди. Бўлажак журналистга мақола ёзишни ўргатиш жараёнида боғчаларда тахлаб ташланган темир каравотдан кўра, бешикнинг афзал эканлигини таҳлил қилиб берганди. Домланинг айрим фикрларини такрор айтсак арзийди. Масалан, бола каравотга йўрғаклаб ётқизилганда, ҳожат чиқарса, токи у совиб, бутун вужуди намиқиб, ачишиб, сўнг йиғлашга тушмагунча унинг ўрни алмаштирилмайди. Бешикка ётқизилган боланинг ҳожат чиқариши учун эса, домламиз айтмоқчи. «канализация» (сумак-тувак) мавжуд. Иккинчидан, бу қулайлик туфайли онанинг ташвиши камаяди. Намиқмаган бола соғлом ўсади, пок янашга бешикдаёқ одатланади.

Хуллас, чақалоқ 6 ёшгача асосан овқат, шунингдек, алла, эртақлар орқали ўсади, улғаяди. Демак, қиссадан

ҳисса деганларидек, юқоридаги мулоҳазалардан қуйидаги хулосаларга келдим:

– бола туғилгач, оналарнинг, аввало, камида икки йиллик («Эмизишнинг табиий муддати икки йилдир». Ибн Сино), секин-аста олти йиллик бола тарбиясига кетган вақтини меҳнат фаолияти сифатида ҳисобга олиш ва бу меҳнати учун уларга ҳақ тўлаш лозим;

– икки ёшдан кейинги болалар боғчаси ҳақида жамоатчилик фикрини ўрганиб чиқиш керак. Бунда Ибн Синонинг ўғитини ёддан чиқармаслик лозим: «Бола 6 ёшга етгач, уни мураббий ва муаллим ихтиёрига топширилади» («Тиббий ўғитлар»). Бу хусусида олимлар, диндорлар, ёзувчилар ва имонли инсонлар маълум бир хулосага келишлари зарур.

*«Оила ва жамият» газетаси
(1991 йил 10, 17, 24 февраль)*

ЯНГИ ЖАМИЯТ ФУҚАРОСИ

Неча асрларки, ерда ҳаёт қайнайди. Файлусуфлар бахтли жамият қуриш ҳақида, ҳукмдорлару сиёсатчилар уни ҳаётга татбиқ этиш борасида бош қотириб келишадди. Не бир таълимотлар асосида ҳукм сурган давлатлар тарих йўлларида қолиб кетди. Бир оз муқаддам эса, ана шундай жамиятлардан яна бири парчаланди. Унинг таълимотини башарият ўз ҳаётига мослай олмади, орзуумидлар сароб бўлиб чиқди.

Хўш, энди қандай жамият қураимиз? Қандай жамият курсак, иллатлардан фориғ бўламиз?

Бу саволларга жавоб аллома боболаримиз асарларида мавжуд, яъни бизни қутқарадиган мадад йўли бой адабий, фалсафий, маънавий меросимизда зикр этилган. Жумладан, Абу Наср Форобийнинг «Фозил одамлар шаҳри» китобида таърифланган жамиятни қуражак янги тузумимизга улуш қилиб олсак, жуда ярашади.

Ўзбекистоннинг тарихий тараққиёти ҳақида фикр

юритганда, аср бошида юзага келган жадидчилик ҳаракатининг асл моҳияти хаёлимни банд этади. Жадидлар миллатнинг умумий савиясини кўтаришни тараққиётнинг асосий омили деб билишган ва бу жиҳатдан адашмаган. Лекин уларнинг эзгу ниятларини сезган ўта айёр мустамлакачилар турли йўллар билан тўсқинлик қилган. Энди эса ҳеч ким бизга ўша даражада тўсқинлик қила олмайди. Лекин ҳозир миллат маърифати оқсаётгандек, гоҳида миллат онгидан кўра, аҳоли сони тез юксалиб кетаётгандек туюлади.

Дарвоқе, кўпайиш ҳақида. Худо ҳар кимга истаганича фарзанд ато этсин. Ўнта бўлса ўрни бошқа, дейишади. Лекин ўнта болани бир амаллаб боқиб катта қилиш бошқаю маърифатли қилиб тарбиялаш бошқа. Ичкиликка берилган баъзи ота-оналар орасида ҳатто болаларининг нафақасигача ароққа сарфлаётганлар пайдо бўлаётир. Яқинда бир аёл ёлғиз боласини болалар уйига қабул қилиб олишларини сўраб, ариза ёзибди. «Ҳа, нега?» дейишса, боқишга қурби етмаётганини айтиб, бир дунё баҳонани рўқач қилибди. Демак, «Ўнта бўлса ўрни бошқа», деган мақолнинг ёнига «Кўрпангга қараб оёқ узат», деган мақолни ҳам қўшиб қўйишга тўғри келяпти. Фарзандни кўпайтиришдан олдин неча болани боқиб, эл-юрт учун нафи тегадиган қилиб тарбиялай оламан, деган масала устида бош қотириб кўриш керак назаримда.

Бу билан Хитойдаги каби иккитадан ортиқ фарзанд кўришни тақиқлашни қўллаб-қувватлаётганим йўқ, балки оилада фарзанд сони қанча бўлишидан қатъи назар уларни маърифатли қилиб вояга етказиш зарур демоқчиман, холос. Токи улар илм-маърифати, касб-ҳунари билан жамият равнақиға хизмат қилишсин.

Миллат маърифати ошмас экан, Форобий айтган фозиллар жамиятини қуриш мушкул. Фозиллар жамиятида деҳқон, ишчи, ҳоким, ўқитувчи, файласуф—барчаси қалби пок, иймонли, диёнатли, маърифатли, яъни фозил инсонлар бўлади. Улар ўзлигини, Оллоҳини из-

лаб яшашади, шу билан бирга, фоний дунё ташвишларини ҳам оқилона, ҳамжиҳат бўлиб уддалашади. Форобий ёзганидек, «... (моддий ва руҳий) неъматларнинг ҳаммаси биргаликда уйғунлашган чоғдагина ҳақиқий бахт-саодатга эришиш мумкин».

Форобий шаҳар аҳлининг ҳам жисмоний, ҳам руҳий-маърифий даражасини тасвирлайди. Унинг асарини ўқиб, башариятнинг шу кунги аҳволига файласуф таълимотини таққослаган киши: «Бундай жамият қуришнинг имкони бормикан?» дея умидсизланиши ҳам мумкин. Асримиз бошида миллат тараққиёти ва озодлиги учун курашган жадид бобомиз Абдулла Авланийнинг ушбу фикри бунга жавоб бўла олади:

*«Ҳеч кишидан қўрқмагай тангрисидан қўрққан киши,
Оташа ёндурсалар, бўлгай умид бирла иши.»*

Дунёда умиддан яхши нарса йўқдур. Ҳамма инсонлар умид орқасида яшарлар. Ноумид шайтондур, умидсиз кун кечирмак мумкин эмасдур. Бойлар мол умидида, шогирдлар илм умидида кеча-кундуз тиришурлар. Агар бойлик, олимлик умиди бўлмаса эди, кеча-кундуз жонларини фидо қилиб, кўзларининг нурларини умид орқасида тўкмас эдилар».

Форобий орзу этган жамиятни осонликча қуриб бўлмайди, албатта. Бунинг учун, айниқса, замондошларимиз олдида кўп машаққатлар турибди. Улардан бири маърифат дарёсида чўмилмоқдир. Ҳозир шундай жамиятга пойдевор қўйишга имконият бор.

Фақат умид деб аталмиш қутлуғ неъматдан ажралиб қолмасак бўлгани.

Хўш, ўша жамиятни кимлар яратиши мумкин? Албатта, Худоси бор, ақли ва соғлом насл! Бундай авлод эса жисми соғлом, маърифатли, имони бут, ифбатли, ҳар бир қадамида янги – фозил жамият умиди билан яшайдиган ота-онадан тугилади, ундан тарбия топади.

ЯХШИЛИК, ПОКЛИК қондан-қонга, наслдан-наслга ўтади, дейдилар. Қанчадан-қанча одамларнинг дунё-

қарашини бузмади дейсиз, бу чиркин жамият. Иллатлар қондан-қонга ўтади ва уларнинг давоси йўқ, дея ўкси-ниб юрардим. Ундай эмас экан. Саккиз аср аввал яшаб ўтган, ислом оламида ном қозонган файласуф Носи-руддин Тусийнинг ёзишича, бундай одамлар тарбия ор-қали покланмоқлари, ота-оналаридан ўзларига ўтган тур-ли иллатларнинг томирини қирқишлари лозимки, улар-дан, албатта, гўзал хулқли фарзандлар туғилиши му-қаррар.

Тарбияли фарзанд бу кўчадан харид қилган нарса-сини нариги кўчада икки баробар ортиғига сотмайди, «чалп-чулп» қилиб оғзида сақич чайнаётган «уддабу-рон» йигитча каби ножўя ҳаракат қилмайди. Чунки у ўзининг ҳаракати фозил инсонга хос эмаслигини, «Жо-ҳиллар шаҳри»нинг бир тури бўлмиш «Айирбошловчи-лар шаҳри»нинг аҳолисига мансублигини билади. «Айир-бошловчилар шаҳри»нинг аҳолиси – тўқчилик ва мол-дунёга эришувда бир-бирига ўзаро ёрдам беришни ҳаёт-нинг асосий мақсади деб биладилар», деб ёзади Форо-бий. Бундай фарзанд миллатнинг иқтисодий тараққиё-ти учунгина эмас, балки унинг маънавияти юксалиши йўлида ҳам хизмат қилади, одамларга ёрдам беради. Бу кўмак «Зарурий эҳтиёжлар шаҳри» аҳолисининг ўзаро ёрдамларидан фарқ қилади. Форобий ёзади: «Зарурий эҳтиёжлар шаҳри»нинг аҳолиси фақат бадан учун зарур бўлган нарсалар: озиқ-овқат, ичимлик, кийим-кечак, тураржой, жинсий алоқа ҳамда шуларга эришиш учун бир-бирларига ёрдам бериш билангина чекланган одам-лардир».

У жамият аъзолари ифбатли инсонлар бўлишади. Агар давлатида фоҳишалар пайдо бўлса, уларнинг пайини қирқиш ўрнига «бари бир кўпайиб кетади», деган ўй би-лан фоҳишахоналар очиб, уларни «тартибга солиш» ва ундан ўзлари ҳам фойдаланиш ҳақида қайгурмайдилар. Негаки, бу «Шаҳватпарастлар шаҳри»га хос иллат экан-лигини биладилар.

«Шаҳватпарастлар шаҳри»... аҳолисининг ҳар бири

эҳтирослар тизгинини жиловламай, истаганча шаҳват нафсларини, тубан майлларини қондиришга иқтиладилар...» Бундай шаҳар оқибатда «Разолат (тубанлик) ва бадбахтлик шаҳри»га айланади. Форобий уни шундай тасвирлайди:

«Разолат (тубанлик) ва бадбахтлик шаҳри – бундай шаҳар аҳолиси фақат ейиш, ичишга, жинсий алоқага, ҳузур-ҳаловатга эришишга, ҳиссий лаззатлар, ишрат, кайф-сафонинг барча турларига интиладилар». Бу жамият айрим обрўталаб давлатларга ўхшамайди. Чунки улар ўз мавқеини сақлаш учун ҳатто қурол-яроғни ҳам бемалол ишлатиб, одамларнинг қонини тўкишгача бордилар. Бундай жамиятни «обрўпарастлар шаҳри», дейдилар.

«Обрўпарастлар шаҳри. Бундай шаҳар аҳолиси ўзаро бир-бирларини мақташни, кўкка кўтаришни яхши кўрадилар. Уларни ўзга халқлар сўзда ҳам, ишда ҳам улуғлашларини истайдилар. Бир-бирларининг олдида ёки бегоналар кўзига улуғвор, шон-шавкатли бўлиб кўринишни хоҳлайдилар».

Ҳақли савол туғилади: қаерда Форобий орзусидаги жамият қурилган? Ҳеч қаерда! Лекин ҳозиргача қурилмагани – қуриб бўлмайди, дегани эмас. Инсоният, бари бир, шундай жамият қуришга интилади. Боиси, иқтисодий жиҳатдан нақадар бой бўлмасин, ўзга жамиятларни ҳалокатга олиб келиши аниқ. Негаки, уларда ҳаёт меъёри бузилган. Меъёрнинг бузилиши эса яхшиликка олиб келмайди. Моддиюнчиларнинг илмий оламида «Форобийнинг хаёлий(утопия) социализми», деган ибора бор. Хоҳлаймизми, йўқми, социализм ғоясида ҳам айрим яхши жиҳатлар бор эди. Эсланг, бирор-бир шоир ёки ёзувчининг ижодий кечасига қанча одам тўпланарди. Ҳеч ким уларни кел, деб мажбурламасди. Порахўрлик, биронинг ҳақиқа хийнат қаттиқ қораланарди... Бироқ шунга қарамай, биз яшаган «социализм» Форобий социализми эмас, худосизлар социализми эди. Худонинг инкор қилиниши меъёрнинг бузилиши эди. Лекин коммунист-

лар коммунизм деб аташган бахту саодатли жамиятга эришиш ғояси Форобийда аллақачон мавжуд эди:

«Адашган шаҳар аҳолисининг фикрича, бахт-саодатга фақат ўлгандан кейин етишиш мумкин. Аммо бу шаҳар халқининг Оллоҳ таоло Алла ва Жалла ҳақида, унинг яратган хилқатлари ва фаол ақлга доир фикр-мулоҳазалари шу қадар чалкашиб кетганки, бундай тасаввурлар ҳалол яшаш учун асос бўлмайди, бу «чалкаш» тасаввурлар Оллоҳ яратган хилқат сувратларининг ҳам аслини акс эттирмайди...».

Ўзбекистон янги мафкурасини яратмоқчи. Ҳар бир жамият ўз мафкурасига эга бўлиши лозим. Йўқса, у мақсадсиз жамиятга айланади. Бу гапга урғу беришимга сабаб, ҳозир матбуотда турли мафкуралар, жумладан, мустақиллик мафкураси ҳақида кўп ёзилапти. Мустақиллик мафкураси Ўзбекистоннинг умуммиллий мафкурасининг асоси бўлмоғи лозим. Аниқроғи, халққа мустақилликни сингдириб бориш жараёнида дунёда ҳозирча яратилмаган, одамлар ҳавас қилса арзигулик жамият мафкураси ҳақида ўйлашимиз зарур.

Форобий фикрлари билан танишарканмиз, гоҳида бу талабларни бажариш, ҳаётга татбиқ қилиш мушкулдек туюлади. Бу имон-этиқодимизнинг сустлигидан, албатта. Лекин, Авлоний айтмоқчи, умидсиз яшаб бўлмайди.

Дарҳақиқат, фақат жисм ҳақида ўйлайдиган, қайғурадиган, жамияти таназзулга юз тутган ўзгалар ғояларига эргашгандан кўра, бобокалонларимиз таълимотини ўрганиш, ривожлантириш, ҳаётга татбиқ қилиш афзал, деб ҳисоблайман. Аждодларимиз орзу қилган жамиятни биз қуролмасак, келажак наслларимиз қурадилар. Фақат умидсизликка тушмай, онгли фаоллик билан фозиллар жамиятининг мустаҳкам пойдеворини қўйсақ, бу чинакам бунёдкорлик намунаси бўлади.

*«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»
(1993 йил 6 август)*

ТАРАҚҚИЙ

ёхуд қалбнинг дўписи бўладими?

Бундан 15 йил аввал шўроларнинг қон ва тер эвазига тиклаган жамияти таназзулга учради. Ушанда унинг фожиаси, инсонга берилган неъматларни ножоиз қўллаш оқибатида юзага келган кўзга кўринмас, лекин моҳиятан инсониятга ҳам, унинг яратувчисига ҳам қарши исёндан иборат шаккок амаллари ҳақида «Таназзул» номли туркум мақолаларда фикр юритгандик. Бугун истиқлолимизга 15 йил тўляпти. Нималар ўзгарди? Қандай янги муаммолар пайдо бўлди?

Юқорида таъкидланган туркум мақолаларнинг бирида миллатимиз учун муқаддас удум — никоҳ ўқитиш ман этилгани, натижада «совет халқи»дан Яратганга қарши исён кўтарувчи кимсаларни «яратиш»га ҳаракат қилинган таҳлил мавзуимиз бўлган эди. Шунингдек, совет туғруқхоналарида дунёга келган гўдаклар уч кун мобайнида она сутидан маҳрум этилган (рус олими Аршавскийнинг таъкидлашича, илк туғилган чақалоқ миясидаги марказчалар айни шу уч кунда фақат она сути ёрдамида шаклланар экан) ва энг ёмони — бу тақиқ бирор-бир қоғозда қайд этилмагани (оғзаки кўрсатма бўлгани), боланинг «умумий қозон»даги сутдан озикланишга мажбур бўлгани, бунинг асоратлари (бефарқликка, лоқайдликка, оломон бўлиб яшашга майл пайдо бўлиши) очиб берилганди. Ниҳоят, ана шу «тарбия»нинг боғчада, мактабда давом эттирилгани ҳамда буларнинг қолдирган мудҳиш оқибатлари борасида мулоҳаза юритилганди.

Шукрки, бугун озод юртимиздаги қайси бир ёш оила аъзоларидан сўраманг, уларнинг никоҳ ўқитишларига ҳеч ким монелик қилмаганини, қайси онадан сўраманг, боласи туғилганданоқ уни бағрига босиб, таркиби, шифобахшлиги ҳали-ҳануз олимларни лол қолдириб келаётган илоҳий неъмат—кўкрак сутидан жигарбандини баҳраманд этаётганини таъкидлайди. Аксар туғруқхоналар-

да она сутининг шифобахш хусусиятлари тарғиб-ташвиқ қилинади. Бундан барча огоҳ бўлсин, дея фарзандидан хабар олгани борган оталар, қариндошлар учун ҳам тавсияномалар тақдим этилади.

Яна бир муҳим ижтимоий ҳодиса – юртимизда боланинг ШАХС бўлиб камол топиши асосий мақсад қилиб қўйилган Кадрлар тайёрлаш миллий дастури қабул қилиниб, босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Буларнинг барчаси истиқлол туфайли, албатта. Ахир, гўдак туғилганидан бошлаб ҳам жисман, ҳам руҳан соғлом ва озод бўлиб яшашга ҳақли. Юрт озодлиги унга ана шу ҳуқуқни берди. Нега мустақиллик арафасидаги муаммоларни эсладик? Мақсадимиз, биринчидан, ўшанда мустабид тузум таназзулини англаш ва унинг асоратларини бартараф қилиш лозим эканлигини таъкидлаш бўлса, иккинчидан, мустақилликни асраш, шунингдек, мамлакатни тараққий эттириш борасида янги ички ва ташқи муаммоларнинг пайдо бўлганини кўрса-тиш эди.

Ҳаётнинг ёзилмаган бешафқат қонунлари бор. Ўрмон ҳаётига (кимдир табиатга дейди) эътибор беринг. У ердаги ҳар бир жонзот, ҳар бир яшил гиёҳ борки, яшаш учун курашади. Бир жонивор яшаш (қорнини тўйғазиш) учун бошқа жониворни пойлайди, тутиб ейишни мўлжаллайди. Ўша жонивор эса, бошқасига ем бўлмаслик учун ҳушёр яшашга мажбур. Чунки уларнинг ҳар бири озодликдадир. Бугунги кунда дунёни бўлиб олишга интилаётган айрим давлатлар, сиёсатчилар олиб бораётган сиёсат озод яшаётган бошқа давлатларни ҳам ҳушёр яшашга мажбур қилаётир. Ўрмон жониворларига хос яшаш учун кураш қонидасининг ақлли жонзот – одам учун ҳам бегона эмаслиги, ҳатто ундан-да шафқатсизлиги ўзини кучли санаган давлатлар раҳбарлари, террорчилар раҳнамоларининг дунёга эгалик қилиш борасидаги кирдикорларила – босқинлар, сиёсий ўйинлар, мафкуравий хуружларда яққол намоён бўлмоқда.

Ўз тарихини, қадриятларини унутишга мажбур қилинган халқ озод бўлгач, айниқса, тоталитар коммунистик тузумдан бозор иқтисодиётига асосланган демократик жамият қуришга ўтаётганда бу жараён жуда оғир кечар экан.

Тасаввур қилинг. Маҳкумлик қонун-қоидалари остида яшаган киши озодликка чиқиб, ўтган давр қонунлари ота-боболаридан мерос қадриятлардан ўзгача эканини биледи. У унутилган қадриятларни ўрганишга тутинди. Бунинг баробарида замонавий бозор шароитига мослашиш, рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш, давлатнинг ички ва ташқи сиёсатини юритишни йўлга қўйиш каби ўта зарур ва машаққатли юмушларни бажаришга киришади. Ана шу мураккаб ҳамда тотли бўлган ўзликни англаш жараёнида озодликда яшаб ўрганган ва бошқаларни тутқунликда ушлаб туришнинг янгича йўллари йўлаб топган (айниқса, ўзини «демократиянинг таянчи» ҳисоблайдиган) давлатлар алоқа ўрнатиш баҳонасида «беғараз» ёрдамларини таклиф қила бошлади. Бундай «ёрдам»ларнинг тагидаги иддаони ҳам халқимиз бугун тушуниб етди. Масалан, диний қадриятимизни олайлик. Юртимиз озод бўлгач, катта авлод ўзининг бир пайтлар ислом динидан ажратишганини тушунди. Ўзбек халқи одатда «ўзим эмас, болам бўлсин», дейди. Ота-она тирикчилик билан бўлиб, оила тебратишни давом эттирди-да, болам исломни ўргансин, мусулмон бўлсин, деди. Унинг болажонлигини билган нияти бузуқ кимсалар вазиятдан унумли фойдаланди, яъни фарзандларнинг диний таълими учун «кўнгиллилар» (инструкторлар) жўнатди. Аҳолининг орасидаги лақмалар орқали гап тарқатди: «Фалон масжидда ўзини исломга бағишлаган одам келибди, эскичаси зўр эмиш...» «Қадриятимиз – исломни болам ўргансин», деган ниятда ота фарзандини унинг қўлига тутқазди. Бироқ соддалигига бориб, ўша «кўнгилли» ким, бу «меҳрибон»ни ким, нима мақсадда жўнатган, уни ким маблағ билан таъминлайди, деган саволни беришни ўзига эп кўрмади. «Инструк-

торлар» сабогини олаётган фарзандидаги ўзгаришни ота сезмаган десак, нотўғри бўлади. Уларнинг аксарияти, ҳатто, фарзанди зугум қилганида ҳам «нотўғри» (унинг наздида боласи тўғри яшаётгандай туюлади, чунки у ахир ўқиган-да) яшаётгани ошкор бўлишидан кўрқиб, сукут сақлади.

Оддий мисол. Бир қишлоқда шундай отанинг умр йўлдоши оламдан ўтди. Жаноза ўқиладиганда у эл қатори сафда турмади. У умри бўйи даштда деҳқончилик қилган, жанозани фақат 5–6 нафар намозхон мўйсафид ўқийди, деб юрган авом эди. «Ўқиётган» ўғил жаноза намозини билмайдиган, кампиридан айрилган, тобутнинг ёнидан кетолмаётган отасини кўриб, йиғилган одамлар кўз ўнгида (уларнинг олдида отасидан номус қилган шекилли) уни жеркиб-жеркиб, сафга туришига мажбурлади. Отанинг ҳолатини кўриб юрагим увушди. «Ўқиган» ўғил инсоннинг бу дунёда омонат эканлигини, мархума устида бақриб йиғлаш ноўрин эканлигини анлагани яхши-ю, нега энди тирик отани (майли, у ўқимаган бўлсин) жеркиш, шаънини одамлар олдида топташ мумкин эмаслигини англамабди? Нега? Ахир, исломда катта авлодга ҳурматсизлик қилиш мумкин эмас-ку?! Шунда «ўқиётган», ҳатто, ўз мақсади йўлида яқинларидан ҳам воз кеча оладиган бу «ўғил»ларнинг «устози» ким, деган савол туғилди. У исломни ниқоб қилиб, фараз мақсадни кўзлаган «инструктор»лардан бири эмасмикан? Чунки отани оёқости қилиш Шарқда айб саналади! («Отаннинг хатосини юзига айтмагин, лекин ҳаётингда такрорламагин».) Андижон воқеаларини Англия ҳукумати муккасидан тушиб бошқача талқин қилишга урингани бу фикрнинг ўринли эканлигини билдирмайдими? Қолаверса, халифалик тузаман, дегувчилар билан ўзлари тарғиб қилаётган демократиянинг фарқи анчагина-ку?!

Фарб фалсафий тафаккури ривожига улкан ҳисса қўшган файласуф Ортега-и Гассет асарида «фарзандлар оталарини тепкилаб майдонга чиқадилар» қабилидаги

фикрини ўқиб қолдим. Албатта, у бу ўринда тараққиётга, янгиликларни ҳаётга жорий этишда тўсиқ бўлиши мумкин бўлган катта авлод ва фарзандларнинг иш тутумини назарда тутган. Бу ўз даврида муайян даражада илгарилашга хизмат ҳам қилган. Тўғри, Европа ривожланди, лекин унинг маънавиятига путур етди, миллат сифатида уларнинг камайиб бораётгани-чи?.. Буни қадрият дейиш мумкинми?

Қолаверса, Фарб демократияси сиртдан гуллаб-яшнаяпти, маънавияти эса қашшоқлашяпти. (Бу ҳақда қаранг: Н.Комилов, Ф.Равшанов. Таназзулдан ибрат олиб бўлмайди. «Халқ сўзи» газетаси, 2006 йил 23 февраль.)

Юқорида ислом омили ҳақида гапирдик. Экспорт қилинаётган демократияни тарғиб қилиш асносида миллатни бирлаштирадиган маҳалла, аёлларимизни покиза сақлайдиган оила қадриятларини менсимасликка (яъни, оёқостига олишга) даъват қилаётган ҳам ана шу «инструкторлар»дир. Зимдан қарасак, ҳайратга тушамиз. Бир томондан «халифалик тузаман» деганларни қўллаяпти, иккинчи томондан «гўёки» демократияга тўсқинлик қилаётган маҳалла, оила қадриятларига қарши чиқяпти. Мантиқ қани, дейсизми? Мантиқ шуки, юртимиздаги барқарорликка қутқу солиб, бизни мутеликка қайтаришдир.

Отадан мутлақо айрилиб, аввал мустақил бўлиш, кейинчалик (у қаригач) ундан халос бўлишга интилиш бизга умуман тўғри келмайди. Бошқача айтганда, Шарқ кишиси тараққиётга эришиш учун бир пайтлар уни дунёга келтириб, тарбиялаб вояга етказган, катта авлоднинг қадрсизланишини оқпадарлик, деб биледи. Балки ўрмондаги ҳаёт шундайдир, лекин одамзоднинг ҳайвонлардан фарқи айнан меҳр-оқибатдадир.

Биз тараққиёт йўлидамиз. Шарқона маданиятни сақлаб тараққиётга эришган, қариялари юз йил яшайдиган, ўзига хос демократик тамойилларини яратган японлар каби яхши қадриятларимизни сақлаган, тўсиқлар —

муаммолар, ҳатто ичкаридан ҳам, ташқаридан ҳам фитналар бўлиши мумкинлигини англаган ҳолда қалбга дўппини кийиб ўз йўлимизда давом этсак тўғри бўлади.

Ана шундай хусусиятларга эга тараққиёт ўзига хосдир, мароқлидир ва инсонийдир.

*«Маърифат» газетаси
(2006 ишл 23 март)*

ГРАНТ МАЪРИФАТИ

ёхуд инсон ҳуқуқини ҳимоя қилувчилар нега глобал масалаларни кўтариб чиқолмайдилар?

«Грант» деганда, асосан, аксар муаллимлар хаёлига давлат гранти бўйича ўқишга кирган ўқувчилари келади. Дарҳақиқат, давлат гранти келажакда шу юрт учун хизмат қилишга бел боғлаган илм толибларига берилади. Демак, давлатимиз грантлари моҳияти шуки, бу имконият юртимиз равнақи, халқимиз фаровонлиги учун хизмат қилишга бел боғлаган ёшларга аталган.

Ўз шогирдларини чет элнинг турли грантлари орқали ўша давлатларда ўқитишга муяссар бўлган устозлар эса грант деганда кенгроқ тушунчага эгадирлар. Савол туғилади: хўш, бу грантлар нима мақсадда берилади ёки расмийроқ тилда айтадиган бўлсак, улар ўзга мамлакатнинг ғазнасидан бошқа давлат фуқаросига нима мақсадда ажратилади? Ўзга давлатнингми ёки дейлик, фақат Ўзбекистоннинг манфаати учунми? Бу саволга бир хил жавоб бериш қийин, албатта. Бироқ шу нарса аёнки, унда бари бир грант ажратаётган томоннинг манфаати яширинган бўлади.

Талабалар билан бўлган суҳбатларнинг бирида ким мактаб партасидаёқ АКСЕЛС танловида голиб чиқиб, ўша ташкилот соҳибби – давлатга (маълум муддатга) бориб америкаликлар оиласида яшаб, мактабида ўқиб келганлигини сўрадим. Самимият болаликка хос туйғу. Бири фахр билан қўлини кўтарди. Бу савол боис, у мендан мактабдагидек «чет элда ўқиб келган ўқувчи»га бўлади-

ган муносабатни кутгани аён эди. «Айтинг-чи, нима учун улар сизни айнан насроний оиласига қабул қилишди? Нима, АҚШда мусулмон оиласи йўқ эканми?» Саволимдан талаба бир оз тараддуланиб қолди.

Саволимни давом этдим: «Нега улар сизни мачитга эмас, черковга олиб боришди?» «Тўғри, черковга улар билан бирга бордим, лекин чўқингани эмас, ҳар бир киши ўзи хоҳлаган динида бўлишга ҳақли эмасми?» дея иккиланиб саволимга савол билан жавоб қилди у. Иккиланманг, сизни ҳеч ким ўзга динга мажбуран жалб қилишга ҳаққи йўқ, дедим. Лекин грантнинг асосий мақсади ўзга динга жалб қилиш эмас, балки муайян давлатнинг энг билимдон фарзандларини танлаб олиб, дин воситасида ўз давлатига сунъий равишда меҳр уйғотишдир.

«Инсон эркин, у кўнгли истаган ишни қилишга ҳақлидир», дейдиган кишилар билан қисман фикрдош эмасман. Қисман деганда нима назарда тутиляпти? Инсон ҳақиқатан ҳам эркин бўлиши керак, лекин умуман ўзга маданиятга мансуб болани, яъни онги шакланмаган норасидани ҳийла билан ўз маданияти, мафкураси таъсирига олишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Худди шу ўринда мафкуралар кураши ҳақида соатлаб гапириш мумкин...

Яна бир мисол. АҚШнинг «Тинчлик корпуси» номи нодавлат ташкилоти орқали ўша юртдан кўнгилилар келиб инглиз тилини ёшларимизга ўргатишади. Сиртдан қараганда, уларга «раҳмат» айтиш керак. Лекин аниқланишича, тил ўргатувчиларнинг аксарияти муайян педагогик савияга эга эмас экан. Қолаверса, улар юртимиздаги мактабларга тарқалишдан аввал бир жойда маълум муддат тайёргарликдан ўтишади ва тайёргарлик сўнгида ўз Президентларига қасамёд қилишади. Савол туғилади: улар Ўзбекистонга ёрдам бериш учун ўз Президентларига қасамёд қиладиларми ёки АҚШ манфаатига хизмат қилиш учун қасам ичадиларми?..

Албатта, бу фикр ўзга грантлардан воз кечиш керак, деган маънони англатмайди. Ахир, эндигина мустақиллигини мустақкамлаётган юрт учун беғараз бўлмаса-да, халқаро ташкилотларнинг грантларидан фойдаланиб, ривожланган давлатлар иқтисоди, сиёсати, маданияти, иш тутумининг фойдали томонларини ўрганиб келиш, арзийдиганларини юртимиз тараққиётига татбиқ қилиш зарурати бор.

Мурғак қалбга бундай фикрларни сингдиришнинг осон, меҳнатсиз воситаси йўқ, бироқ нисбатан осон йўли – у туғилиб ўсган шу юрт, тупроқ, боболар руҳи олдидаги қарздорлик ҳиссини қалбига жойлашдир.

Грантларнинг хили кўп. Уларнинг бири тил, касб, маданият, иқтисод ва ҳоказоларни ўргатиш воситасида ўз мақсадига эришишни назарда тутди.

Халқаро грантлар нафақат ўқувчи ёки талабалар, балки ўқитувчилар, олимлардан ҳам «унумли фойдаланиш» учун ажратилади. Масалан, юртимиздаги олий таълим муассасаси ўқитувчиларидан бири шундай дейди: «Янги авлод дарсликларини ҳамкорликда яратиш юзасидан тажриба ўрганиш бўйича «энг демократик давлат» деб аталган юртга бориб қайтдик. Йўл ва ҳоказо харажатлар грант ичида эди (бунинг учун раҳмат, албатта). Тузилган режада уларда яратилган дарсликлар билан танишиш ҳам бор эди. Дарсликларнинг барчасини режада ажратилган вақтда ўқиб улгуриб бўлмаслиги аниқ эди. Шу боис, уларнинг ўзлари саралашга «ёрдам» беришди. Сараланган дарслик еттинчи марта қайта нашр этилган, нисбатан мукамал эди. Дарсликни янгидан ёзиш шарт эмас, таржима қилсак бўлди, дегувчилар ҳам топилди. Бироқ баҳс шундан бошланди. Ҳарҳолда марказдан грантлар ажратишга масъул шахслар келиб, ўзбекистонлик олимларнинг бу дарсликни тўғридан-тўғри кўчириш маданиятимизга, менталитетимизга мос келмаслигини, унинг илғор, ўзимизга хос жиҳатларини назарда тутиб, ҳамкорликда янги дарслик яратиш лозимлиги ва бу Ўзбекистон таълимига ҳақиқатан ҳам ёрдам бўлиши мумкинли-

ги борасидаги фикрларини эшитди. Анча тортишувлардан сўнг уларни қабул қилишга мажбур бўлди... Дарслик ёзилди ҳам, лекин чоп этилмади. Негаки, унда Ўзбекистон манфаати устун эди. Уни ўз кучимиз билан чоп этдик».

Олимлар билимига ажратиладиган халқаро грантларнинг маблағи анчагина катта бўлади. Бу алоҳида мавзудир, бироқ улардан фойдаланишда юқоридагидек юрт манфаати биринчи ўринга қўйилса, айти муддао бўлади.

Грант ҳақида илк бор мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида АҚШдан келиб Ўзбекистон ҳақида тадқиқот ишлари олиб борган Шахроний исмли асли афғонистонлик ўзбек олими тилидан эшитганман. У билан жадид матбуоти бўйича диссертация ёзиш жараёнида Алишер Навоий номидаги кутубхонанинг нодир қўлёмалар бўлимида танишганман. Унинг жадид боболаримиз чоп этган газета ва журналларни обдан ўрнаётгани эндигина ўз тарихи зарварақларини ўқиётган бир содда аспирантнинг «ўз миллати тарихига бўлган бу эътибор»дан хурсанд бўлгани, ҳатто бундан ҳайратланиб газетада мақола чоп эттиргани ҳам бор гап. Бугун мустақиллигимизни асраш учун турли таҳдидларга қарши курашаётган бир пайтда бу каби ўзгаларнинг юртимиз ҳақидаги тадқиқотларини бошқача талқин қилиш мумкин.

Аввало, Ўрта Осиё бўйича тадқиқотлар маркази гранти (6 ойга адашмасам 150000 АҚШ доллари)ни ютган ўша олимнинг мавзуси собиқ совет Ўзбекистонинда диннинг сақланганлик даражасини аниқлаш эди. Ўша пайтда АҚШдай давлат ўз маблағини шундай савобли ишларга ажратганидан ҳайратга тушганимни яширмаган ҳолда савол бердим: «Хўш, ўзингиз ҳам ўзбек экансиз, тадқиқотингиз қандай ҳосил берди, қандай натижа кутгандингиз?» «Мен, — деганди у, — «Бухоро қуввати исломи династ» мисрасини кўп эшитганим боис, ўша ҳудудда динга нисбатан эътиқод сақланган бўлса керак,

деб ўйлагандим. Лекин дин водийда, айниқса, Наманганда бошқача экан...»

Ўшанда камина содда аспирант: ҳарҳолда совет тузуми динни йўқотиб юбора олмабди-ку, одамлар исломни дилларида асраб қолибдилар-ку, деб янада хурсанд бўлганман.

Аммо дин ниқоби остида айнан Наманганда илк бора тартибсизлик, фитна уюштирилганда кўзим чарақлаб очилди. Энди шууримни ўзгача саволлар эгаллаб олди. Ўша олим тадқиқотлари натижасини кимга, қайси ташкилотга топширган эди? Ўша грантга маблағни ким, нима мақсадда ажратган эди? Уларнинг қизил мафкура остида қатағон қилинган динимизнинг сақланиш даражасини аниқлашдан қандай ниятлари бўлган? Нега айнан диний кадриятларни ўрганиш учун маблағ ажратилди? Балки бу тадқиқот 80-йилларнинг охирида сохта дин пешволари томонидан киритилган турли диний экстремистик ҳаракатлар меваларини аниқлашни мақсад қилгандир? Намангандаги фитна мени ўшанда шу даражада ларзага солдики, ҳалиги олим танишган айрим нашрларни қайтадан кўздан кечирдим. Улар орасида жадидларнинг Фарб сиёсатига, уларнинг жосусларига нисбатан муносабати ҳам сақланган экан (бу алоҳида мавзу).

Яна грантларга ўхшаган ердамга қайтсак. Бундай «беғараз» ердамлардан бирини Орол муаммосини бартараф этишга йўналтирилган лойиҳалардан бирининг икки-уч мажлисига қатнашганда англагандим. Халқаро экспертларнинг хулосасига кўра, «сувни тежаб, Оролга сув тушишини кўпайтириш керак». Тўғри, дейсиз. Иккинчи мажлисда «сувни қандай қилиб тежаш мумкин», деган савол ўртага қўйилди. Унга жавобан янгича таклиф ташланди: «Сувни товар сифатида кўриш керак, шунда ҳар бир киши ҳамёнини ўйлайди, сув тежалди». Умуман олганда, тўғри дейишди-ю, бироқ аксарият олимларимиз бу таклифга қарши чиқишди. Лекин лойиҳанинг хорижлик консультантлардан ортган маблағлари насослар

харид қилиш, хонадонлар ва хўжаликлар учун ҳисоблагичлар ўрнатиш каби ишларга сарфланди. Тан олиб айтиш керак, анчагина фойдали ишлар бўлди. Лекин сувни товар сифатида кўра бошлаган кўшни мамлакат депутатлари (хорижлик консултантларнинг маслаҳати билан бўлса керак) дарёда оқаётган сувни сотиш бўйича қонун қабул қилишларини ким ўйлабди, дейсиз. Хўш, нима бўлибди, дея кўрманг. Бу халқаро жанжални келтириб чиқаришга мўлжалланган ҳаракатдир, очиқча айтганда фитнадир.

Маълум бўлдики, халқаро грантларнинг, ёрдамларнинг барчаси ҳам беғараз эмас. Улар замирида иқтисодий манфаатлар ётса-да, маданий, таълимий йўллар орқали мақсадга эришилади. Эътибор беринг, булар халқаро қоидаларга асосан, нодавлат ташкилотлар воситасида амалга оширилади.

Бугун очиқчасига бизнинг ерларда АҚШ ҳам, Европа давлатлари ҳам ўз манфаатини кўряпти, зимдан кураш олиб боряпти. Дунёни бўлиб олиш йўлидаги ўйинлар азалдан мавжуд. XIX асрда Осиёнинг Фарб давлатлари томонидан бўлиб олиниши, XX асрдаги жаҳон урушлари, яқин тарихга мурожаат қиладиган бўлсак, Ироқдаги хунрезликлар, Украина, Грузия, Қирғизистондаги рангли инқилоблар, Андижон, Налчикдаги босқинлар...

Кишининг ғазаби келади. Бир давлат раҳбари ўз аскарининг этигини Ҳинд океанида ювишни хоҳлаб қолди. Бошқа йирик давлат гўё унинг йўлини тўсишга ҳаракат қилди. Бу масофада, ҳудудда, фурсатда қанчадан-қанча халқлар, миллатлар аросатга солинди, таланди, қирғинга учради, ҳуқуқлари поймол бўлди. Хўш, нега инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилувчилар ана шу катта ўйинларга қарши курашмайдилар?

Бу саволга жавоб оддий: улар ана шундай ҳукмрон давлатларнинг грантлари эвазига кун кўрадилар-да...

«Маърифат» газетаси (2005 йил 29 октябрь)

ОЛМОНЛАРНИ ҲАЙРАТГА СОЛГАН ЎЗБЕК

Ота-боболаримизнинг «Соғ танда — соғлом ақл» деган ҳикматли сўзи ўзига, ўз соғлиғига энг бекфарқ инсонни ҳам бир оз тин олиб, умр мазмуни ҳақида ўйлаб кўришга, фикрлашга даъват этади. Касални даволагандан кўра унинг олдини олган минг бора афзал ва арзон... Бу ҳақда кўп гапирилди. Яхши ҳам бўлди. Инсон атрофига разм солиб, касалликларнинг тури кўплигини, энг асосийси, дардга чалинмаслик, тириклар ичида соғ-омон юриш учун бор нарсасини сарфлаётганларни кўриб шундай хулосага кела бошлади: демак, **КАСАЛЛИКНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ШАРТ!**

Биз ҳикоя қилмоққа чоғланаётган «Эргаш ота» хусусий тиббиёт маркази раҳбари — бош шифокор Бердикул Эргашев билан мулоқотимиз бу марказда олиб борилаётган ишлар, шифо излаб келган инсонлар билан суҳбатлар ана шундай хулоса чиқаришга асос бўлди.

Б. Эргашев иш бошлаган давр мустақилликнинг илк йилларига тўғри келади. Ўшанда жуда оғир касалликлар билан бу маскандан даво истаб келган беморлар қийин шароитда бўлса-да, шифо топиб кетишганди.

— Ўша пайтда, — дейди даволанганлардан бири, — ҳожатхона кўчада, ётоқхона эски клуб биносида эди. Бугун Каттақурғон туманининг Қозоқовул қишлоғида, дарёнинг бўйида жойлашган шифохона ҳар жиҳатдан қулай бўлибдики, буни кўриб хурсанд бўлдим.

– Шифохонамизда ички касалликлар – оғиз бўшлигидан тортиб, тўғри ичаккача бўлган 7 метрдан 9 метр, ҳатто 12 метргача бўлган аъзоларда учрайдиган хасталикларни даволаймиз, – дейди бош шифокор Б. Эргашев.

Бош шифокор қисқа гапирди. Ваҳоланки, шифохонага кираверишдаги пешлавҳада бу масканда қуйидаги касалликларга даво топилиши ёзиб қўйилган:

– жигар ва ўт касалликларидан: сурункали гепатит, сурункали холецистит, холангит, тошли холецистит, ўт йўли торайиши, чандиқ қоплаши, ўт халтаси қийшайиши ва сурункали панкреатит;

– ошқозон ва ўн икки бармоқли ичак касалликларидан: ошқозон ва 12 бармоқли ичак яра касаллиги, яллиғланиши, сурункали энтероколит, сурункали қабзият, сурункали ич кетиши.

Шунингдек, анемия касаллиги; Верльгофа касаллиги; сурункали простатит; Гиршпрунга касаллиги; реино хасталиги; буйрак ва сийдик йўли касалликларидан: сурункали пиелонефрит, сийдик йўли ва қовуқлардаги тош, қум, туз касалликлари; бўғин касалликлари: ревматоид полиартрит (гормонал дорилар қабул қилмаган бўлса); семизлик билан боғлиқ хасталикларнинг олдини олиш ва даволаш; ўсма касалликларини профилактик йўл билан олдини олиш ва даволаш; гинекологик касалликлардан: сур эндометрит, аднексит, бачадондаги миомалар, тухумдонлар кистаси; тери касалликлари; бўйин, бел, думғаза соҳалари остеохондрози; гижжа хасталиклари...

Даволаш тартиби ўзгача

Кўпчилик «Эргаш ота» тиббий марказида очлик билан даволашади, деган фикрда. Аслида-чи? Бу қарашни бир оз ўзгартириб, парҳез билан даволайди, десак тўғрироқ бўлади. Негаки, куну тун – хоҳлаганингизча олма шарбати ичишингиз мумкин. Энг қизиғи, ҳар куни

бир коса малҳамни бош шифокорнинг ўз қўлидан ичасиз. Шу билан бирга, муассасада физиотерапия хизматлари, мануал терапия, уқалаш муолажалари ҳам қўлланилади.

Қисқа қилиб айтганда, эрталабдан кечгача бир жойда ётиб олиб укол қабул қилмайсиз. Малҳам эса сизни безовта қилади (ахир, ичингиздаги заҳарли моддалар ўз ўзидан чиқиб кетмайди-да). Гапнинг лўндаси, бу ерда даволаниш учун сиздан САБР, БАРДОШ, МАТОНАТ талаб этилади.

Малҳамнинг сири нимада?

Очиғи, бу савол аксариятни қизиқтиради. Кўпчилик жавобни эшитади ҳам, бироқ бари бир яна қандайдир сир бордек туюлаверади. Негаки, малҳам истеъмол қилинган, инсонни ҳайратда қолдирадиган натижалар кўрина бошлайди.

– Малҳам таркибида 32 та компонент мавжуд, – дейди Б.Эргашев. – Уларнинг барчаси табиий гиёҳлардир. Бу шифобахш гиёҳларнинг аксарияти ўз ўлкамизда мавжуд. Йўқларини чет давлатлардан оламыз.

Малҳамнинг асосий хусусияти жигар, ўт қоғи, буйрак, сийдик йўлларидаги барча заҳарли моддаларни тозалайди. Улар тозаланган, кўпгина касалликларнинг АСОСИ бартараф этилади.

Жигар – лаборатория

Инсон жигарини бош шифокор лаборатория, деб атайди. Жигар шундай аъзолардан эканки, жумладан, қабул қилинган барча озиқ-овқатлар таркибидаги заҳарли моддаларни ўзида асраб, тозалаб (филтрлаб), заҳарлисини ўзида сақлаб, тозасини озуқа сифатида қон томирларига узатиш, ўт суюқлигини ишлаб чиқариш, тана ҳароратини 36,7 даражада сақлаш каби 18 хил вазифани бажарар экан. Унинг хилларини санамайлик-да, улардан бирига ва унинг оқибатларига тўхталик.

Жигар тозалаб, ўзида сақлаб қоладиган заҳарни бугун холестерин моддаси, деб атайдилар. Бу модда, асосан, меъеридан ортиқ истеъмол этилган ёғли, хамирли овқатлар таркибида танамизга киради. Табиийки, уларни жигар ўзида сақлаб қолади. Лекин ҳамма нарсада меъёр бор. Меъёрдан ошгач, яъни жигар кўтаролмай қолгач, заҳар қонга ўтади, қон ўз навбатида, томирлар бўйлаб ҳаракатланади, холестерин моддаси эса томирлар деворларига ёпишади, натижада қоннинг меъёрдаги ҳаракатланишига путур етади, яъни қон тегишли манзилга кам боради. Бу ҳодисанинг асосий аъзо – юракда содир бўлишини энди тасаввур қилаверинг. Қонни зўриқиб аъзоларга етказиб бериш юрак – «мотор»га оғирлик қилади, у зўриқиб ишлай бошлайди. Натижа қон босимининг кўтарилиши оқибатида гипертония, юрак билан боғлиқ бошқа (ишемик) касалликлар келиб чиқаверади.

Холестерин моддасига ўхшаш натижани организмда турли сабаблар билан тўпланадиган ҳар хил тузлар, тошлар келтириб чиқарадиган бошқа касалликлар (ўт қолидаги тошлар, буйракдаги, қовуқдаги тошлар ва тузлар, жигардаги тошлар ва ҳоказо) мисолида ҳам кўришимиз мумкин. Булар ҳам охир-оқибат асосий «мотор»га оғирлик қилади (оқибатини эшитгансиз: «почечное давление» ва ҳоказо).

Дарвоқе, бу каби содда тушунтиришларни Б.Эргашев томонидан мунтазам уюштириб туриладиган беморлар иштирокидаги анжуманларда эшитишингиз мумкин.

Неча хил «тош»ларни биласиз?

«Тош» деганда ҳамма табиий, қаттиқ тошни тушунади. Мазкур даргоҳда даволанган кишига бош врач инсон аъзоларида бу тошларнинг, тузларнинг турларини эринмай, бирма-бир кўрсатиб, тушунтиради:

– «Тош» деганда одатда Дайровотнинг тоши, сайлоқ тош, мрамар каби тошлар тушунилади. Инсон аъзолари ва аъзолар йўлларида билирубин, холестерин ва каль-

ций тошлар мавжуд. Асосий, яъни 96 фоиз тошлар билирубин ва холестерин тошларидир. Ўт қопида билирубин тошлари гуруч ҳажмидан товуқ тухуми ҳажмигача мавжудлигини кўрдик. Бу тошлар сувдан енгил, қуёш нурида эрийди, қаттиқ боссангиз эзилади, лекин ўз жойида болга билан урсангиз ҳам тушмайди. Холестерин тоши ҳам худди шундай шакл ва хусусиятга эга. Улар бошқа хасталикларни ҳам келтириб чиқаради.

Кальций тошлари эса болга билан урсангиз ҳам синмаслиги мумкин. Оддий қилиб тушунтирадиган бўлсак, сув қайнаганда тагига чўкадиган, чойнак остида қотадиган тош кальцийдир.

Ракнинг олдини олиш, ҳатто даволаш мумкин

Халқ орасида энг хунук, давоси йўқ ҳисобланган ўсма, расмий тиб илмида рак деб номланган хасталикни «оти йўқ», деб аташади. «Эргаш ота» шифо маскани раҳбари раkning олдини олиш, ҳатто бу хасталикнинг иккинчи, учинчи босқичида ҳам уни жарроҳлик амалиёти сиз бартараф қилиш мумкин, деган фикрда. Унинг мулоҳазаларини эшитган мутахассислар тиббиётнинг жарроҳлик йўлини инкор қилган табиблар жуда кўп, у ҳам шулардан бири, дейишлари мумкин. Бироқ бу фикр ноўрин. Б.Эргашевнинг ўзи Самарқанд тиббиёт институти даволаш факультетида ўқигач, жарроҳликка ихтисослашган эди. Шу боис, жарроҳлик йўлини инкор этмайди, балки унга охириги чора сифатида қарайди. Унга эса беморларга имкон бериб, ҳаракат қилиб кўриш керак, деган хулосада.

Келинг, энди «Эргаш ота»да даволанаётган айрим беморлар гапларига қулоқ тутайлик.

София Худойбердиева, Самарқанд вилояти, Пастдарғом тумани, «Бойтўра Кўмаков» жамоа хўжалигидан:

– Менга ўша «оти йўқ» касалликнинг таъхисини қўйишди. Сийдик йўлида без бор, дейишди. Кўзимга дунё қоронғи бўлиб кетди. Операция қилиш керак, дейишди.

Бу ерда иккинчи бор даволанишимнинг ўн иккинчи кунда... мўъжиза рўй берди: рак тўқималари туша бошлади. Унгача эса буйрагим ҳам қум ва тузлардан тозаланди. Бугун 28 кун бўлди. Энди яна 5–6 кун профилактика учун малҳам ичмоқчиман.

Худди шундай янгиликни Бухоро вилоятидан Зубайда Турсунова ҳам таъкидлаб, тушган тўқимани кўрсатди. Булар кўрганларимиз, лекин ҳар бир шундай натижа фото ва видеоёзувларда асраб қўйилганининг ҳам шоҳиди бўлдик.

Касалликка қарши маърифат билан курашиш керак

Келинг, бу ҳақда шу ерда шифо топган олмониялик **Элия Ханштейннинг** фикри билан танишайлик:

– Биз Олмониянинг Ўзбекистондаги элчихонасида ишлаймиз. Бу шифо масканида бешинчи маротаба даволанишга келдик. Шунга қарамай ҳамон заҳарли ва зарarli моддалар (холестерин ва ҳоказо қуйқалар) чиқишда давом этмоқда. Илк бора келганимда жуда оғир дардим бор эди – кислород маскасида яшар эдим. Мана, уч йилдирки, мен ундан халос бўлганман. Бунинг учун Бердиқулга, унинг ходимларига раҳмат. Ўз соғлиги билан шуғулланиш жуда яхши ишдир. Энг муҳими, касалликнинг олдини олиш (инсон 150 йилгача умр кўриши мумкин, ахир)! Бунинг учун инсон ичида тўпланадиган заҳарли моддаларни доимий равишда тозалаб туриши керак. Мен Олмонияда яшаганим ва кўп мамлакатлар тиббиётини билганим учун айтаман – бошқа жойда Бердиқул қилаётган муолажа усулини кўрмадим. Олмония дунё тиббиётида энг юқори ўринларда туришини мутахассислар кўп таъкидлашади. Лекин у ерда ҳам бир жойнинг ўзида барча касалликларни бир йўла (комплекс) даволашмайди, яъни биргина аъзодаги дардга, касалликка қарши курашилади. Бизда томография, УЗИ ва бошқа энг замонавий ускуналар жуда кўп. Лекин улар фақат

аъзоларни кўрсатади, ҳисоб-китоблар қилиб, санокларни айтади, холос.

Комплекс даволаш бу – асаб системаси, қонни тозалаш, юрак, жигар, ўт қоғи, ошқозон ости беши, сийдик йўллари, буйрак, гинекологик аъзолар деганидир. Бу аъзолардаги касалликларни бирданига аниқлаш учун ускуна яратиш мушкул. Шундай бўлса-да, биз Бердиқулга қимматбаҳо УЗИ ускунасини совға қилдик. Бироқ у бу ускунаси ҳам тирноғингиз, тилингиз, қон томирингизни кўриб тўғри ташхис қўя олади. Энг асосийси, бу масканда барча хасталикларни комплекс даволашади. Биз Олмониядан, ҳатто Австриядан таниш-билишларимизни ҳам чақириб даволатяпмиз. Улар ҳам ҳайратда қолишди.

Муҳаммад Ризаев, Сирдарё шахридан, тери-таносил касалликлари шифокори:

– Кимё йўли билан тайёрланган дорилар фойда бермайди демайман, лекин улар биттагина дардга қарши қаратилган бўлади. Мен бу жойни уч йилдан буён эшитиб келаман. Қабулимга келган 600 нафарга яқин турли касалликларга чалинган беморларни синов мақсадида атай шу ёққа жўнатиб турдим. Улар шифо топиб, бошқа касалликлардан ҳам фориғ бўлгани учун қайтиб борганда менга ҳам раҳмат айтишди. Ниҳоят, мана, ўзим ҳам келиб даволяпман. Шифокорнинг барча дардларга бирданига даво чораларини қўллаши энг тўғри йўл, деб ўйлайман.

Яхшилик ҳаёт моҳиятидир

Юқоридан номи тилга олинган олмониялик Элия Ханштейннинг «Бердиқулни авайланглар, агар асролмасангиз Олмонияга олиб кетамиз», деган ярим ҳазил, ярим чин фикри мени ўйга толдирди. Суриштирдим. Аниқлашимча, илк йилларда унга айрим расмий идораларнинг баъзи раҳбарлари томонидан турли-туман қаршиликлар ҳам бўлган экан. Лекин 1998 йили Ўзбекистон Президенти

дентининг соғлиқни сақлаш тизими, айниқса, хусусий тиббий масканларни ривожлантириш бўйича чиқарган Фармони айти мурдао бўлибдики, буни Б.Эргашев ҳар икки сўзида шукроналик билан таъкидлайди.

Оддий бир ўзбек оиласидаги тўққизинчи фарзанд ўз салоҳияти билан, қолаверса, бобоси Эргаш отанинг халқона табобати йўлидаги даволаш усулини ўз илми билан бойитиб, шундай натижаларга эришаётган экан, унга фақат кўмак беришни ўйлаш фойдалидир.

Донишмандларнинг «Агар ёрдам беролмасанг, халақит ҳам берма», деган ўғити шу ўринда зарурга ўхшайди.

Дарҳақиқат, бу даргоҳга келган киши унга ҳар хил нигоҳ билан тикилиши мумкин. Бири дарё бўйидаги сўлим жойда жойлашган, салобатли, замонавий биноларни кўриб, унга сарфланган маблағларни ҳисоблаб, унинг соҳибида пул, бойлик кўп, дея ўйлайди. Бошқа биров бу шифохонадан мадад олиб, саломатлик орттирайин, дейди.

Сиз ўзингизни соғ-саломат ҳис қилаётган бўлсангиз ҳам ана шу иккинчи қарашга мойиллик билдиринг — шифо топасиз. Биринчисини эса ўйламанг, шу ўй бари бир хаёлингизга келаверса, билингки, ичингизда ҳасад бор. У билан курашинг, дунёдан, хусусан, шу ҳақимнинг эрталабдан ярим тунгача сиз каби инсонларга ҳам сўзи, ҳам ўз малҳами билан дармон бўлаётганидан яхшилик изланг. Худодан эса шифо тиланг... Шунда ҳам ҳасад туйғунгизни босолмай, шифога талпиниб келаётган беморларни пулга чақиб ҳисоблайверсангиз, унда оддий мантиқни ишга солинг. Шифокор сизга умрини бағишламаяптими? Бу пулларга у Худо берган ва одамларга сарфлаётган умрини сотиб ололмайди-ку!

Умрни одамлар учун сарфлаш эса яхшиликдир. Яхшилик эса ҳаётнинг моҳиятидир.

Энг яхши рекламани биласизми?

Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан берилган лицензия асосида фаолият юритаётган бу шифохона 100 ўринга мўлжалланган. Унда даволаниш учун рўйхатда

турганларнинг сўнггисига уч ойдан кейин навбат етиб келади. Бу ерда тиббий маслаҳатларнинг барчаси бепул. Ногиронлар учун имтиёзлар бор. Уларга касаллик тарихидан кўчирмалар ҳам берилади. Давлат хизматчиларига касаллик варақаси, талаба ва мактаб ўқувчилари учун маълумотномалар берилади.

Иқтисод тили билан айтганда, Б.Эргашев томонидан муассаса ташкил этилгач, 24 нафар ёш мутахассислар иш билан таъминланди. Минглаб беморлар ўз касбига, юмушига қайтарилди.

Шифохонадаги ҳар бир мутахассис ўз ипини билиб бажаради ва улар жамоа бўлиб ишлашга меҳр қўйишган. Ана шундай ходимлардан Гулзора Муҳаммадиева, Наргиза Маматқулова, Гулшан Хушназарова, Алишер Жўрақулов, Обид Қўзиев, Шоира Эсонова, Муножот Шомирова, Гулмира Жумаева, Тоҳир Ўроқовнинг хизматларини алоҳида таъкидлаш ўринлидир.

– Юртбошимиз томонидан 2005 йилнинг «Сихат-саломатлик йили» деб эълон қилинганлиги муносабати билан касалликнинг олдини олиш, яъни профилактика учун келаётган кишилар сони ҳам кўпайди. Бу эса одамларнинг ўз саломатликлари ҳақида жиддий ўйлай бошлаганларидан далолатдир, – дейди бош шифокор Бердиқул Эргашев.

«Нега марказни, ўзингизни реклама қилмайсиз?» деган саволга Б. Эргашев «Энг яхши реклама – бу ерда соғайиб кетган, наф кўрган инсоннинг таниш-билишига айтган гапидир», дея жавоб берди.

Алқисса

Ушбу мақола журналистнинг одатий уч кунлик сафар кечинмалари эмас, балки у ўзидаги тош балосидан қутулиш жараёнидаги кўзи билан кўрган таассуротларидир.

«Маврифат» газетаси (2005 йил 27 ноябрь)

УЧИНЧИ ФАСЛ

СУҲБАТЛАР, ДАВРА СУҲБАТИ, ИНТЕРВЬЮЛАР

Замондошларнинг ўй-фикрлари, кувонч-ташвишлари доимо журналистиканинг бош мавзуси бўлиб келган. Ушбу мавзунини ёритишда суҳбат, давра суҳбати ва интервью каби публицистика жанрлари мухбирга жуда кўл келади. Бу имкониятдан фойдаланишга уриниб, маданиятимиз, санъатимизнинг кўзга кўринган вакиллари, таниқли шифокорлар, хорижлик олимлар билан турли йилларда уюштирилган мулоқотлар рисоланинг учинчи фаслига жамланди.

Истиклол эркин ижод муҳитини яратиб берди. Бироқ бу билан ижодкору санъаткорлар зиммасидаги масъулият камайиб қолгани йўқ. Таниқли актёр ва режиссёрлар – Исамат Эргашев, Мурод Ражабов, Ёдгор Саъдиев билан гурунглари ана шу мавзу етакчилиги килади. Хорижлик олимлар Муҳаммадназиф Шаҳроний, Ингеборг Балдауфнинг халқимиз, бой маънавий меросимизга меҳр-муҳаббати, чексиз эҳтиромларидан кўнгил кўтарилади.

Истеъдодли сураткаш Абдуғани Жума ва таниқли публицист Нусрат Раҳмат билан мулоқотда эса асосий эътибор қасб маҳорати масалаларига қаратилган...

Суҳбатдошларнинг аксарияти Мустақиллик даврида танилган, эл-юрт хурмат-эътиборини қозонган зиёлилардир. Уларнинг ўй-хаёллари, дил сўзлари, санъат, ижод оламига марҳамат!

ҲАЁТ – БУ ТРАГИК КОМЕДИЯ

Мурод Ражабов билан учрашишга келишилган вақтда киностудияга йўл олдим. Дарвозага яқинлашганимда у кишининг чиқиб келаётганига кўзим тушди. Отасининг қизи билан, йўғ-э, «Отасининг қизи» спектаклидаги талабгор куёвлардан бири – Жими билан нималарнидир гаплашиб келаётир. Йўллари кесиб чиқа бошладим. Қарасам гап жиддий. Кўчқор ака, йўғ-э, Мурод ака Жимига нималарнидир гапиряпти, адашмасам ўргатяпти. Беодоблик бўлса-да, гапларини бўлдим.

– Ассалому алайкум!

– *Ваалайкум ассалом.*

Кўришдик. «Кетяпман, вақт зиқ», деди Мурод ака. «Суратга туширай ҳеч бўлмаса», дея тўхтатдим-да, айлантириб суратга ола бошладим. Жими: «У ёқда зўр суратлар бор», деди. Афтидан, у Мурод аканинг вақтини қизганарди. «Йўқ, ўзим туширишим керак», дея айлантириб туширавердим. Кейин учрашиш вақтини келишиб, таҳририятга қайтдим. Белгиланган кун Мурод аканинг ишхонасига кирсам... ҳалиям Жими билан гаплашиб ўтирибди.

Мурод ака саволларимга жавоб бера бошлади. Гоҳида жиддий, гоҳида маҳзун. Қизиқ гапларни, воқеаларни гапирганда ичагингиз узилгудек куласиз. Лекин ўзи кулмайди. Кейинроқ пайқайсиз: сизни кулдираётган маҳал унинг кўнгли куларкан. Санъатнинг ички имкониетлари ҳақида сўзлаётганда, нигоҳингиздан тушунмаётганингизни сезиб қолса, ўрнидан туриб, ролга кириб кўрсатиб беради... Ўша суҳбатнинг бир қисми қуйида келтириляётир.

– *Мурод ака, янги роль ижро этияпсиз, деб эшитдик!*

– Фильм суратга олиниб бўлди ҳисоб. У ролни янги деб ҳам бўлмайди. Негаки, бу «Ойнинг қоронгу томонида» фильмининг давоми. Унга яна беш қисм қўшилди. Ҳозир овоз берилляпти.

– Бу фильмнинг аввалги қисмлари, жумладан, Ўзбекистондаги мафиялар ҳақида ҳам ҳикоя қиларди. Янгиси нима ҳақида, воқеалар қаерда бўлиб ўтади?

– Қолган беш қисми собиқ СССР сиёсати, ички ишлари ҳақида. Ўзбекистон билан боғлиқ персонаж мутлақо йўқ. Воқеа Шарқий Каспий ҳудудида бўлиб ўтади. Унда милиция, мафия, жиноят дунёсига боғлиқ турли миллатларга мансуб образлар бор.

Азиз ўқувчимиз бу фильмни яхши эсласа керак. Айниқса, унда қалбни ларзага соладиган бир саҳна бор. Ёдингизда бўлса, мафия подполковник Саматовнинг итини ўлдириб, уйига осиб кетади (жим юрсанг юрдинг, бўлмаса сени ҳам шу кўйга соламиз, деган маънода). Шунда Саматовнинг хотини (рус аёли) «Юр бизнинг юртга, у ерда бежавотир яшаймиз, сенга ҳам бирор иш топилиб қолар», дейди. Саматов хотинининг, боласининг тинчини ўйлаб боши қотади, бироқ: «Ташлаб кетолмайман... бу ер менинг ВАТАНИМ», дейди. Ўша пайтда ҳали собиқ иттифоқ парчаланмаган эди. Ватан аталмиш туйғу ўзидан хабар бераётган чоғда ўз халқи истиқлолини ўйлаб юрган ҳар бир фидойи инсон учун бу сўзлар беқиёс руҳий мадад, таскин берарди.

– Шу саҳна суратга олинаётгандаги ички ҳиссиётларингизни баён қила оласизми?

– ... Биласизми, Ватан, Она, Муҳаббат... буларнинг бари илоҳий тушунчалар. Уларни сўз билан тушунтириб бўлмайди, ҳис қилиш керак. Кўплар «севги нима», деб савол беришади. Севгини сўз билан тушунтириб бўлмайди. Уни ҳис қилиш, ҳис эта билиш керак.

– Шу фильмга тааллуқли яна бир савол. Кино икки хил тугайди, яъни телевидение вариантыда бир хил, кинотеатрларда намойиш этилганида бошқа хил. Бирида подполковник Саматовнинг қўлига кишан солишса, иккинчисида кишанлашмайди. Нега шундай?

– Режиссёрлар телевидениеда намойиш этилган вариантни давом эттираемиз, деган ниятда Саматовни «кишанлашмаган» бўлса керак.

– *Биринчи ижро этган ролингиз?*

– Учқун Назаровнинг «Алангали соҳил» фильмидаги Санжар роли. 1974 йили суратга олинганди. Фильмга мени устозим Учқун ака таклиф қилганлар.

– *Қаҳрамонларингиз кўпайиб кетди. Сиз учун энг эр-каси қайси?*

– Шу – биринчиси бўлса керак.

– *Адашмасам, Ҳамза театрида ҳам ишлагансиз. Нега у даргоҳдан кетдингиз?*

– Ҳамзада икки йил ишладим. Кино сабабли кетганман. Кинода 3–4 йиллик ишлар йиғилиб қолганди.

– *Мурод ака, кўпгина санъаткорлар каби боболаримиз, масалан, Амур Темур, Алишер Навоий, Машраб каби сиймоларнинг бирортасини экранга олиб чиқсам, деган орзуингиз борми?*

– Бу ҳақда ўйлашга ҳам чўчийман. Сиз айтган сиймолар фариштали инсонлар... Уларнинг образини яратиш учун актёрнинг маънавий олами ниҳоятда бой бўлиши керак.

Таганкада Михаил Булгаковнинг «Уста ва Маргарита»сини қўймоқчи бўлганларида, бир билимдон зиёли келиб: «Булгаковни кино қилиб бўлмайди», деб айтибди. Қулоқ солишмабди, тўғрироғи, унга ишонишмабди. Натижада, кимдир ўлибди, кейин... ҳар сафар бир нохушлик содир бўларкан-да. Яна кимдир Амир Темур родини ўйнайман, деб касал бўлиб қолибди. Энди, дейлик, келиб менга, Мурод, шу ролни (масалан, Амир Темурни) сен ўйнамасанг бўлмайди, деб туриб олишса, у ҳолда бу ролни ижро этишга ҲАРАКАТ қилардим...

– *Жиддий фильмларда қатнашиш билан бирга комедияларда ҳам бир қанча роллар яратдингиз. Қайси жанрда роль ўйнашга ўзингизда кўпроқ эҳтиёж сезасиз?*

– Санъат – ҳаёт акси. Ижодкор ҳаётга муносабатини билдиради. Баъзи воқеалар одамни қийнайди, йиғлатади. Кулгили томонлари бир олам. Ҳаёт – бу трагик комедия. Ҳаётда қандай одамлар мавжуд бўлса, қанақа одам-

ларни кўрсам, уларнинг образларини яратгим келади. Қисқаси, ўзимни у ёки бу жанрга мослашган артист, деб ажратмайман.

– *Ҳозир қандай ишлар билан бандсиз?*

– «Сафар» деб аталмиш янги киностудия туздим. Энди кино олиш ниятидаман.

– *Режиссёрликка ўтиб кетяпсиз, шекилли. Масалан, мен мухлис сифатида сиз роль ўйнаган янги киноларни кўрсам дейман.*

– Агар таклиф этадиган роллари қилаётган ишларимдан яхши бўлса, арзиса, албатта, роль ижро этаман.

– *Мурод ака, асли қаерликсиз?*

– Эски Шайхонтоҳурданман...

– *Шаҳарликмисиз? Кўчқорни ўйнашингиз учун қишлоқ турмушини роса ўрганган бўлсангиз керак-а?*

– Қаёқда. Шундай ҳам умрим қишлоқларда ўтади, қишлоқ турмуши ёд бўлиб кетган. Поездда қайсидир вилоятга бораётган эдик. Икки қишлоқлик киши билан уларнинг ҳаёти ҳақида суҳбатлашиб кетдик. Эликларга кирган отахон: «Қишлоқнинг биз тушунмайдиган томонларини ҳам гапиряпсиз, буларни қаердан биласиз?» деди. Одамлар актёрларни «Шаҳарда яшашади, ўзларининг ҳаётидан бошқа нарсани билишмайди» деб ўйлашади-да.

Мурод ака ҳақида гап кетса, албатта, Кўчқор («Темир хотин» фильмидаги) ёдимга тушаверади. Кўчқорнинг велосипед ҳайдашими, муомаласими, мастлигими, рашкими – ҳаммасида Мурод аканинг қаҳрамонига ажиб меҳри билиниб туради. Фильмни томоша қиларкансиз, бу меҳр сизга ҳам юқади. Беихтиёр ўзингиз воқеалар иштирокчисига айланасиз. Ҳарҳолда бу фильм Мурод аканинг ўзи учун ҳам эсдалик бўлиб қолса керак. Айниқса, ўзбек театри ва киносининг ҳақиқий юлдузи Фани Аъзамовни велосипедининг олдида мингаштириб олиб, қишлоқнинг катта кўчасида «катайса» қилдириб юрган чоғлари...

– Мурод ака, «Темир хотин»нинг қўлёмасини олиб, ўзингиз анча жойларга борган экансиз?

– Аввало, Шароф Бошбековнинг бу асари мукамаллиги билан менга жуда ёққанди. Ҳамза театрига олиб бордим – олишмади, кейин кинога олиб келдим.

– Роль сиз учун ёзилганмиди?

– Йўқ-йўқ. Исамат Эргашевга аввал бошда Фарғона театридаги актёрни ҳам таклиф қилганман.

– Сир бўлмаса, бир ролингизга қанча тўлашади?

– Бир суратга олиш кунига ўртача 20 минг сўм беришади.

Жими зерикибди чоғи ёки Мурод аканинг вақтини яна қизғандими, ҳойнаҳой мени саволга тутди. «Ўзингизга қанча тўлашади шу суҳбатингиз учун?» сўради у. «Ёмонмас», дедим. «Мурод акага-чи?» «Тўлашмайди». «Чет элда тўлашар экан-ку?!» «Биздаям шундай замонлар келади». Мурод ака: «Қўяверинг, ҳазиллашяпти», деганларидан кейин мен ҳам вақтни қизғаниб яна савол ёғдирдим.

– Студия туздим дедингиз, режалар қандай?

– Маҳмуд Тўйчиев сценарийси асосида «Паримомо» фильми суратга олинди. Фильм ишонч, ихлос, инсоннинг руҳий кечинмалари ҳақида. Унинг марказида Паримомо деган табиб аёл бор.

– Санъаткорлар оиласидан чиққан бўлсангиз керак-а?

– Ишчи оиласиданман. Дадам «проводник» бўлиб ишлайдилар. Онам уй бекаси.

– Қаерда ўқигансиз?

– Театральнийда.

– Рафиқангиз-чи?

– Педагог. Бир ўғил, икки қизимиз бор.

– Болалигингизда нимага қизиққансиз?

– Актёр бўлишни ўйламаган бўлсам-да, санъаткор бўлишни орзу қилардим. Мусиқага, рассомликка қизиқардим.

Мурод ака дилкаш инсон экан. Жимигаям ҳавасим келди. Шундай инсоннинг этагидан ушлабди. Унинг гапларини

эшитар, ҳаракатларига назар солар экансиз, завқингиз келади. Шундай артист билан суҳбатлашганингиздан хурсанд бўлиб кетасиз-да, қувонганингиздан Қучқор тили билан айтганда, «Бор булинг-э Мурод ака, «ЧАРС-ЧУРС», деворингиз келади.

«Оила ва жамият» газетаси
(1993 йил 20 январь)

ТУҒМА ОҚСОҶЛИКНИ ХУДО БЕРГАНМИ?

Аъзам Ахматов 38 ёшда. Тўрт нафар фарзанди бор. Самарқанд медицина институтининг травматология-ортопедия ва ҳарбий дала жарроҳлиги кафедрасида ишлайди. Тиббиёт фанлари номзоди. Номзодлик ишини Бишкекда ёқлаган. Энг муҳим жиҳати, у ёқлаган диссертация собиқ иттифоқда мавзуига кўра дастлабки илмий ишдир. Устози Республикада хизмат кўрсатган фан

арбоби, тиббиёт фанлари доктори, профессор Тоштемир Ўнғобоев. «Шу инсоннинг таъсири бўлмаганида мен эришган натижа дунёга келмаган, ўзим эса бирор-бир қишлоқ амбулаториясида оддий шифокор бўлиб ишлаб юрган бўлардим», дейди у.

— *Аъзам ака, ёқлаган илмий ишингиз қандай номланади?*

— «Уч ёшгача бўлган болаларда учрайдиган чаноқ бўғимининг туғма чиқишини қонсиз даволаш».

— *«Қонсиз» деганда нимани назарда тутгансиз?*

— Жарроҳликсиз (операциясиз) даволаш усулини. Бу илмий ишнинг бир жиҳати. Асосий жиҳати шуки, мазкур касаллик эрта аниқланади. Чақалоқ 3–4 ойлик бўлгу-

нига қадар, уни махсус усулда йўргаклаш, турли мослама (пина)лар ёрдамида, кейинчалик эса гипсли бойламалар ёрдамида даволаймиз.

— *Чақалоқ юролмайди-ку, унинг оқсашини қандай аниқлаш мумкин?*

— Чақалоқ туғилганда, 4–5 ойлигида ҳамда тетапоя бўла бошлаганда ота-оналари ортопед назоратидан ўтказишлари, қоматда номутаносиблик ёки бирор нуқсон кузатишганда ортопед шифокорга мурожаат қилишлари зарур. Афсуски, кўпчилик ота-оналар боласида нуқсон сезганда «яхши бўлиб кетар» деган хаёлда мутахассисларга кўрсатишмайди. Боланинг юрадиган ёшга етиб юрмаётганини кўргачгина мурожаат этишади. Кечикиш оқибатида даволаш қийинлашади. Бизнинг даволаш усулимиз уч ёшгача бўлган болаларга мўлжалланган.

— *Уч ёшдан кейин даволаб бўлмайми?*

— Умуман олганда, олти-етти ёшгача даволаса бўлади. Лекин энг яхши натижага эришиш учун эртaroқ даволаш керак. Уч ёшгача жарроҳлик амалисиз даволаса бўлади...

— *Жарроҳлик билан даволаш қандай амалга оширилади?*

— Суяк сунъий тарзда синдирилади, зарур бўлса кесиб қисқартирилади. Сўнг жойига бириктирилиб гипсланади. Табиийки, бунда бемор қаттиқ азоб чекади.

— *Шу ўринда юқорида айтилган фикрга, яъни чақалоқни назоратдан ўтказадиган ортопед мутахассислар ҳақидаги гапга аниқлик киритсак фойдадан холи бўлмас. Чақалоқда нуқсон борлигини поликлиникалардаги ҳар қандай травматолог-ортопед ҳам билмаса керак?*

— Тўғри, одатда, вилоят ва туман поликлиникаларидаги ортопед мутахассислиги штатини бош врач ўринбосари (умумий жарроҳлик билан шугулланувчи шифокорлар) эгаллашади, бироқ улар зарур амалий ишларни бажара олишмайди.

— *Унда ногирон гўдакнинг ота-онаси қаерга ва кимларга мурожаат этиши керак?*

– Вилоят ва шаҳар ортопедия ва травматология шифоналаридаги масъул мутахассисларга.

– *Номзодлик илмий ишингизнинг шу йўналишдаги бошқа тадқиқотлардан фарқли жиҳатлари нимада?*

– Юқорида айтганимдек, бу фарқли жиҳат чақалоқдаги нуқсонни эрта аниқлаш билан боғлиқ. Илгарилари тўрт-беш ойликкача бўлган чақалоқдаги нуқсонни рентген нурлари кўрсата олмасди. Чунки бу пайтда тоғай суякка айланиб улгурмаган бўлади ва тоғайни рентген нурлари кўрсатмайди. Шу боис, ташхис қўйиш ва даволашда тахминларга асосланиларди. Бизнинг ишдаги янгиликка асосланиб, энди ультратовуш тўлқинлари воситасида чақалоқдаги чаноқ-сон бўғимининг номутаносиблигини аниқлаш мумкин.

– *Ўзбекистонда бундай туғма ногиронларнинг сони қанча?*

– Ҳар мингтага 9–10 нафар тўғри келади.

– *Бу озми ё кўпми?*

– Кўп.

– *Чақалоқ нега шундай туғилади?*

– Асосий сабаб турмушдаги қийинчиликлар билан боғлиқ. Аёллар рўзгор ташвиши деб ҳомиладор пайтида ҳам оғир ишларда – кетмон чопишади, завод ва фабрикаларда оғир дастгоҳларда ишлашади. Қолаверса, «оқилона» кўрсатмага биноан, она бола туғишига эллик олти кун қолгунича ишламоғи шарт. Акс ҳолда унга касаллик варақаси берилмайди.

– *Сизнингча, қанча вақт белгилаш керак?*

– Касбига қараб. Аёллар ҳомиладорлик даврининг 4–5 ойлигиданоқ оғир жисмоний меҳнатдан озод қилинишлари керак. Чунки 4–5 ойлигида ҳомила она қорнида зарур шаклни олади, шу пайтдан биологик ўсиш ва ривожланишнинг асосий жараёнлари бошланали. Бу даврда ҳомиладор аёлга зарур шароит яратилса, туғилажак фарзанд ақлий ва жисмоний жиҳатдан баркамол бўлиши мумкин.

– *Аёлларга, жумладан, ўз аёлининг соғлиғини, бўлғуси*

фарзандининг нуқсонсиз туғилишини ўйлайдиган отага қандай маслаҳат берардингиз?

— Эр ўз аёлини ҳар қандай оғир меҳнатдан асраши керак. Иккинчидан, бизда одатда ҳомила ўзидан белги берса ёки аёл бетоб бўлсагина поликлинкаларга мурожаат этишади. Ривожланган мамлакатларда бўлғуси келин-куёв тўй куниданоқ тиббий назоратга олинади ва доимий кузатувда бўлади. Ҳозирча бунга шароитимиз йўқ экан, аёл ҳеч бўлмаганда ҳомила сезилмасиданоқ мутахассислар назоратида бўлиб туриши лозим.

— *Айримлар оқсоқликни Худонинг иродаси, дейишади...*

— Илгари табиблар бу нуқсонни вақтида даволай олишмаган. Одамлар ҳам оқсоқлик пешонада бор экан, начора, бу давосиз дард, деган фикрда лоқайд қарашган.

— *Ҳозир беморларингиз кўпми?*

— 60 нафар беморга мўлжалланган жой деярли бўш қолмайди. Ҳатто навбат кутишга тўғри келади.

— *«Суюги қотган», деган иборага илмда қандай қарашади? «Суюк қотиши»ни ўсиш маъносидан ишлатса бўладими?*

— Бу гапда асос бор. 13–14 ёшда суюк маълум шаклни эгалласа-да, унинг ўсиши 25–27 ёшга бориб тўхтайдди. Ўсишдан тўхтаган суюк «қотиши»нинг маъноси шу.

— *Болаларнинг суюги нозик бўлади, қарияларнинг оёқ-қўли кўп оғрийди. Бунинг сабаблари нимада?*

— Умуман олганда, суюк оқсиллар эвазига эластик, минерал тузлар ҳисобига қаттиқ бўлади. Чақалоқнинг суюги оқсилга бой бўлиб, уларда минерал тузлар етишмаслиги кўп учрайди. Гўдаклар суюгининг эгилувчанлиги шундан. Синганда ҳам суюкнинг қобиғи бутун қолиб, ичидан синади. Қарияларда эса оқсиллар билан минерал тузлар мутаносиблиги бузилади, яъни оқсиллар камайиб, тузлар миқдори ошиб кетади. Натижада суюк мўртлашади. Бўғимларда тузларнинг тўпланиши билан боғлиқ хасталиклар кўпаяди. Бу, асосан, 40–50 ёшдан кейин бошланади.

– Бу дарддан фориғ бўлишнинг йўли борми?

– Қариликни тўхтатишнинг чораси йўқ. Лекин овқат тартибига риоя қилинса, аниқроғи, гўштли, ёғли, тузланган таомларни, спиртли ичимликларни кам истеъмол қилиб, кўкатлар, шарбатлар, мева ва сабзавот, сут ва углеводларга бой бўлган маҳсулотлар билан озиқланилса, қариликда учрайдиган хасталиклардан фориғ бўлиш мумкин.

– *Келгусидаги режаларингиз қандай?*

– Хасталикларни эрта аниқлаш, олдини олиш ва энг тежамли жарроҳлик усуллари жорий қилиш устида ишлаш.

– *Тиббиёт илмгоҳида ҳам дарс берсангиз керак?*

– Юқори курс талабаларига травматология-ортопедиядан сабоқ бераман.

– *Мазмунли суҳбатингиз учун ташаккур.*

*«Оила ва жамият» газетаси
(1992 йил 18 ноябрь)*

«МИРЗОЛАРНИНГ МИРЗОСИ»

Сарлавҳа нимани ёдингизга солди? Эслолмаяпсизми?.. Унда қуйидаги икки мисра шеърни ҳам ўқинг:

*«Агар ор этса Лайли ҳақлидир Қайснинг жунунидан,
Не бахт, Раъно, харидоринг талаб аҳлининг мирзоси».*

Ҳа, энди топдингиз, бу – Қодирий яратган «Меҳробдан чаён» романидаги Раънонинг Анвар битган мактубга жавоби. «Мирзоларнинг мирзоси» ҳам шу китобдан. Анварнинг сиймосини ойнаи жаҳонга олиб чиққан барно йигитни эсларсиз. Ўша барно йигитнинг ҳадемай бобо бўлишини (Худо хоҳласа) ҳам биласизми? Нега актёрликдан режиссёрликка ўтганини-чи? Одамлар нега уни ҳануз Анвар дейишади?

Санъат шайдолари аллақачон гап иқтидорли актёр ва режиссёр Исамат Эргашев ҳақида бораётганини пайқашгандир. Камина ҳам Исамат акани Анвар орқали таниган ва дилимда у кишига нисбатан ҳурмат уйғонган

эди. Ўша пайтлар ҳали қалби ишққа элтадиган йўлакда, қаёққа кетаётганини билмай ҳайрон юрган бир ўсмир эдим. Анварнинг сўзлари, одоби, ҳаракатлари, қолаверса, хушбичимлиги менга жуда таъсир қилганди. Раъно Анварнинг мактубига жавобини ўқиб берганида негадир «талаб аҳлининг мирзоси», деган мақтовдан (гўё мен Анвардек) уялиб кетган маъсум чоғларим...

Исамат ака билан яқинда бўлиб ўтган Халқаро киноанжуманда учрашиш насиб этди. Болалигим орзуси ушалди... У киши билан бир неча бор суҳбатлашдим, холи кўрдим дегунча бир «шилқим» мухбирнинг турли саволларини беравериши гашига теккан бўлса ҳам ажаб эмас. Лекин ҳар бир саволимга босиқлик билан ҳамон ўша Анвардек маъноли жавоб қайтарарди.

– *Исамат ака, сизни актёр сифатида халққа танитган «Меҳробдан чаён» кинофильмидаги Анвар сиймоси бўлса керак? Анвар биринчи ролингизми?*

– «Меҳробдан чаён»гача бошқа фильмларда суратга тушган бўлсам-да, Анвар менинг биринчи йирик ролим. Кўча-кўйда одамлар мени Анвар деб атай бошлаганди... Қизгин ижодий фаолиятим шу ролдан кейин бошланди. Режиссёрлар турли фильмларга таклиф қила бошлашди.

– *Роль ижро этган фильмларингизнинг айримларини санаб ўтсангиз?*

– «Наташахоним», «Генерал Раҳимов», «Сенинг изларинг», «Умид», «Йилнинг турфа фасли», «Тожикфильм»-нинг «Хиёнат»и...

Сухбатдошим киноларни санашда давом этса-да, уларни ёза туриб «Энг яхши кўрган ролингиз қай бири?» деган навбатдаги саволни ҳозирлаб қўйган бўлсам-да, Исамат ака ижро этган «Наташахоним» фильмидаги Собир ҳаёлимни ўтмишга тортди. Эсланг-а, Музаффарга фотиҳа қилиб қўйилган Собирнинг синглиси – Ойша. Дўсти билан аразлашган Собир.

– *Исамат ака, менимча, «Наташахоним» фильмидаги «хато қилиб, адашган» Собирни ҳозир қаҳрамон қилиб кўрсатса бўлади.*

– Тўғри, замон ўзгарди-да. Эсласангиз, фильм охирида Музаффар билан аразлашиб кетган Собир «хатосини тан олиб» соқоли ўсган ҳолда қайтиб келади. Аслида бу қайтиш унинг адашгани экан.

Бизни – ёш авлодни ана шундай фильмлар тарбиялаган. Собир каби «адашиб», кейин «пушаймон» бўлиб қолмаслик учун ўша йўлдан юриб, ҳақиқатан ҳам, йўлдан адашган авлод. Ўша кинолар ҳозир ҳам кўрсатиляпти. Ёшларниям «тарбиялашда» давом этяпти.

– *Уларни саралаш вақти етмадимикан? Ёки «миллий тарбия», деб санъат асарларини қурбон қилган бўламизми?*

– Ўша ленталарни саралаб, 60 тачасини олиб қолиб, қолганидан воз кечиш керак.

Дарҳақиқат, уларнинг кўпи «олий санъат асари» бўлган тақдирда ҳам тарихий, мантиқий жиҳатдан ёлғон фактларга қурилган ва миллий жиҳатдан бизга ёт. Бундай фильмларни кўрсатиб, ўзлигини англашга интилган халқнинг фикрини чалғитмаслик керак. Шу кунларда Ўзбекистон телевидениесидан ҳам, Россия телевидениесидан ҳам собиқ СССРнинг «бахтли ва тўкин-сочин ҳаёти» тасвирлаган фильмлар намоёиш этиляпти. Кино-

ни кўраётиб хиёнаткор хаёл: «СССР замонаси яхши экан», деса, айрим, фикри тор одамлар ўша жамиятни алқаб: «Ростдан ҳам коммунизмда яшаган эканмиз!» дейишади. Хурлик ва комилликка интилаётган инсон эса: «Худо асрасин ундай коммунизмдан», дейди қатъий туриб. Лекин бундайлар ҳозирча кўпмас.

– *Исамат ака, табиатингиздан ўтмишимиз ҳақида фильмлар яратишга мойил кўринасиз. Лекин негадир комедияга шўнғиб кетдингиз?*

– Машраб ҳақида фильм яратиш ниятим бор. Лекин бунинг учун 10 миллионга яқин пул керак. Маблағ топилса, албатта, киришаман. Ўзбек халқ эртаклари асосида ҳам кино яратсам, дейман. Комедияга келсак, ҳозир халқ сиёсату мунозаралардан чарчади. Кун бўйи ишлаб, ҳориб уйга келган кишига озгина кулги улашиш, кўнглини ёзиш, ҳордиғини чиқаришга нима етсин. Бироқ кулгимиз замиридаям аччиқ ҳақиқат ётади.

– *Шов-шувларга сабаб бўлган «Темир хотин»нинг яратилиши ҳақида гапириб берсангиз?*

– Бир куни Мурод Ражабов: «Яхши бир сценарий бор», деб қолди. Шароф Бошбеков билан учрашдик, гаплашдик. Сценарий менга ёқди. Фарғона театрида қўйилган экан. Спектаклни кўрмасдан биз ҳам ишни бошлаб юбордик. Эътибор берган бўлсангиз, унга анчагина янгиликлар киритганмиз. Қолаверса, фильмдаги Фаррух Зокиров ва Юлдуз Усмонова ижросидаги, ҳинд кинофильмларидан киритилган қўшиқлар ҳам ўзига хос янгилик.

– *Ундан кейин суратга олган, ҳозир олаётган фильмларингиз ҳам комедия жанридами ёки...*

– Ҳаммаси комедия. «Темир хотин»дан кейин «Темир эркак», «Ўғриям одам» комедияли фильмларни яратдик. «Ўғриям одам» фильми экранларга чиқади. Ҳозир Наманганда «Юзсиз» деб номланган янги фильмни суратга оляпмиз. Асар мавзуи кеча бир гапни гапириб, бугун бошқа гапни гапираётган одамлар ҳақида... Бош ролга Эркин Комиловни таклиф этдик. Шунингдек, фильмда

Наби Раҳимов, Юлдуз Ҳамидова каби элга таниқли актёрлар қатнашишади.

– *Исамат ака, режиссёрликка бутунлай берилиб кетган кўринасиз. Актёрлик билан хайрлашдингизми?*

– Йўқ-йўқ. Эътибор берган бўлсангиз, ўзим суратга олган ҳар бир фильмда кичик саҳналарда бўлса-да, кўриниб тураман. Бошқа режиссёрлар таклиф этишса, бажонидил роль ижро этаман.

– *Илк бор сизни кинога ким таклиф этганини эслаймизми?*

– Албатта. Устоз режиссёрлардан Латиф ака Файзиев. Ўшанда институтнинг охириги курсида таълим олаётгандим.

– *Устозингиз ҳақида гапириб берсангиз.*

– Устозим – Наби ака Раҳимов. У кишини танимаган одам бўлмаса керак. Курс раҳбаримиз ҳам Наби ака эдилар. Ҳар бир фильмга таклиф қилиб турибман... Менга ҳар жиҳатдан мадад берадилар. Қисқаси, у киши менинг туморим.

– *Режиссёрликда-чи?*

– Йўлдош ака Аъзамов, Латиф ака Файзиев, Элёр ака Эшмуҳамедов ва бошқа кўпгина режиссёрлардан сабоқ олганман.

– *Хорижлик актёрларидан кимларни ёқтирасиз?*

– Италиялик машҳур Алберто Сарди ва америкалик актёр Жек Николсон санъатини ҳурмат қиламан. Уларни дунё танийди.

– *«Ўзбекфильм»ни парчалаб юборишди дейишади. Шуростми?*

– «Ўзбекфильм»ни кинораҳбарларимиз учга бўлиб ташлашди. Ҳозир унинг учта раҳбари бор...

– *Киностудияларнинг «Ўзинг учун ўл етим» қабилида ташлаб қўйилганига қандай қарайсиз?*

– Ҳозир шундай ҳолатдамизки, бирор жойдан пул топсаккина фильмни суратга олишимиз мумкин. Бундай аҳволда қандай фильм ишланиши ҳаммага аён. Ахир, кино – бу тарбия, санъат хўжалик ҳисобидаги ташки-

лот бўлмасдан, у давлат қармоғида бўлиб маданият-ни, маърифатни, ҳатто сиёсатни ҳам ривожлантирмоғи керак.

Капиталистик жамиятнинг ютуқларига маҳлиё бўлмасдан, унинг иллатларига ҳам эътибор берилмоғи керак. Исамат ака айтганидек, кино давлат қармоғига ўтиши ва маблағ билан таъминламоғи лозим. Хорижда (ҳозир ўзимиздаям) пул топилса, кино суратга олинади. Харажат қилинган маблағ фойда келтириши керак. Маънавиятга путур етганда қандай фильмларнинг бозори чаққон бўлади? Яланғоч фильмларнинг! Қолаверса, ҳақиқий фильмларни фақат ҳақиқий истеъдодлар ярата олади. Истеъдодлиман деб даъво қилувчи истеъдодсизлар ҳам кўп. Бундайлар яхши фильм яратишга қурби етмагач, бачкана, беҳаё кинога ўзини уриши табиий. Ахир ундан фойда келади-да.

– *Ҳозирги яратилаётган фильмлар харажати қопламайпти, дейишяпти. Фильмларингиз харажати чиқдими?*

– Икки фильмни халққа намойиш қилдик. Харажатлар бемалол қопланди.

– *«Ўзбекфильм»даги расмий лавозимингиз қанақа?*

– *«Ўзбекфильм» қошидаги киноактёрлар бўлимининг бадий раҳбариман.*

– *Ота-онангиз, ака-укангиз ҳақида тўхталсангиз.*

– *Ота-онам дунёдан ўтиб кетишган (руҳлари шод бўлсин). Опа-укаларим Сайрамда яшашади.*

– *Исамат ака, актёрлигингиз, ҳозир эса режиссёрлигингиз сабаб уйда кам бўласиз. Қолаверса, кўзга яқин йигитсиз. Янгамиз рашк қилмайдиларми?*

– *Уйланаётганимда шу ишда эдим. Билиб теккан.*

– *Қаерда ишлайдилар?*

– *Мактабда ўқитувчи.*

– *Фарзандларингиз қандай ишлар билан машғул?*

– *Тўртта болам бор.*

– *Бой экансиз.*

– *Худога шукр. Икки ўғил, икки қиз. Катта қизим тиббиёт институтида ўқияпти. Турмушга бердик. Насиб*

этса, бобо бўлиб қолсак ҳам ажаб эмас. Кичик ўглим бу йил ўқишга боради.

– *Ота изидан келаётгани ҳам борми?*

– Бирортасиниям бу касбни танлагиси йўқ. Мени уйда кам кўрганидан бўлса керак. Кичкина ўглимга ким бўласан десам, режиссёр бўламан, дейди. Зора, шуниси изимдан юрса. Тажрибаларимни кимгадир ўргатсам дейман.

Исамат ака билан узоқ суҳбатлашдик. Самимий суҳбат доим кишига яхши кайфият бағишлайди. Суҳбат якунида ўзбек кинеси чиройли образлар ва санъат дурдонаси бўлиб қоладиган фильмлар билан бойишини қалбан ҳис этиб қайтдик.

*«Ошда ва жамият» газетаси
(1992 йил декабрь)*

ИЛМНИНГ ХОСИЯТИ

**Форсийда ўқиб инглизчада қирғизлар ҳақида
китоб ёзган хорижлик ўзбек**

Олимнинг мамлакат равнақи йўлида изланиши учун барқарор шароит зарур. Суҳбатдошимизнинг ҳаёти фикримизга далил бўла олади. У ўз юртининг биринчи антропологи сифатида илми билан мамлакатини дунёга танитиш мақсадида Америкага ўқишга кетганди. Бироқ Афғонистондаги нотинчликлар унинг ортга қайтишига тўсиқ бўлди. Олимга уруш эмас, илм керак! Агар тинчлик бўлиб турганида у ҳозир Американинг эмас, ўз юртининг тараққиётига хизмат қилаётган бўларди.

Америкалик олим Муҳаммадназиф Шаҳроний Афғонистоннинг Бадахшон билан Файзиобод вилояти ўртасида жойлашган Хош водийсидаги Шаҳрон қишлоғида туғилган. Шаҳронда мактабнинг 6-синфини тугатаётганда қалбида муаллим бўлиш орзуси туғилади. Мактабнинг энг яхши ўқувчиси сифатида Файзиобод вилоят марказида икки танловдан ўтгач, 30 нафар ғолиб ўсмир билан Кобулга боради. У ердаги Ибн Сино мактабида ўқишни давом эттиради. Муаллимлик орзуси 10-синфда уни Кобул дорилмуаллимига етаклайди. Ўша пайтда унинг

бўласи Кобул университетида таҳсил олар, Муҳаммадназиф унга ҳавас қиларди. 12-синфдан сўнг 600–700 нафар талабанинг орасида конкурсда ғолиб чиқиб, Кобул университетининг таълим ва тарбия факультетига ўқишга қабул қилинади. Шу пайтда Афғонистонга Америкадан ёрдам келади. Америкалик бир антрополог олим Кобул университетидан ижтимоий фанлар билан бирга антропология бўйича ҳам дарс беради. Унинг маърузаларини Муҳаммадназиф ҳам тингларди. Шундай кунларнинг бирида Америкада ўқиш учун бешта ўрин ажратилади. Уч босқичли имтиҳонда қатнашган 200 талабадан 7 нафари қолади. Америкалик домлалар ҳузурда бўлган суҳбатда ундан нега Америкага бормоқчисиз, деб сўрашганда, у «Афғонистоннинг биринчи антропологи бўлмоқчиман», деб жавоб беради. Қисқаси, 1967 йили Вашингтон университетининг магистратурасини битирган М. Шаҳроний 1972 йили Помирга бориб, афғонистон қирғизлари билан 1,5 йил бирга яшаб, илмий иш ёзади. Америкага қайтгач, докторлик ишини ёқлаб, китоб тайёрлайди. Шундан сўнг юртига қайтиши учун бир оз маблағ йиғиш илинжида Невада университетига ишга киради. Ундан кейин Лос-Анжелес университетида 10 йил ўқитувчилик қилади. «Афғонистонда инқилоблар ва кўзголлар» номли китоби чоп этилади. Охириги иш жойи Индиана университети.

– Нима учун Индиана университетига ўтдингиз ёки Америкада ишлаш тартиби шунақами?

– Ўтишимнинг икки сабаби бор эди. Биринчиси, бу университетда Ўрта Осиё бўйича тадқиқотлар бўлими бор. Иккинчи сабаб, кўпроқ тўлаймиз, дейишди...

– Лос-Анжелесда ойига қанча олардингиз?

– 15 минг доллар.

– Шу кунги илмий унвонингиз ва эгаллаб турган мансабингиз?

– Индиана университети Антропология ҳамда Марказий Евроосиё тадқиқотлар бўлимининг антропология ва Ўрта Осиё тадқиқотлари бўйича профессориман. Шу-

нингдек, Индиана университетидаги Ўрта Шарқ тадқиқотлари дастури директорман.

– *Дарвоқе, Ўзбекистонга келишингиз ҳақида гаплашаётган эдик.*

– Шу ўринда ҳаётимда юз берган бир ўзгариш ҳақида айтмасам бўлмас. 1991 йили СССР парчаланди. Кўнгилда бобо юртни кўриш илинжи уйғонди. 1992 йил ёзида Ўзбекистонга илк бора олти ҳафта муддатга келиб, Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Андижон вилоятларида бўлдим.

– *Америкада фуқароликни қабул қилмасдан, яъни паспортсиз ҳам яшаш мумкин дейишади...*

– 1967 йилдан 1991 йилгача Америка паспортсиз яшаганман. У ерда фуқаролик паспорти фақат сайловда овоз беришингиз учунгина керак бўлади.

– *Илмий ишингиз қандай номланган ва унда қандай мақсад кўзда тутилган?*

– *Илмий ишим* «Совет тузумидан кейинги Ўзбекистонда оилавий ва ижтимоий ҳаёт: «Илмий атеизм» маданиятида мусулмон анъаналарининг тадрижий тараққиёти (динамикаси)», деган мавзуда. Бу антропологик тадқиқотдан, асосан, икки мақсад кўзда тутилган: ўзбек жамиятининг энг муҳим бирликларидан ҳисобланган оиланинг қурилиши (шаклланиши) ҳамда динамикасига оид системали ва мукамал статистик маълумот тўплаш ва шунингдек, совет давридаги Ўрта Осиё мусулмонлари дини, маданий анъаналари ҳамда «илмий атеизм» ўртасидаги кескинлик оқибатларини тадқиқ этиш. Якка шахс бошқарувидаги совет сиёсатининг барча жабҳалари оила бирлиги орқали амалга оширилган. Шунинг учун, тадқиқотим ҳам оилаларни ўрганиш орқали амалга оширилди. Тошкент шаҳри, Қашқадарё, Андижон ва Фарғона вилоятидаги 20 дан ортиқ оилалар билан мулоқотда бўлдим. Ҳар бир оиланинг уч нафар аъзоси билан гаплашиб, 100 соатдан ортиқроқ мулоқотларни кассетага ёзиб олдим.

– *Кутубхоналарнинг нодир қўлёзмалар бўлимларида ҳам шуғулландим, дегандингиз...*

– Тўғри, кутубхоналарда адабиётлар билан танишиб, шўро давригача чиққан нашрлар– «Самарқанд», «Садои Туркистон» газеталари ва «Ойна» журнали орқали Туркистондаги ўша давр аҳволини ўргандим.

– *Мана, ярим йилдан буён Ўзбекистондасиз. Илмий тадқиқот олиб бораётган олим–халис киши сифатида мулоҳазаларингиз, тилакларингиз...*

– Фарб илмида, умуман, ҳаётида «оила» сўзи икки хил маънода ишлатилади. Биринчиси, Family (оила) – бу биологик томондан бирлашиш ва насл қолдиришни англатади. Иккинчиси House hold (оила) – бу икки хил маънони ўз ичига олади: оиланинг иқтисодий жиҳати, мол-мулк таъминоти ҳамда оила аъзоларини миллий, диний, иқтисодий жиҳатдан тарбиялаш. Атеизм ана шу иккинчи тарбияга зарба берди–ўзликни йўқотишга ҳаракат қилди. Энди энг муҳим вазифа шарқона тарбияни қайта тиклаш ва бу тарбияга мактаб тарбиясини мослаш. Социализм пайтида атеистлар оилани мактабга мослашга уринишди. Бу билан шарқ оиласи ва мактаб ўртасидаги ҳамжиҳатлик узилди. Оилада бир гап айтилса, мактабда бошқа гап айтилди. Оқибатда миллийлик, ўзбекчиликка путур етди. Энди тарих қайта ёзилиб, оила мактаб тарбияси билан ҳамоҳанг, мактаб эса оилавий тарбияни қўллаб-қувватлаб, тўлдириб борса яхши бўлади. Тилагим ҳам шу.

– *Раҳмат домла. Энди муштарийларимиз қизиққан Америка ҳаёти ҳақида, америкаликларнинг оилага қарашлари ҳақидаги фикрларингизни билсак.*

– Биласизми, Америкада 60-йилларнинг оталари фарзандларини иқтисодий, илмий жиҳатдан тарбиялаган-у, диний тарбияга эътибор беришмаган. Диний тарбия сусайса, оқибати маълум... Ўша ота-оналар ҳозир черковга қайтишди. 20–30 ёшли авлод эса, ҳайрон. Бу борада муаммолар бор, албатта. Шунинг учун ҳам, сўнгги президентлар номзодлик дастурларига оила муаммосини асосий масала сифатида киритишгани бежиз эмас. Дейлик, Жорж Буш оилавий масалаларга кўпроқ эъти-

бор қаратди. Америкада черков давлатдан ажратилган. Бу дегани Клинтон черковдан ажралган, дегани эмас. Хоҳ раҳбар бўлсин, хоҳ оддий фуқаро, ҳар якшанба куни ибодатхонага боради. Хизмат вазифаларидан холи бўлганда фарзандларига тарбия беради, маънавиятини бо-йитади.

– *Охирги савол. Неча тилни биласиз?*

– Она тилим ўзбекча. Мактабда форс тилида ўқиганман. Тожиқча, пушту тилларини ҳам биламан. Қирғиз лисонини мукаммалаштирдим. Турк тилида гаплашаман, арабчада бемалол ўқийман. Китоб ва илмий асарларимни инглиз тилида ёзганман. Ҳозирча шу тилларни биламан, холос.

– *Сухбатингиз учун раҳмат, саломат бўлинг.*

*«Оила ва жамият» газетаси
(1995 йил 5 февраль)*

«ЎЗБЕК ТИЛИНИ СЕВИБ ҚОЛДИМ»

Ингеборг Балдауф – Берлиндаги Хумболд университетининг Марказий Осиё халқлари тиллари ва маданияти бўлими мудираси, фан доктори, профессор. Австрияда туғилган. Вена университетининг туркология ва исломшунослик факультетини битиргач, Германияга келади. Турк, хусусан, ўзбек тили бўйича илмий иш билан машғул бўлади. Номзодлик иши мавзуси «Шимолий Афғонистон ўзбекларининг халқ қўшиқлари», докторлик иши мавзуси эса «Русия ва совет туркий мусулмон миллатларининг алифбо ислоҳотлари ва янги алифболарга ўтиш жараёнлари» деб номланган. Ўзбек тилида равон гапиради. Шунингдек, инглиз, француз, турк ва форс тилларида бемалол гаплашади, ёзади. Араб ва рус тилини ўқиб, тушунади. У Ўзбекистонга уч марта ташриф буюрди. Учинчи гал у «Маърифат» таҳририятида меҳмон бўлиб, бизни қизиқтирган саволларга жавоб берди.

– *Ингеборг хоним, аввало, кафедрангиз фаолияти ҳақида кенгроқ маълумот берсангиз.*

– Марказий Осиё тиллари ва маланияти бўлими 1993 йилда тикланди. Қайси ният билан деб сўрасангиз, илгари бизда туркология, эроншунослик, исломшунослик бор эди. Булар сал эскироқ, анъанавийроқ фанлар. Лекин охириги йилларда мустақиллигингиз туфайли Марказий Осиёга кўпроқ эътибор берилди бошланди. Олдинроқ туркология доирасида ўзбек тили кичкина тил сифатида ўргатиларди. Ҳозир бўлса, ўзбек тили бўлими-мизнинг марказий тили ҳисобланади. Чунки ўзбек тили, менимча, бизнинг талабаларимиз учун жуда фойдали. Негаки, Ўзбекистон Марказий Осиё мамлакатларининг энг каттаси, иқтисод ва бошқа жиҳатлардан эса энг аҳамиятлиси. Лекин бир бошқа гап ҳам бор: ўзбек тилини пухта ўргандингизми, қозоқ, қирғиз, туркман тилларига ўтиш осон бўлади. Шунинг учун ўқитишимиз Марказий Осиёнинг марказий тилидан бошланади. Иккинчи бир марказий тилимиз ҳам борки, бу тожик тилидир. Бу икки тилга эътибор катта. Дарсларимизда адабиёт, тил, тарихдан тортиб дин, мафкуралар тарихи, социология фанлари ўрганилади.

– *Турк тилига, хусусан, ўзбек тилига қизиқишингиз нимадан ва қандай бошланган?*

– Биринчи сабабини ўзим ҳам билмайман... Азалдан боримикан. Ўша пайтлар хоҳиши билан Афғонистон ва Ҳиндистонга бордик. Йўлда ўзбекларни кўрмаслик мумкин эмасди. Чунки Афғонистонда ўзбеклар кўп, қозоқлар, туркман, қирғизлар бор. Улар билан озроқ гаплашиб, ўзбек тилининг гўзаллигини англаб, бу тилни севиб қолдим. Шу билан бу тилни ўргансаммикан, деган фикр тугилди. Афғонистоннинг шимоли-ғарб қисмидаги ўзбеклар орасида уйма-уй, хонама-хона, қишлоқма-қишлоқ жуда кўп юрдим. Аёллар, болалар орасида бўлиб, кўшиқларини эшитиб, тилни салкам ўрганиб олдим. Илк севгим шундан бўлса керак. Минг афсуски, талабалик пайтларида бизни Ўзбекистонга келиб ўқишимизнинг имкони бўлмаган. Ахир, ўша пайтда ўртамизда темир парда бор эди-да. Мен Ўзбекистонга бориб, Тошкент

университетида ўқийман, деб мурожаат қилганимда, Тошкент университетидан қабул жавоби келган.

– *Тошкентда ўқиш ниятингиз бормиди?*

– Бор эди. Совет элчихонасига борсак, котиб Тошкент томонидан қабул қилиндингиз, бўлди, кейинги ҳафта яна келинг, деди. Янаги ҳафта борсам, «Москвадан рад жавоби келди», деди. Улар айтишдики, Европадан келган одам ё Москва, ёки Ленинградга боради. Тошкент каби шаҳарлар гўё Африка ва Осиёдан келган одамларга мос эмиш..

– *Ҳозирги кунда туркология, хусусан, ўзбек тили, тарихи, адабиётини ўрганиш бўйича қандай ишлар билан машғулсиз?*

– Менинг илмий ҳаётим ҳар доим икки йўналишда бўлиб келган. Рўзгорлик учун турк тилидан дарс берардим. Кўнглим эса ҳар доим ўзбек тилига интиларди. Шунинг учун номзодлик ишимни ўзбек тили ва маданиятидан танладим. Мавзуи ўзбек халқ кўшиқлари бўйича. Ундан нари, меҳрим ўзбек адабиётига кўчди. 1986 йили биринчи бор Тошкентга келиб, Ўзбекистон Фанлар академиясининг кутубхонасида ўтириб, эски мажалла ва кўлёмаларни ўқиганимда Чўлпон, Фитрат, Вадуд Маҳмуд каби номларга кўзим тушди. Бу номларни «История узбекской литературы» каби китобларда ўқигандай эдим. Лекин бу китобларда улар қай маънода берилгани ўзингизга аён. Чўлпон, Фитрат ҳақида сўз борса, албатта, миллатчи деган гаплар бўлишини билардим. Лекин ўқиганларим бошқачароқ чиқди. Менимча, ўзбек шоирларининг шоири бўлган киши Чўлпон экан. Нима учун адабиёт тарихида бошқачароқ ўқиганман, деган савол чиқди. Фитратнинг асарларини ўқидим, у менимча, ҳозиргача ўтган олимларнинг энг каттароғи бўлиши ҳам мумкин. Шундай маъно чиқди. Ҳайрон қолдим. Ўқиб-ўқиб тарих китобларида «бир гап» бор экан деган фикрга келдим. Шундан бошлаб, Фитрат, Чўлпон асарларини чуқурроқ ўрганишга ҳаракат бошланди. Ундан нари Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг икки тилли «Ойна» журналини

ўқиб чиқиб, уни қисқартириброқ инглиз тилига таржи-
ма қилдим. Ҳозир нашрга тайёрлаяпман.

— *Юқоридида ўзбек халқ қўшиқлари бўйича номзодлик ишини ёқладим, дедингиз. Қўшиқлардан бирортаси ёдин-гизда борми?*

— Бор албатта, мана, улардан бири:

*... Отам билан онам қанду новвотим,
Беҳишт ўртасига солган равотим.
Кўнар бўлсам — отам солган равотим
Учар бўлсам — онам берган қанотим...*

Шунга ўхшаш қўшиқларни ёзиб олдим.

— *Кўп юртларда бўлиб, турли халқларни кўрибсиз. Ўзбек халқининг ўзига хос ва сизга ёққан жиҳатлари нималарда?*

— Албатта, биринчи кўзга ташланган фазилат меҳмонпарварлик, меҳмондўстлик бўлса керак. Бирор жойга кирсак, шундай иссиқ, дўстона қабул қилишадики, ҳайрон қоламиз. Бу Европада умуман учрамайдиган ҳолат. Яна бир жиҳати, ўзбек олим ва олималари менда катта таассурот қолдирди. Уларнинг билимлари кенг ва теран. Олдий халқни ҳам жуда яхши кўраман. Уларда кундалик фалсафа бор. Бу уларнинг маънан бой эканлигини ҳам билдиради.

— *Эндигина мустақил бўлиб, ривожланишга юз тутган ўзбек халқига равақ топган Европа давлатининг вакили сифатида нималарни тилаган бўлардингиз?*

— Гапни ривождан бошласак. У ҳар хил бўлиши мумкин. Техника, иқтисод нуқтаи назаридан қарасангиз, бу соҳалар бизда салгина олдинроқ кетган бўлса керак. Бу ривожнинг бир хили, иккинчиси бўлса, инсон билан боғлиқ бўлган ривож. Шу нуқтаи назардан, яъни маънан Марказий Осиё жуда баланд. Энди бу ўлка табиий улуғлигига мос тарзда техникавий, иқтисодий уйғунлик топса, янаям яхшироқ бўларди.

— *Мазкур учинчи ташрифингиздан асосий мақсад нима?*

— Олимлар, талабалар билан алоқаларимиз бор. Бугун шуни яна ҳам юқорироқ савияга кўтариш нияти-

дамиз. Бу борада университет президенти, факультет деканлари ҳам бизни қўллашиб, «Боринг, ўзингизга мос домла, талаба топинг, алмашишни йўлга қўйинг», дейишди. Бу масалада Олий таълим вазирлиги миқёсида келишиб оламиз. Яна бир гап: ўтган йилги давлатларимиз ўртасидаги шартномалардан кейин талаба алмашиш ишлари жуда осон бўляпти. Худо хоҳласа, алоқаларимиз яхши бўлиб кетади. Бизда, умуман, шундай қоида борки, баланддан пастга эмас, пастдан баландга ўсамиз... Энди Бегали домла (Бегали Қосимов) билан бир фикрга келдикки, биргалашиб, уларнинг шогирдлари ва ҳамкорлари билан бирга жалидлар, янаям аниқроғи, Беҳбудий ва Беҳбудий даврасидаги кишилар ҳақида бир китоб ёзсак. Бу ҳам бир амалий ҳаракат бўларди. Бундан ташқари, талабалар алмашиб турамыз.

— *Ингеборг хоним, ўзбек олимлари Беҳбудий ҳақидаги таржима қилинган тадқиқотларингиздан хабардор. Улардан бирида Беҳбудийнинг саёҳатномалари ҳақида гапириб, Беҳбудий «ислом бирлиги» ҳақида ёзганида, Ўрта Осиё халқларининг бирлигини назарда тутуди, деб ёзасиз. Бу фикр таржимада тўғри чиққанми?*

— Бошқа асарларидан бошқа маънолар ҳам чиқариш мумкин. Лекин «Саёҳат хотиралари»да «ислом бирлиги» ҳақида ҳам гап юритади. Бирлик ҳақида ҳам гап бор. Масалан, намоз ўқиётганда шундай оҳангда фикр юритади. Лекин Фаластинда юриб, мусулмонларни кўрган пайтда фикри ўзгарганга ўхшайди. Қаранг, яҳудийлар, христианлар қандай ривож топган, биз мусулмонлар орқала қолибмиз, дейди. Беҳбудий тор миллатчи эмас. У ҳар бир халқни кузатиб, миллатга зарур жиҳатларини олишимиз керак, дейди.

— *Юқоридаги саволимни берганимнинг асосий сабаби бир муаммога жавоб топиш эди. Сизларда, яъни Фарбда «панисломизм», «пантуркизм» деган сўзлар қандай пайдо бўлган, биринчи бўлиб ким бу сўзларни ишлатган—шуни сўрамоқчийдим?*

– Бизларда «панисломизм», «пантуркизм», умуман «пан» деган фикрлар XIX асрда ривож топган. Бу ҳам бўлса, Европанинг қўрқувидан. Европа ўзини, албатта, жуда баланд тутди. «Панславизм» бор эди. «Пангерманизм» бор эди, ҳар бир инсон шундай эмасми, ўзига ўхшатиб бошқаларнинг фикрини қиёсласа. Дейлик, мен ўзим «панславист» бўлсам, мусулмонлар ҳам «панисломист» бўлса керак, деган хулоса чиқараман. Улар ўзига ўхшаб хулоса чиқарган. Бугун Европада фундаментализмдан қўрқишади. Нимага қўрқишади? Чунки у ерда ҳам фундаменталистлар қўзғалиб қолишган. Фундаментализм динимизда ҳам йўқ эмас. Энди улар мусулмонларда ҳам бўлиши мумкин, дея ўйлайдилар.

– *Шахсий савол берсам майлими?*

– Жавоб бермасам ҳам майли-я (кулиб, ҳазиллашади).

– *Турмушга чиққанмисиз?*

– Ҳа.

– *Неча фарзандингиз бор?*

– Уч қизим бор. Каттаси Юлия 1985 йилда, ўртанчаси Кунгунда 1987 йилда, охиригиси Луция 1994 йилда туғилган.

– *Бирортаси сизнинг йўлингиздан бормоқчими?*

– Ўртанчаси турк тилини ўрганмоқчи. Кўрамиз, нима бўларкан.

– *Илоҳим қизларингиз катта бўлсин, онасига ўхшасин.*

– Ташаккур!

Ингеборг хоним билан турли мавзуларда суҳбатлашдик. Унинг ўз фикрини асослаб бериши, фикрида собит туриши ва асосийси, фикрларини гўзал шаклда сизу бизнинг тилимизда баён этиши жуда мароқли. Шунинг учун суҳбатимиз матнида олиманинг фикр ифодасини ўз ҳолича беришга ҳаракат қилдик.

*«Маърифат» газетаси
(1996 йил 13 март)*

ТИЛ БИЛГАН – ДУНЁ ТАНИЙДИ

(Давра суҳбати)

Юртимизни мустақил давлат сифатида жаҳон тан олди. Ўзбекистон дунёга чиқа бошлади. Ана шу муддат ичида яна бир нарса аён бўлдики, давлатлар иқтисодий имкониятига қараб бир неча гуруҳга ажратиларкан: қолоқ давлат, ривожланаётган давлат ва ривожланган давлат. Ўзбекистонни ҳеч ким қолоқ давлат дейишга журъат эта олмайди, албатта.

Бироқ унинг узоқ йиллар мобайнида хом ашё республикаси бўлиб келгани сезилиб қолди. Шундай бўлса-да, Ўзбекистон собиқ иттифоқ таркибидаги республикаларга нисбатан тез фурсатда оёққа туриб олди. Бугун у ривожланаётган давлат. Ривожланган давлат бўлишга эса даъвогардир. Бунинг учун ривожланган давлатлар иқтисодини яхши ўрганиши, улар билан тенг ҳуқуқли асосларда муомала қилмоғи лозим бўлади. Ўзга давлат иқтисодини ўрганиш, улар билан муомала қилиш учун, энг аввало, уларнинг тилини ўрганиш керак. Келинг, давра суҳбатимизни шу мавзудан бошласак.

Дарвоқе, суҳбатимизда Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги мактаблар бош бошқармасининг бошлиғи Гуландон Алимова, Тошкент давлат университети докторанти Қурбон Шодмонов, Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий текшириш институти катта илмий ходими Дурдона Қодирова, ТошДУ халқаро журналистика бўлими ўқитувчиси Фотима Мўминова иштирок этишди. Давра суҳбатини эса камина олиб борди.

Фотима МЎМИНОВА: – Ҳар бир мамлакатнинг ривожланиши бевосита бошқа мамлакатлар билан алоқа ўрнатиб, бутун дунёдаги илм, фан ва техника ютуқларидан фойдаланиш орқали амалга ошмоқда. Ўз доирасидан чиқмаган мамлакатлар эса ривожланмай, тез фурсатда орқада қолиб кетмоқда. Демак, бошқа мамлакатлар билан бевосита муносабат ўрнатиш – бу ривожланишнинг асосий йўли.

Ўзбекистон учун бу масаланинг аҳамияти гоятда улкан. Зотан, Ўзбекистон узоқ йиллар собиқ СССР таркибида бўлиб, дунё билан бевосита муомала қилмаган. Шу боис, ташқи алоқаларни кучайтириш соҳасида бизнинг тажрибамиз кам.

Хом ашё етиштириб берадиган республика, деган атамадан халос бўлиш учун Ўзбекистон ташқи дунё билан яқинлашиб, ўз ҳудудига янги технологияларни олиб кириши керак. Демак, хорижий мамлакатлар билан муомалага киришиш зарур. Муомала эса ҳозир «дунё тили» дея айтилаётган инглиз тили орқали амалга ошади. Дейлик, Малайзия тез ривожланиб кетди. Сингапур, Тайван ҳақида ҳам шундай фикрни айтиш мумкин. Бу ривожланишларнинг замирида инглиз тилини пухта эгаллаганлик ҳам асосий омиллардан бири ҳисобланади. Хулоса шуки, асосий эътиборимизни инглиз тилини ўрганишга қаратишимиз керак, яъни бу тилни ўрганишнинг боғчадан олий таълимгача, ҳатто ишлаб чиқаришгача бўлган узлуксиз тизимини яратишимиз керак.

Ҳалим САЙИД: — Фикрингиз ўринли, лекин келинг, аввало, инглиз тили ўрганишнинг бугунги аҳволига назар ташлайлик. Бу борада мактабгача тарбия муассасаларида, мактаблар ва олий таълим тизимида қандай ишлар амалга оширилган? Натижалар қандай? Гапни боғчадан бошласак.

Дурдона ҚОДИРОВА: — Дарҳақиқат, республикамиз мустақилликка эришгандан сўнг амалга оширилган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар инглиз тилини ўрганишни тубдан янгилашга имконият туғдирди. Бугунги кунда инглиз тилини ўрганиш борасидаги анъанавий қарашларни қайта кўриб чиқиш зарурати туғилди. Чунки бу тилни ўрта мактаб ўқувчиларигина эмас, балки мактабгача ёшдаги болалар ҳар ўрганишмоқда. Ҳозир жумҳуриятимиздаги кўплаб боғчаларда инглиз тили ўрганил-япти. Қори-Ниёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий-тадқиқот институти ходимлари томонидан «Мактабгача тарбия муассасаларида болаларни хорижий

тиллерга ўргатиш давлат стандарти» лойиҳаси ишлаб чиқилди. Давлат стандарти асосида «Боғча болаларини инглиз тилига ўргатиш» дастури тайёрланди ва бу дастур «Мақтабгача тарбия» журналида эълон қилинди. Вазирликнинг 1993 йилда 185-сон ва «Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимидаги мактаблар ва мактабгача тарбия муассасаларида болаларни хорижий тилда сўзлашишга ўргатишни яхшилаш бўйича» қарорига асосан Юнусобод туманидаги 206-боғчада, Мирзо Улуғбек туманидаги 426-боғча ва бошқа боғчаларда тажриба-синнов майдончалари ташкил этилди ва мазкур дастур ҳамда ишланмалар асосида тажрибалар ўтказилди. Дастур асосида боғчада ишлайдиган ўқитувчилар учун 16 та машғулотдан иборат (рус тилида), 34 та машғулотдан иборат бўлган (ўзбек тилида) ишланмалари, «Инглиз тили – кичкинтойларга» методик қўлланмалари тайёрланди. Тажриба яхши натижалар берди.

Ҳозирги кунда кўплаб боғчаларда, жумладан, А. Икромов туманидаги 540-, 217-боғчаларда, Мирзо Улуғбек туманидаги 426-, 319-, Яккасарой туманидаги 323- ва бошқа кўплаб боғчаларда юқорида айтилган дастур асосида болаларга инглиз тили ўргатиляпти. Лекин ҳали қилинадиган ишлар жуда кўп. Болаларимизнинг инглиз тилини янада пухтароқ ўрганишлари учун кўплаб дидактик материаллар, рангли методик қўлланмалар, рангли кўргазмалар куруллар тайёрланиши зарур. Чунки ўқувчиларимиз ва боғча болаларимиз ана шундай воситаларга муҳтож.

Гуландон АЛИМОВА: — Ўрта таълим мактаблари учун инглиз тилини ўрганиш бўйича ХТВ ҳайъати қарори билан 1993 йили концепция қабул қилинган эди. Биз унга асосан 1995–2000 йилгача мўлжалланган таянч ўқув режаларини ишлаб чиқдик.

Биз, умуман олганда, 5-синфдан бошлаб инглиз тилини ўргатамиз. 5–6-синфларга ажратилган соатлар жуда кўпу, лекин ўтган йиллари юқори синфларда бу фанни ўқитиш соатлари кескин камайган эди. Ўқувчи юқори синфга бориб 5–6-синфда олган билимини йўқота бош-

лайди. Чунки 8, 9, 11-синфдаларда англиз тили бир соатдан ўқитилар эди. Буни биз қайта кўриб чиқиб, ўқув режага икки соатдан киритдик. Юқорида айтилган концепция ва ўқув режаси асосида Республика таълим илмий методика марказида англиз, немис, француз тиллари бўйича муаллифлар гуруҳи ҳам тузилган.

Ҳозирги пайтда 5, 6, 7, 8-синфлар учун 1994–95 ўқув йилида ўқув дастури ва қўлланмалари ҳам тайёр бўлганди. Ҳозирча юқори синф дастурлари бизларда муаммо бўлиб турибди. Бу дарсликлар ҳозирча тайёр эмас. Энди дарсликларни тайёрлаш, янги технология муаммоси бўйича фикр юритадиган бўлсак, менда бир таклиф бор. Инглиз тилини, умуман, чет тилини ўрганиш учун дарслик ва қўлланманинг ўзи ҳали етарли эмас. Қўлланма методик мажмуа тарзида бўлиши керак. Мана, концепция, ўқув режа яратилди. Дарслик ҳам уч қисмдан иборат бўлиши керак. Ўтган йили француз элчихонаси билан француз тилини ўрганиш бўйича «Транпалин» қўлланмаси тайёрланди. Бу тўрт қисмдан иборат: ўқувчи учун дарслик, машқларни бажариш учун ёзув дафтари, ўқитувчига янги технология бўйича дарсни қандай олиб бориш кераклиги ҳақида қўлланма ва видеокассеталар тўплами. Агар биз дарсликларимизни ана шу тўртта компонентдан ташкил қилиб тузсак, натижа яхши бўлади, деб ўйлайман.

Илғор тажриба, деганда биз нимани назарда тутамиз? Кўпчилик бизга савол беради: мана, биз чет тилини беш йил ўрганамиз, лекин нега икки оғиз гап тузиб, чет элдан келган фуқаро билан гаплаша олмаймиз?

Бу ерда дарсликларни тузишда ҳам янги методика бўлиши керак. Биринчидан, бу методикада коммуникатив мақсад кўзда тутилиши керак. Чунки чет тилини ўрганган киши мулоқотга кириша олиши керак. Иккинчидан, янги технология— видеокассеталар, магнитофон, ўқитувчига, ўқувчига алоҳида қўлланма зарур.

Чет тили дарсликлари ўша давлат мутахассислари билан ҳамкорликда яратилса, менимча, натижа яхши

бўлади. Мана, россияликлар Британия кенгаши билан бирга, «Happy English» дастур ва дарслигини ишлаб чиқишди. Бу дастур ва дарслик асосида ўқиш олиб борилган рус мактабларида болалар инглиз тилида тез мулоқотга киришишяпти. Бизлар ҳам ўзимизнинг дастурларимизни ишлаб чиқадиغان бўлсак, бевосита шу тилда гапирадиغان давлат мутахассислари билан биргаликда иш олиб боришимиз керак. Британия кенгаши билан биз дарслик бўйича иш бошлаган эдик. Бешинчи синф учун яхши бир дарслик яратилди ҳам. Энди бу ишни давом эттиришни давр тақозо этмоқда.

Қурбон ШОДМОНОВ: — Юқорида қайт этилган муаммолар олий таълимга ҳам тааллуқлидир. Лекин бир ачинарли томонини очиқ айтишимиз керак, ҳанузгача олий таълим тизимида на яхши бир дарслик, на мажмуа пайдо бўлгани йўқ. Яқин йилларда уларнинг пайдо бўлиши ҳам даргумон. Бунинг, албатта, бир нечта сабаблари бор. Биз олий таълим тизимида энг малакали мутахассислар томонидан Япония, АҚШ, Буюк Британия, Олмонияда, шунингдек, ривожланаётган Индонезия, Малайзия, Туркияда чоп этилган дарсликлар билан танишдик. Булар мутахассис нуқтаи назаридан кераклидир. Лекин ҳар бир давлатнинг ўз миллий хусусиятлари бор, бунини ҳисобга олиш керак.

Бугунги кунда олий таълим тизимида миллийлаштирилган комплекслар керак. Комплекс деганда бир дарслик эмас, балки икки қисмдан иборат, яъни ўқувчи ва ўқитувчи учун мукамал тарзда тузилган қўлланма тушунилади. Унинг иккинчи қисмида шу китобга мўлжалланган сўзлашгич, мукамал равишда тузилган энциклопедик луғат бўлиши ва буларнинг ҳаммаси кассетага ёзилган бўлиши даркор. Кўпинча И. Давидова ёки бошқа муаллифнинг қўлланмаси ҳақида гапирилганда оғзаки нутқни ривожлантиради, дейишади. Бу асоссиз гап. Агар биз Ўзбекистоннинг истиқболи ҳақида қайғурадиган бўлсак, ҳақиқатан ҳам боғчадан бошлаб ўрта мактаб, олий таълим системасида ёппасига чет тилини ва аввало

инглиз тилини ўрганишимиз зарурдир. Бунда, албатта, биз биринчи галда ўз давлат тилимизни мукаммал билишимиз, шунингдек, 70 йил давомида миллатимизнинг маълум қисми рус тилини мукаммал эгаллагани ва катта ютуққа эришганини ҳам унутмаслигимиз керак.

Ҳ. САЙИД: — Орадан воситачи тилни олиб ташлаш учун нима қилиш керак?

Ф. МЎМИНОВА: — Бунинг учун биз фарзандларимизни бошидан инглиз тилига ўргатишимиз керак. Воситачи тил орқали эмас. Мана, суҳбат давомида муҳим муаммо кўтарилди — луғат муаммоси! Бизда «Инглизча-ўзбекча» катта луғат йўқ. Бунда «Инглизча — русча» луғатнинг мавжудлиги воситачи тилнинг мавқеини сақлаб турибди. Шунинг учун бугун инглиз тилини ўрганишни хоҳлайдиган одам рус тилини билишга ҳам мажбур. Мана, масалан, ўзбек мактабида ўқийдиган ўғлим инглиз тилини русча дарслик орқали ўрганяпти, ишлатадиган луғати ҳам русча...

Г. АЛИМОВА:—Махсус мактабларда шундай. Чет тилини ўрганиш бўйича икки хил мактаблар бор. Ўрта махсус мактабда инглиз тили 5-синфдан ўқитила бошлайди. Махсус мактабларда, масалан, гимназияларда биринчи синфнинг иккинчи ярим йиллигидан бошлаб чет тили чуқур ўргатилади. Бу мактабларнинг сони аввал кам эди. Шунинг учун дарсликни нашр этишга буюртма ҳам бўлмас эди. Шу боис ҳозир ҳам Россиядан келтирилган дарсликлар орқали ўқув жараёнини ташкил этяпмиз...

Ф. МЎМИНОВА: — Бу масала бизнинг ўқув тизимимизнинг камчилиги эмас, чунки бу ишни ривожлантирмоқчи бўлган жонкуяр ниҳоятда кўп, лекин бизнинг эскидан қолган «багаж»имиз шунақа. Нима қилиш керак? Фикримизча, буларни ўзгартириш керак.

Ҳ. САЙИД: — Қандай қилиб ўзгартиришимиз керак?

Ф. МЎМИНОВА: — Инглиз тилини ўрганишга доир концепциямиз ҳам назарий, ҳам амалий қисмлардан иборат бўлгани маъқул. Назарий қисм мамлакатимизда инглиз тилини 3 ёшдан бошлаб мутахассисликкача ўрга-

ниш бўйича давлат дастуридан иборат бўлиши керак. Амалий қисми эса 3–4 ёшдан бола учун тўрт қатордан иборат инглизча ашулалар, кейин тўрт, беш, олти яшарлар учун инглиз тилида болалар журналлари, тушунилиши осон бўлган китоблар чиқаришни ўз ичига олиши лозим. Мактаб ёшидагилар учун китоб ва кассеталар чиқарилгани маъқул.

Малайзиянинг шундай тизимини ўрганганимизда, масалан, «Маугли», «Уч мушкетёр», «Гулливернинг саёҳатлари», «Каҳрабодлар ороли» ва бошқа жаҳон классик адабиёти намуналарини болаларга мослаштириб нашр этишганининг гувоҳи бўлдик. Бу асарларнинг ҳар бири китобча шаклида чоп этилган ва унинг ёнидан ўша асарнинг асл Англия инглизчасидаги кассетаси бор.

Кўпчилик мамлакатларда «BBC – English» (Би-Би-Си англиш) дўконлари бор деб эшитаман. Бу дўконларда инглиз тилидаги китоблар билан бирга кассеталар ҳам сотилади. Матнни ҳам ўқиш, ҳам эшитиш мумкин. Шунингдек, ихтисослаштирилган, масалан, «Medikal English», «Financial English» ва ҳоказо кассеталар ва китоблар сотилади. Бундай дўконлар очиб, унинг ишлашига имконият яратиб бериш лозим.

Ҳозир биз нима қиляпмиз? Саккизинчи синфда болани қайтадан ўқитиш учун соатларни кўпайтиряпмиз. Боламизни «ўқигин-ўргангин» деб шоширамиз, кўп вақтини тил ўрганишга ажратишини хоҳлаймиз, «тилни билмасанг, келажакнинг йўқ», деймиз. Ахир, у саккизинчи синфда фақат инглиз тилини ўқимайди-ку! У тарих, биология, математика, физика, химияни ҳам чуқур ўрганиши керак эмасми? Улардан бошқа зарур фанлар ҳам кўп, уларни ҳам ўқиши керак. Инглиз тилини ўрганишни, масалан, олти ёшдан бошласак, бошқача бўлади. «Комплекс» деган сўз суҳбатимизда кўп ишлатилади. Балки методик жиҳатидан тўғридир, лекин бу комплексни тайёрлаш керак. Буни тайёрлаш учун вақт керак. Маблағ керак. Бу комплекс амалиётга татбиқ этилгунча қанча вақт талаб этилади? Ўқувчилар кутиб ўтираверадими? Мана,

оддийгина ҳисоб-китоб: Ўзбекистонда 22 миллион аҳоли яшайди. Улар 5–7 миллион оилани ташкил қилади, дейлик. Масалан, шундан бир миллион оила фарзандига инглиз тилини ўргатмоқчи. Демак, бизга бир миллион китобчалар, кассеталар керак. Бизнинг камчилигимиз шундан иборатки, ўқув қўлланмалари, дастурлар бор, лекин улар мутахассислар қўлида, оммага эса етиб бормаяпти, куплари кабинетларда эскириб қоляпти.

Қ. ШОДМОНОВ: — Инглиз тилини ўқитишнинг йўллари кўп. Мана, битта мисол: Россиянинг «Маяк» радиостанцияси эрталаб соат 7 дан 7 яримгача соф инглиз тилида дунё янгиликларини бериб борали. Худди шу янгиликлар рус тилида такрорланади ва янгиликлар тугагач, суҳандон инглиз тилида, кўп эмас, бор-йўғи иккита иборани айтади. Бу кундалик ҳаётда кўп қўлланадиган сўзлар. Энди ҳар куни иккитадан ибора эшитган кишининг, албатта, сўз бойлиги ортиб боради. Менимча, бу услубдан радио ва телевидениемиз ҳам фойдаланса айни муддао бўларди. Бу қийин эмас. Биз ҳафтада бир марта инглиз тилида ахборот беряпмиз. Дейлик ўзбекча «Ахборот»дан кейин иккита инглизча ибора берилса яхши бўларди. Бунинг учун кўп вақт катта маблағ керак эмас. Ушбу таклифни радио раҳбариятига ҳам айтиш мумкин.

Г. АЛИМОВА: — Булардан ташқари, ҳозир турли хил тил ўрганиш марказлари очилган. Бундай марказлар етита вилоятда фаолият юритмоқда. Қорақалпоғистонда ташкил этилган «Прогресс» ана шундай марказларнинг яхшиларидан бири.

Инглиз тилининг дунёдаги мавқеи барчага маълум. Ҳозирги даврда халқ таълимини ислоҳ қилишда ҳам инглиз тилининг аҳамияти каттадир. Чунки кўпгина давлатларда турли мавзуларда ўтказиладиган анжуманлар ҳам шу тилда олиб борилмоқда. Масалан, яқинда Таиланднинг Банкок шаҳрида Марказий Осиё ва Тинч океан давлатлари таълим вазирликлари иштирокидаги «Халқ таълимининг XXI асрдаги ривожланиш муаммолари» мавзуидаги илмий конференциясида қатнашдим. Бунда

мактабгача тарбия, бошланғич умумтаълим масалалари ва таълим орқали тинчликни сақлаш масалалари муҳокама этилди. Бундай анжуманларда, албатта, ўзаро мулоқот инглиз тилида олиб борилади.

Ҳ. САЙИД: – Таклифларингиздан аён бўляптики, умумтаълим тизимида инглиз тили сабоғини I-синфдан бошлаш керак бўлади. Хўш, бунинг учун ишни нимадан бошлаган маъқул?

Г. АЛИМОВА: – Бу борада аллақачон тажриба тариқасида бўлса-да, биринчи қадамни ташлаган мактабларимиз бор. Энди кадрларнинг тайёрланиши, дастур ва дарсликларнинг яратилишига қараб навбатдаги масалаларни ҳал қилишга ўтиш мумкин.

Ҳ. САЙИД: – Юқорида луғат ҳақида гапирилди. Аввало, мавжуд «Инглизча-ўзбекча луғат»ларимизда қанча сўз бор? Аслида бундай луғатлар қанча сўздан иборат бўлиши керак?

Г. АЛИМОВА: – Мактаб ўқувчилари учун махсус луғат йўқ. Чунки ҳар бир дарсликнинг охирида зарур сўзлар луғати берилган.

Қ. ШОДМОНОВ: – Бир неча луғатлар, шу жумладан, биз тайёрлаган луғат ҳам бор. Бу X–XI синфлар ва I-курс талабалари учун 4,5 минг сўздан иборат «Инглизча-ўзбекча-русча» ўқув луғатидир. Бундан ташқари, «Ўқитувчи» нашриёти чоп этган Аблаев домланинг ҳам луғати бор. Лекин бу луғатлар етарли эмас. Ахир, нуфузли ва мўътабар илм даргоҳларимиз, академиямиз, ундаги лексикография ва лексикология бўлимлари, қолаверса, академикларимиз бор. Эндиликда профессор Аманова, профессор Мюллер, профессор Смирницкийнинг, Галперининг «Русча-инглизча», «Инглизча-русча» луғатларини асос қилиб, ўзимизнинг «Ўзбекча-инглизча» фундаментал луғатларимизни чиқаришимиз мумкин. Бу ишни жадаллаштириш йўллари ҳам бор, лекин негадир иш силжияпти. Баъзилар мутахассис йўқлигини сабаб қилиб кўрсатар, бироқ мен мутахассисларимиз етарли, деб ўйлайман.

Ф. МЎМИНОВА: — Менимча, биз таклиф этаётган концепцияга асосан, бундай луғатларни галма-гал яратиш керак. Масалан, аввал 1–4-синфлар, 5–8-синфлар учун. Кейин 9–11-синфлар учун алоҳида-алоҳида 5 минглик, 10 минглик луғатлар яратилса. Ана ундан кейин 35 минг сўзли луғат чиқарсак мақсадга мувофиқ бўлади.

Ҳ. САЙИД: — Ҳар бир яхши тадбирнинг салбий жиҳатлари ҳам бўлиши табиий. Ҳозир ўзбекчани билмайдиган миллатдошларимизнинг ўтмишига назар ташласангиз, улар болалигидаёқ боғчаларда русчани ўрганишган, гаплашишган. Натижада ўз она тилларини унутишган. Яна бир мисол. Ҳиндистонда «ҳинглиш» деган ярим инглиз, ярим ҳиндча тил пайдо бўлган. Агар биз ҳам боғчадан болаларга инглиз тилини ўргата бошласак, яна ўз она тилимизга путур етмасмикан?

Ф. МЎМИНОВА: — Йўқ, бундай бўлмайди. Нега айримларимиз ўз тилимиздан русчани яхши биламиз, чунки ўша пайтларда ўзбек тили доим камситилиб келинган. Ўзбек тили давлат тили эмасди ва унга эҳтиёж камроқ эди. Бир пайтлар Афғонистондан келиб ўқиган талабалар «Бу ерда ўзбек тилига эҳтиёж йўқ экан, ҳужжатлар рус тилида тўлдирилади, ўқини ҳам шу тилда, муомала ҳам», дейишганди. Энди ўзбек тили давлат тили мақомини олди, усиз ҳеч нарса қилиб бўлмаслиги кундай равшан.

Д. ҚОДИРОВА: — Боғчаларимизда ўзбек тилига эътибор жуда баланд. Ўзбек болалари ўз тилларини мукамал ўрганиш билан бирга, инглиз тилини ҳам ўрганишяпти. Рус тилида сўзлашадиган болалар ҳам аввал ўзбек тилини ўрганиб, сўнг инглиз тилини ўрганишга киришаётир.

Ҳ. САЙИД: — Фикримизга яқун ясайдиган бўлсак, ушбу давра суҳбатидан қуйидагича хулосалар келиб чиқади:

– инглиз тили боғчадан, яъни бола 3–4 ёшдан бошлаб ўргатилиши ва умумтаълим мактабларида, олий ўқув юртларида давом эттирилмоғи, бунинг учун эса инглиз тилини ўрганишнинг яхлит концепция асосидаги давлат дастури тузиш лозим;

– бунинг учун қўлланмалар, дарсликлар, кассеталар, видеокассеталар, дидактик материалларни соф инглиз тилида сўзлашадиган мамлакатнинг мутахассислари ёрдамида чоп этиш, кўпайтириш керак;

– шу билан бирга боғча, бошланғич синфлар, юқори синфлар ва ниҳоят, олий ўқув юртлири учун мутахассис тайёрлашни бошлашга киришиш даркор;

– ҳозирги кунда инглиз тилини пухта ўрганишда воситачи тил – рус тилига камроқ муурожаат қилиш учун, аввало, «Инглизча-ўзбекча», «Ўзбекча-инглизча» энциклопедик луғат тузиш керак;

– тил ўрганиш учун барча воситалардан, жумладан, телевидение, радио ва матбуотдан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

«Маърифат» газетаси (1996 йил 3 июль)

ФОТОРАССОМНИНГ ҚАЛБ КЎЗИ

Фотосанъат устаси Абдуғани Жумаевни айримлар Абдул Ғани Жума номи билан ҳам яхши билишади. Кўпчилик у олган фотосуратларни севиб томоша қилишади. Абдуғани ака 1953 йили Навоий вилоятида таваллуд топган. Тошкент халқ хўжалиги институти-ни иқтисодчи-инженер мутахассислиги бўйича битирган. Ўзбекистон журналистлар уюшмаси ва Бадиий академия ижодкорлар уюшмаси, Халқаро фоторассомлар федерацияси аъзоси. «Энг улуғ ва энг азиз» танловининг 2001 йилги, Йилнинг энг яхши журналисти танловининг 2002 йилги ғолиби. Халқаро конкурслар совриндори, жумладан, газетамизда ҳар ойда ўтказиладиган «Энг яхши фото» танловининг ғолиби.

– *Сухбатимиз аввалида фотография санъатининг пайдо бўлиши, мазкур соҳанинг тарихи билан боғлиқ қизиқарли факт ва воқеалар ҳақида маълумот берсангиз.*

– *Замонавий фотоаппаратларнинг ибтидоий нусхасини обскур-камера, дейишган. Машҳур рассом Леонардо да-Винчи унинг мукаммаллашган лойиҳасини ишлаб чиққан. Наполеон Бонапарт томонидан ўлжа сифатида олиб кетилган ўша лойиҳа айни пайтда Париждаги музейда сақланмоқда. Ўн олтинчи асрдаги бу кашфиётнинг тарихи янада теранроқ. Мутахассислар узоқ йиллар изланишиб, обскур-камерада маълум масофада кичрайтирилган акс тасвири бирор-бир сезгир материалга кўчириш ҳақида бош қотиришган. Ўн тўққизинчи аср бошида француз рассомлари Ниепсе ва Датернинг бу борадаги уринишлари ўз натижасини беради: фотографиянинг илк намунаси яратилади ва унинг кашфиётчиси француз авангард рассоми Дагер номи билан дагератопия, деб аталади. Бу янгилик Париж Фанлар академиясининг илмий кенгашида 1839 йил 7 январда кашфиёт сифатида тан олинади. Ўша даврда фотографияга эҳтиёж кучли бўлганки, бир йўла Англия, Олмония ва Россияда фотографияни такомиллаштиришга киришилади. Дастлабки фотопластинкалар яратилади. Англияда фотоплёнканинг кашф қилиниши фотографиянинг ривожда катта аҳамият касб этган. Унинг ихтирочиси Виллем Талбот эди.*

– *«Фотограф техник восита орқали тасвирий асар яратади», дейсиз доим. Лекин фотосанъаткор нимадир яратмайди, балки яратилган борлиқнинг синоатларини, гўзалликларини кўрсатиб беради, деган фикр ҳам бор. Бу фикрларда қанчалик уйғунлик ёки фарқ бор, деб ўйлайсиз?*

– *Фоторассом яратади, қолган ҳолларда сураткаш суратга олади. Демак, бадиий фотографиянинг асоси – бадиий-фалсафий мушоҳада. Масалан, сокин табиатда ҳам лаҳза бор. Уни қалб кўзи билан кўриш мумкин. Фотожурналистда, умуман, фотосанъаткорман деган кишида қобилият бўлмаса, у ўз касбининг фалсафий-эс-*

тетик имкониятларини тушунмаса, том маънода санъаткор бўла олмайди. Мана шу хусусиятларга эга кишидан фақат техник маҳорат талаб қилинади. Кўнгилда яратилган композицияни рўёбга чиқариш учун техник ечим ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

– *Илк ўзбек фотожурналисти ким бўлган?*

– Биринчи ўзбек фотографи, фотожурналисти Худойберди Девонов. У ўтган аср бошида Европадан фотоаппарат ва кинокамера сотиб олиб келган. 1938 йили қаттол тузум сиёсати қурбони бўлган. Агар бу фожиа рўй бермаганида ўша даврдаёқ ўзбек фотография мактабига асос солинган ва унинг бадиий-техник ривожини юксакроқ бўларди.

– *Бугунги ўзбек фотожурналистикасининг қайси жиҳатлари сизга маъқул ва нималардан кўнглингиз тўлмаяпти?*

– Лўнда қилиб айтганда, фотожурналист бизда кам-ёб бўлиб қолди. Иккинчи томондан, бундан ўн йиллар бурун матбуотда хизмат қилаётган уста фотожурналистлар нафақага чиқишгач, табиийки, уларнинг таҳририятлардаги ўринлари бўш қолди. Содиқ Маҳкамов, Владимир Молгачев, Абдунаби Ўтарбеков каби журналистларнинг ўрнига кимлар келди? Ёшлар келди, дейишингиз мумкин. Лекин уларнинг савияси қандай? Тан олиш керак, аввалги ижодий рақобат ҳозир йўқ. Оқибатда бугунга келиб миллий матбуотимизда дунё фотожурналистикаси мезонининг энг оддий даражаси акс этмоқда. Мактаб кўрмаган фотомухбирлар кўпайди...

– *Гапнингиз ўринли, фотожурналистиканинг тан олинган мактаби бизда ҳозирча шаклланиши йўқ. Бироқ камчиликлар ҳақида гапирганда, албатта, ёш кадрларнинг камчилиги, дарслик ёки қўлланмаларнинг йўқлиги тилга олинади. Халқаро журналистика факультети талабалари учун фотография санъатидан ўқув дастури тайёрлаганингиздан, дарслик мундарижаси ҳақида америкалик мутахассислар яхши баҳо беришганидан ҳам бохабармиз. Дарсликни талабалар қачон ўқишади? Қолаверса, янги ўзбек*

фотографияси мактаби учун сиз каби мутахассислар қўлланма ёзмаса, биров келиб бу ишни қилиб бермаиди-ку.

– Очиги, ҳаммамиз ҳам болам-чақам деб елиб югурамиз, жумладан, ўзим ҳам. Бироқ матбуотдан ажрала олмайман, унинг ширин нонига ўрганиб қолганман, матбуот хизматига кетадиган вақтимни бошқа ишлардан тежайман. Лекин шунга қарамай бу савобли ишни тушунадиган кишиларнинг эътиборини сезсам, албатта, дарслик ёзишга киришаман. Орзуим шундай бир китобни яратиш, унда «фотобачок», «плёнка ювиш», деган тушунчалар эмас, балки фотография нималигини, унинг жамият ҳаётидаги ўрнини, ижтимоий моҳиятини тушунтирган бўлардим. Мавзунинг баъзи бир жиҳатларига ўзимнинг янгиликларимни ҳам киритмоқчиман. «Фотография» байналмилал тушунча, лекин унинг миллий хусусиятларини ҳам ажратиб кўрсатиш мумкин.

– Юқорида санъат даражасидаги фотография ҳақида гапирдингиз. Фотография, фотожурналистика ва фоторассомлик... буларнинг фарқи нимада?

– Фотография аслида санъат сифатида пайдо бўлган, яъни «фотография» фотография санъати маъносини билдиради. Фотографияни кашф этганлар энг илғор, янгиликка интилувчан рассомлар бўлишган. Фотография тасвири айнан рассомлик аънаналари асосига қурилган. Шунинг учун ҳам, бундан юз йиллар бурунги фотография бугунгига нисбатан бадий жиҳатдан пишиқроқ бўлган. Бу касб билан шуғулланган киши ўз даврининг иқтидорли зиёлиси саналган. Бугунга келиб, сиз юқорида берган каби ўринли саволлар туғилмоқда. Бу соҳада фоторепортёр ва фотожурналист, деган тушунчалар бор. Биринчиси таҳририят топшириғи билан у ёки бу воқеа-ҳодиса ҳақида фотоахборот тайёрлаб беради. Бирор-бир мавзу устида камида фоторепортаж, фотоочерк ёки кенг қамровли фотопублицистик материал тайёрлай олиш даражасидаги мутахассисни эса фотожурналист дея оламиз. Бу ўринда унинг шахси, интеллектуал даража-

си, билими, бадий мушоҳадаси, жамиятга муносабати кўп нарсани ҳал қилади.

Фоторассом универсал ижодкорки, у биз таъкидлаган барча бадий маҳорат қирраларини ижодида намоён қилади, яъни фоторепортаж, фотоочеркларни тайёрлаш жараёнида шундай образлар яратадики, улар воқеликнинг оддий инъикоси эмас, балки унинг асосий моҳиятини таъсирчан даражада акс эттириш билан бирга, юз берган тарихий ҳолатни тасвирлаш орқали кузатувчини маълум йўналишда фикрлашга, ўйлашга ва ўз муносабатини белгилашга ундайди. Ижодкор шахс – фоторассом катта ижтимоий вазифанинг бадий ечимини қидиради ва топади.

– *Фотоаппарат объективини кўзга қиёслашди, шу тўғрими?*

– Умуман олганда тўғри. Обьектив ва кўз муайян жиҳатдан физик қонунлар асосига қурилган. Иккинчи томондан, объектив орқали кўрилган нарсалар плёнкага кўчади, кўз орқали кўрилган нарсалар қаерга кўчади? Инсоннинг онги-шуури орқали қалбига кўчади. Фоторассом кўнглида етилган образ – кадр восита қидиради. Демак, фотографиянинг ҳал қилувчи моменти фотографиянинг қалб кўзидир.

– *Биринчи ўқитувчингизни эслайсизми?*

– Муаллимаимизни Валиева дейишарди, исmlарини айтиш ҳурматсизлик саналарди ўша пайтда. Жуда куюнчаклиги ёдимда қолган. Охирги партада ўтирардим. Физика, математика, биология, адабиёт, географияни яхши кўрардим. Қисқаси, ҳамма нарсага қизиқардим, табиатни кузатиш доимий машғулотим эди. Бир йўла математик, рассом, журналист бўлишни орзу қилганман. Бир кунни география дарсида шеър ёзиб ўтирганимда «кўлга тушиб», роса таъзимини еганман.

– *Фоторафияга қандай келиб қолгансиз, устозингиз ким?*

– Бунга рассомликка қизиқишим сабаб бўлган. Аслида мен Тошкент Халқ хўжалиги институтини иқтисод-

чи-инженер мутахассислиги бўйича битирганман. Беш-олти йил шу соҳада ишладим ҳам, айти пайтда фотоҳаваскор ҳам эдим. Биринчи устоз сифатида Серафим Стефановични эслайман. У қўлимдан етаклаб фотографлар даврасига олиб борган. Михаил Штейн деган фотографдан ҳам кўп нарсани ўрганганман. Яна бир машҳур фотопублицист Василий Песковни маънавий устозим, деб биламан.

— *Илк фотоасарингизни эслайсизми, ўша суратда нима акс этганди?*

— Эслайман. «Китоб ўқиётган болакай», деб аталарди. Ана шу фотоасарим билан ҳаваскорлар конкурсда қатнашганман. Сурат мукофотга сазовор бўлмаса-да, бироқ муҳокама қилинган. Кейинроқ ҳаваскор сифатида 1978 йили профессионал фотографлар иштирокидаги конкурсда қатнашганимда, пейзаж жанрида иккинчи мукофот, портрет жанрида учинчи мукофотни беришди. Шу баҳона матбуотга ҳам кириб келдим. Бунга Ўзбекистон халқ ёзувчиси, ўша пайтда «Тошкент оқшоми» газетасининг бўлим мудири Ўткир Ҳошимов сабабчи бўлганлар. У кишини ҳам устоз сифатида қадрлайман.

— *Муштарийларга тилақларингиз.*

— Ёш авлод бахтига доим соғ ва саломат бўлишсин. Ўз малакалари устида кўпроқ ишлашсин. Яна бир ният — кимдир қизиқиб, иштиёқ билан шу йўлни танласа шогирдликка қабул қилардим.

«Маърифат» газетаси (2003 йил 25 январь)

МУАЛЛИМАНИНГ ФАРЗАНДИ

Халқимизнинг сеvimли актёри, Ўзбекистон халқ артисти Ёдгор Саъдиев театр, кино, радио, телевидение ва дубляжда олти юзга яқин образлар яратган, овоз берган. Ҳамза номидаги давлат, «Замин юлдузлари» мукофотлари совриндори.

— *Ёдгор ака, ушбу суҳбатимизни анъанавий саволдан бошламоқчиман. Биринчи муаллимларининг исmlарини эс-*

лай олмай, хижолат чеккан суҳбатдошларимиз ҳам бўлган. Бугун сизни ҳам синаб кўрмоқчимиз – биринчи ўқитувчингиз ким эди?

– Биринчи муаллимим Оқилхон Шарафиддинов. У киши «Алифбо»ни ёзган, ўша даврнинг энг юқори унвонларини олган олим эди. Менга ана шу инсон ўқишни, ёзишни ўргатган ва мен бундан фахрланиб юраман. Шунингдек, онам раҳматли ҳам биринчи устозларимдан, бошланғич синфларга дарс берган, Оқилхон Шарафиддиновга шогирд эдилар.

– *Педагог бўлган эканлар-да?*

– Қирқ йил муаллимлик қилганлар. Куни билан дарс бериб, туни билан дафтар текшириб чиққанлари кеча-гидай куз олдимда. Оиламиз зиёлилар оиласи, газетангиз – халқ зиёлиларининг нашри бизнинг доимий ҳамроҳимиз...

– *Соғ бўлинг. Оқилхон акани, онангизни эсладингиз, умуман, мактабда ўқитган муаллимларингизнинг қайси хислатлари сизга маъқул келган, қайсиларини қадрлайсиз? Бугунги муаллимларда қайсиларини кўргингиз келади?*

– Ўқитувчиларимнинг деярли ҳаммаси эсимда. Она тилидан Шариф ака деган ўқитувчи дарс берарди, жуда қаттиққўл эди. Болалар ўз тили ва адабиётини яхши билиши керак, дерди. Шунинг учун синфимиздан, мархум Абдужалил Зокиров журналистикани танлади, бир неча йиллар радиода – «Ёшлар» каналида ишлади, яхшигина қалами бор эди. Жисмоний тарбиядан Борис Семёнович деган ўқитувчимиз бўларди. Шу инсон сабаб спортга меҳр қўйганман. Ҳасан Халилов деган муаллимимиз 4-синфдан кейин синфимиз раҳбари бўлган. Уларнинг ҳар бирини ана шундай эслаб, санаб беришим мумкин. Улуғбек номидаги илм даргоҳимиз яхши мактаб эди. Мен бир мактабдан бошқа мактабга ўтиб ўқиганман. Иккинчи синфдан аямларнинг қўлларида ўқишим керак эди. Аям болам эркаланмасин, деб бошқа мактабга кўчирганлар. Биринчи синфда ўқиган мактабим Аброр Ҳидояттов номи билан аталарди.

Муаллимларим ўз касбининг фидойилари эди. Онамларнинг фидойилиklarини ўзим кўрганман, бошқа муаллимлар ҳам ўта жонкуяр эдилар. Негадир, бошланғич синфларда сабоқ берган ўқитувчиларинг ёдингда яхши сақланиб қоларкан. Олдимга кўпчилик келиб, онамни сўраб, «Маҳбуба опа бизни ўқитган, яхшимилар?» деб сўрашарди. Энг муҳими – ҳар бир касб эгасининг, айтиқса, педагогнинг ўз касбига меҳри. Меҳрли устозга болалар талпинади. Бу, бир қараганда, оддий нарса, лекин баъзилар учун негадир қийин туюлади.

– Бугунги кунда мактабларда эркак ўқитувчилар камайиб кетди. Хотин-қиз ўқитувчиларнинг ҳурматини жойига қўйган ҳолда, бир савол берсам: эркак ўқитувчининг мактабдаги ўрнига қандай қарайсиз?

– Ўрни алоҳида, деб ўйлайман. Мактабимизда Иноғом ака деган жисмоний тарбия ўқитувчимиз бўларди. У кишининг овозини эшитса, манаман деган шўх бола ҳам тинчиб, шўхлиги ҳам эсидан чиқиб, одобли болага айланиб қоларди. Ҳамма ҳурмат қиларди Иноғом акани. Эркак муаллимлар бўлса, мактаб, албатта, ютади. Бу гапни болаларни кўрқитиш учун керак, деган маънода айтаётганим йўқ. Болаларни тўғри йўлга бошлашдаям, уларнинг ҳақиқий эркак бўлиб ўсишидаям, ёмонликнинг олдини олишдаям эркак ўқитувчиларнинг ўрни бор. Фикримча, мактаб ўқитувчиларининг олтимиш фоизи аёллар бўлса, қирқ фоизи эркаклар бўлиши керак, деб ўйлайман. Йўқса, аёл ўқитувчиларимиз ҳам қийналиб қолишади.

– *Ҳаёт шундай яратилганки, инсон умри аввалида устозга эҳтиёж сезади, ёши улғайгач эса ўзи устозликка ўтади. Санъатда кимларни устоз деб биласиз, шогирдларингиз кўпми?*

– Санъатдаги устозим отам, десам, ўринли бўлар балки. Мен у кишининг вафотларидан кейин туғилганман. Раҳматли Миллий театрда кўп йиллар фаолият кўрсатган, хуллас, санъатга қизиқиш қондан ўтган бўлса керак. Акамни ҳам устоз, деб атайман. Нафақат санъатда, балки ҳаётда ҳам менга устозлик қилган инсон бу – раҳматли Наби Раҳимов. Умрларининг сўнгги пайтларида ота-боладек бўлиб қолгандик. Албатта, улар қаторига Амин Турдиевни, Шукур акани, Сора опани ҳам қўшишим мумкин. Сора опа менга институтда ҳам дарс берганлар. Ёш жиҳатдан деярли тенг бўлсак-да, Баҳодир Йўлдошевни ҳам устоз, деб ҳисоблайман. Чунки бу режиссёрдан кўп нарсани ўргандим, унинг қўлида кўп ролларни ижро этдим.

Энди шогирдлар масаласига келсак, фалончи менинг

шогирдим, деб айта олмайман. Чунки шогирдгина устоз танлайди, устоз эса шогирд танлай олмайди. Бунга ҳаётимда кўп марта гувоҳ бўлдим. Театрда мени Фатхул-ла Махсудов устоз дейди, у менинг ролларимга эътибор беради, мен ҳам билганимча ҳаётдан, ижоддан ўрганганларимни ўргатишга ҳаракат қиламан. Кўпчилик уста, устоз дейди. Лекин мен айримларга ўхшаб мана бу, мана бу менинг шогирдларим, деб айтолмайман, эриш туюлади менга негадир...

— *Устозни шогирд танлайди, дедингиз. Демак, бирор санъат йўлини танлаган ижодкор келиб, этагингизни тутса, уни силтаб ташламасиз?*

— Йўқ, аксинча, қўлимдан келганча ёрдам беришга интиламан.

— *Вақт топа оласизми?*

— Имкони борича вақт ажратишга ҳаракат қиламан. Негаки, йўл-йўриқ сўраб келган ёш актёр мендаги яхши жиҳатларни ўзида шакллантиришни истаб келади. Менга бу ёқади ҳам.

— *«Театр ибратхонадир», деган эди машҳур маърифатпарвар бобомиз Маҳмудхўжа Бехбудий. Агар бу фикрга қўшилсангиз, навбатдаги саволни бераман: театрлар бугун ибратхона бўла оляптими? Агар юқоридаги фикрга қўшилмасангиз, театр бошқа яна қандай вазифани бажармоқда?*

— Улуғ алломамининг фикрига қўшиламан. Агар театр тўғри йўналишини топиб, халққа тўғри хизмат қилса, ҳақиқатан ҳам у ибратхона вазифасини ўтайди. Агар театрнинг йўналиши нотўғри бўлса, қўйилаётган асарлар хом бўлса, ҳаётдаги камчиликни фош этмаса ёки яхшиликни ўргатмаса, у энди ибратхона эмас, шунчаки томошахонага айланиб кетади... Бир спектаклни кўриб уни ибратхона дейман, баъзи бир спектаклни кўриб эса, йўқ, бунақа нарсадан кечиш керак, бу ибратхона эмас, дейман...

— *Бизда ҳам айрим газеталар оломон кайфиятига мос енгил-елли мавзуларга берилиб кетяпти. Театрда ҳам*

шундай «тажриба»лар кўзга ташланмоқда. Европа томонларда бу ҳол урфга айланди, дейишади. Бу ҳаёт тақозосими, театр ҳам шу йўлга кириши шартми ёки ўзининг анъанавий йўлида давом этиши керакми?

— У томонларда ҳамма нарса ўзгариб кетган. Баъзи бир театрлар ибратхона эмас, рostaкам ишратхонага айланган. Шунинг учун мен бундай «тажриба»ларга тамомила қаршиман. Қолаверса, ҳали айтган гапингиз менга маъқул келди, қўл келди: бировнинг ётадиган ўриндиғига киришнинг ҳожати йўқ. Газетанинг тиражини ошириш учун оилада бўладиган майда, олди-қочди гапларни ёзишни қабул қила олмайман, ёмон кўраман. Менга ҳам бир неча маротаба турли «миш-миш»лар ҳақида илмоқли саволлар бериб, фикр сўрашган. Мен уларга қаттиқ-қаттиқ жавоб бериб жўнатиб юборганман. Турли «кир»ларни газетада чиқаришнинг нима кераги бор? Юртимиз, динимиз, урф-олатимиз бошқа, беҳаё, олди-қочди гаплар бизга тўғри келмайди. Биз пардани, ҳаёни сақлашимиз керак. Нега мен ўзбек қизларини бошқа юрт қизларига қараганда кўпроқ ёқтираман? Чунки уларда иффат бор. Матбуотда ҳам, театрда ҳам иффат, ҳаё бўлиши керак.

— Ҳозирги ёшларнинг театрга қизиқишини қандай баҳолайсиз? Ёшларнинг театрга қизиқишини кучайтириш учун нима қилиш керак, деб ўйлайсиз?

— Бизнинг давримизда ҳам ёшларнинг театрга қизиқиши кучли бўлмаган. Театрдан зиёли қадами ариди. Отаналар кам келадиган бўлиб қолди. Муаммо ана шунда. Менимча, театрнинг асосий томошабини катта ёшдагилар. Уларда қизиқиш бўлса, оиласини етаклаб келади. Иккинчи тарафдан, мен бу муаммонинг асосий сабабчиси қилиб томошабинни кўрсатмоқчи эмасман. Театрда ҳам гап бор. Негаки, агар спектакль яхши бўлса, томошабин, албатта, келади. Ҳозир кўпроқ комедия жанридаги асарларга кўп тушишяпти. Комедия ҳам керак, бу ўз йўлига. Лекин театр томошабинга эришиб юравермаслиги лозим, балки уни ўз ортидан эргаштириши керак.

Бу фикр барча театрларга тегишли, деб ўйлайман. Яхши асарнинг йўқлиги яхши режиссёрнинг йўқлиги, яхши режиссёрнинг йўқлиги, демак, маҳоратли актёрнинг йўқлиги, деган гап. Маҳоратли актёр йўқ экан, демак, яхши спектакль йўқ, бу эса томошабинни йўқотилганидан далолатдир. Буларнинг ҳаммаси бир-бирига боғлиқ жараён. Масалан, бизнинг театримизда томошабин залда тўлиб ўтирадиган спектакллар ҳам бор.

Қолаверса, илгарилари ҳафталаб, ҳатто қирқ кунлаб вилоятларга гастролга чиқиб кетардик. Халқ саройларни тўлдириб кутиб оларди. Ҳозир бу ишимиз бир оз оқсагандай, назаримда.

– *Бунинг сабаби нимада, деб ўйлайсиз? Эшитишимга қараганда, жойларда кўпчилик Миллий театримиз актёрларини соғинган.*

– Мен бунга маблағ масаласи сабаб бўляпти, деб ўйламайман. Миллий театр кепти десачи, одамлар ёпирилиб келади, бунга ишончим комил. Маблағни ҳам, бошқа жиҳатларини ҳам ҳал қилиш мумкин. Ҳозирги пайтда театр раҳбарияти бу борада жиддий изланыпти. Жойларда шароит йўқ, дейишга ҳаққим йўқ, чунки ҳар бир вилоят марказида яхши театр бинолари ишлаб турибди. Қишлоқларга кичик гуруҳ билан чиқиш мумкин-дир, лекин вилоят марказларига қишлоқлардан ҳам кўпчилик келади, албатта. Қолаверса, ўзимиз ҳам ўша томошабинларни соғинганмиз. Водийнинг томошабини Хоразм воҳасиникидан фарқ қилади, Сурхондарё, Самарқанд... ҳар бири ўзига хос. Агар шундай савобли «юриш» бўлганда одамларнинг маънавиятига ҳам маълум даражада таъсир кўрсатган бўлармидик. Телевизору видео театрни четга суриб қўйди, дейишади. Мен бу фикрга қўшилмайман. Кинотеатрга бирор янги кино олиб келинса, телевизордаги кино нақд дейишади-да, боришади. Театр ҳам худди шундай. Миллий театрга аҳолининг чексиз муҳаббати сўнмаганини, бизни кутишаётганини ҳам биламан.

– *Орзунинг чеки бўлмайди, дейдилар. Яна қандай роль*

ижро этишни ёки асар яратишни орзу қиласиз? Айни пайтда нима ишлар билан машғулсиз?

– «Шайтанат»нинг сўнгги серияларини тугатяпмиз. Бу асар йигирма сериядан иборат бўлади. Шу ўринда бир гапни айтиб кетай. Ҳозир фильм билан бўлиб, театрдан сал четроқдаман. Лекин ҳар ҳафта бориб саҳнамни ҳидлаб-ҳидлаб келаман. Мен Бобурни жуда яхши кўраман ва ҳали бу шахс билан боғлиқ образларимни яратганим йўқ, деб ўйлайман. Бобур ҳақида бир сериялими, икки сериялими, бир фильм олиш ниятим бор. Ҳиндистонда Бобур Мирзо она юртидан қовун кутади. Шу қўмсаш жараёнида бошидан ўтказган турли воқеа-ҳодисаларни ўйлайди... Бу гоя анча пайтдан буён хаёлимни банд этиб келади.

«Қалқон» студиямиз Ички ишлар вазирлигининг қошида ташкил этилган. Милиция ходимларининг машаққатли хизмати тўғрисидаям фильм яратиш режамиз бор. Студиянинг раҳбари бўлганим учун айтмаяпман бу гапларни. Милиция бизнинг осойишталигимиз посбони. Улар орасида жуда кўп дўстларим бор, уларнинг ҳаёти билан танишман. Орзу баҳонасида режаларимни ҳам айтиб юбордим, шекилли. Оддий раҳбар ҳақида, унинг ташвишлари, изтиробларию хурсандчиликлари ҳақида фильм олиш орзуим.

– *Актёрлардан томошабинлар ўзлари ёқтирган қаҳрамоннинг яхши хислатларини ўзлаштириб олишга ҳаракат қилишади. Сиз ўзингиз ижро этган бирор қаҳрамонингизнинг хусусиятларини ўзлаштиришга интиланмисиз?*

– Албатта, баъзи бир ўйнаган ролларимдаги қаҳрамонларнинг хислатлари менга ўтгандир. Шиллернинг «Қароқчилар»ида Карл Моорни ўйнаганман. Тўғрилик, инсофлилик ва ноҳақликка қарши исённинг кучлилиги менга ўтган, деб ўйлайман. Вақт-соати келиб театрда ўйнаган Бобур ролидан ҳам нималардир ўтган бўлса керак. Лекин кейинги пайтларда, ҳаётий тажриба сабаб, ўзимда шаклланган айрим жиҳатларнинг саҳнада ўйнаган ролларимга таъсир кўрсатаётганини ҳам сезяпман.

Дейлик, «Шайтанат»даги Асад образини яратиш жараёнида шундай бўлган. Энди уни қайта кўраётганимда: мана бу Асад, мана буниси Ёдгор, деб ажрата бошладим.

— *Шу ўринда сиз билан бир оз баҳслашиш мумкин. Негаки, томошабинга айрим жиҳатлари яхши бўлиб кўринган Асадбекка ўзингизнинг яхши хислатларингизни ўтказгандирсиз, шундай эмасми? Ахир, ёмон жиҳатларимни ҳам ўтказганман, дея олмайсиз-ку! Тўғрими?*

— Бу ҳам бор гап. Асадбек ўзи салбий образ. Ўзимдан салбий жиҳатлар ҳам ўтган, лекин Тоҳир аканинг ёзган асариди у айёр, шафқатсиз қилиб тасвирланган. Ўзимга айёрлик хос бўлмагани учун унга ҳам айёрликни бера олмаганман, балки шунинг учун у одамларга ижобий образдек туюлган бўлиши мумкин. Лекин биз чуқурроқ ўйлашимиз керак. Бирор-бир инсоннинг ҳаётига тажовуз қилган одам ҳеч қачон ижобий бўла олмайди. Оллоҳ бизга умр беради, буни унинг ўзигина қайтариб олиши мумкин, лекин бандаси бандасининг умрига тажовуз қилса, бу гуноҳи азим бўлади.

— *Ёдгор ака, бу ролни меҳр билан ўйнаганингиз, қолаверса ўзингиздаги хислатларни унга қўшганингиз боис, образ ижобий бўлиб кўринадди. У томошабинда ўзига нисбатан бўлган нафратдан кўра кўпроқ раҳм туйғусини қўзғайди, назаримда.*

— Бунинг яна бир жиҳати бор. Унинг асли палаги тоза. Биз қаҳрамоннинг шайтанат оламига қандай кириб келганини кўрсатмоқчи бўлганмиз. Унинг отасини қатан даврида тухмат билан олиб кетишган. Укаси, онаси ўлиб қазо қилган, бола ёлғиз қолган ва оқибатда шу кўчага кириб кетган. Ўзининг: «Отамни қамашмаганда бу кўчага кирмасмидим», деган гапи бор. Унга нисбатан Муҳиддин ота: «Отаси қамалганларнинг ҳаммаси ҳам бу йўлда эмас-ку», дейди. Тушуняпсизми, икки тарафлама фикр бор бу ерда. Ҳақиқатан ҳам, отаси қамалганларнинг ҳаммаси ҳам бу кўчага кириб кетмаган-ку. Бизнинг мақсадимиз бу йўл қанчалик хатарли эканини, ундан омонлик йўқлигини, шайтанат оламига кирган

одамнинг ҳаёти бари бир таҳлика остида бўлишини, куни келиб унга жазо муқаррарлигини кўрсатишдир. Шайтанат олами бизга ёт, деган гапни айтиш асосий мақсадимиз. Сўнгги қисмини кўрмагунча унга баҳо беришга ҳали ўзим ҳам ожизман.

— *Адабиётнинг мухлиси эканлигингизни биламиз. Сўнгги мартаба қандай асар ўқидингиз? Таассуротларингиз билан ўртоқлашсангиз.*

— Ҳозир мана бу китобни ўқияпман (шундай деб, у столнинг устидан бир китоб олиб кўрсатди, бу Тоҳир Маликнинг «Меҳмон туйғулар» номли китоби). Бунда ҳаётда қўл келадиган кўпгина фикрлар ёзилган. Масалан, бир жойида: бировнинг сирини сақлаш тилингизни тагида чўғни сақлашдан ҳам қийин, деган ҳаётий, лекин фалсафий, тўғри гап ёзилган. Ўйлаб кўринг, бир гапни сизга айтишиб, сир сақлашингизни илтимос қилишди, сиз уни бари бир кимгадир айтасиз, ичингизда сақлаб юра олмайсиз. Сирни охиригача сақлай биладиган одам дунёда бўлмаса керак, деб ўйлайман.

Яна бир фикр ёқди. Мен бахтлиман, омадлиман, деб семириш ҳам яхши эмас экан. Буларнинг ҳаммасини жиловлаб туриш керак экан. Бахтлиман деб ўзингизни қўйиб юборсангиз, бу худбинликка, бахтсизликка олиб келаркан.

— *Муштарийларимиз, асосан, ўқитувчилар. Уларга тилакларингиз...*

— Онам раҳматли менга бир ўғит айтгандилар, бу қизил гап эмас — «юртингга, касбингга, дўстингга ҳеч қачон хиёнат қилмагин», деганлар. Муаллимларимиз ҳам касб-корларига, дўстларига хиёнат қилишмасин. Зиёлиларимиз театрга хиёнат қилмасинлар, келиб турсинлар. Шукр қилиб яшаш ҳаммамизга насиб этсин. Устозларимиз сабр-бардошли бўлишсин. Ўзимга тилаган барча тилакларни ҳурматли муштарийларга ҳам тилайман. Инсон ўзига ҳеч қачон ёмонлик тиламайди.

— *Мазмунли суҳбатингиз учун ташаккур.*

«Маърифат» газетаси
(2003 йил 1 март)

«ФАРЗАНДЛАРИМИЗ ЎЗ МУАЛЛИМЛАРИДАН ИБРАТ ОЛСИН»

Публицист ва ёзувчи Нусрат Раҳматнинг асли касби — агрономлик. «Агар табиатни севсангиз» деб номланган илк китоби 1975 йили «Ўқитувчи» нашриётида чоп этилган. Ўтган давр мобайнида муаллифнинг ўттизга яқин публицистик ва бадиий китоблари нашр қилинган. «Буни ҳаёт дебдилар» номли романи, «Фарзандга ўғитлар», «Мен редакцияданман», «Асалари мўъжизаси», «Сўқмоқлар ва сабоқлар» сингари тўпламлари бир неча бор қайта босилиб чиққан Нусрат Раҳматов мустақиллигимизнинг 13 йиллиги муносабати билан Президентимиз Фармонига биноан, «Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист» фахрий унвонига сазовор бўлди.

— Мукофот муборак, Нусрат ака! Сухбатимиз муқаддимасида анъанавий саволимизга жавоб берсангиз, яъни илк муаллимингиз, устозларингиз ҳақида батафсилроқ ҳикоя қилсангиз.

— Раҳмат! Менинг мактаб остонасига илк бор қадам қўйишим 1947 йилга тўғри келган. Табиийки, ўқитувчиларимизнинг бир қисми урушдан ногирон бўлиб келган кишилар эди. Биринчи муаллимим — Абдураҳмон ака тўлиқсиз ўрта маълумотга эга бўлса-да, ўша давр кишиларига хос тиришқоқ, диёнатли одам эди. Гоҳида дарс қолиб, уруш таассуротларини гапириб кетар ва биз сукут сақлаб, қулоқ тутардик. Қий-чув қилаверсак, вужудининг ўқ теккан жойларини зарда билан кўрсатар ва биз зоҳирий хавотирланиш билан жимиб қолардик. Орадан йиллар ўтиб, уруш ва тинчлик ҳақида туркум публицистик мақолалар, шеърлар ёзганим — ўшанинг таъсири.

*Ёғоч оёқ гичирлайди,
Гичирлаб ҳазин —
Одамларга баён этар,
Серҳасрат арзин:
«Мен садақайрағоч
эдим бир замон —*

*Она ергинамнинг
чайир ўғлони.
Чорак аср аввал
кесиб беомон,
Кесилган оёққа
улашди мани.
Чорак аср мадад
булдим-у, аммо,
Оёқ бўлолмадим,
бўлолмайман ҳам.
Чорак асрдирки,
менга муаммо:
Мажруҳ этар нечун
одамни одам?!»*

Эрнест Хемингуэй: «Урушни ёмон одамлар бошлайдилар, аммо унда яхши одамлар қурбон бўладилар», деган. Менинг фикрим ҳам шунга яқин: «Урушни ёмон одамлар бошлайдилар, унга қарши эса публицистика бош кўтарилади».

Устоз ҳақида гап кетганда, кўп ҳолларда Асқад Мухторнинг жиддий, сокин, аммо салобатли қиёфалари кўз ўнгимда бутун борлиги билан намоён бўлаверади. Фалати-да: у киши бирор бор елкамга қоқиб, «баракалла» дегани йўқ, «бу менинг шогирдим», деб эътироф этганини ҳам эслолмайман, ҳатто бақамти ўтириб, маслаҳат берганлари ёдимда йўқ. Аммо ортимда, ҳавас қилса арзигулик ашраф ва комил сиймо турганини доим ҳис этардим. Асқад аканинг Дўрмондаги дала-ҳовлиларига бориб, ток, дарахтларни чилпишга киришганимда, устознинг ўзлари ҳам, умр йўлдошлари ҳам хижолат бўлишар ва мен агроном эканлигимни айтиб, ижозатларини сўрагач, жилла мойил бўлишарди. Шунда Асқад ака бир қўлда чойнак, бир қўлда радио кўтариб чиқардилар. «Майли, биз далада ишловчиларга хизмат кўрсатамиз», дердилар ҳазиллашиб. У киши билан суҳбатлашиб ишлаш бағоят мароқли, сурурли ҳиссиётларга тўла бўларди. Аммо бу ҳол узоқ давом этмас: янга дастурхон безаб, бизни ичкарига таклиф этарди.

— «Фарзандга ўғитлар» китобингизда: «Меҳрибон

қизим! Майли, ёшлигингдаёқ Оврупо ва Фарб адабиёти, маданиятига меҳр қўй, аммо бир оёгинг мўйсафид Шарқ заминидан узилиб кетмасин», дейсиз хавотирли бир ташвиш билан. Ҳаёт эса, Оврупо ва Фарб маданиятига меҳр қўйган айрим ёшларимиз миллий урф-одатларимиз, удум ва анъаналаримизга андак нописанд бўлиб қолишаётганини кўрсатмоқда.

– Агар, ҳақиқатан ҳам шундай ҳол рўй бераётган бўлса, бунга энг аввало биз – ота-оналар, муаллимлар, устозлар айбдормиз. Худди шу ўринда мени бот-бот ташвишга соладиган бир муаммо ҳақида тўхталсам. Ҳозир, айниқса, қизларимиз эстрада юлдузларига тақлид қилишга, улардан ибрат олишга мойил бўлиб боришяпти. Ваҳоланки, айрим эстрада хонандаларининг турмуши, оилавий ҳаёти, кўп ҳолларда анчайин нохуш, кўнгилсиздир. Улар орасида уч-тўрт мартагача эрга тегиб чиққанлари борлигини биламиз. Шунинг учун ҳам гулдай қизларимиз ўзларининг ибратомуз муаллимлари, зиёдилари, қавмларидан намуна олишса, тузук бўларди. Бундай кишилар эса атрофимизда оз эмас.

– *Бугун таълим-тарбия соҳасидаги муаммолар хусусида гап кетганда, нималарга кўпроқ урғу берган бўлардингиз?*

– Гапни маорифимиздаги ислохотлар, жадидчилик ҳаракатларидан бошламоқ лозим. Жойларда қурилаётган ҳашаматли коллеж, мактаб бинолари, спорт иншоотлари; ўқиш, ўқитиш борасидаги дигаргунликлар ўз мевасини бермай қолмайди, албатта. Мен бунга аминман! Модомики, муаммолар ҳақида гап кетар экан, фикрларим кўп. Газетанинг имкониятини ҳисобга олиб, улардан бирига тўхталиш билан кифоялансам.

Биз болакайларимизни табиатга юксак муҳаббат руҳида тарбиялаш борасида бошқалардан анча ортда қолиб кетдик. Яқинда Самарқанд давлат университети хиёбонида бўлиб ўтган бир ибратомуз воқеани айтиб берсам, ҳарқалай, ортиқчалик қилмас. Япониядан келган ёш сайёҳ – қўлида сигарет қолдиги – у томон, бу томон аланглаб, ахлат қутиси изларди. Скамейкада ўтирган ёшлари-

миз унинг бу ҳаракатини андиликка йўйиб, устидан кула бошлашди. Шунда талабалардан бири японга ариқни кўрсатиб, шунга ташлашни ишора қилди. Япон ҳалиги ўсмирга надоматли нигоҳларини қадаб, алланима деди ва сигарет қолдигини қоғозга ўраб, кичик сумкачасига солиб қўйди. Энди у қачон ахлат қутисини кўрса – ташлайди, бўлмаса йўқ! Чунки у боғчада, мактабда шу руҳда тарбияланган.

Бир ҳақиқатни ҳисобга олинг: республикамызга оқиб келадиган тоза сувнинг саксон фоизи Тожикистон ва Қирғизистон ҳудудидан ўтиб келади. Эндиликда ҳеч ким ариқ ёки ҳовуздан сув ичмайди, ҳатто водопровод жўмрагига лаб босишдан ҳам хавотир тортишади: санэпидемиология врачлари бу сувда турли микроблар пайдо бўлганлигини ёзишяпти. Дўконларга чиқариладиган тоза сувнинг нархи эса тобора ошиб бормоқда: бошқа жойларни билмадим, Самарқандда бир литр «Нестле» сувининг нархи шунча миқдордаги сутга тенглашди. Хўш, ўн йилдан сўнг аҳволимиз нечук бўлади? Йигирма, ўттиз йилдан сўнг-чи... Наҳотки, бу сизни ташвишлантирмаётган бўлса...

– *Юқорида «жадид» сўзини ишлатдингиз. Сизни ҳам Маҳмудхўжа Беҳбудий ҳаёти ва фаолияти тадқиқотчиларидан бири, деб ҳисобласак бўлар...*

– Йўқ! Тадқиқотчилар ҳақида гап кетганда, Солиҳ Қосимов, Аҳмад Алиев, Мўмин Фаттоев, Бегали Қосимов сингари олимларга таъзим қиламан. Мен улар қазиган ариқдан сув ичадиган ижодкорман ва жадидлар тўғрисида нимаики ёзган бўлсам, шу заҳматкашлар яратган манбалардан фойдаланганман. Фақат аҳли илмга нисбатан радикалроқ хулосалар чиқарган пайтларим бўлган.

– *Масалан?*

– Сўнгги пайтларда Беҳбудийнинг қатл этилишига бевосита большевикларни айбдор қилиб кўрсатишга кўпроқ урғу бериляпти: факт ва асосларни ҳам қалаштириб ташлашяпти. Аммо мантиқни мададга чақирсангиз...

Бу борада шахсий фикр, мулоҳазаларим қуйидагича.

Ҳар қандай ҳокимият дастлабки пайтда ўз рақиблари билан муросаю мадора йўлини тутади; кучланиб олгандан сўнги уларга ўт очади. Беҳбудий қатл этилган 1919 йилда большевиклар партияси жуда ожиз эди ва душман излашдан кўра зарурроқ вазифалари бошидан ошиб ётарди. Лениннинг ўша йилларда ёзган мақолаларини ўқи-сангиз, имкон қадар муросага, мамлакат иқтисоди тиклангунча келишиб ишлашга даъват қилганига ишонч ҳосил қиласиз.

Ва, магарам шундай бўлганда, яъни Беҳбудийнинг қатл қилинишида ленинчиларнинг қўли бўлганида, улар орадан олти йил ўтиб, 1926 йили Қарши шаҳрига унинг номини беришмасди. Айнийнинг «Бухоро жаллодлари» асарида айнан 1919 йилги воқеалар қаламга олинган. Адибнинг ёзишича, амир айнан ўша йилга келиб, жадидларни аёвсиз қатл этиш ҳақида фармон берган. Ҳатто, боласини янгича мактабга ўқитган, газета билан алоқадор бўлган, ўзгача кийинган, худрафтор қилган кишилар ҳам шафқатсизларча ўлдирилган. Модомики шундай экан, жадидлар сардорининг Бухоро тупроғига қадам қўйишидан амир айғоқчилари беҳабар қолмасди ва унинг қисмати ҳам бошқача бўлиши мумкин эмасди.

— Бу фикрингизга қўшилмасликка ижозат беринг. Бизнинг қўлимиздаги ҳужжатлар фикрингизнинг аксидир...

Биринчидан, сизу бизга мажбурлаб ўқитилган В. Лениннинг ёзганлари, яъни «компромислиги» бир томон — ёлгон бўляпти-ю, унинг барчани террор қилиш, жисман йўқотиш ҳақидаги буйруқлари, айтганлари — ваҳшийлиги бир томон—ҳақиқат бўляпти. Буни Россия олимлари алақачон исботлаб беришди. Бу каби маълумотлар кенг оммага етиб борганича йўқ.

Иккинчидан, 1917 йилда Беҳбудийнинг Туркистонда мухторият бўлиши, уни парламент бошқариши, парламент аъзоларини эса маҳаллий халқ сайлаши лозимлиги ҳақидаги фикрларига биринчи бўлиб большевиклар қарши чиқишгани давр матбуотини таҳлил қилганимизда аён бўлди. Демак, большевиклар вақт пойлагани йўқ.

Учинчидан, Қаршига Беҳбудий номининг қўйилиши большевикларнинг «сиёсий ўйини» эди. Туркистон мухторияти қонга ботирилгач, большевикларнинг навбатдаги мақсади Бухоро ва Хивани қўлга киритиш эди. Қарши эса Бухоро амири қўл остида эди, қолаверса, тарихдан маълумки, яъни бу ҳудудда унинг тарафдорлари, шунингдек, озодлик тарафдорлари 30-йилларда ҳам большевикларга қарши курашган. Беҳбудий номи амир тарафдорларини камайтириш ва маҳаллий аҳолини амирга қарши қўйиш учун «ишлатилган».

Тўртинчидан, Беҳбудийнинг чора қидириб, Самарқанддан ташқарига чиқишига большевикларнинг халқ мулкани талон-тороғ этиши, ҳатто хотин-қизлар номусини, ўз-ўзидан миллат руҳини топташга асосланган муҳит сабаб бўлганди...

– Майли, иккаламиз ҳам ўз фикримизда қолайлик. Дарҳақиқат, большевиклар 1936 йилга келиб, ҳазратнинг руҳига ҳужум бошлашгани бор гап. Унинг номини тарих саҳифаларидан ўчириб ташлашга аҳд қилинган эди. Ва масаланинг қай тариқа давом этгани барчамизга аён.

– *Билишимча, сиз Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг муфтилик фаолиятига анчагина ойдинлик киритган экансиз...*

– Мен қўлга киритган ҳужжатларга таянадиган бўлсак, Беҳбудий 1911 йилда Жомбойда муфтилик қилган. Бу ерга ҳафтада икки бор (фойтунда) келиб кетганига қараганда, у киши Самарқандда ёки бошқа жойларда ҳам муфти бўлган.

Муфтилик – ҳозирги прокурор ёки адлия раҳбарига ўхшаш унвон десак, адашмаган бўламиз. Жумладан, қози чиқарган ҳукмларни тасдиқлаш (муҳр босиш) ёки рад этиш; энг муҳим диний ҳолатларга фатво бериш, вақф ишлари билан шуғулланиш муфтилар зиммасига тушган.

Биз ҳозирги пайтда «Эски Жомбой» деб атайлиган қишлоқ ўша пайтларда волость маркази бўлиб, обод, гавжум шаҳар эди. Бу ерда олмонларнинг каттагина шоли тозалайдиган фабрикаси, талай қандолатчилик корхоналари фаолият кўрсатган. Бундан ташқари, қарвонса-

ройлар, дорихоналар, дўконлар, мачитлар, хонақолар... дегандай. Волость бошқарувчиси – ургутлик Нарзиқул Салимбой ўгли Беҳбудийни жуда ҳурмат қилган, у билан маслаҳатлашиб иш тутган.

Маҳмудхўжа ҳазратлари муфти сифатида иш бошлагунча қози Абдулмажид Юнус ўгли фуқароларнинг ишларини ўз ҳовлисида кўраркан. Беҳбудий кўрсатмаси билан қозилик ишлари катта мачитга ўтказилган.

Шу билан бирга, у киши Жомбойда янги типдаги мактаб ҳам очган. Мазкур мактаб ўқувчиларидан бири Мирзахўжа Ўринхўжаев ўз эсдаликларида қайд этишича, мактабда диний дарслар билан бирга адабиёт, тарих, география фанлари ҳам ўқитилган.

Биз бугун бир ҳақиқатни айтишдан андиша қилмаслигимиз керак: Беҳбудий ҳазратлари бой бўлганлар. Таажжуб, биз – ҳаммамиз ҳам бой бўлишни истаймиз, аммо бойларни ёмон кўрамиз. Бу иллат қонимизда бор, ҳатто ўша пайтларда ҳам муфти ҳазратларининг бойлиги ҳақида сафсата сотадиганлар оз бўлмаган. У кишининг Самарқанд, Жомбой теграларида катта ерлари, боғлари бўлган. Аммо улардан келадиган даромадни ҳазрат нима мақсадларда сарфлаганини бугун кўпчилик биледи, деб ўйлайман.

– *Сўнги йилларда Маҳмудхўжа Беҳбудий хотирасини абадийлаштириш борасида Самарқандда анчагина ишлар қилинди, чамаси...*

– Унчалик эмас. Беҳбудий қурган уйни набираларига олиб бериб, музей қилиш, каттароқ кўчага унинг номини қўйиш борасидаги саъй-ҳаракатларимиз беҳуда кетяпти.

Самарқанд ўқитувчилар малакасини ошириш институти ректори Азиз Аминовга минг бор раҳмат. У киши елиб-югуриб, ушбу институтга жадид бобомиз номини бердирди. Энди янаги йили у кишининг 130 йиллик юбилейини ўтказишда вилоят раҳбарлари бу борадаги таклифларимизни инобатга олишар, деган умиддамиз.

– *Тагин анъанавий савол: «Ma'rifat» ўқувчиларига айтадиган гапингиз, тилакларингиз...*

– Билишимча, газетанинг асосий ўқувчилари – муаллимлар. Бизда, одатда, ҳаммага ҳам «муаллим» деб мурожаат этишмайди: комил ва порсоларгина бу номга сазовор бўлиши мумкин. Муаллимни эъзозламаган, у билан ҳисоблашмаган жамият ҳамиша инқирозга юз тутган. Муаллимлар ва бошқа муштарийларнинг оstonасига осойишталик тилаб қоламан.

«Маърифат» газетаси (2004 йил 9 октябрь)

Саъдулла Ҳаким:

МАКТАБ – БУ БИТМАС-ТУГАНМАС ҲАЗИНА

Меҳмонимиз – Саъдулла Ҳакимни «Ma'rifat» газетаси муштарийлари яхши биладилар. Кўп йиллар мазкур газетага бош муҳаррирлик қилган камтарин инсон, жонкуяр журналист, таниқли шоир, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. Унинг «Ҳамал тонглари», «Сен кутган баҳор», «Ёз оқшоми», «Она сўз», «Сайланма» каби қатор шеърий китоблари чоп этилган. Шоир ўз мухлисларига яна бир тўп-

ламни ҳадя қилиш арафасида. Саъдулла ака айни пайтда «Туркистон-Пресс» нодавлат ахборот агентлиги бош директори лавозимида фаолият кўрсатмоқда.

– *Саъдулла ака, суҳбатимизни баҳсли савол билан бошламоқчиман. Туғилиб ўсган қишлоғингиз Гараша манзаралари, у ерда яшайдиган инсонлар ҳақида тўлиб-тошиб ёзгансиз. Қишлоқнинг номи — Гараша қандай маънони англатади?*

– Ҳар бир инсон ўз туғилиб ўсган гўшасига, онасига меҳр-муҳаббатли бўлса, улғайгач, Ватанига, халқига ҳам оқибатли бўлади. Халқда шундай ривоят бор.

Бир юрт шоҳининг хизматида бир йигит бўлган экан. У ҳар икки ҳафтада бир кун кўринмай қолар экан. Бу ҳолдан ажабланган аъёнлар шоҳни хабардор қилишибди. Подшоҳ бунинг сабабини аниқлашни буюрибди. Маълум бўлишича, йигит икки ҳафтада бир кун туғилиб-ўсган қишлоғига бориб келаркан. Буни билган шаҳаншоҳнинг йигитга меҳри ошибди. Бу йигит маълум муддатда ота-онаси, қариндош-уруғлари ва қишлоғини зиёрат қилиб келяпти. Демак, унинг қалбида одамийлик хислатлари кучли экан, дея уни энг ишончли одамлари қаторига қўшибди. Демак, ҳар бир инсон учун киндик қони тўкилган жой муқаддас бўлиб қолаверади.

Мен ҳам Гараша деганда ўз қишлоғим билан бирга бутун юртни назарда тутаман. Ҳар бир инсоннинг ўз Гарашаси бор. Кичкина нарсаларга меҳрли бўлмаган одам катта нарсаларга кўнгил қўя олмайди. «Севинг бир гул, бир тошни, минглар севажак сизни» деганларидек, ҳамма нарса бир парча ер, бир бўлак тошу қилдек қиёққа меҳрдан бошланади.

Лекин Гараша номи нимани англатиши ҳанузгача аниқ эмас. Кўп эски китоблар, шажараю тарихий ҳужжатлар шўролар замонида йўқ бўлиб кетган. Ҳозирги одамлар орасида Гарашанинг асл номи Гиреҳ кушо бўлса керак, деган тахмин бор. Бу ернинг тарихини ўз даврининг йирик уламоларидан Мавлоно Муҳаммад Шариф деган бобомиз номи билан боғлашади. У киши сирли-синоатли тугунларни еча олишдек ноёб салоҳиятга эга бўлган, дейишади...

– *Юртимиз қишлоқ номларида Фарғуша истилоҳига дуч келганман. Ўша қишлоқ халқи улуғлари буни асли Форғуша сўзидан олинган, яъни у маконда стратегик аҳамиятга эга бўлган горнинг «қулоғи» бўлган. У ерда ҳукмдорларнинг энг ишончли одамлари яшашган дейишади. Мабодо, қишлоғингизда фор йўқми?*

– Қишлоғимизда Тошқўрғон деган баланд жой бор. Илгари ҳамма ўша ерда яшаган. Айтишалики, уйлар зич қурилганидан қишлоқнинг бир томонидан иккинчи то-

монига томдан тушмай бориш мумкин бўлган. Кейин-кейин одамлар сой этагига кўчиб тушишган. Тошкўрғонга бораверишдаги камарда учта-тўртта катта ғор борлигини болалигимда ўзим ҳам кўрганман. Ҳеч ким ичкарига киришга ҳад қилмас эди. Ҳозир улар кўмилиб кетган. Шу маънода фикрингизда жон бор, деб ўйлайман.

– *Вақти келиб сиз айтган ғорлар ўрганилар, балки унда подшоҳларнинг ғанимни ҳайратга солиб, тўсатдан, душман кутмаган томондан чиқиб, зафар қучгани билан боғлиқ сирлар очилар...*

Болалигингизни эсладик. Биринчи муаллимингиз ҳақида нималар дея оласиз?

– Мен биринчи муаллимим билан ҳам, биринчи синфда қўлимда таълим олган ўқувчим билан ҳам фахрланаман. Ўтган асрнинг 1956 йили биринчи синфга борганман. У пайтда биз яшаётган қишлоғимизда мактаб бўлмагани боис, Саидхон полвон деган ҳамқишлоғимизнинг ўртаси даҳлиз икки хонали уйда биринчи синфга борганмиз. Қўлимизга қаламни муаллимимиз Аҳмад ака Камолов тутган. У киши кейинчалик Самарқандда меъморчилик-қурилиш институтида узоқ йиллар дарс берди. Ҳозир ҳам шу даргоҳда. Техника фанлари номзоди. Кўплаб ихтиролар муаллифи.

Қарангки, тақдир тақозоси билан ўзим ҳам ўрта мактабни тугатгач, унча-мунча муаллимнинг боришга майли бўлмаган, Гарашадан йигирма чақиримча узоқдаги Олақоп деган қишлоқда чўпонлар болаларига дарс берганман. Ўшанда Алифбони менинг қўлимда ҳижжалаб ўқиган болакай – Аллаёржон Шакаров бугунги кунда иқтисод фанлари доктори. Шундай бўлгач, шоир бўлмай бўладими?

– *Саъдулла ака, янги китобингиз чиқаркан, деб эшитдик. Уни қандай номладингиз?*

– Китобга «Кўнгил юзи» деб ном бердик. Чунки китоб ҳар бир ижодкорнинг маънавий қиёфасини белгилайди. Ижодни бошлаганимизга ҳам анча йиллар ўтибди, ёшимиз ҳам эллик бешдан ошибди. Ҳаётнинг пасту

баландини кўриб, тажрибаларга эга бўлдик. Ҳарҳолда ҳаёт ҳақида баъзи бир хулосаларга келдим, деб ўйлайман. Шундай экан, ижод менинг оламга, ҳаётга, одамга бўлган муносабатимнинг ифодасидир. Кўнглимни шеърларим орқали ифодалаганман. Шунинг учун «Кўнгил юзи»-да тўхталдик.

– *Хамир учидан патир, дея китобга киритилган янги шеърингиздан бирини ўқувчиларимизга илинсангиз...*

– Бирини ўқиб берайин, майли. «Бу боғ» сарлавҳали шеърнинг маъноси шуки, одатда ҳамма гапни айта оламиз деб ўйлаймиз, баъзан эса айтган сўзимиздан айтилмай қолган сўзимиз қадрироқ туюлади:

*Бу боғ абадийдир, ҳар яшил япроқ
Илоҳий чашмадан сафолар ичар.
Изтироб уйда дард ёққан чироқ
Шифо эпкинида парпираб ўчар.
Тақдир шамоллари бу тоза боғни
Завфар ҳазонлардан айлағай фориғ.
Сориғ яшил бўлур ҳидоят чоғи,
Неки зумурраддир оқибат сориғ.
Фақат тафаккурнинг ўчмас излари
Теран туйғулардан кўнгил музайян.
Бизни азиз қилар изҳор сўзлари
Ва айтилмай қолган калималар ҳам.*

– *Ижодингизга барака. Кўнгина шеърларингиз фалсафий-ахлоқий мавзуда. Суҳбатимизни ана шу жиҳатга бурсак. Фарзандларимизнинг кияётган либоси бугун кўп баҳсларга сабаб бўлмоқда...*

– Ўқувчиларнинг мактаб либоси бўлиши шарт, деб ўйлайман. Акс ҳолда маълум бир тоифа болалар ҳашамларга берилиб кетиши мумкин. Ҳар қандай ҳашам эса болани мактабнинг, олий ўқув юртининг асосий мақсади – билим олишдан чалғитади. Кўнглимни сўрасангиз, болани ўқишдан чалғитаётган омиллар фақат битта эмас. Қолаверса, бу алоҳида ва ўта жиддий масала. Хуллас, мактаб либоси бўлиши керак. Талабалар қадриятларимизни унутмаган ҳолда кийинсинлар. Лекин у иқлим шароитимизга мувофиқ бўлсин. Эсингизда бўлса, мавриди кел-

ганда Президентимиз бу масалага алоҳида эътибор қаратган эди. Мана, ёзнинг иссигини кўряпмиз. Тумшугини чўмич қилиб ҳатто қушлар ҳам сув эмас, нур симиради. Табиатимизга мувофиқ енгилгина, лекин мактаб учун ярашиғли, болаларда ҳавас уйғотадиган либос бўлиши тарафдориман. Албатта, мактаб либоси ҳаммада бир хил бўлиши шарт эмас. Вилоятларимизнинг ўзига хос удум ва анъаналари бор. Шу маънода улар бир-бирини бойитади.

– *Мактабнинг мақсади – билим бериш, дедингиз. Бугунги мактаб боласи негадир китоб, нафақат китоб, балки «портфель» кўтаришни ҳам ор билиб қолди. Бу ниманинг белгиси, деб ўйлайсиз? Керакли юкни кўтаргиси келмаган болани тарбияли деб бўладими?*

– Бу жуда оғриқли савол. Ўзимиз мактабга борган давримизни тасаввур қилайлик. Елкамиз майишиб-қайишиб, бир сумка китобни мактабга олиб бориб, қайтариб кўтариб келардик. Китоб бизга мактабдаям, уйдаям ҳамроҳ бўларди. Ўқитувчи айтган мавзуларни ўқиб, ўрганиб юрардик. Ҳозирги болаларнинг мактабга битта-иккита дафтарни кўтариб бориши хавотир уйғотадиган ҳолатдир. Бунга ўқитувчилар билан бирга, албатта, отаналар ҳам жиддий эътибор беришлари даркор.

Мактаб – бу битмас-туганмас хазина. Эътибор берган бўлсангиз, «Ma'rifat»да чоп этилган шеъримнинг бирида мактаб остонасида кичкина жуссасидан китобхалтаси катта болаларни кўрасан, улар орқалаб келаётган китобларда Хоразмий ҳам, Беруний ҳам, Навоий ҳам бор, деган фикрни ифода этган эдим. Бола гўё ўша улуғларни орқалаб келяпти. Эртага мактабни битирганда елкасига орқалаб келган китоблардаги буюк сиймоларнинг фикри, гоёси унинг қалбига кўчади, яъни у қалбига юк олиб кетади. Мактабдан чиқаётганда ҳам унинг қалби юкли бўлиб кетади. Онги, тафаккури юкли бўлади. Шу маънода, у китоб орқали миллатнинг маънавиятини юксалтиришга хизмат қилади. Китобни кўтариб юрган бола – ўтмишни ва келажакни кўтариб юрган бола, деб айтсак хато бўлмайди.

– *Халқ таълими аълочисисиз, қолаверса «Ma'rifat» – «Учитель Узбекистана» газеталари таҳрир ҳайъати аъзоси сифатида журналистларнинг таълим тизими билан ҳамкорлигини янада ривожлантириш бўйича таклифларингиз...*

– Ҳар қандай касб эгаси ўзини мактабдан айри тута олмайди, лекин журналистлар мактаб билан бир умр боғлиқ инсонлардир. Аввало, уларнинг журналист бўлишларига мактаблари берган таълим-тарбия сабабчи. Қолаверса, журналист – тарғиботчи. Мактаб билан боғлиқ барча ислоҳотларни биринчи галда тарғибот қилувчи, ёритувчи, соҳада амалга оширилаётган илғор иш тажрибаларини оммалаштирувчилар биз – журналистлармиз. Масалан, Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. 2004–2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш Давлат умуммиллий дастурида кўзда тутилган ислоҳотларни ёритиш борасидаги журналистларнинг амалга ошираётган ишлари эътиборга молик.

Журналистлар ва таълим мутасаддилари ўртасида ўрнатилган мустаҳкам ҳамкорлик ҳам бунга таъсир этади, албатта. Демак, бугунги оммавий ахборот воситаларимизда таълим ислоҳотлари мунтазам равишда ёритиб борилмоқда. Фикримча, бу жараёнларни, хусусан, жонкуяр, фидойи ўқитувчилар ҳаёти, тажрибасини очерклар тўплами шаклида ёки бошқа кўринишда китобларга муҳраб, келгуси авлодга қолдириш бўйича ҳали ҳамкорлик янада ривожланиш керак, деб ўйлайман. Бунинг ташкилий жиҳатларини ўйлаш лозим. Ёрқин асарлар ҳали камроқ...

– *Бундан икки йил аввал ўқитувчилар ҳақида ёзилган энг яхши асарлар бўйича танлов эълон қилинган эди. Афсуски, ёзувчи, шоирларимиз иштирок этишмади, қўлёзмалар танловга жуда кам тавсия қилинди...*

– Бу гап ўзимгаям тегишли, деб ўйлайман. Қоралаларим, ўйлаб қўйганларим бор.

– *Муштарийлар – ўқитувчиларга тилакларингиз...*

– «Муаллимни кўрсанг таъзим бажо қил,

Уни мартабада Расул каби бил».

деган экан Шарқ мутафаккирларидан бири. Қаранги, муаллим мартабада шу қадар улуғланияпти.

Улуғ шоир Бедилда эса шундай рубоий бор:

*Ноқасу ножинсини йўлдош этмагин,
Жой танла улугвор соясин тагин.
Дурга етолмасан ариқ изидан,
Эй қатра, маҳкам тут дарё этагин,*

яъни, эй қатра, агар дурга етаман десанг, ариқнинг изидан кетма, у бир жойга бориб тўхтаб қолади. Сен дарёнинг изига туш, дурга етасан. Болаларни Мустақил Ўзбекистонимиз, жаҳонда номдор миллатимиз манфаатлари, келажаги йўлида ана шундай катта мақсадлар сари етаклаш биринчи галда муаллимлар зиммасига улкан масъулият юклайди. Муаллим — миллат тимсоли даражасига кўтарилганидагина унинг изидан чақмоқдек чақнаган шахслар вояга етади. Ўқитувчи фақат дарсликдаги мавзуларнигина ўқувчига етказадиган методик ходим бўлиб қолмаслиги даркор. Муаллим миллат мураббийсидир. Уларга тилақларим оддий — аввало соғ бўлишсин, чарчоқ нималигини билишмасин, хонадонларида тинчлик-хотиржамлик ҳукм сурсин.

«Маърифат» газетаси (2006 йил 24 июнь)

ТЎРТИНЧИ ФАСЛ

ИЛМ – ЎЗНИ БИЛМАҚДИР

Рисоланинг мазкур фаслини шартли равишда мазмунан икки қисмга ажратиш мумкин: бир туркум мақолаларда беҳбудийшуносликнинг айрим масалаларига муайян маънода аниқлик киритадиган факт ва далилларга, устоз олимларимизнинг тадқиқотларига таяниб фикр-мулоҳазалар баён этилган. Хусусан, турлича талқинга сабаб бўлиб келаётган улуғ маърифатпарвар бобомиз Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг сўнгги кунлари ва ўлдирилиши билан боғлиқ ҳар хил фикр-мулоҳазаларга муносабат билдирилган.

Жадидчилик ҳаракатига ёпиштирилган панисломизм ва пантуркизм тамғаси ҳеч қандай асосга эга эмаслиги, Беҳбудий, Мунаввар қори ва уларнинг сафдошлари маърифат асосида озодлик ғоясини мақсад қилиб олганликлари ҳам ушбу фаслдаги мақолалар мазмунини ташкил этган.

«Мозий истиқболнинг тарозусидур», деган эди улуғ устоз Беҳбудий. Зотан, тарихга мурожаат истиқбол йўлининг ойдинлиги омилидир. Шу маънода мазкур фаслга киритилган бугунги ўзбек журналистикаси муаммоларига доир туркум мақолаларда маърифатпарвар боболарнинг ҳақиқатпарварлик анъаналарини давом эттираётган ҳозирги авлод қаламкашлари олдидаги вазифалар хусусида фикр юритилади. Жумладан, глобаллашаётган дунёда журналистнинг ўрни, айрим Ғарб оммавий ахборот воситалари томонидан уюштирилаётган хуружлар ҳамда бундан кўзда тутилган мақсадлар, шундай вазиятларда журналистнинг жамият ҳаётидаги ўрни ва позицияси қандай бўлиши лозимлиги борасида айрим мулоҳазалар ўртага ташланади.

БЕҲБУДИЙНИ ҚАТЛ ЭТГАН КИМ?

Маъшҳур маърифатпарвар, миллат фидойиси Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг ўлими ҳақида, тахмин билан бўлса-да, айрича фикрлар ҳам айтила бошланди. Хусусан, профессор Бегали Қосимовнинг «Беҳбудийнинг қабри қаерда?» мақоласида бу масалада айтган фикрлари адабий-илмий жамоатчиликни кўпдан ўйлантириб келаётган жумбоққа ойдинлик киритгандек бўлди.

Дорилфунунда ўқиб юрган кезларимдаёқ Беҳбудийни айнан Амир Олимхон фармони билан Қарши беги қатл қилиб, қабрини текислатиб ташлаган, деган маълумотга гумонсираб қарардим. Чунки ушбу маълумотга зид айрим мантиқий «далилларим» бор эди:

– Туркистонда миллий матбуотнинг пайдо бўлиши ва ривожланишида В.И.Ленин раҳбарлигида Россияда чиқа бошлаган «Искра», «Вперёд», «Правда» каби большевиктик нашрларнинг таъсири бўлмаган. Замирида миллий-озодлик ҳаракатини сир сақлаган жадид нашрлари Шарқдаги, аниқроғи, Жамолиддин Афғоний ва Муҳаммад Абдо бошчилигидаги озодлик ҳаракатлари ҳамда Исмоилбек Ғаспиралининг «Таржумон» нашрларидан таъсирланган;

– Маҳмудхўжа Беҳбудий шўро идорасида ишлаган бўлса-да, ҳеч қачон большевикларни қўллаган эмас ва қўллай олмасди ҳам;

– Беҳбудий 1919 йили ўлдирилмаганида, бу қотиллик 1937 йилгача амалга оширилган бўларди;

– Чор мустамлакачилик сиёсати Октябрь тўнтаришидан сўнг большевикча ниқоб кийди. Большевиклар маҳаллий миллат фарзандларини «ўқитиб», «тарбиялаб» – улардан коммунистик мафқуранинг содиқ ижрочиларини ясаб, ҳокимиятнинг бошқарув ташкилотларига қўя бошлади. Айни пайтда миллатнинг ақл-идроки, гули бўлган фидойи зиёлилари қатағон-қирғин қилинди. Улардан бири Маҳмудхўжа Беҳбудийдир.

«Беҳбудий Амир Олимхон фармони билан Қарши бегининг жаллодлари томонидан қатл этилди...». Ҳар гал шу каби хулосаларни келтирилаётган фактларни ўқиганда

киши беихтиёр маҳзун бир кайфиятга тушади. Гарчи Амир Олимхон ёки Қарши беги қариндошинг бўлмаса-да, ватандошлик туйғуси, тарихимизга ҳурмат ҳисси беихтиёр ўйлантириб қўяди. Адабиётшунос олим Иброҳим Ғафурнинг дард билан ёзилган мақоласини («Амир нега Беҳбудийга қўл бермади?» «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1994 йил, 6 май) ўқиб, тагин шу муаммога дуч келдим. Чунки хулоса яна ўша... Шундай бўлса-да, дил доим «ундай эмас!» дея нидо қилаётгандек. Бунга асос қидираман, адабиёт титкилайман... Бироқ мақола муаллифининг фикрларини Амир Олимхон ўз китобида тасдиқлаганига («Бухоро халқининг ҳасрати тарихи» асари) дуч келаман: «Большевиклар... йўл-йўригини қабул қилишиб... тахминан 117 нафар самарқандлик, тошкентликлар бирлашиб иттифоқ тузишди, бу жамоа ичидан икки нафар каттаконлари Файзулла Хўжаев ва Мирзо Муҳиддин Мансуров бузгун большевикларга ўз мақсадларини баён қилиб, улардан ёрдам исташди. Большевиклар ҳам бу жадид бузгунчиларига кўмак бериб...». Айни шу «жадид бузгунчилари» иборасидаги қаҳрнинг тагида ётган — Бухорода бўлиб ўтган кўр-кўрона «тозалаш» яна бир бор хаёлдан ўтади.

«1918 йил воқеаларидан сўнг амир ҳукумати икки-уч ҳафта ичида Бухорода 3 мингдан ошиқроқ кишиларни жадидлар ҳомийлари сифатида ҳалок этдилар». Шундан бўлса керак, «1918 йил 5 мартда оломон қилиб ўлдиришни тўхтатиш, жадидликда гумон қилинганларни Аркка келтириш ҳақида амир фармони эълон қилинади» («Беғуноҳ қурбонлар». «Гулистон» журнали, 1991 йил, 7-сон).

Хўш, нега Беҳбудийни Аркка олиб боришмади? Нега у яширинча ўлдирилди? Амир халқдан чўчиганидан шундай қилмагандир? Ахир, амирнинг ўлдириш нияти бўлса, қулида хуфялар доим хизматда бўлган-ку! Қолаверса, Беҳбудийнинг ўлими амир Олимхонга нима бериши мумкин эди? Унинг ўлимидан яна кимлар манфаатдор эди?

Биринчи далил. Юрт талон-торож қилиниб, босиб олинган, табиийки, бу юртни босқинчига тобе, садоқатли ерлик «амалдорлар» бошқаради. Мустамлакачининг минг

чиғиригидан ўтган кишигина бу лавозимга тайинланади. Лекин шу муте кўнгилнинг ҳам аллақериди, заиф бўлса-да, босқинчига нафрат ётади. Бироқ унинг ҳуқуқи йўқ. Амал учун ҳар қандай разилликдан қайтмайди. Наҳотки, амир Олимхоннинг босқинчиларга нафрати бўлмаган? Қолаверса, наҳотки, у Қўқон Мухторияти ҳақида ҳеч гап эшитмаган бўлса... Иброҳим Фафур айтганидек, амир Олимхон «ҳарҳолда замонасининг ўқимишли кишиси эди».

«...Шундоқ билмоқ керакки, бутун Туркистон халқи иттифоқ этса, қон тўкилмас. Ер ва амлок ҳам тақсим бўлмай қолур. Дин ҳам ривож топур. Минг карра доду бедодлик ихтилоф этмоқ учун иттифоқ этганмиз ва ихтилофимиз сабаби ила бадбахтликқа дучор бўлурмиз. Бутун Туркистон иттифоқ этса, 15 миллионлик бир қувват уммонга келурки, шунга ер титрайду. Агар сўзумни фаҳмлатолган бўлсам ўзимни бахтли ҳисоблардим» (Маҳмудхўжа Беҳбудий. Туркистон мухторияти//«Хуррият» газетаси, 1917 йил, 22 декабр. Н.Авазов тайёрлаган).

Бу парчадаги хулоса Беҳбудийнинг диндан қайтмаганини, аввало, қон тўкмасликка, агар қон тўкилса ҳам курашиш, яъни озодлик учун курашишга чорлаётганини, большевиклар билан тил бириктирмаганини англа-тиб турибди. Тахминимизча, Беҳбудийнинг қатл этилишига Амир Олимхоннинг дахли бўлмаган.

Беҳбудий нега кетди? Бу саволга ҳам турли тахмин-жавоблар мавжуд. Илм аҳлининг жавоби муайян шароитдан келиб чиққан тахминлар бўлса, оддий ўқувчи содда қилиб: «Ахир, зиёратга бориб туриш савоб-ку!» дейди. Лекин тарихий шароит, сиёсий ўзгаришлар Беҳбудийнинг Байтуллоҳ зиёратига интилишини бошқача таҳлил этишни тақозо қилади.

Аввало, Беҳбудийнинг «Иттифоқ» жамияти ўрнига тузилган «Мусулмон ишчи ва деҳқон шўроси»да маориф комиссари бўлиб ишлаганини таъкидлашимиз керак. Лекин бу пайтда ҳокимият тепасига Ленин келган ва у «Россия ва Шарқнинг барча мусулмон меҳнаткашларига» му-рожаатномасини ҳам ёзиб улгурган эди. Унда, жумладан:

«Бундан буён сизларнинг урф-одатларингиз, сизларнинг миллий ва маданий муассасаларингиз озод ва дахлсиз деб эълон қилинади. Ўз миллий ҳаётларингизни эркин ва бемалол уюштира борингиз, сизларнинг бунга ҳақингиз бор...», деб ёзилганди. Мурожаатномада большевистик худосизлик, Шарқни мустамлакада сақлашни кўзда тутган айёрона хитоблар унчалик сезилмайди. Шунинг учун бўлса керак, чоризм ағдарилгач, Беҳбудий ўз мақолаларининг бирида: «Кутулдик!..» дея хитоб қилади ва мустақил давлат тузилмаси учун тинимсиз курашади.

Иброҳим Карим ёзади: «...1917 йилнинг 26–29 ноябрида Қўқон шаҳрида Туркистон ўлка мусулмонлари курултойи чақирилди. Курултой ўтказиш учун бошланган жой тасодифий эмасди. Бундан анча илгари, 1917 йил март ойида Тошкентда Туркистон мусулмонлари курултойи ўтказилиб, Туркистон мусулмонлари шўроси миллий марказини сайлаган эди. Унга Ўрта Осиёнинг ҳамма минтақаларидан вакиллар кирганди. Ўша пайтда Туркистон ўлкасининг кўзга кўринган сиёсий арбоблари — Маҳмуд Беҳбудий, Убайдуллахўжа Асадуллахўжаев, Носирхон Тўра, Муҳаммад Тинишбоев, Ўроз Сардорлар миллий марказда эдилар. Аммо Тошкентда русларнинг нуфузи кучли бўлганлиги, бу ерда қудратли гарнизон жойлашгани учун миллий марказнинг кенг сиёсий иш олиб бориши қийин бўлди. Қўқонда эса, асосан ўзбеклар ва бошқа маҳаллий миллат вакиллари яшаб, миллий анъаналар, ислом қадриятлари руҳи кучли эди» («Мадаминбек», «Ёзувчи» нашрети, Тошкент, 1993 йил).

Юқоридаги парчадан ўзимизга зарур жиҳатларини оламиз. Биринчидан, Беҳбудий миллий марказнинг асосида турган; иккинчидан, бу марказ асосида большевикларнинг қаршилигига қарамай Қўқон Мухториятини ёқлаган.

Беҳбудий бу ҳақда шундай ёзади: «3-сиезд ноябр ойида Тошкентда яна «Уламо жамияти» тарафидан барпо бўлди. Бу болшевик ҳаракати кўзғолғони эди. Самарқанд на Хўқандда қизгин музокаралар бўлиб, охири камина-

нинг таклифим ила дума шу қарорни чиқариб «Уламо жамияти»га боратурғон вакилларга ушбу қарорни берди:

«Туркистон ҳукумати большевиклар қўлинда бўлмай, балки халойиқ қўлинда бўлсун. Баъзи мусулмон ва руслардан ҳам солдат-ишчилардан ўттиз нафар, яхудий ва арманидан икки нафар, жамиъ 32 нафар киши Туркистондан сайланиб, Туркистон ҳукуматини идора қилсун ва қонунлар чиқармоққа ҳақли бўлсун» («Хуррият» газетаси, 1917 йил, 19 декабр).

1918 йилнинг февралида Кўқон Мухториятини большевиклар топтаб ташладилар...

Бехбудий Кўқондаги воқеаларни эшитса-да, тушкунликка тушмай миллат манфаати йўлида тинмай куйинганини мақолалари ва расмий ишдаги фаоллиги орқали яхши биламиз. Унинг умид билан ишлаши 1919 йил мартгача давом этди. Март ойида эса... Туркистондаги аҳволни «тартибга солиш» учун большевиклар ҳукумати М. Фрунзе қўмондонлигида Туркистон фронтини ташкил қилади. Халқ бой ва камбағалларга ажратилади. «Босмачи» ёрлиғи ишга тушади. Ташвиқот ишлари ҳам кенг йўлга қўйилади. Зукко Бехбудий ҳаммасини тушуниб етганди...

Туркистон Советларининг V съезди Туркистон автоном республикасини бошқаришнинг қонун чиқарувчи органи – Марказий ижроия комитетини 36 кишидан иборат қилиб сайлайди. Буларнинг орасида большевик О. Клеблеев ҳам бор эди. Съезд унга 1918 йил 30 майда мусулмон большевиклари газетасининг 1-сонини чиқариш вазифасини топширади. Бу ишни ташкил этиш учун у маҳаллий зиёлиларни бўлажак газета атрофига тўплашга киришади. Айни пайтда у Туркистон советларининг V съезидан кейин мусулмон меҳнаткашлари орасида катта ташкилотчилик ва «тушунтириш» ишлари олиб боради. Съезддан кўп ўтмай у Самарқандга бориб, «Иттифоқ» ташкилотини тарқатиб юбориш тўғрисида буйруқ беради. Бу ҳақда «Меҳнаткашлар ўқи» газетасининг 1918 йил 1-сонидан шундай хабар бор:

«8 майда мусулмон ишчилари «Иттифоқ» жамияти тарқатилиб, унинг ўрнида Ориф афандининг фахрий сало-

ратлиги остинда «Мусулмон ишчи ва деҳқонлар шўроси» очилиб, унга 24 кишидан иборат ижроия қумитаси сайланди» (Б. Дўстқораев. «Иштирокиюн» газетасининг ташкилотчиси ва биринчи муҳаррири. «Ўзбекистон овози», 1993 йил 21 декабрь).

Шу ўринда яна бир фикрни айтиб ўтиш ўринли. Бу пайтда «чор оҳранкаси ЧКга айланиб улгурган, оҳранканинг махфий қоғозлари чекистлар қўлига тушганди. Миллий ўлкалардаги чоризмнинг душманлари энди ўз ўзидан большевикларнинг душманига айланганди. У Туркистондаги бошқа мактаб ва мадрасаларни ҳам жадидлар таъсирига берилмаслиги учун жон-жаҳди билан ҳаракат қилди» (Н.Авазов, «Ёшлик», 1991 йил, 10-сон). Бу комиссиянинг қора рўйхатидаги асосий кишилар орасида Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг ҳам бўлиши шубҳасиз эди.

Асосий далил. «Туркистонни империя таркибида сақлаб қолиш учун биринчи навбатда Фарғона водийсида ҳаракат қилаётган миллий-озодлик кучларига қатъий зарба бериш зарур эди. Агар бу кучлар сақланар экан, Бухоро амирлиги ва Хива хонлигини ағдариб ташлашнинг иложи бўлмаслигига Фрунзенинг ақли етарди» (Иброҳим Карим. «Мадаминбек»).

Дарҳақиқат, Фарғонада «тартиб» ўрнатилгач, навбат Бухорога келган эди. Бу пайтда Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «васиятнома»си ҳақида самарқандликлар хабар топишади ва унда ҳам, негадир, Бухорога томон юриш учун даъват бор эди: «Бухоро тупроғига тезлик ила йўл бошлангизлар! Озодликни тезлик ила юзага чиқарингизлар!»

Қанақа озодликни?! Беҳбудий бу пайтда Бухоро амирлиги Туркистоннинг қолган ерига нисбатан озодроқ эканлигини яхши тушунарди-ку? Қўқон Мухториятининг қисмати орқали большевикларнинг кимлигини Беҳбудий ҳазратлари яхши англаб етган эди-ку!

Худди мана шу ўринда «васиятнома»ни Беҳбудий ўз қўли билан ёзган тақдирда ҳам зўравонлик билан ёзрилган бўлиши мумкин, деган фикр туғилади. «Инқилоб» журналининг 1922 йил 1-сонидagi «Муфти Маҳ-

мудхўжа ҳазратларининг қандай шаҳид бўлгонлиги ва онинг томонидан ёзилган васиятнома» мақоласи Ҳожи Муин Шукрулло ўғлининг имзоси ва «1922 йил 7 январь» санаси билан босилган.

Бу «васиятнома» бир неча бор матбуотда чоп этилди. Юракларни эзиб келаётган – Беҳбудий «золим Амир фармони билан қатл этилган» деган хулосаларнинг барчасида ана шу манбага таяниляпти.

Эътибор билан ўқилса, «васиятнома»нинг қай тариқа етиб келганлиги, етказган кишининг – Содиқжон ва «Ўртоқ Ҳожимурод»нинг шахси, унинг тақдири ўринли саволлар тугдиради. «Ўртоқ Ҳожимуроднинг сўзига кўра, мазкур Содиқжон 1920 йил 21 декабрда Амир томонидан Шаҳрисабз, Китоб ва Ғузор тарафларда қўзғатилган аксилҳаракатчилик вақтида исёнчилар тарафидан Шаҳрисабзда ўлдирилган. Шунинг ила Содиқжон ёзгон воқеа ила васиятноманинг асл нусхаси-да ўшал чоғда йўқолиб кетган» («Инқилоб», 1922 йил, 1-сон).

Масалага тўла ойдинлик киритиш учун «Ўртоқ Ҳожимурод» ва «аксил-ҳаракатчилик вақтида исёнчилар тарафидан» ўлдирилган Содиқжон шахси батафсил ўрганилмоғи лозим. Агар улар қизил аскарлар бўлиб чиқса, «васиятнома»нинг уюштирилгани аён бўлади. Чунки «васиятнома»даги «Бухоро тупроғига тезлик ила йўл бошлангизлар!» деган чақириқ ўша вазиятда фақатгина большевиклар сиёсатига хизмат қиларди.

Беҳбудийнинг ўлимига бағишланган шеърларда ҳам амир ёки бекларга нафрат, таъна ёки қочириқлар йўқ. Масалан, Чўлпоннинг «Маҳмудхўжа Беҳбудий хотираси» шеърига эътибор қилайлик:

*...Амалимнинг юлдузиким, кўз тикди
Қора, жирканч ўлим кони ерларга.
Савол бердим: «Йўқотганим қайда?» – деб,
Ўзимни ҳам ютмоқ бўлган эрларга.*

*Қўлимдаги тутам-тутам гулларим
Қабринг топиб, сочмоқ учун теринди.
Гул ўрнига заҳар тилар муҳитда
Унинг қилган бу ишлари бўш энди...*

*Азиз отам, қўлимдаги гулларнинг
Мотам гули эканлигин билмайсан.
Шодлик гули кўпдан бери сўлганин,
Ер остида пок руҳинг-ла сезмайсан...*

Чўлпоннинг шеърида амир ёки бекка қарши гап йўқ. Қолаверса, «Ўзимни ҳам ютмоқ бўлган эрлар...», «Гул ўрнига заҳар тилар муҳит», «Шодлик гули кўпдан бери сўлганин» каби ўхшатишлар асосан большевиклар босиб олган жойлардаги муҳитга мосдир.

Маълумки, ҳар қандай йирик воқеа, ҳаракатнинг бош сабабчиси бўлади. Зеро, Беҳбудийни Байтуллоҳ зиёратига мажбур қилган «Мурожаатнома»сида бир гапу, амалда шовинистларча иш тутган большевикларнинг доимий зуғумлари миллатпарвар аллома ўлимининг асосий сабабчисидир.

*«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси,
1995 йил 6 январь*

МАЖБУРИЙ «ҲАЖ» ТАФСИЛОТЛАРИ

Улуғ маърифатпарвар бобомиз Маҳмудхўжа Беҳбудий ҳаётининг сўнгги кунлари ҳақида ушбу «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафталигининг 1995 йил 6 январь сониде шу вақтгача айтилмаган, ўзгачароқ фикрлар ҳам борлигини ва тарихий воқеаларни яна бир карра таҳлил этиш лозимлигини таъкидлагандик. Қолаверса, «Ёв қочса, ботир кўпаяр» мақолининг мазмунини яхши англаймиз; яна Беҳбудий ҳақида бир оз бошқачароқ фикрларни айтган муҳтарам домлаларимизни ҳам ёмонотлиқ қилмоқчи эмасмиз. Чунки улар ёзган мақолалар орқали бу донишманд бобомизга нисбатан муҳаббатимиз ортди ва натижада айни пайтда бир неча номзодлик иши ёзилмоқда...

Илгариги мақоладан мақсадимиз ўша давр тарихий воқеаларини аниқлаш, хусусан, Беҳбудийнинг ўлимига сабаб бўлган мажбурий «ҳаж» замирида қандай сир-синоат пинҳонлигини фактлар билан кўрсатиб бериш эди. Мақолада Умумтуркистон миқёсидаги фактларга таянган бўлсак, мазкур мақоламизда воқеалар айнан Самарқандга кўчади.

Илмий изланишлар давомида қўлимизда турли ҳуж-

жатлар йиғилди. Бу ҳужжатлар Беҳбудийнинг туғилган кунидан фожиали ўлимигача бўлган фактлардир. Улар беҳбудийшуносликнинг айрим масалаларига муайян маънода аниқликлар киритади, деган умиддамиз.

Беҳбудийнинг ғойиб бўлганлиги ҳақидаги илк расмий хабарни Беҳбудий ва дўстлари Самарқанддан чиқиб кетганларидан бир ой кейин «Меҳнаткашлар товуши» газетасининг 1919 йил 23 апрел (91-) сонида «Қадрношунослик» сарлавҳаси остида ўқишимиз мумкин. Кейинроқ бу фикра Тошкентдаги нашр — «Иштирокиюн»да ҳам кўчириб босилади:

«Ушбу йил март ойининг охирида Самарқанд ёшларидан муфти Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мардонқул Шомуҳаммадзода, Муҳаммадқул Ўринбой ўғли ила турк қардошларимиздан муаллим Наъим афанди (халқнинг сўзиға кўра) Москваға ёки бир ерга бормоқ қасди-ла йўлга чиқгон эдилар. Булар от ила Бухоро тупроғидан ўтаётганларида Қарши шаҳрида Бек тарафиндан қўлга олиниб зиндонға қаматгонлар. Мана ҳозирғача булар ҳақида асослик бир маълумот олгонимиз йўқ. Шунинг учун бу тўғринда ҳеч бир нарса ёзмай турдук. Халқ орасинда алар ҳақинда бир неча турлук ривоятлар сўйланмакдадур. Баъзи кишиларнинг сўзлариға кўра, Маҳмудхўжа ва рафиқлари амирнинг амри ила Қарши зиндонида бўғдирилиб, ўлдирилганлар. Иккинчи ривоятға кўра, Бек тарафиндан аларға зоҳиран йўл берилиб, сўнгра орқалариндан бир неча яроқли одам юборилиб, чўлда ваҳшиёна бир суратда ўлдирилиб ташлангонлар. Учинчи ривоятға қараганда, алар ҳағуз Қарши зиндонида эмишлар...». Хабар муаллифи Ҳожи Муин буларнинг ҳеч бири асосли эмаслигини, ўн беш йилдан буён халқим деб куйиниб яшаган Беҳбудийнинг ҳаёт ёинки ҳаёт эмаслигини аниқлашға ёки уни қутқаришға ҳаракат қилмаётган Самарқанд ёшларидан ўкиниб ёзади.

Иккинчи хабар эса, турли миш-мишлар кўпайиб кетгач, етти ойдан сўнгра яна шу «Меҳнаткашлар товуши» газетаси ва яна Ҳожи Муин имзоси билан 1919 йил 20 ноябрда (123-сон) босилади. Беҳбудий ҳақидаги бу хабарни

Биринчи жаҳон уруши арафасида Истанбулга ўқишга кетган самарқандлик Темурхон исмли киши келтиради:

«Темурхон афандининг маълумотига кўра, Бехбудий афанди Самарқанддан чиқиб Бухоро музофотида ҳибс қилинғони ҳамон бу хабар Бокуда шойиё бўлгон. Бокуда турғувчи туркистонли Саид Носир исмли бир зот бир восита топиб Бухородан Бехбудий ҳақида маълумот сўраб, тахлиси (халос қилиш – Ҳ. С.) учун кўшиш қилгон. Лекин бу ҳақда Бухородан ҳеч бир хабар ола олмагон.

Бу мавсуқ хабардан маълум бўлурки, мундин бурунроқ Москвадан келиб «Иштирокиюн» газетаси идорасинда «Бехбудий афанди Қофқозда экан», деб хабар берган И.М. афандининг сўзи ҳам, Хорижия комиссарияти воситаси-ла, Мусулмон ўлка бюросининг Бехбудий афанди ҳақида сўроғон саволига Бухоро ҳукуматининг «Маҳмудхўжа Бехбудийни ҳибсдан чиқориб узотиб эдик», деб берган жавоби шубҳали хабарлар қисминдандур».

Бу ерда Хорижия комиссариати ва Мусулмон ўлка бюроси, Бухоро ҳукумати ҳам бевосита ишга аралашганини кўрамиз.

Газетанинг 150-сониди (1920 йил 27 март) эса, уларнинг «...Ҳиндистонга сафар этмак қасди-ла Бухоро тупроғига ўтганларида Қарши шаҳрида қўлга олиниб, ҳибс этилганликлари, ҳатто шаҳид қилинғонликлари эшитилган бўлса-да, сўнгра бу хабар тасдиқ қилинмай қолгон эди», дейилади. Яна, ушбу хабарда 7 кишидан иборат комиссия тузилганлиги ва Бехбудийнинг таъзия маросимини ўтказиш ҳамда оиласига ёрдам тариқасида 90 минг сўм иона йиғилгани, таъзия 8 апрель, пайшанба куни ўтказилиши, «Меҳнаткашлар товуши»нинг ўша кунги сони Маҳмудхўжа Бехбудийнинг таржимаи ҳолига бағишланиши айтилади.

Дарҳақиқат, 8 апрелда ўша газета чоп этилади. Ушбу соннинг барча саҳифалари Бехбудий ва унинг йўлдошларига бағишланади. Унда Ҳожи Муин, Садриддин Айний каби маърифатпарварларнинг мақолалари билан бирга, комиссиянинг хулосаси ҳам берилган.

Комиссиянинг бу хулоса-мақоласи катта аҳамиятга эга. У бизга бир қанча сир-синаотларни очиб беради. Чунки Беҳбудийнинг Туркистондан чиқиб кетиш арафасидаги аҳволи, ҳаракатлари бизга қоронғу эди. Негаки, 1918 йилнинг июнь ойида «Хуррият» газетаси тўхта-тилгач, биз матбуотда Беҳбудийнинг мақолаларини уч-ратмаймиз. Унинг сукути қандайдир «заҳар тилар муҳит»-дан (Чўлпон) хабар берса-да, лекин бу муҳитни фош қиладиган бир тарихий ҳужжат топа олмагандик. Хўш, 1918 йилдан 1919 йил март ойигача Самарқандда не ҳол-лар содир бўлган? Бу ҳақда комиссиянинг «Маҳмудхўжа Беҳбудий ҳазратларининг қисқача таржимаи ҳоли» сар-лавҳали хулосасини ўқисак, масала ойдинлашади:

«1918 йил «Иттифоқ» жамияти Маҳмудхўжани Му-сулмон маориф шўъбасига мудир тайин қилди. Лекин у вақтдаги тор миллатчи руслар бул ишга истеҳзо билан жавоб бердилар. Маҳмудхўжани ёлғуз комиссия аъзоси, деб қабул қилдилар, лекин маориф коллегиясида Му-сулмон маорифи учун воқеъ бўладургон ҳар бир масала-ни Маҳмудхўжага англатмасдан ўзларича ҳал қила берди-лар. Ночор Маҳмудхўжа истеъфо берди».

Беҳбудий ҳазратларининг бу истеъфоси «Меҳнаткашлар товуши»нинг 1918 йил 27 август (20-) сонидagi «Ташак-кур ва эътизор» сарлавҳали фикра эди. Мана ўша фикра:

«Каминани Самарқанд маориф комиссарлигига Са-марқанд Мусулмон шўъроси сайлаб эди. Баёни узр эт-дим. Қабул қилинмади. Бир неча вақт кўлимдан келга-нича ишладим. Мактаблар тўғрисида баъзи лойиҳалар ёзиб топшурдим. Охири безгак ва оёқ оғруғи ва ҳам йил-нинг қимматчилиги вайҳидан рўзгор ва деҳқончилик ишларим кўблиги ва бошқа бир неча сабаблардин ко-миссарликдин истеъфо бердим. Яна қабул қилинмади.

Мунинг устинда Тошканддин телеграф билан муҳ-тарам Мусулмон маориф қурултойи Бутунтуркистон маориф комиссарлигини қабул этишимга таклиф этиб-дурларки, манга этган эътимод ва чин заннларига қат-қат ташаккур ва қурултойга арз-эҳтиром этгандим, сўнгра

касал ва нохушлигимни узр мақоминда ожизона баён этиб телеграм бердим. Яна ушбунинг ила баёни узр ва ташаккур этиб маъзуратимизнинг қабул этилмагани ражо этаман.

Маҳмудхўжа Бехбудий».

Бехбудийнинг кўплаб мақолалари чоп этилган «Хуррият» ўрнида чиқаётган «Меҳнаткашлар товуши» газетасидаги унинг биринчи ва охириги мақоласи эди бу.

Истеъфога қайтамиз. Комиссия хулосасида Бехбудийнинг ишлари нега «кўблиги ва бошқа сабаблардин комиссариятдан истеъфо» берганлиги очиқ ёзилади.

Бехбудий ҳаммасини тушунди. Ҳар бир масалани унинг иштирокисиз ҳал қилишлар ўзининг ортқчалигини кўрсатарди. Лекин у кетишга яна бир йил шошилмади. Чунки миллатини оғир аҳволда ташлаб кетишга ҳаққи йўқлигини биларди. Шунинг учун «... гайрирасмий суратда ҳамиша маориф йўлига хизмат қилиб турди. Мусулмонлар учун очган курс ва мактабларда муаллим ёки муршид каби бориб руҳ бериб юрди» («Меҳнаткашлар товуши», 1920 йил, 152-сон). Бу орада «Иттифоқ» жамияти уни бир дафъа уезд ижроия қўмитаси ҳайъатига киргизади. «Лекин тор миллатчилар фирқасиз деб эътироз қилиб, чиқардилар»(ўша манба).

Бехбудий «Хуршид» газетасида ўзининг ўн йил аввал ёзган мақоласида социалистлар ҳокимият тепасига келса не ҳол юз беришини айтган эди. Кейинчалик Бехбудийнинг бу гаплари ўз номининг истеъмолдан бутунлай олиб ташланишига асос бўлди. Хусусан, М. Ваҳобовнинг «Ўзбек социалистик миллати» (Тошкент, 1960) китобида шундай сўзларни ўқиш мумкин: «Социалистларнинг программаси, Бехбудий фикрича, ислом қоидаларига зид бўлгани учун мусулмон меҳнаткашлар бу партиядан қочинлари керак эмиш. Уларнинг программаси, дейди Бехбудий, ҳозир амалга ошиши мумкин бўлмаган ҳаёлдан иборатдир. Агар бир фалокат бўлиб, уларнинг программаси амалга ошиб қолса, қиёмат қоим бўлармиш»(211-бет).

Кўриниб турибдики, ўтмишга бундай қараш фақат-

гина коммунистларда бўларди. Бироқ, Беҳбудий айтмоқчи, ўша «бир фалокат» содир бўлди, унинг натижаси бугун ҳаммамизга аён. Яна бир фикр. Беҳбудий 20–30 йилдан кейин динимиз бузилиб, ислом ахлоқи барбод бўлади, деб айтганида ҳам ҳақ бўлганлигига бугун шубҳа қолмади.

Яна комиссиянинг хулосасига қайтамиз: «Осипуф воқеасидан сўнгра Самарқандда кўб талон-торожлар бошланди. Ноҳақ ҳибслар кўпайди. Катта тазминотларга халқ таҳсил қила олмасдан ер ва юртларини ташлаб қочдилар. Маориф иши ниҳоят даражада тазйиққа тушди. Халқнинг ҳиссиёти динияси таҳқир қилинди. «Бу ишларга бирор чора топа олурманми», деб 1919 йил февраль ойида Тошкандга борди. Лекин бу сафардан ҳеч бир натижа қўлга киргуза олмади. Шундан сўнгра ҳеч бир кишига англатмасдан маслакдош ва фикрдошлари Мулла Мардонқул Шомухаммад ўғли, Муҳаммадқул Ўринбой ўғли билан 25 март ойида, 1919 йил, асрорангиз бир суратда Самарқанддан ғойиб бўлди. Орадан бир ҳафта ўтгандан кейин буларнинг Қарши йўли билан сафарга чиққонлари, Қарши шаҳридан Бухоро ҳукумати тарафидан ушланиб, ҳибсга олинғонлари шойиъ бўлди. Мундин сўнгра мухталиф (хилма-хил – Ҳ. С.) хабарлар кўб эшитилди. Лекин расмий суратда на ҳаётлари, на мамотлари собит бўлди. Шунинг ила баробар Самарқанд аҳолиси буларнинг шаҳид ўлғонлиқларига занни (тахмин, гумон – Ҳ. С.) ғойиб билан инониб маросими таъзия ва қадрдонишини бақо этмакчи бўлди».

Кўчирмадан кўриниб турибдики, комиссиянинг аниқ расмий хулосаси чиқарилмаган.

Дарвоқе, бу хулоса-мақола Садриддин Айний томонидан ёзилган бўлиб (унга Бухоро амири амри билан 75 дарра урилган бўлса-да), ушбу расмий баённомада амирга нисбатан ҳеч бир қўпол сўз ишлатмаган. Билъакс, Айний «Муфти Маҳмудхўжанинг сафари ҳақида ўзининг фикрим» сарлавҳали мақоласида ўз ўйлаганларини шундай баён қилган:

«Муфти Маҳмудхўжа ва рафиқлари сафарининг сири

ва асрори ҳеч кимга маълум бўлмай қолди. Булар бу сафардан мақсадларининг нима эканлигини ҳеч бир кишига англазмагонлар. Бу тўғрида халқ оғзига тахминий кўб сўзлар тушди: «Булар ҳажга борар эмишлар» ё «Булар Ҳиндистонга бориб инқилоб қилмоқчи эмишлар», ёки «Булар болшевиклар тазйиқидан қочмишлар» каби сўзлари бу сабаблар аҳволидан хабардор одамлар олдинда мантиқий сабаб бўла олмайдур. Буларнинг шахсларига балозат (?) бирон фалокат воқеъ бўлгон йўқ эдики, Самарқанддан қочсунлар.

Ўзимнинг хусусий фикримча, бундай бўлса керак:

Болшевик исминдан Самарқанд ва Туркистоннинг бошқа шаҳарларида кўб тартибсизликлар бўлди. Баъзи бир ишларни муфти Маҳмудхўжа маҳаллий ҳукуматга ё Тошкандга бориб, маъруза бериб, ислоҳ қилдириб турди. Осипуф воқеасиндан сўнгра ҳеч ким ҳеч нарсани тингламайдургон бўлди. Шўролар ҳукуматининг ҳақиқий пругроми ва Москванинг хато ҳаракати Маҳмудхўжа ва Мардонқулларга маълум эди. Эҳтимол, булар Москвага бориб Туркистоннинг фожиали ҳолларини марказ ҳукуматга маъруза қилиб, ислоҳот ражо қилмоқчи бўлсалар, зотларни танийдургонга маълумдики, булар ҳақ ва юртнинг манфати учун ҳар бир таҳликани кўзга оладургон эрлар эдилар. Ҳарҳолда, бизнинг бу фикримиз бир занн ва тахминдур.

Садриддин Айний».

Бу кўчирма Беҳбудийнинг кетишга мажбур бўлганлигини яна бир бор тасдиқлайди. Фикримизча, Беҳбудий Москвага бормасди. Чунки бундан бир йил аввал Қўқон Мухторияти яқсон қилинган ва бу ҳол большевиклар томонидан хато деб тан олинмагани зукко Беҳбудийга катта сабоқ бўлиши керак эди. Эътибор берилса, Беҳбудий чиқиб кетган, биринчи хабардаги бир ном — «турк қардошларимиздан муаллим Наъим афанди» «васиятнома»да ҳам, Ҳожи Муиннинг бошқа мақолаларида ҳам тилга олинмайди. Нега? Нега ҳамроҳ бўла туриб, Беҳбудий ёзган васиятномага Наъим афанди ҳам «Мардонқул ва Муҳаммадқул афандилар» қаторида имзо

чекмаган? Нега уч-турт тахминлардан айнан «ҳажга кетган» деган хулосага келади Ҳожи Муин? Нега?..

Садриддин Айнийнинг «хусусий» фикрича, «Москванинг хато ҳаракати Маҳмудхўжа ва Мардонқулларга маълум эди». Муҳаммадқул нега тилга олинмади? Демак, Мардонқул асосий шахслардан бири. Хўш, Мардонқул аслида ким эди?

Саволларга жавоб излашни охиригисидан бошласак айни муддао бўларди. Изланишларимиз шуни кўрсатдики, совет замонида «сўл эсер» деб ном олган Мардонқул Шомуҳаммад чор Россиясининг Бухородаги сиёсий агентлигининг қора рўйхатида турган экан. Унда «Иттиҳод ва тараққий» жамиятининг Туркистон вилоятларидаги барча аъзолари рўйхати ҳам мавжуд. Жумладан, Самарқанддаги «Иттиҳод ва тараққий»чиларнинг бошида Мардонқул Шомуҳаммад турганлигини кўрамиз (Ўзбекистон Давлат архиви, 3-фонд, 2-рўйхат, 150-иш, 4-бет). Комиссиянинг хулосасида ҳам Мардонқул Шомуҳаммад бир неча бор Туркияда бўлганлиги, бир неча вақт у ерда яшаганлиги, ўз юрти равнақи учун курашган киши сифатида баҳо берилади. Бундан на Мардонқул Шомуҳаммад ва на Беҳбудийнинг Москвага ҳақиқат сўраб боришлари аён бўлади.

М. Ваҳобовнинг фикрида ҳам асос бордек кўринади: «Парижда I жаҳон уруши ғолиблари – Антанта давлатлари ўртасида Версал конференцияси давом қилаётган пайтда «Миллий иттиҳод» ташкилоти топширигига мувофиқ маҳаллий миллатчилардан бир группаси Парижга юборилди. Беҳбудий ва Мардонқул Бухоро орқали Эронга ўтиб, у ердан Парижга бормоқчи бўлиб йўлга чиқди. Уларни Бухоро амири Қарши шаҳрида қамоққа олди ва ўлдирди. Улар юборган иккинчи группа вакиллари эса, Польша чегарасида Совет органлари қўлига тушиб орқага қайтарилди...» («Ўзбек социалистик миллати», 323-бет).

Дарҳақиқат, Оврупо тарихига мурожаат қилсак, худди шу пайтда Париждаги йиғинга тайёргарлик кўриляётган вақт эканини билишимиз мумкин.

Уларга аза очилгач, ҳеч бир жойда «Туркия» номи

ишлатилмайди. «Турк муаллими Наъим афанди» ҳақида ҳам бир сўз айтилмайди. Чунки бу даврда Ўрта Осиё ва Кавказга Туркиядан ҳарбий ёрдам кела бошлаган, Туркия большевикларнинг ҳам душманига айланганди. Шунинг учун «васиятнома»да Наъим афандининг имзоси йўқ.

Комиссиянинг хулосасида Беҳбудий ва унинг дўстлари «асрорангиз суратда» ғойиб бўлганлари айтилади. Муслмон киши бирор жойга сафарга отланса, албатта, оиласи билан хайр-хўш қилади, агар сафар хатарли бўлса розилик сўралади. Демокчимизки, Беҳбудий қаёққа кетаётганлигини уйидагиларга айтган (ахир узоқ сафар учун тайёргарлик кўрилади), фақат борадиган жойлари ҳукуматга маъқул бўлмаганлиги туфайли сирлигича қолиб кетган. Фикримизча, Беҳбудий ва унинг ҳамроҳлари қаерга боришса ҳам Туркия орқали ўтишни режалаштирганлар. Чунки ўшанда «ҳақиқат сўраладиган жой» Туркия ёки Биринчи жаҳон урушида ғолиб чиққан Антанта давлатлари бўлиши мумкин эди.

Беҳбудийнинг ўлиmidан кейин у ҳақда энг кўп ёзган ва қайғурган инсон Ҳожи Муин бўлди. Халқнинг орасида юрган барча тахминларни газетада ёзган ҳам унинг ўзи. Нега у шунча тахминлар ичидан айнан «ҳажга кетган» деган хулосада туриб олди? Аввало, Ҳожи Муин Самарқандда чиқиб турган «Меҳнаткашлар товуши» газетасининг муҳаррири эди ва у бўлаётган ўзгаришлардан, қисқаси, сиёсатдан хабардор эди. Шовинист большевикларга Беҳбудийнинг ҳақиқат сўраб Туркияга ҳам, Москвага бориши ҳам ёқмасди, албатта. Шунинг учун Ҳожи Муин Салриддин Айнийнинг «Москвага кетмоқчи эди», деган фикрига ҳам, «Ҳиндистонга инқилоб қилгани» кетганлигига ҳам қўшилмасдан, келгуси, яъни 1921 йили Беҳбудий чиқиб кетган куннинг икки йиллигига бағишланган газета сониди: «васиятнома» хабари чиққач, «ҳажга кетаётганди» деган хулосада туриб олади ва унга ҳеч ким монелик қилмайди. Чунки эндиги вазифа – Беҳбудийнинг пок номини келажак авлод учун асраб қолиш эди.

Дарвоқе, «васиятнома» ҳақида яна бир маълумот. Бу

мақола биринчи бўлиб «Меҳнаткашлар товуши» газетасининг 1921 йил 29 март сонида босилган экан. Биз ушбу кунгача Ҳожи Муиннинг мазкур мақоласини «Инқилоб» журналида 1922 йил 7 январь санаси билан ўқиб келяпмиз. Мақоланинг илгарироқ босилганлигини аниқлаганимиз унчалик аҳамиятга молик бўлмаса-да, «Инқилоб» журналида кўчириб босилган мақоланинг охириги абзаци тушиб қолган, ваҳоланки, у шундай тугаши лозим эди: «Ҳожимурод афандининг ўзи ҳам мазкур вақтда 15 нафар одами ила қўлга тушгон эди. Лекин буларни эртаси шўро ҳукуматининг аскарлари бориб қутқаргонлар ва исёнчилар ила амир одамларини маҳв ва паришон этганлар».

Мазкур газетадаги аввалги мақоламизда («Беҳбудийни қатл этган ким?») масалага ойдинлик киритиш учун «ўртоқ Ҳожимурод» ва «аксилҳаракатчилик вақтида исёнчилар(?) тарафидан ўлдирилган Содиқжон шахси ба-тафсил ўрганилмоғи керак» дейилганди. Ҳожи Муиннинг ушбу фикриёқ масалага анчагина ойдинлик киритади, яъни «ўртоқ Ҳожимурод» ҳақиқатан ҳам қизил аскарлардан бўлиб, Бухоро амирлиги ҳудудидаги бу исёнлар большевикларга қарши қаратилган эди.

Бу пайтда халққа тушунтиришнинг энг осон йўли театр эди. Ахир «Падаркуш»нинг шов-шуви қанчалар узоқ чўзилганлигини давр матбуотидан билсак бўлади. Театрдан чор Россияси ҳам, большевиклар ҳам жуда яхши фойдаланишганди. Демак, «ўртоқ Ҳожимурод» Беҳбудий ва ҳамроҳларининг ўлдирилишини «театр шаклида тартиб этуб, отини «Маориф қурбонлари» қўйгон».

Айни пайтда Бухоро амирлигида қандай воқеалар содир бўлаётган эди? Бу ҳақда У. Рашидов шундай ёзади: «1920 йил августнинг охирида Туркистон fronti кўшинлари (қўмондони М. В. Фрунзе) 25–30 минг кишилик армия билан Бухорога ҳамма томондан ҳужумга ўтди, тўплар, аэропланлар ёрдамида шаҳар ва унинг атрофлари қаттиқ бомбардимон қилинди. Натижада амир Олимхон шаҳарни ташлаб Шарқий Бухорога қараб кетди. 2 сентябрда шаҳар тўлиқ қизиллар қўлига ўтди. 28 август-

дан 2 сентябргача давом этган Бухоро операцияси натижасида минг-минглаб одамлар нобуд бўлди» («Бухоро босқинчилари аслида ким эди?» «Мулоқот» журнали, 1994 йил, 11–12-сонлар). Бухоро қизил қўшинлар томонидан вайрон қилинди, таланди, хўрланди. Ана шундан кейин халқ большевикларга қарши қўзғалди ва бу ҳаракатлар 1924 йилгача давом этди. «Маориф қурбонлари»нинг қўйилиш муддати 1920 йилнинг охири – 1921 йилнинг бошларига тўғри келади. Беҳбудийнинг ўлими нимага хизмат қилганлигини энди тушуниб олаверинг.

Кўнгилдаги гумонлар голиб келаверади. Ахир бундан кейин ҳам Советлар мамлакатада Киров, Маяковскийларнинг ўлими большевиклар сиёсатига хизмат қилгани ҳақиқат-ку. Аслида, қотилликнинг сабабчилари ҳам уларнинг ўзлари эдилар. Беҳбудийнинг ўлимида ҳам большевикларнинг қўли борлиги шубҳасиздир. Туркистоннинг маҳаллий аскарларини «босмачи»ларга қарши қўйиш учун ҳам Беҳбудий ўлдирилиши керак эди. Юқорида айтганимиз, большевикларнинг «Хорижия комиссариати воситаси-ла Мусулмон ўлка бюросининг Беҳбудий афанди ҳақида сўрагон саволига» Бухоро ҳукуматининг «Маҳмудхўжа Беҳбудийни ҳибсдан чиқориб, узотиб эдик» деган гапидан сўнг ким кўпроқ хавфга тушади?

Қолаверса, «Наука и просвещение» журналидаги «Туркистонда мусулмон мактаблари» мақоласида шундай хулосани ўқишимиз мумкин: «Маҳмудхўжа Беҳбудий уч йил бурун жоҳил муллалар ва рус оқ гвардиячилари томонидан асабийлаштирилган Бухоро амирининг чангалида бевақт ҳалок бўлди» (1922 йил, 1-сон).

Аслида большевиклар томонидан ёзилган бу хулосанинг бошига «Бизнинг зуғумларимиздан оқ чекиб, ташқи дунёдан ёрдам сўраб кетаётган» деган гаплар ҳам қўшилса мантиққа тўғри келарди. Савол туғилади: Беҳбудий афандини ҳукуматдорларнинг қай бири яхши кўрар экан? Оқ гвардиячиларми? Ахир у мухториятни ёқларди-ку! Амирми? Ахир Ф.Хўжаев бошлиқ жадидларнинг большевиклардан ёрдам сўраганидан амир ғазабда эди-ку!..

Беҳбудий ортиқчамиди бу дунёда?! Ҳайҳот, дея қич-қиргинг келади. Шундан бўлса керак, Садриддин Айний ҳам 1920 йили «Меҳнатқашлар товуши»нинг ўша махсус сони 4-саҳифасида «Беҳбудий руҳиға итҳоф» шеъри билан фарёд солиб чиқади. Келинг, шеърнинг айрим мисраларини яна бир бор ўқийлик. Унда Беҳбудийни сиғдирмаган дунёга нисбатан ҳам фарёд сезилиб турибди:

*Сани мундин буён Турон кўролурму, кўролмасму?!
Санинг мислингни Туркистон тополурму, тополмасму?*

*...Ватан авлоди ёд этди, сани ҳурмат-ла шод этди,
Ва лекин интиқомингни ололурму, ололмасму?*

*Жаҳонда зулмдур зоҳир, жаҳон хунхўр, жаҳон жобир,
Жаҳондан бир замон охир ситамгарлик йўқолмасму?*

*Беҳишту ҳуриш филмон, санга Ҳақ айласун эҳсон,
Санга раҳмат, санга гафрон Худойим етказолмасму?!*

*«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»,
1995 йил 14 апрель*

ЖАДИДЧИЛИК – ЯНГИЧА ҲАРАКАТ.

Лекин қайси ҳаракат(лар)га нисбатан янги?

Туркистон озодлиги учун қурбон бўлган машҳур жадид бобомиз Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг публицистик фаолияти бўйича диссертация ёқланаётган эди. Ушбу илмий иш, жумладан, Беҳбудий шахси ҳақида аллома Иззат Султон фикр билдирад экан, жадидчилик ҳаракати намоёндаларининг ҳаёти ва ижоди тадқиқ қилинаётганидан мамнунлигини изҳор этиб, жадидшунос тадқиқотчилар олдида турган навбатдаги вазифаларни айтди:

– Жадидларни оқлаб олдик. Лекин совет замонида Беҳбудий, Мунаввар қори ва яна бир неча жадидларга қўйилган «панисломист», «англизпараст» деган афсоналарни ҳам чилпарчин қилиб ташлаш вақти келди.

Атоқли олим Иззат Султон бугун орамизда йўқ. Унинг сўзлари эса васият бўлиб қолди.

Охранка ёзинималари КГБга асос бўлган

Шу пайтгача Беҳбудийнинг муфтилиги, Мунаввар қорининг Куръонни ёддан билиши, яъни диндорликлари уларнинг юрт миқёсидаги эътирофларига тўсқинлик қилаётган бўлса керак, деган фикрда эдим. Негаки, Беҳбудий Самарқанд жадидларига карвонбоши бўлса, Мунаввар қори Тошкентда жадидларга йўлбошчи эди. Ўз вақтида «Ҳақ олинур, берилмас» каби даъватларни айта олган инсонлар ҳам улар эдилар. Қолаверса, бу инсонлар кўплаб сафдошларни атрофларига жамлагандилар. Фитрат, Абдулла Авлоний, Чўлпон, Садриддин Айний каби юрт фидойилари фикримиз далилидир. Шу боис совет даври сиёсатига оид кўплаб китобларни таҳлил этганимизда Беҳбудий ва Мунаввар қорининг фақат «англиз-парастлиги» эмас, балки панисломизм ва пантуркизмнинг Туркистондаги вакиллари сифатида айбланганлигига гувоҳ бўлдик (бу ҳақда қаранг: Фадеева И. Л. Официальные доктрины в идеологии и политике Османской империи (Османизм—панисломизм). М., «Наука», 1985).

Бу тамғанинг тарихи Россия охранкасининг ўтган аср бошидаги хулосаларига асослангандир. Гоявий жиҳатдан «ўзгача» бўлган советлар бу хулосаларни ҳукм сифатида қабул қилиб, тузум йиқилгунга қадар фаол қўлладилар. Ҳатто, мустақилликка эришган бўлсак-да, уларнинг номларини эҳтиёт бўлиб ишлатадиган олимларимиз ҳануз йўқ эмас.

Бунинг сабаби, фикримизча, жадидларнинг асл мақсадларини турлича тушуниш ва талқин этишдадир. Масалан, сарлавҳадаги саволга диққатингизни тортамыз: кўпчилигимиз «Буни ким билмайди, албатта, эскилик тарафдорлари «қадим»чилар, улар тутган йўриққа нисбатан янғидир», деймиз. Бошқамиз Дукчи Эшон қўзғолонини кўз олдимизга келтириб, жадидчилик шу кураш тарзига нисбатан янги ҳаракат деган хулоса чиқарамиз. Негаки, ўша давр, хусусан, жадидчилик ҳақида тадқиқотчиларнинг жуда кўп мақолалари эълон қилинди, диссертациялар ёқланди. Бироқ бу қарашлар тадқиқотчилар-

нинг бир (мустабид) жамиятдан иккинчи (мустақил) жамиятга ўтиш давридаги турлича фикрларга, яъни жадидчиликка муносабатининг ҳар хил эканлигига асослангандир.

Машҳур адабиётшунос, Ўзбекистон Қаҳрамони О. Шарафиддинов профессор Б. Қосимовнинг «Миллий Уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик» китобига ёзган сўзбошида шундай асосли фикр битилган: «Жадидчилик тўғрисида ўзимизда ва хорижда кўп асарлар ёзилган, албатта. Лекин, биринчидан, уларнинг ҳаммасида ҳам жадидчилик тўғри талқин қилинавермайди. Аксариятида у бир томонлама маданий-маърифий ҳаракат сифатидагина баҳоланган. Иккинчидан, шу пайтга қадар жадидизм ҳақидаги тасаввурларимизни бир жойга йиғадиган, ютуқларимиз-камчиликларимизни умумлаштирадиган китоб йўқ ҳисобида эди. Шу жиҳатдан Б. Қосимовнинг мазкур тадқиқоти бугунги кунда, айниқса, миллий истиқлол мафкурасини шакллантираётган бир пайтимизда жуда катта илмий-амалий аҳамият касб этади».

Дарҳақиқат, устоз олим Б. Қосимов ушбу тадқиқотида жуда катта ахборотни бир жойга жамлаб, масаланинг тарихи, «жадид» сўзининг истилоҳи, йўналиши, намояндалари ижоди ва фаолиятини бир бутун системага солиб китоб тайёрлаган. Бу – жадидшуносликда воқеа бўлди.

Бугунги баҳсимизни ана шу китобга таянган ҳолда олиб борсак айни муддао бўлур эди. Аввало, Б. Қосимовнинг жадидчилик характери–йўналиши ҳақидаги ўринли фикрига эътибор қаратсак:

«Жадидчилик оқим эмас, ҳаракат. Ижтимоий, сиёсий, маърифий ҳаракат. Яқингача ҳам у фақат маърифатчилик ҳаракати деб келинди. Бу атайлаб қилинган эди. Мақсад – жадидчиликнинг доирасини торайтириш, социалистик-коммунистик мафкурадан бошқаси кенг халқ онгини қамраб олиши, эгаллаши мумкин эмас, деган сохта тушунчаларнинг асорати эди. Аслида эса:

1) жамиятнинг барча қатламларини жалб эта олди. Уйғониш мафкураси бўлиб хизмат қилди;

2) мустақиллик учун кураш олиб борди. Унинг ғайрат

ва ташаббуси билан дунё кўрган Туркистон мухторияти бу йўлдаги амалий ҳаракатнинг дастлабки натижаси эди;

3) маориф ва маданиятни, матбуотни ижтимоий-сиёсий мақсадларга мослаб чиқди».

Иқтибосдан ўзимизга керакли хулоса чиқарадиган бўлсак, демак, жадидчилик – ижтимоий-сиёсий, маърифий ҳаракат бўлиб, унинг асосий мақсади мустақилликка эришиш бўлган.

Яна ўша савол...

Бу янгича ҳаракат қандай ҳаракат(лар)га нисбатан янги? Шу ўринда «қадимчилик»нинг ҳаракат эмаслиги ўз-ўзидан аён бўлиб қолади. Мустамлакачига нисбатан кўтарилган турли кўзғолонлар (масалан, Дукчи Эшон кўзғолони) ҳам ҳаракат даражасида бўлмай, балки стихияли характерда эди.

Саволга жавоб эса ўша даврда дунёда содир бўлган воқеалар билан боғлиқдир. XIX асрда Фарб давлатлари Осиё ва Африка давлатларини босиб, тўғрироғи, бўлиб олдилар. Бу ҳақда Маҳмудхўжа Беҳбудий, Фитрат асарларини ва мустақилликка эришгач, кўпгина манбаларда, хусусан, Ўзбекистон янги тарихининг совет мустамлакачилиги даврига оид жилдида, юқорида номи зикр этилган китобда таъкидланди. Шарқ халқлари зиёлилари, юрт фидойилари мустамлака зулмидан қутулишнинг чора-тадбирларини ишлаб чиқа бошладилар. Уларнинг энг машҳури ислом байроғи остида бирлашиш (мустамлакачилар унга панисломизм деб ном бердилар) ғоясидир. Бир оз вақт ўтгач, бу байроқ остида бирлашиш мумкин эмаслиги маълум бўлди, энди турк бирлиги масаласи кун тартибига кўйилди. Бизга таниш бўлган туркчилик ҳаракати (Фарб-ликлар уни пантуркизм деб атадилар) ана шу асосда келиб чиқди. Туркистон зиёлилари Шарқ мамлакатларига қилган саёҳатлари пайтида у ердаги ўзгаришларни кўрганлари ва бу улар фаолиятларига таъсир кўрсатганлиги, ёзган мақолаларида ўша руҳ ҳукмрон бўлганлиги ҳам бор гап.

Фикримизга далил сифатида Маҳмудхўжа Беҳбудий-

нинг «Таърих ва жуғрофия» мақоласини («Туркистон ви-
лоятининг газети», 1908 йил, 30 ноябр) келтириш ўрин-
лидир. Унда ислом дунёси, унинг бир қисми бўлган Тур-
кистоннинг европаликлар босиб, бўлиб олганликлари
очиқ баён қилинади. Мазкур мақола хулосасидан бир пар-
ча: «Хулоса, Оврупони жануби-ғарбидаги мамолиқи ис-
ломия маҳв ва нопадид(кўринмас, таъсирсиз — Ҳ. С.)
бўлди. Аҳли исломиясини баъзиси ҳайдалди. Баъзан асир,
баъзан таҳриқ қилдурилди ва бу кун улардан на ном бор
ва на нишон. Оврупо васаттига қарасангиз, Серб, Булғор,
Қирим, Курид, Қибрис, Юнон, Рум ила хитталари (ўлка,
ер юзи — Ҳ. С.) кетди, ҳоло кетмакдадур. Бир карра Аф-
риқо харитасига назар қилайлук. Танжа кетди, Тароблис,
Тунис, Занжибар, Судан, Мадагасқар исломиялари қис-
ман кетди ва қисман кетмакдадур...

Азиз жолисим, сизга сўйлаб турибман, фаҳмлайсиз-
му? Ҳайҳот, ҳайҳот, умумий Осиё қитъасига 600 миллиун
қадар мусулмон борки, андин ўн миллиуни Осиёи сафро
ва жазират-ул-Арабга сокин ва Усмонли ҳукуматиға то-
беъ, 9 миллиун Эронга, 6 миллиуни Афғонга, 2 миллиу-
ни Бухоро, миллиуни Хива, 1 миллиуни Булужистон. 12
миллиуни Ҳайдаробод деган, 1 миллиуни Уммон ва ми-
ллийундан ками Жумхур ҳукумати исломиясиға тобеъ бўлуб,
бақя 50 миллиуни Хитой ва 50 миллиуни инглизга ва 50
миллийун қадари, яна 40 миллиуни Жазоир, Баҳри кабир
мусулмонлари ила баробар Инглис, Франса, Каландия,
Испания, Руссия ва ўзга давли (давлатлар — Ҳ. С.) насро-
ниясиға тобеъ. Биз Осиёи вусто (ўрта — Ҳ. С.) ва шимолий
сокинларидан Руссия давлатиға тўғридан тўғри тобеъ...»

Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг Россия ҳукмронлиги дав-
рида ёзилган бу мақоласи «Танланган асарлар»ига ки-
ритилмаганлиги учун каттароқ иқтибос олдик. Беҳбудий
«ҳайҳот», дея ҳайқириб ёзган бу мақолада, эътибор бер-
ган бўлсангиз, Туркистон дарди ислом дунёси муаммо-
лари фониди кўтарилган.

Жалид боболар бошқа мустамлакада қолган халқлар
синғари юртни озод қилиш учун бировлардан ёрдам кут-

ганларини ҳам қоралаш мумкин эмас. Лекин, ҳаёт шуни кўрсатдики, жадидлар на исломчилик, на туркчилик байроғи остида бирлашиб, мустамлака асоратидан озод бўлиш қийин эканлигини англаб етдилар.

Шу ўринда айтиш жоизки, жадидчилик ҳаракати асосчиси, қрим-татар зиёлиси Исмоилбек Ғаспирали биринчи бўлиб мустамлакачининг руслаштириш сиёсати ва унинг оқибатларини аввалдан англаб етиб, Россия ҳудудида яшайдиган мусулмонларнинг ўқиб, ўрганиб, шунга яраша ҳаракатда бўлиши лозимлигини таъкидлади. Беҳбудий ва Мунаввар қори Ғаспиралини устоз билиб, унинг фикрларига таяндилар, албатта.

Бироқ, Охранка уларнинг ҳеч бирини «шпион»ликда ёки давлатни сотганликда айблай олмади. Чунки, улар сиртдан жуда беозор бўлган, маърифат орқали тараққий этиш, бошқа миллатлар (хусусан, рус миллати) билан тенг бўлиб яшаш ғоясини илгари сурдилар. Улар *озодлик* сўзи ўрнига *тараққий* сўзини қўллай бошладилар.

Ёдга олинг: Мунаввар қорининг саъй-ҳаракатлари билан ташкил этилган ва мустамлакачи томонидан тезлик билан ёпилган Туркистон жадидларининг биринчи газетасининг номи ҳам «Тараққий» эди. Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг кўплаб мақолаларида ушбу атама ишлатилган, лекин 1917 йил Февраль воқеаларидан кейин миллат орасида ноиттифоқлик келиб чиққан бир фурсатда ёзилган мақоласида *тараққий* сўзининг ишлатилганлигига эътибор беринг: «Муҳтарам ёшлар! Замон сизникидур, қарилар замони ўткан. Сиз киромға бобасират бўлуб, ўн дафъа ўлчаб бир дафъа кесингиз. Оташинлик ва тезлик ила иш бўлмас. «Ал-ажла минаш-шайтон!» (Шопган шайтондандур — Ҳ. С.). Бу фикрни бошингиздан чиқарингизким, сизнинг ўз бошингизга тараққий қилмоғингиз мушкулдур. Балки бутун шаҳрингиз ва миллатингиз ила тараққий қилурсиз. Мен ҳам йигирма йилдан бери ҳаракат қиларманким, тараққий пайдо бўлсун. Шуни сизлар ҳам билурсизки, ўн ва йигирма нафар ила тараққий бўлмайди ва бўлмас экан. Бинобарин, ўрта ва бу

қадар имкон кўпроқ киши майл қилатурғон йўл ила тараққий этмоқ керак ва унсиз бошқа чора йўқдур».

Энди *тараққий* сўзи ўрнига *мухторият*, *мустақиллик*, *озодлик* сўзларини қўйиб кўринг!

Олмон олимаси Ингеборг Балдауфнинг «Маҳмудхўжа Беҳбудий Фаластинда» мақоласида шундай фикр бор: «Беҳбудий ўқувчиларга (гап «Саёҳат хотиралари» асари ҳақида боряпти – Ҳ. С.) Фаластинда яшовчи араб мусулмонларининг тақдирини намойиш этади. Баъзилар бу қиёслаш орқали Беҳбудий панисломизм ғояларини ёйишга ҳаракат қилган деб ўйлашлари мумкин. Йўқ, аксинча, Беҳбудий бунга мутлақо интилмади, баъзи ҳолларда эса, фаластинлик мусулмонларни «кир-чирга ботган араблар» деб тасвирлаб, ҳурмат-эътиборга кўпроқ лойиқ бўлган туркистонликлар бир чеккада қолиб, империячи кучлар арабларнинг эътиборини қозонишга уринаётганидан ғайирлиги кўзиганини ҳам яширмади. Бир диндаги кишиларнинг яқинлиги ясамадир, чинакам бирдамлик эмас; камданкам ҳоллардагина Беҳбудий «барча мусулмонларнинг бирлиги» тўғрисида сўз юритади. Маҳмудхўжа тушунчасидаги бирдамлик фақат унинг ўз миллатига тааллуқлидир. Миллат эса фақат диний эмас, балки диний ва маконий нуқтаи назардан таърифланиши лозим, яъни Беҳбудий «барча мусулмонларнинг бирлиги» деганда, фикримизча, биринчи навбатда, Ўрта Осиё мусулмонларининг бирдамлигини тушунган бўлса керак. Шу бирдамлик тушунчаси Беҳбудийнинг сиёсий нуқтаи назарини ҳам белгилайди».

Бир-биридан айрим ҳаракатлар

Ислом байроғи остида бирлашув ғоясини Беҳбудийнинг «Улуғ Туркистон» газетасида (1917 йил 12 июнь) чоп этилган «Баёни ҳақиқат» мақоласидаги парламент хусусидаги фикрлари ҳам инкор этади: «Биз истаймизки, Туркистон мусулмонлари бундаги русий, яҳудий ва бошқалар қўшилган ҳолда, ўз бошлариға Руссияни бир парчаси ҳисобланадурғон Туркистон ҳукумати таъсис этсак, ўзимизни мажлиси мушоваратимиз, «парламентаризм» бўлсун».

Большевиклар ҳокимиятни босиб олгач, Беҳбудий «Россияни бир парчаси» бўлишдан воз кечди, бироқ озо Туркистонда қонунларни Миллат мажлиси чиқариши лозимлигини таъкидлади: «Мухториятни Миллат мажлиси ҳар бир халқга нафъини кўзда тутуб қонун чиқарур».

Ана шу қарашнинг ўзиёқ ислом ёки турк байроғи остида ягона давлат ташкил этиш мақсади йўқлигини кўрсатади. Лекин бу қарашлар исломчилик, туркчилик ғояларини ўргангач, англагач шакланганлигини ҳам инобатга олмоқ жоиз. Иззат Султон айнан шу хусусда: Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг улуғлиги—унинг келажакни кўра билишидадир, масалан, унинг давлатни парламент асосида тузиш борасидаги ғоясининг тўғрилигини бугунги авлод англаб турибди, деганди.

Абдурауф Фитратнинг «Аруз ҳақида» рисоласида шундай фикрни ўқиймиз: «Бизда жадидизмнинг биринчи даври панисломизм байроғи остида юрди... Бора-бора панисломизм, пантуркизм, ўзбек миллатчилиги бир-биридан айрим хатти-ҳаракатлар тарзида ажралади». Фитратнинг ушбу фикри ҳам жадидчилик панисломизм ва пантуркизмга нисбатан ўзгача ҳаракат бўлганлигини англатади.

Қандай пайтда мавжуд ҳаракатларга нисбатан янгисини тузиш эҳтиёжи пайдо бўлади? Албатта, ўша ҳаракатлар дастуридаги мақсадлар, унга эришиш йўллари мос келмаганда ёки инкор этилганда!

Фикримизча, жадидчилик ҳаракати исломчилик (панисломизм), туркчилик(пантуркизм) ҳаракатлари каби мустамлакачиликка қарши кураш ғоясини ўзида мужассам этган бўлса-да, лекин миллий-озодликка эришиш йўли юқоридаги ҳаракатларга нисбатан янгичадир. Истиқлолга ўз-ўзидан эришиб бўлмаслигини улар жуда яхши англари эдилар. Истиқлолга эришгач эса, давлатни бошқариш ва уни идора қилиш, ишлаб чиқаришни Европа давлатларидаги даражага кўтариш, дунё мамлакатлари билан тенг муносабат ўрната олиш, чет тилларни билиш лозим эди. Бунинг учун эса янги мактаблар очиб, унда асосан аниқ фанларга эътиборни кучайтириш,

тегишли дарсликлар ёзиш, муаллимлар тайёрлаш, ёшларни чет элларга ўқишга юбориш масалалари кун тартибига қўйилди ва бу ишларнинг аксарияти амалга оширилди. Улар очган мактаблар, ёзган дарсликлар, пьесалар, шеърлар, ривожланган давлатларда ўқиб келган ёшлар фикримизга асос бўла олади.

«Англизпараст» тамғаси қандай пайдо бўлган?

Беҳбудийга қўйилган «англизпараст» тамғасига ҳеч қандай асос йўқ. Негаки, унинг сафдоши Фитрат «Англиз ва Туркистон» мақоласида англизларнинг жосуслари кўпайганлигини, бунинг сабабини (уларнинг асосий мақсадларини) очиб бераркан, Туркистоннинг англизлар билан иттифоқ тузишини номаъқул йўл деб хулоса чиқаради:

«Шул суратда Туркистоннинг толеъи нимадир?

Уни туркистонликларнинг ўзлари тайин қиларлар, аммо иттифоқ ва иттиҳод этиб, бутун фикрларини бир нуқтада тўплагандан кейин!..» (Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. III жилд. Драмалар, мақолалар. Т., «Маънавият», 2003, 203–205-бетлар).

Ушбу иқтибосда Туркистон жадидларининг асл мақсади яққол эътироф этилади. Туркистоннинг тақдири бошқа давлатлар томонидан эмас, ўз халқи томонидан яратилиши керак!

Бу ҳақда Беҳбудийнинг ўзига ҳам мурожаат қилишимиз мумкин. Унинг «Қозоқ қариндошларимизга очиқ хат» («Хуррият» газетаси, 1918 йил 26 январь) мақоласида шундай даъват бор: «...сиз билингки, ҳақ олинур, лекин берилмас. Инчинун, мухторият-да олинур, лекин берилмас. Яъни, мухториятни Туркистон болаларининг ўзи бирлашиб, ғайрат ила олур. Албатта, бошқалар тарафидан берилмас. Бошқаларнинг қўлидан келса бермаслар».

Хўш, иттифоқ тузиш мақсад эмас экан, «англизпараст»лик тамғаси нега уларга ёпиштирилди. Бу 1919 йили Беҳбудий ва унинг ҳамроҳлари «асрорангиз суратда» (Ҳожи Муин) йўқолганлиги воқеаси билан боғлиқдир.

Атоқли олим Наим Каримовнинг аниқлашича, Беҳбу-

дий ва ҳамроҳлари Вилсон (АҚШ президенти) билан учрашиши лозим бўлган(хабарингиз бор, Беҳбудий ва ҳамроҳлари қатл этилади). Иккинчи гуруҳ ҳақида олим Сирожиддин Аҳмад «Йўлбошчи» (Мунаввар қори Абдурашидхонов. Танланган асарлар. Т., Маънавият, 2003) мақоласида ёзишича, Ориф Каримий ҳамроҳлари билан «Қашқарга йўл олди. У ерда Англия ва Япония вакиллариغا Бухоро, Хоразм ва Туркистон ҳукуматлари номидан ёзилган хатни топшириши тайин этилади. Аммо Олмаотага яқин жойда улар қўлга олинадилар». Ана шу муносабат билан Мунаввар қори ҳам 30 мартдан 1 декабргача ҳибсда сақланган.

Фикримизча, қудратли давлатлар раҳбарларига ёзилган бу хатларнинг мазмуни қандай бўлишидан қатъи назар, улар юртимиз озодлиги, миллат равнақи қайғусида ёзилгани аниқ. Қизил мустамлакачи наздида ушбу мактубларнинг четга чиқарилиши «жосуслик» бўлиши мумкин, бироқ миллат манфаати нуқтаи назаридан қараганда, бу озодликка чиқишга бўлган яна бир ҳаракатдир. Шу боис жадид боболарнинг ҳар қандай шароитда, яъни чор Россияси бўладими, Мувваққат ҳукумат ёки совет тузуми бўладими, ён-атрофдаги бошқа давлатларни ҳам инкор қилмаган ҳолда, имконият топиб, ҳамкорлик асосида миллатни озодликка чиқариш ғамидан бўлганликлари том маънода қаҳрамонлик эмасми!

Абадий ўрнак ва ибрат

Беҳбудий, Мунаввар қори ва уларнинг сафдошлари панисломизм, пантуркизм ҳаракатларининг Туркистондаги вакиллари бўлмаганлар. Балки, ўзлари уларга нисбатан янги – маърифат асосида озодлик ғоясини мақсад билган жадидчилик ҳаракатини яратганлар, халқ орасига ёйиб, ривожлантирганлар.

Мунаввар қори Абдурашидхонов Куръонни ёддан билган, Маҳмудхўжа Беҳбудий муфтилик қилган, демак, улар шариат илмининг билимдони бўлганлар. Ана шу диндор боболар ўзлари орзу қилган озод юртда *парламент* – *Миллат мажлиси*ни ташкил этиш, ҳар бир ҳудуднинг ўзига

хослиги инобатга олинган қонунлар тузиш ниятида бўлганлар, бу мақсад йўлида инсон учун энг азиз бўлган жонларини тикканлар. Улар кўрсатган ўрнак ва ибратдан четда тайёрланган айрим ғаламисларнинг бир-икки «сабоғи»ни олиб, дарҳол «халифалик давлати» тузиш «ғамига тушиб», ҳатто, бу йўлда ўзларини портлатишга иштиёқманд айрим кимсалар тегишли хулоса чиқариб олсалар айна муддао бўларди. Ахир бугун жадид боболаримиз орзусидаги мустақил юртда яшаяпмиз, фақат мақсад ривожлантирилган, яъни қўлга киритилган озодликни асраб-авайлаш, дунёда тенглар ичида тенг бўлиш учун тараққий этишдир.

Исломга эса ҳеч қандай монелик йўқ. Ўтган уламо-лар Имом Бухорий, Нақшбандий, Фиждувоний, Хожа Аҳрори Валий, Имом Мотурудий ва бошқа азиз авлиёларимиз ёдга олиниб, руҳлари шод этилмоқда.

Улар қаторида гоҳ муаллим, гоҳида педагог, драматург, артист, журналист, муҳаррир, мутаржим, муфти, сиёсатчи, иқтисодчи, адвокат, раҳбар... қисқаси, озодлик йўлида шароит нимани тақозо этса, ўша ишни катта-кичиклигига қарамасдан сидқидилдан бажарган жадид боболаримиз ҳам ана шундай эҳтиромга муносибдирлар.

*Ўзбекистон адабиёти ва санъати
(2004 йил 20 август)*

БЕҲБУДИЙ ОЛДИДА ҚАРЗДОРМИЗ

Муҳтарам бош муҳаррир!

Ҳурматли устоз журналист Нусрат Раҳмат мактубида диққатни тортадиган жиҳатлар бор. Қолаверса, у кишининг Беҳбудий хотирасини абадийлаштиришда олиб бораётган ишлари эътиборга лойиқдир. Бироқ, Беҳбудийнинг фожиали ўлими масаласида у киши билан бир неча бор оғзаки ёки матбуот («Маърифат», 2004 йил 9 октябрь) воситасида баҳслашганимиз ва бу тортишувларимизда икки томон ҳам ўз фикрида қолганлиги ҳақиқат.

Биз журналистлар — ҳар бир сўзни тўлиқ англаб гапирадиган, ёзадиган касб соҳиблари ҳисобланамиз. Шу боис Нусрат аканинг айрим фикрларига муносабат билдирсам. Эътибор беринг: «...кўпгина олимларимиз у кишининг ўли-

мига большевиклар сабабчи, деган даъвога кўпроқ урғу бериб, бошқа муҳим тадқиқотларни четга суришадиганга ўхшайди», дейди у. Аввало, гап мантиқан нотўғри тузилган деган фикрдаммиз, яъни олимларимиз бошқа муҳим тадқиқотларни четга суриш учунгина бобомизнинг ўлимига большевикларнинг қўли борлигига урғу бераётганлари йўқ.

Энди мазкур мавзу нега қаламга олингани хусусида. Агар бу мавзунинг кўтариб чиқилганлиги нотўғри дейилса, унинг айбдори камина ҳисобланади. «Маҳмудхўжа Бехбудийнинг публицистик ва муҳаррирлик фаолияти» номзодлик диссертацияси устида ишлаш жараёнида (1992–1995) Бехбудийнинг мақолалари, айниқса, ҳаётининг охириги кунларида ёзилган мақолалари, у амалга оширган ишлар ва манбаларда қолиб кетган, тўғрироғи, у ҳақдаги яширилган сўнгги далиллар воқеаларнинг ўзгача кечганлигини кўрсатди. Устига-устак, ўша йили Бехбудий ҳақида ҳужжатли фильм ҳам ишланиб, намойиш этилди. Фильм якунида яна ўша фикр, ўша манзара. Бундай талқинга номаълум қизил аскар томонидан келтирилган, асл нусхасини ҳеч ким кўрмаган, Бехбудий номидан эълон қилинган шубҳали «васиятнома» асос бўлганди. Фильм якунида, совет мафқураси натижасида шаклланган хулоса – Бехбудий ва унинг ҳамроҳлари Амир Олимхон фармонига кўра беклардан бири томонидан бўғизланди.

Тарихда бўлиб ўтган воқеалар силсиласи бундай жўн хулоса чиқармаслик кераклигини кўрсатарди. Бунинг учун, аввало, ўша даврда сиёсий вазият қай аҳволда эди, халқ қандай муаммолар билан овора, Бехбудий қандай ўй билан юрганди, унинг ҳамроҳлари кимлар, уларнинг дунёқараши қандай эди ва ниҳоят, уларнинг Самарқандни тарк этишдан мақсадлари нима бўлган каби саволларга жавоб топиш лозим эди. Ушбу мўътабар нашримизда эълон қилинган «Бехбудийни қатл этган ким?» (1995 йил 6 январь), «Мажбурий «ҳаж» тафсилотлари» (1995 йил 14 апрель) мақолаларида юқоридаги сингари саволларга мустақиллик даврида илк маротаба жавоб изланганди. Аслида фожиа сабаблари Бехбудийнинг номи тақиққа учра-

гунга қалар ўрганилганлигини даврий нашрлар саҳифаларида қолган ахборотлар тасдиқлади ва қизил мафкура сабаб айрим саволлар жавобсиз қолганлигини кўрсатди.

Мисол тариқасида, Нусрат ака бот-бот тилга олган Садриддин Айнийдан бир иқтибос:

«Болшевик исминдан Самарқандда ва Туркистоннинг бошқа шаҳарларида кўб тартибсизликлар бўлди. Баъзи бир ишларни муфти Маҳмудхўжа Бехбудий миллий ҳукуматга ё Тошкандга бориб, маъруза бериб, ислоҳ қилдируб турди. Осипуф воқеасидан сўнгра ҳеч ким ҳеч бир нарсани тингламайдургон бўлди. Шўролар ҳукуматининг ҳақиқий прутроми ва Москванинг хато ҳаракати Маҳмудхўжа ва Мардонқулларга маълум эди. Эҳтимол, булар Москвага бориб, Туркистоннинг фожиали ҳолларини марказ ҳукуматга маъруза қилиб, ислоҳотни ражо қилмоқчи бўлсалар, Ўрунбурғ йўли боғлиқ бўлғони сабабли Қарши чўли устиндан Қофқозга ўтиб, Москвага бормоқчи бўлсалар, зотларни танийдургонларга маълумдурки, булар ҳақ ва юрт манфаати учун ҳар бир таҳликани кўзга олмайдургон эрлар эдилар. Ҳар ҳолда бизнинг бу фикримиз бир занн ва тахминдур» («Меҳнаткашлар товуши», 1920 йил 8 апрел).

Эътибор беринг, С.Айний Бехбудий ва ҳамроҳларининг қаерга бораётганликларини тахмин қилса-да, лекин шу баҳонада кетиш сабабларини аниқ далиллар билан очиб беришти. Бу даврда, Нусрат ака айтмоқчи, большевиклар ўз сиёсатини тўлиқ татбиқ қилишга улгурмаган, Айний ҳам ўзининг «Бухоро жаллодлари»ни ёзмаганиди.

Энди совет даврида (Бехбудий қоралангач) айтилган айрим фикрларга мурожаат этсак. Марҳум олим, таниқли бехбудийшунос Солиҳ Қосимов «1918 йили маориф касаба союзини бошқарган, 1921 йили Самарқанд партия угоркоми. Ҳозир пенсионер» бўлган Жавдат Раҳмон билан 1970 йил 14 октябрда суҳбатлашган. «Айтганларим Бехбудий ҳақидаги ҳақиқатни тиклашга ёрдам берса, бас...» деб номланган ушбу суҳбатда Бехбудийнинг сафарга чиқиши борасида С.Айнийнинг тахмини-га қарши фикрлар мавжуд. Ж.Раҳмон шундай дейди:

«...Бухоро тупроғи орқали ўтиш унга хавфли эди. Бошқа сабаблар бўлгандир, дейман. Бошқа бировлар у Бокуга бормоқчи эди, дейди. Озарбойжон жадидларидан биродарлари бор эди, деб эшитар эдик. Уларнинг олдига бориши мумкин эди, бироқ Бухоро тупроғи орқали ўтишнинг ўзи бўладими? Беҳбудий амир ва унинг кишилари Айнийнинг бошига қандай қаро кунларни солганини яхши билар эди. Шу сабабли Бухоро тупроғидан ўтиб ўз ҳаётини таҳликага солишга бошқа сабаб бўлган, деб ўйлайман. Баъзилар у Ленинни кўрмоқчи эди, дейдилар. Бунга ҳам ишониш қийин... Оренбург томон маҳкам эди, Ашхободга ҳам ўтиб бўлмас эди, унинг устига большевикларнинг раҳбари бўлган Лениннинг олдига сўл эсэр Мардонқул билан бормаса керак...»

Ж. Раҳмон С. Айнийнинг у Лениннинг ҳузурига кетаётган эди, деган тахминини инкор қиляпти. Дарҳақиқат, Беҳбудий ўз ҳаётини таҳликага солиб Бухоро орқали ўтибдими, демак, бунга бошқа жиддий сабаб бўлган, деган фикрда эдик.

Нусрат ака ўзаро баҳсларимизга тўхталиб: «У ҳар гал талай факт ва рақамлар билан қарши чиқади фикримга. Факт ва рақамлар қаршисида таслим бўлиш керак, аммо улар энг аввало мантиққа тўғри келиши зарур, деган даққоқ хулосага келиб қўйганман», деб ёзади. Киши ўз мантигича ўйлаб, «даққоқ хулосага» келишга шошилмаслиги керак, фикримизча. Олдий мисолни юқорида ўқидингиз. Совет системасида бир қанча вақт ишлаган Жавдат Раҳмон Беҳбудийнинг ҳажга ҳам, ёрдам сўраб Лениннинг олдига бориши ҳам мумкин эмас, дея мантиқни ёрдамга чақирмаяптими?

Мантиқни турлича талқин қилиш воқеаларга, уларнинг асл моҳиятига турлича ёндашишдан келиб чиқса керак, деган ўйга борасан киши. Масалан, Н. Раҳмат Беҳбудий ва ҳамроҳлари сирли равишда гойиб бўлганлигини ва улар амир беқлари қўлида эканлигини эшитган большевикларнинг амир Олимхон номига «Беҳбудий бизники, уни қайтариб беринглар» (бу ҳақда аввалги мақолаларимизда тўхталган эдик) мазмунида телеграмма юборганлик-

ларини бошқача талқин қилади, аллақандай айғоқчилар ҳақида гапиради. Амирнинг жадидларни қувгин-қиргин қилганлиги маълум ва буни биз ҳам инкор этмаймиз. Шундай экан, большевикларни душман деб билган, жадидларни ёмон курган амирнинг номига «Беҳбудийни қайтариб беринглар», дея телеграмма юбориш қандай ҳолга олиб келиши аввалдан маълум эмасмиди? Бу фитнага даъват этадиган телеграммага ўхшамайдими? Қолаверса, большевикларга «Беҳбудийни ҳибсдан чиқориб, узотиб эдик» деган жавобни йўллаган амир уларни соғ қуйиши мумкинмиди? Бу саволларга жўн жавоб берсангиз – Беҳбудийни амир жаллодлари ўлдирган деган хулосага келасиз.

Лекин биз бундай жавобдан қониқмадик. Ўша мантиқни ёрдамга чақирсак, яна қатор саволлар пайдо бўлади. Нега Беҳбудий ва ҳамроҳларини озод қилишнинг бошқача йўллари қидирилмади? Ваҳоланки, бу ҳақда Ҳожи Муин ҳам ҳукуматга, ҳам ёшларга мурожаат этганди (бу ҳақда қаранг: Ҳожи Муин. Қадрношунослик. «Меҳнаткашлар товуши», 1919 йил 23 апрел). Бу саволгача бошқа саволлар берилиши керак эди: нега халқ орасида катта мавқега эга бўлган Беҳбудийни большевиклар сиёсатдан четлаштирдилар? У маориф комиссари бўлиб ишлаётганида нега Афғонистонга элчи қилиб жўнатишга, яъни юртдан бадарга этишга ҳаракат қилдилар? Нега у тез орада маориф комиссарлигидан ҳам намоийшкорона истеъфо берди?..

Устоз олимларимиз Н. Каримов, Б. Қосимов, С. Аҳмедов, Б. Дўстқораев ва бошқалар Туркистонни большевиклар қонга ботиргач, Беҳбудий ва ҳамроҳлари умид билан ёрдам қидириш учун сафарга отланганини ёздилар, далиллар келтирдилар. Хулоса шуки, озодликни асраш қайгуси Беҳбудий ва рафиқларини хатарли сафарга чорлаган эди. Энди яна мантиқни ёрдамга чақиринг – большевиклар Туркистон Мухториятини қонга ботирмаса, эркакларни қатл этмаса, оналаримиз қорнидаги ҳомилага қилич санчмаса, халқни таламаса, умуман, бутун қадриятларимизни оёқости қилмаса, Беҳбудий ҳамроҳлари билан шу сафарга чиқармиди?

Нусрат аканинг янглиш фикрлари 1926 йилдан 1936 йилгача Қарши шаҳрига Беҳбудийнинг номи қўйилган-лиги фактига асосланганга ўхшайди. У кишининг хулосалари: Беҳбудий шахси большевиклар томонидан тан олинмаганда катта бир шаҳарга унинг номи берилмасди. Узр сўраб айтамызки, бу нотўғри хулоса. Фикримизни кенгроқ асослаш учун газетанинг имконияти етмайди. Тарихчи олимларнинг изланишлари ўлароқ ёзилган талай мақолаларни санамасдан, қисқа қилиб, улар асосида таниқли тузувчилар ва нуфузли таҳрир ҳайъати томонидан яратилган «Ўзбекистоннинг янги тарихи» туркумида чоп этилган «Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида» китобидаги далилларга тўхталишни жоиз билдик. Унда Бухоро амири тахтдан қулагач, истиқлолчилик ҳаракати икки босқичда ўтганлиги таъкидланади: «Бухоро Республикасидаги ватанпарварлар қизил армия қисмларига қарши қарийб 5 йил давомида шиддатли жанг ҳаракатларини олиб боришди. Бу курашда бухороликлар фақат ўз кучлари ва ички имкониятларига суяниб, большевиклар қисқа муддат ичида ташкил қилган қудратли ҳарбий давлатнинг тиш-тирноғигача қуролланган армиясига қарши тура олдилар. 1924 йилнинг охири ва 1925 йилнинг бошларига келганда ҳозирги Бухоро, Навоий, Қашқадарё вилоятларидаги муҳолифат кучлари умуман мағлубиятга учради. Шундай қилиб, Бухоро Республикаси ҳудудидаги истиқлолчилик ҳаракатининг биринчи даври поёнига етди»(260-бет).

Биринчи босқичдаги кураш жараёнида большевиклар истиқлолчиларга халқимизни қарши қўйиш учун, жумладан, «васиятнома» ва унинг натижасида яратилган пьесаю, тарқатилган миш-мишлар воситасида Беҳбудий номидан фойдаландилар. Қолаверса, бир-икки йил ўтгач, 1923 йилгача Ҳожи Муин ўз устози Беҳбудий ҳақида пьеса ва мақола ёзганлиги, Мунаввар қорига яқинлиги учун 1929 йили қамоққа олиниб, 1932 йилга қадар Сибирга сургун қилинган эди (бу ҳақда қаранг: Б. Қосимов. Миллий Уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. Т., 2002, 316—324-бетлар). Ана шу воқеадан кейин Беҳбудий ҳақида

мақолалар матбуотда тўхтади. Шундай экан, 1926 йили нима учун Қарши шаҳрига тўсатдан унинг номи берилди?

Олимларнинг фикрича, 1925 йилдан ватанпарварлар курашининг иккинчи босқичи бошланади. Ўрта Осиёда ўтказилган миллий-ҳудудий чегараланиш оқибатида Бухоро Халқ Республикаси тугатилиши, қишлоқларда «коллективлаштириш», аксар аҳоли мулкининг тортиб олинishi, «қулоқ» қилиниши ва ҳоказолар унга сабаб бўлганди. Яна иқтибос: «Бу давр 1925—1935 йилларни ўз ичига олди. Бу йилларда кураш асосан Шарқий Бухорода (ҳозирги Тожикистон Республикаси ҳудудида) ва Ўзбекистон Республикасининг ҳозирги Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларида авж олди» (260-бет).

Англаган бўлсангиз, Нусрат ака айтмоқчи, ҳали катта қувватга эга бўлмаган большевиклар ҳокимияти халқни «босмачилар» билан курашишга сафарбар этиш учун муросаю мадора йўлини тутиб, тарихий Қарши шаҳрини Беҳбудий номи билан атади. Муросаю мадора эса, ҳар доим ҳам ҳурмат маъносини англатмайди. Большевиклар ниятига етгач, яъни «босмачилик» тугатилгач эса унинг номи яна олиб ташланди.

Беҳбудийнинг фожиали ўлими мавзуга қўл уришдан мақсад «ҳангоматалаблик» эмас эди ўшанда. Бизни ўз қўлимиз билан ўзимизни йўқотишга ҳаракат қилди ўша мустабид сиёсат. Беҳбудийни амир қўли билан йўқотиш фитнаси 1929—1937 йиллар ва ундан кейинги қатағон-қирғинларда айбни ўз бўйнимизга қўйиб, миллат сифатида йўқотишга бўлган ҳаракатларга дебоча бўлган эди.

Мавзуга қўл уришдан асосий муддао эса, озодлигимизни асраб қолиш, бу мақсадда қарашларимизда фарқлар борлигидан қатъи назар, бирлашишимиз, четдан турли қиёфаларда келаётган фитначиларни ажрата олиш, уларнинг ҳар бир ҳаракатида ўз манфаатлари мавжудлигини англашга даъват бор эди. Большевик деган бало ўша даврда истиқлол учун курашганларни тор-мор этиш мақсадида, яъни ватандошларимизни бир-бирига қарши қўйиш учун Беҳбудий ўлимидан сунъий равишда фойда-

ланаркан-у, нега энди биз бобомизнинг тимсолидан, юрт озодлиги учун ўзини қурбон қилишидан, фидойилигидан, маърифатпарварлигидан, зиёлигидан миллатни табиий бирлаштиришда фойдаланмаслигимиз керак экан?

Маҳмудхўжа Беҳбудий феноменини ўрганиш бўйича анчагина ишлар амалга оширилди, бироқ устоз Нусрат Раҳмат айтмоқчи, булар етарли эмас. Биз ўз даврининг комил шахси — Маҳмудхўжа Беҳбудий олдида қарздормиз. Унинг ибратли ва ўрнакли ҳаёти, бетакрор ижоди ва жўшқин фаолияти ҳали анчагина тадқиқотларга, баҳс-мунозараларга манба бўлиши, шубҳасиздир. Оллоҳ бу фозил сиймони раҳматига олган бўлсин.

*«Ўзбекистон адабиёти ва санъати»,
2005 йил 15 апрель»*

ЖУРНАЛИСТ ВА ЗАМОН

Ўзбекистон дунёнинг тараққий этган мамлакатлари қаторига қўшилиш мақсади билан яшамоқда. Бу мақсаднинг уйғонуви, албатта, унинг мустақилликка эришиши билан чамбарчас боғлиқдир. Зеро, мустақиллик ҳисси натижасида халқ кўнглида қатор истаклар пайдо бўлади: дунёни кўриш, дунёни англаш, дунё билан алоқада бўлиш. Мустақил миллатнинг бу истаклари рўёбга чиқарилганда, унда табиий равишда янги-янги хоҳишлар уйғонаверади. Бошқа юртдаги камчиликларни кўриб, унда ўз юртига нисбатан фахр уйғонса, ўзида йўқ жиҳат ва қулайликларни кўриб ҳаваси келади. Ўзга мамлакатлардаги инсонларни ўрганиб, орада фарқ йўқлигини англаганда, «Менинг улардан қаерим кам?» деган ҳақли савол туғилади. Охир-оқибат тараққий этиш, жаҳон узра ривожланган мамлакат бўлиб танилиш истаги туғилади, аниқроғи, истак билан бирга ҳаракат ҳам пайдо бўлади.

Бу гапларнинг журналистикага нима алоқаси бор, дея кўрманг. Ахир дунё иқтисоди, сиёсати, ташвиш ва ютуқлари ахборотлардан иборат эмасми? Айниқса, тараққиётнинг манбаи бўлмиш иқтисодий муносабатлар ахборот алмашувисиз, матбуотдаги эълонларсиз ҳаракат-

га келмайди. Қолаверса, жамиятнинг табиби журналистлар эмасми?

Хўш, ахборот ташийдиган, яхшисини тарғиб-ташвиқ қиладиган, ёмони бўлса қоралайдиган журналистика бугун қай аҳволда? Кеча қандай эди? Эртага у қандай бўлиши керак?

Кеча

«Мозий истиқболнинг тарозусидур» деган эди ХХ аср бошида бобомиз Маҳмудхўжа Бехбудий. Демакки, тарихга тез-тез мурожаат қилиш истиқбол йўлининг оидин бўлишига омил бўлади.

Кеча деганда Ўзбекистоннинг мустамлака бўлган даврларидаги журналистикани назарда тутяпман. Чор замонида ёзиладиган мақола ва хабарлар мустамлака сиёсатига, умуман сиёсатга алоқадор бўлмаслиги лозим эди. СССР замонида эса социалистик мафкурага мос келмайдиган ёки юқорининг «розилиги»сиз бирор-бир катта раҳбар танқид остига олинган хабар-мақола агарда чоп этилса, ёзган журналистнинг ҳолига маймунлар йиғларди.

Бироқ журналистика тарихидан у даврни ўчириб бўлмайди. Чунки матбуот ҳар қандай жамиятда ҳам муайян вазифаларни бажараверади.

Хўш, эски журналистиканинг нимаси бугунги журналистларга асқатиши мумкин? Фикримизча, фақат таҳлил услубинигина олиш фойдали бўлади. Социалистик мезон, материалистик дунёқарашнинг биз айтаётган таҳлил услубига ҳеч қандай алоқаси йўқ. Услуб деганда нимани назарда тутяпмиз? Эсланг, журналистика соҳасида таҳсил кўраётганимизда домла бир воқеага муносабати орқали журналистнинг яхши, ўртача, ёмони қандай бўлишини кўрсатиб бергани ёдингиздами? Уни яна бир бор эсласак фойдадан холи бўлмайди: бир катта иморатда ёнғин чиқади. Уни журналистлар ҳар хил тасвирлашлари мумкин. Биринчиси ўз газетасида шундай бир катта уйнинг ёниб кетганлиги ва фалон нафар одам нобуд бўлганлиги ҳақида шов-шувли хабар ёзади. Иккинчиси —

воқеа тасвирини, яъни оловнинг гуриллаб ёнишини, ўт ўчирувчиларнинг маҳоратини, одамларнинг фарёди дунёни тутганлигини тасвирлаб, ўқувчида жабрланганларга нисбатан раҳм-шафқат уйғотади. Учинчиси эса, ёнгинни келтириб чиқарган сабабларни кўрсатиб беради.

Хулоса: бу мақола ёзилгач, ёнгин чиқиши мумкин бўлган яна бир қанча уйлар асраб қолинади. Биринчи хабарни ёзган мухбирни ёмон, репортаж ёзган иккинчи мухбирни ўртача, учинчисини эса ҳақиқий журналист дейиш мумкинлигини домламиз дарсда тушунтирганди. Социалистик мафкура ҳукмрон бўлган давр журналистикасидаги бу таҳлил услубини бемалол бугунги муаммоларни очиб беришда қўлласа бўлади.

Бугун

Сиртдан қараганда, мустақилликка эришгач, ҳамма нарса остин-устин бўлиб кетгандек туюлади. Бундай енгил қараш сабабли ўтмиш ҳаётни қўмсовчилар учраб турибди. Аслида эса, бу қийинчиликлар мустақилликка эришувимиз оқибати эмас, балки социалистик иқтисодий муносабатлардан бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги мураккабликлардандир. Демак, бизнинг зиммамизга икки катта вазифа тушган: мустақилликни асраш ва дунё иқтисодиёти қонунларини ўрганиб, янги механизм ишлаб чиқиш. Бугунги бошқариш системаси камчиликларсиз ишлай олмаётгани мустақиллик туфайли эмас, балки эски социалистик буйруқбозлик системасидан қутулиб, бозор муносабатлари қонуниятларини ўргана олмаётганлиги, айрим ҳолларда эса, ўрганишни хоҳламаётганидандир. Ҳозирги ўтиш даврида буни халққа ким тушунтиради? Албатта, асосий ишни матбуот ва оммавий ахборот воситалари ўз зиммасига олиши даркор.

Тан олиб айтиш керак, Ўзбекистонда иқтисодий ривожланиш, иқтисодиётдаги ўзгаришлар шу даражада тез кечяптики, журналистлар бу ривожланишдан анча ортда қолиб кетишди. Айни кунда маънавий юксалиш, миллий қадриятлар, тарих соҳасида гўзал публицистик асар-

лар ёзилмоқда, бироқ Ўзбекистоннинг иқтисодий аҳволи, ютуқ ва камчиликлари журналистлар томонидан чуқур публицистик таҳлил этилганини, аниқ айбдорлар очиб ташланганини умуман кўрмаймиз. Бундай чуқур таҳлил фақат Ўзбекистон Президентининг маърузаларида учрайди, холос.

Нега шундай? Нега журналистлар бугунги иқтисодий ўзгариш ва ривожланишдан ортда қолмоқдалар? Иқтисодий муносабатлардаги мураккаб тузилмаларда содир бўлаётган жараён ёритилмаслигига сабаб нима?

Фикримча, бунинг бир неча сабаби бор. Аввало, эски совет даврида ўқиган журналистларнинг билими бугунги бозор иқтисодиёти муносабатларига умуман тўғри келмаслиги. Чунки у пайтла мулк ҳақида, иқтисодий система ҳақида батамом бошқача таълим бериларди. Демак, журналистлар бозор иқтисодиёти муносабатлари сир-асрорларини ўрганишлари лозим бўлади.

Бунинг учун эса журналист ҳам қонуний, ҳам иқтисодий, ҳам маънан ҳимояланган бўлиши керак. Газета ва журналларнинг иқтисодий аҳволи бугун қийинлашгани ҳеч кимга сир эмас.

Хўш, нашр, дейлик, газета қандай бойиши мумкин? Обуна орқалими? Ахир ўтиш давридаги иқтисодий қийинчиликлар обунанинг камайишига сабаб бўлди-ку. Бундай пайтда газетхон чўнтагини кўпроқ ўйлашимиз керак бўлади. Шунинг учун газета чиқаришга кетадиган маблағгина обуна баҳосида кўрсатилади. Хориждаги каби реклама орқали бойиш мумкинми? Бунинг учун мамлакатдаги ишлаб чиқариш шундай юқори даражада бўлиши керакки, уларнинг маҳсулотлари рекламага эҳтиёж сезсин. Ҳозир ўтиш давридамыз, иншооллюҳ, эртага маҳсулотлар кўпаяди.

Аммо бугун газета ва журналлар яшаши, халққа янгилик, маълумот, қисқаси, маърифий зиё таратиши лозим. Айни кундаги аҳвол ҳақида гапирадиган бўлсак, газета ва журналларга давлат томонидан ёрдам берилаётганини таъкидлаш жоиз...

Бу фикрлар бугунги кунга тааллуқли. Эртанги иқтисо-

ди бақувват демократик ҳуқуқий жамиятнинг эркин матбуотида бу муаммолар ўз-ўзидан ечилади. Бироқ эртанги кун учун бугун журналист ҳақиқий журналист бўлмоғи, яъни ўрганмоғи, изланмоғи, яшамоғи керак. Шунинг учун бугун ҳаммамиз бу ҳақда қайгурсак, эртага журналист мамлакат равнақи йўлида фидойилигини давом эттиради.

Эртага-чи?

Яқинда Германиянинг Конрад Аденауэр жамғармаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик ва минтақалараро тадқиқотлар институти ҳамкорликда ўтказган иқтисодий ривожланган демократик жамият қуришда оммавий ахборот воситаларининг имконияти жуда кенглигини Германия олимлари назарий жиҳатдан таҳлил қилиб бердилар.

«Миллий тикланиш» бу ҳақда ёзаркан («Демократик жамият ва матбуот», 1995 йил 1 декабрь), хорижий матбуот системасини бугун Ўзбекистонга кўчириб олиш ўзини оқламаслигини тўғри таъкидлайди: «Чунки бизнинг давлатимиз ечаётган бугунги муаммолар билан Европа давлатлари ечаётган муаммолар ўртасида анчагина ўзига хосликлар бор. Европада айтайлик, матбуот, радио, телевидение тамомила мустақил. Улар ўз фаолиятларини эркин олиб борадилар. Шунинг учун ҳукуматнинг фаолияти, олиб бораётган сиёсати, кенг спектрдаги ишларига доим ўз эркин муносабатларини билдириш ҳуқуқига эгалар».

Эртанги ҳуқуқий демократик жамият матбуоти учун хорижнинг тажрибаларини ўрганиш, ўзимизга хос зарурий жиҳатларни аста-секин қабул қилиш назарда тутилса, айти муддао бўларди.

Хўш, умуман ҳуқуқий демократик давлатлардаги матбуот нима асосида қурилган? Унинг моддий таъминоти қанақа, маблағ қаердан келади? Қолаверса, матбуотни нега тўртинчи ҳокимият дейишади?

Германиянинг Конрад Аденауэр ва Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Стратегик ва минтақалараро тадқиқотлар институти ҳамкорлигида ўтказил-

ган матбуот масалаларига доир конференцияда шу саволларга ҳам жавоб берилди.

Ҳуқуқий демократик жамиятда асосий ҳукмдор қонундир. Матбуот, аввало, Конституцияни, Конституция эса инсонни ҳимоя қилади. Жамиятни бошқарадиган барча муассасалар улар раҳбарларининг Конституцияга риоя қилишини кузатиб туради. Инсон ҳуқуқлари бузилган жойда биринчи бўлиб матбуот ўз сўзини айтади.

Давлат органлари журналистга тазйиқ ўткази олмайди, чунки қонун журналистни ҳар қандай ноҳақ тазйиқлардан сақлайди. Журналист ҳам уларга тухмат ёки маломат тошларини отолмайди, чунки журналист учун ҳам қонунлар бўлиб, ўзининг тухматга қолганлигини сезган шахс ёки давлат муассасаси журналистни судга бериши мумкин. Қисқаси, таназулга элтадиган ҳар бир ҳаракат матбуот томонидан танқид остига олинади.

— Матбуотнинг давлат томонидан таъминланиши, — дейди немис олими Райнҳарт Риккер, — нашрнинг, журналистнинг мустақиллигига путур етказди. Оқибатда қонунбузарликлар хаспўшланиб, камчиликлар очилмай қолиши мумкин. Бу — жамиятнинг ривожланишида катта тўсиқлар пайдо қилади.

Дарҳақиқат, ривожланган мамлакатларда матбуот иқтисодий жиҳатдан ўзини ўзи таъминлайди. Ҳатто эндигина ривожланаётган Ҳиндистонда ҳам газета ва журналлар ўзини бемалол маблағ билан таъминлайди. Маълум вақт у ерда ўқиб, яшаб шунга амин бўлдимки, кўпчилик қолоқ дейдиган бу мамлакатнинг журналистикаси ниҳоятда ривожланган. Уларда кундалик газеталарнинг обрўи баланд. Ҳар бир сони «МТ» (А-2) ҳажмда 24 бетдан оз бўлмайди. Масалан, «The Statesman» газетаси 6 кун шу номда, якшанба куни эса «The Sunday Statesman» номи билан чиқади. Ҳафта давомида 4 ёки 8 саҳифали 3 марта рангли илова чиқаради. Ҳиндистоннинг 24 штати марказида «The Statesman»нинг алоҳида таҳририяти, босмахонаси бўлиб, ҳар бири мустақил чиқади, яъни ҳар бир штатда газета ўз раҳбарига эга. Уларда Ҳиндис-

тон янгиликлари, муаммолари бир хил берилса-да, бошқалари ўзгачадир. Қолаверса, 24 саҳифали бу газетанинг нархи 1,5–2 рупий (2,5–3 сўм) атрофида. «The Statesman»нинг Калката (руслар Калькутта дейишади) шаҳридаги таҳририятида амалий машғулот ўтказганимизда нашрнинг масъул муҳарриридан бир нусха газетанинг таннархини сўраганимда, у 8–10 рупий атрофида бўлишини таъкидлади. Бунда табиий равишда савол туғилди: нега таннархи 8 рупий бўлган газета 1,5 рупийга сотилади? Газета қўшимча маблағни қаердан олади?

– Барча пул рекламадан тушади, – деди «The Statesman» муҳаррири, – бир сондаги рекламадан тушадиган маблағ ўртача 10 минг АҚШ долларига тўғри келади.

Ҳар бир журналистнинг иш ҳақи ўзи билан шартнома асосида белгиланади. Қалам ҳақи ҳам мақола ва хабарнинг аҳамиятига қараб тўланади. Таҳририят уч қаватли катта бинога эга бўлиб, 3-қаватда бошқарув, 2-қаватда мухбирлар ва котибият, 1-қаватда эса газета босмахонаси жойлашган. Энг асосийси, мазкур инглиз тилида чиқадиган газетада фақат ҳиндлар ишлайди, уларнинг ҳеч бири инглизлашиб кетмаган, билъақс, бу журналистлар қалбида ўз юртига нисбатан муҳаббат бор.

Бундай шароит яхши ёзадиган журналистларнинг қадрини оширади. Меҳнати муносиб баҳоланса, у жойда яхши мутахассислар доим кўп бўлади. Демак, нашр ҳам обрўли бўлади.

Германия матбуот ва оммавий ахборот воситалари мутахассисларининг айтишларича, журналистнинг олган маоши барча эҳтиёжларини бемалол қоплайди, ўзининг бўлиш вақтларини ҳам ишга бағишлашга ҳаракат қилади. Чунки ҳуқуқий-демократик жамият системаси, унинг қонунлари шундай бўлиши керакки, фуқаро пул топиши учун қанчалик ҳаракат қилса, давлатга шунчалик фойдаси тегсин.

Эртанги журналистиканинг равнақи хусусида ўйлар эканмиз, бўлажак журналистларнинг савияси бизни бифарқ қолдирмаслиги лозим. Зеро, ҳуқуқий-демократик жамият журналисти барча қонунларни, жумладан, мат-

буот тўғрисидаги қонунларни яхши билиши шартдир. Журналистика факультетларида бундай дарс қўйилишини ўзим таклиф этаётганим йўқ, албатта. Дунёда журналистлар тайёрлайдиган барча муассасаларда «Матбуот қонуни» («Press Law») дарси киритилганки, унда журналистнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари чуқур ўргатилади.

Фарб матбуоти қанчалик ривожланган бўлмасин, унинг ҳам ўзига хос (масалан, ахборотни сохталаштириш ёки қайта текширмаслик) муаммолари бор. Уларнинг мазкур хатоларини такрорламаслик учун биз ҳам ўйлашимиз, изланмоғимиз, алалоқибат, жаҳон журналистикаси равнақига ўз ҳиссамизни қўшишимиз лозим.

*«Миллий тикланиш» газетаси,
1996 йил 3 январь*

ЖУРНАЛИСТНИНГ ТАЯНЧ НУҚТАСИ

Хурриятга эришганимизнинг илк йилларида ҳар бир журналист, у фаолият кўрсатадиган таҳририят озодлик, демократия талабларини ўзича талқин қилиб, қалам тебратата бошлади. Масалан, таҳририятлардан бири юртимизда бўлиб ўтган воқеа-ҳодисаларни ёритар экан, бетарафлик «принципи»га «асосланиб», хабар тепасига «Ўзбекистон. Тошкент» деб ёзадиган бўлди. Аслини суриштирсангиз, у юртимиздаги бошқа тилда чоп этиладиган вилоят газеталаридан бири эди. Бошқа бир нашр эса журналистика ҳукуматга оппозицияда бўлиши керак, дея ўз фаолиятини шу ғояга мослади. Ҳукумат нашрлари биз ҳукуматни ҳимоя қилишимиз лозим демаса-да, ишини шу тартибда йўлга қўйди. Ахир ҳукумат ҳам ўз олдида демократик жамият қуриш мақсадини қўйган эди-да. Энг қизиғи, уларнинг ҳар бири ўзларича ҳақ эдилар.

Лекин уларнинг бу «принцип»лари нимага асосланганди? Қолаверса, бу «принцип»лар қандай заминда пайдо бўлганди?

Аввало, биз мудҳиш тоталитар давлат ўйлаб топган мудҳиш мафқурадан ажралиб чиққандик ва унинг таъсиридан қутула олмаётгандик, устига-устак, демократия-

нинг барча принципларини ҳаётга татбиқ этиш малакаси йўқ эди бизда. Дунё журналистикаси, айниқса, демократик давлатлар оммавий ахборот воситаларининг кўп йиллик тажрибасидан беҳабар, асосан, бир томонлама («маъсулиятсиз матбуот», «сарик матбуот» ва ҳоказо) маълумотга эга эдик. СССР қулагач, айримларимизнинг кўзимизга Фарб, айниқса, унинг журналистикаси бенуқсон ва бизга мос кўринди, унга гоҳ тушуниб, гоҳида охиригача англамай эргаша бошладик. Бу ҳам табиий эди.

Саволга қайтамиз: юқорида таъкидланган, демократияга турлича ёндашган бу нашрларда ишлайдиган журналистларнинг асоси — таянч нуқтаси нима эди?

Бу саволга ҳар ким ҳар хил жавоб бериши табиий: биров халқаро журналистика «принциплари»га таянишини айтса, бошқаси партия манфаатлари унинг таянч нуқтаси эканлигини таъкидлайди. Ўзини чин демократ-журналист ҳисоблайдиган бошқа бир ҳамкасбимиз эса «халқ манфаати — менинг журналистик позициямни белгилайди», дейди. Бу жавобларнинг қай бири тўғри?

Яна юқоридаги иқдор: уларнинг ҳар бири ўзича ҳақ. Ахир ижодкор эркин бўлиши керак; партия ҳам сайловчилари — халқнинг маълум бир табақаси манфаати учун ҳаракат қилади, шунинг учун партия нашрининг журналисти ўз партияси сиёсатини қўллайди; халқ манфаатини ўйламаган журналистни ҳақиқий журналист деб айта оламизми? Лекин бу жавобларга қарама-қарши саволлар беришимиз ҳам мумкин. Халқаро журналистика «принциплари»ни кимлар, нималарга асосланиб ишлаб чиқишган? Ҳокимиятга интилаётган партияларнинг ҳар бири жамиятнинг барча қатламлари манфаатини ҳимоя қила оладими? Журналистнинг халқ манфаатини ўйлайман, дея қандайдир бир гуруҳнинг манфаатини ёритмаслигига ким кафолат беради?

АҚШ журналистлари ўзларини юртнинг «содиқ итлари» деб биладилар. Нега шундай? Улар нимага асосландилар? Қолаверса, юртига содиқ журналист қандай қилиб журналистиканинг халқаро меъёрларига амал қила олади? Уларда ҳам озодлик, демократия каби тушунчалар

қадриятга айланган. Лекин Американинг миллий манфаати деган гоё улардаги барча қадриятларни бирлаштириб турадигандек назаримизда. Журналистлар Американинг миллий манфаати учун ҳукуматларига қарши бормайдилар (масалан, Ироқдаги ҳарбий ҳаракатларнинг ёритилиши), балки ушбу урушнинг зарурлигини таъкидлаб, жамоатчилик фикрини шакллантиришда ҳукуматга ёрдам берадилар. Бундай пайтда улар ҳарбийлар тарафида туриб фақат ахборот тарқатиш билан машғул бўладилар. Бундай қилмаганларнинг ҳолини эса 2002 йили Ироқ пойтахти Бағдоддан ўз муштарийларига Салдам тузуми миршаблари журналистларга яхши муомала қилаётганини, яъни нариги томонда туриб ўз халқига ахборот етказган журналистнинг вазифасидан озод этилганлиги мисолида кўрдик. Вақти келса, журналистлар Американинг миллий манфаатига путур етказётган бўлса, ҳукуматга ҳам қарши чиқадилар. Бунга ҳаётий мисоллар жуда кўп. Масалан, Ироқдаги уруш чоғида асир олиниб, қамоқхонада сақланаётган ироқлик маҳбусларни таҳқирлаётган ҳарбийларга қарши норозиликларини билдирдилар ва мудофаа вазирининг уэр сўрашини талаб қилдилар. Бизда эса, ўзбек журналисти ҳукумат билан баҳслашиб ёки келишмай қолса, дарҳол жабрдийда бўлиб чет эл ахборот воситаларига ишга киради-да, «берилмаётган» ахборотни ўз халқига «етказиш»га интилади. Бунга мисол қилиб ўзини Ўзбекистон ислом партияси деб номлаган, конституцион давлат ўрнига халифалик тузуман, деб айюҳаннос солган кимсалар билан суҳбат қуриб, уларнинг ҳукуматга, уни қўллаб-қувватлаган халққа нисбатан айтган зуғумли фикрларини етказиб, гўёки оппозицион ёки бетарафлик принципларига «асосланган» ҳаракатларни бажарган ва халқаро журналистика «меъёрлари»га кўра ўзларининг вазифаларини «ҳалол» адо этган ҳамкасбларимизни келтиришимиз мумкин. Халифалик дегани ҳар қандай демократияни инкор этмайдими? Қураётган демократик жамиятимизни у қабул қиладими? Ўзбек журналисти ўз юрти осмонида кўланка бўлиб турган гуруҳларга нисбатан қандай қилиб бетараф бўла олади?

Американинг миллий манфаати ҳақида юқорида гапирдик. Энди, нега Ўзбекистоннинг ҳам миллий манфаати бўлмаслиги керак, деган саволни ўртага ташламоқчимиз.

Юртимиз таълим системасига «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» фани киритилди. Эътибор беринг, «Миллий истиқлол мафкурасининг бош ғояси — озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир»¹. Асосий ғоялар мана шу бош ғоядан келиб чиқади: Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги.

Бироқ, таълимдан бошқа соҳаларда бу принциплар одамлар, хусусан, журналистлар ҳаёти ва ижодига таълимот тарзида ўрнашганича йўқ. Фарзандлар мактабда бу сабоқларни тинглаб, уйларига борганларида ота-онанинг, катта ёшдагиларнинг тескари фикрларини эшитадилар, яъни уларнинг олган билимлари оиладаги фикр ва муносабатларга нисбатан бошқача бўлади. Дейлик, фарзандимиз мактабда иқтисоди ривожланган давлат куриш ҳақида сабоқ олиб қайтди. Собиқ тузум натижаси ўлароқ касб-ҳунарсиз қолган ота «Э-э, қўйсанг-чи, униси бундай, буниси ундай, порахўрлик, иш йўқ», деб ёки авзойи бузилиб норозилик кайфиятини изҳор этади. Болалар жуда ҳушёр бўладилар. Алалоқибат, фарзанд мактабда келажак ҳақида олган билимларига саробга қарагандек қарайди, бошқача қилиб айтганда, ора йўлда қолади. Ақлли, эсли-хушли бола бўлса бу муаммоларнинг ечимини излашга ҳаракат қилади. Кўпчилик ота-оналар «Яхши ўқи, келажакда бу муаммоларни бартираф этишда ҳиссангни қўш», дея болаларини тарбияламайдилар. Аксинча, ўзлари билиб-билмаган ҳолда, унинг эзгуликка қарашини сўндирадилар. Агар шундай пайтда фарзанд чет мафкуранинг сиртдан чиройли кўринадиган, лекин замирида ўзга мақсадларни кўзлаган тўрига илиниб қолса-чи? Илиниб қолганлар эса йўқ эмас. Ҳатто улар халқ бошига бир қанча ташвиш келтириб улгурди.

Фикримизча, журналистларимизнинг турли хил қараш-

---

¹ И. Каримов. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т., «Ўзбекистон», 2000, 80-бет.

ларига айнан ушбу ғоя билан қуролланмаганлик сабаб бўлаётир. Таҳлилларимиз, танқидларимиз ҳар доим ҳам ана шу ғояга таянган ҳолда бўлмапти. Бу фикр билан журналистларнинг шу юртга хизмат қилаётганига шубҳа билдираётганимиз йўқ. Барчамизнинг таянч нуқтамиз ҳар хил, айрим ҳолларда ўзимиз (тушунчамиз, тафаккуримизга мос) яратиб олган принципларга асосланганлигимиздадир.

Албатта, миллий истиқлол ғоясига таянмаган таҳлилларимиз, танқидларимизнинг таъсири ҳам сезилмаяпти. Бунинг сабабларидан бирини юрт раҳбари ўзининг журналистларга мактубида шундай таъкидлайди: «Етмиш йил давомида қон-қонимизга, суяк-суягимизга сингиб кетган одатлар, яъни ҳокимият фаолиятига танқидий кўз билан қарашнинг йўқлиги, ҳаётда амалдорларнинг айтгани—айтган қабилдаги эскича кўникмалардан халос бўлиш оғир кечмоқда»¹.

Нега оғир кечмоқда, деган савол туғилади? Бунинг туб сабаблари бор. Масалан, Фарб демократияси *матбуотнинг авторитар назариясидан* либертариан назариясига ўтди². Бизда эса матбуотнинг энг ибтидоий — *авторитар назариясидан* совет коммунистик матбуот назариясига ўтилди. Совет коммунистик матбуот назариясини эса, Фарб олимлари авторитар назариядан-да мудҳишроқ бўлган фашист нацистлари назариясига менгзайдилар (ўша манба). Мазкур назарияларни ўзаро қиёслаб ўрганишимиз, ўз йўлимизни топишимизга ёрдам беради, албатта. Юқорида тилга олинган Фарб олимлари ўтган асрнинг олтишинчи йилларида матбуотнинг ижтимоий масъулият назарияси ва *совет коммунистик матбуот назариясини* қиёслар эканлар, фикрларини шундай яқунлайдилар: «Совет кузатувчиларининг фикрича, бизнинг ахборот воситаларимиз масъулиятсиз ва анархияга асосланган. Бизга эса советлар оммавий ахборот воситалари «илтифотли ўйнаш ҳисобига яшайдиган

¹ И. Каримов Ўзбекистон матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига. «Ўзбекистон матбуоти», 2003, 3-сон.

² Фред С. Сиберт, Уилбур Шрамм, Теодор Питерсон. Четыре теории прессы. М., Вагриус, 1988, 222-бет.

суюқоёқ хотин»дек («услужливая соержанка») кўринади. Советлар биздаги йўналишларнинг кўп хиллиги, очиқлик, чегараланмаган танқид ва фикрлар курашини миллий ҳимоямиздаги ожиз жойлар деб биладилар. Бизнинг назаримизда эса улар энг кучли томонларимиздир. Келажакдаги бир неча ўн йилликлар кимнинг баҳоси тўғри эканлигини кўрсатади» (ўша манба, 214-бет).

Муаллифлар айтган бир неча ўн йилликлар ўтиб бўлди. Биз қайси назария голиб келганлигини ҳам кўрдик. Юқорида И. Каримов таъкидлаган, матбуотда оғир кечаётган жараёнларнинг сабаби матбуотда совет коммунистик назарияси қолдирган мудҳиш асоратлардир.

Дарҳақиқат, танқидга кўникиш, янги фикрни эшитиш, агар у ўринли бўлса, қабул қилиш бизда жуда машаққат билан кечмоқда. Шу ўринда Ўзбекистон Қаҳрамони О. Шарафиддиновнинг адабиётшунослик бўйича айтган фикрлари журналистларга ҳам тегишли деб ўйлаймиз: «Ватанни чин юракдан астойдил яхши кўрган одамгина уни ҳар қандай қусурлардан, ҳар турли кемтиклардан холи кўришни истайди. Бунга эса фақат мақтов билан эришиб бўлмайди»¹.

Бундан ташқари, қонунлардан тўлиқ фойдалана олиш, ихтисослашув борасида ҳам муаммоларимиз ечимини кутиб ётибди.

Давлатимиз раҳбари ўтган йили матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига юборган табригида дунёдаги ўзгаришлар, хусусан информаион «портлаш» рўй бераётган глобаллашув шароитида ўзбек журналистининг камчилигини, хусусан, таҳлил ва танқиднинг, шижоатнинг етишмаслигини очиб бераркан, ўз ўрнида журналистларга ишонч ҳам билдирган эди: «Мен ишонаман, ўз Ватани ва халқига садоқатли бўлиш, азалий қадриятларимизни асраб-авайлаш, эл-юртимизнинг келажагига ишонч билан қараш масаласида бизнинг журналистларимиз ҳеч кимдан кам бўлмаган ва ҳеч кимдан кам бўлмайди»².

¹ О. Шарафиддинов. Фикр эркинлиги – зарур эҳтиёж. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 2004. 14 май.

² И. Каримов. Ўзбекистон матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига. «Ўзбекистон матбуоти», 2003. 3-сон.

Биз ҳам ана шу тилакка қўшилган ҳолда, мақоламизни хулосалайдиган бўлсак, бугун бот-бот тилга олинаётган журналистнинг ахлоқ кодекси яратилиши лозим. Албатта, мазкур кодекснинг моҳиятида миллий истиқлол ғояси асос сифатида қабул қилинса, мақсадга мувофиқ бўлади. Бошқалар бундан ташвишга тушмаслиги даркор. Зеро, ўз онасини яхши кўрган инсон Ватанини яхши кўради, Ватанини севган инсон эса еру осмонини сева олади. Шу нуқтаи назардан, ҳар бир журналист, таҳририят ўз ишини яхши ташкил этса, тегишли дастурларини тузиб, унинг ижроси учун сабот билан курашса, яхши кунлар тезроқ яқинлашади ва журналист келажакдаги эзгу ишларнинг ҳақиқий иштирокчисига айланади.

Бу фикрдан сўнг бир талай саволлар пайдо бўладики, уларга алоҳида тўхталиш жоиз. Бу эса алоҳида мақоланинг мавзуи.

*«Филология масаллари» журнали,
2004 йил, 2-сон*

АХБОРОТНИ БОШҚАРИШ АФЗАЛМИ ЁКИ ЯШИРИШ?

Бу саволга турли нуқтаи назардан турлича, ҳатто бир-бирини инкор қиладиган даражада жавоблар бериш мумкин. Оддий фуқароларда ҳар хил қарашлар бўлиши аён. Устига-устак, ҳар бир одам ўз даражасига кўра фикрлайди. Лекин... дейлик, ҳукумат доирасидаги муайян тузилмалар раҳбарларининг нуқтаи назари ўз вазифаси мажбурияти, таъбир жоиз бўлса, хизмат манфаатидан келиб чиқиб белгиланади.

Келинг, мисол тариқасида бир жиноят ишини кўриб чиқсак. Шаҳар даҳаларининг бирида қотиллик содир этилди. Бизда бу ахборот кўпчилик ҳолларда қотиллар топилиб, суд ҳукми чиққандан сўнг эълон қилинади. Негаки, ҳуқуқ-тартибот органлари «тергов ишларига халақит беради», деб бўлиб ўтган воқеа ҳақидаги ахборотни ташқарига чиқармайдилар.

Бир жиҳатдан улар ҳақ қотиллик сабабларини аниқлаш мушкул иш, уни аввалдан айтиб бериб бўлмайди.

Ҳодисада ўғирлик аломати ҳам бўлиши, қолаверса, марҳум ёки оила аъзоларининг хизмат вазифасига алоқадор бўлиши мумкин. Матбуот ходимлари турли миш-миш ва тахминлари билан суриштирув ишларини чалкаштириб юборишлари ҳам ҳеч гап эмас. Бироқ суд ҳукмини кутиб ўтириш ва бу ахборотни жамоатчиликка етказмаслик қандай оқибатларга олиб келади?

Биринчидан, одамлар (қўни-қўшни, қариндош-уруғлардан ташқари) хабарсиз қолади. Оқибатда турли миш-мишлар тарқалади. Одам зотининг табиати шундай: тахмин қилади, ўзича хулоса чиқаради. Қарабсизки, «уни мафия ўлдирган», «изини йўқотиш учун қотил ўғирлик қилган» бўлади, қотил топилавермагач эса, «бу ишга орган ходимлари ҳам аралаш» эканлиги тахмин этилади, миш-мишлар тилдан-тилга кўчиб, охир-оқибатда «чумоли» «Фил»га айланади!

Ваҳоланки, тегишли ҳуқуқ-тартибот органлари мазкур иш билан шуғулланаётган бўладилар. Балки, жиноятчининг изига тулишган, жиноятчини тутиш амалиёти чоғида кимдир жароҳат ҳам олган бўлади. Ўз ҳаётини хавф остига қўйиб (хизмат шуни тақозо этади, албатта) ҳаракат қилсаю, турли миш-мишлар оқибатида унинг обрўси тўкилса...

Миш-миш эса беҳабарлик оқибатида тарқалади, дедик. Демак, ахборот тарқатмасликдан, аввало, ҳуқуқ-тартибот органларининг ўзлари зарар кўради, яъни обрўсизланади. Уларга нисбатан халқда ишонч йўқола бошлайди. Эски тузумдаги бу иш тутуми қандай оқибатларга олиб келганлигини кўпчилик яхши билади.

Иккинчидан ва, энг асосийси, бундан жамият зарар кўради. Ўзаро ишончсизлик, ҳурматсизлик, лоқайдлик кайфияти («оч қорним – тинч қулогим») ҳукмрон бўла бошлайди.

Юқорида матбуот ходимларининг турли миш-мишларга асосланиб ахборот беришлари чалкашликларга олиб келиши мумкин, дедик. Бироқ, Алишер Навоийнинг «Агар огоҳсен – шоҳсен сен» деган ўғитини инобатга олсак ва ривожланган демократик давлатлар тажрибасига назар ташласак, содир бўлган воқеа-ҳодиса ҳақида (гарчи у хунук бўлса-да) махсус матбуот анжуманлари ёки матбуот хиз-

матлари орқали жамоатчиликка хабар берилади. Негаки, фуқаро аввало узи яшаётган жамиятда нималар содир бўлаётганлиги ҳақида ахборот олиш ҳуқуқига эга. Қолаверса, ўзи ҳам шу аҳволга тушмаслик учун огоҳ бўлиб туради, айрим ёмонликларнинг олдини олишда иштирокчи бўлади.

Юртимиз пойтахти Тошкентда 1999 йилнинг февралда куни содир этилган терактни ҳар гал юрагимизда дард билан эслаймиз. Эътибор берган бўлсангиз, бу воқеа ҳақидаги ахборот икки соат ўтар-ўтмас телевидение орқали барчага маълум қилинди. Бу ерда, аввало, Президент Ислам Каримовнинг воқеа юз берган жойга бориши, матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига интервью бериши ўша фурсатдаги янгиликларнинг энг сараси эди. Бу билан келажакда туғилиши мумкин бўлган турли мишмишларнинг олди олинганди. Қолаверса, Президент халққа мурожаат қилиб, уларни саросимага тушмасликка чорлади. «Ёшлар» телеканалда берилган журналист Хайрулла Нуриддиновнинг репортажини ҳам ёдга олинг. Ҳамма хушёр тортди, тегишли ҳуқуқ-тартибот ташкилотлари оммавий ахборот воситалари билан, демакки, жамоатчилик билан мустаҳкам ҳамкорликда иш олиб борди.

Жинойатчиларни тутишда оддий одамлар ёрдам берганликларини ҳуқуқ-тартибот ташкилоти раҳбарларидан бири айтгани ҳам кўпчиликнинг ёдида. Агар бўлиб ўтган воқеалар яширилса, жиноятчиларнинг асосий мақсади айтилмаса, улар ўзларини «оппоқ» кўрсатиб, халқ орасида яна «миш-миш» тарқатмасмидилар? Оломон эса кўпроқ «миш-миш»ларга ишонарди. Негаки, собиқ шўро жамияти йиллар давомида халқ орасида «тозалаш ишлари» ўтказавериб, «органлар»га нисбатан ишончсизликни сингдириб бўлган эди. Мисолимиздаги очиқлик эса бу ташкилотларнинг обрўсини кўтарди, фуқаролар улар билан ҳамкорлик қила бошладилар.

Биз келтирган мисолда муайян маънода ахборотнинг бошқарилганини ҳам кузатишимиз мумкин. Аслида «манаман» деган демократик давлатларда ҳам ахборот бошқарилади.

Мисол тариқасида АҚШда содир бўлган 2001 йил

11 сентябрь воқеалари ва уларнинг ОАВда ёритилишини кўриб чиқайлик. Жараён узлуксиз равишда телевидение орқали намойиш қилинди. Барча ҳушёр тортди. Ушбу тарафда иштирок этганликда гумон қилинган одамлар ҳибсга олина бошлади. Бу ҳақда барча эшитди. Ҳукумат асосий диққат-эътиборни Нью-Йорк шаҳридаги эгизак бинолардаги энг кўп одам қурбон бўлган жойга қаратди. Пентагон биносидаги портлаш, Питсбург яқинидаги тўртинчи самолётнинг «қулаб тушиши» иккинчи планда айтила бошланди. Аслини олганда ҳам кўп одам қурбон бўлган жой эътиборда бўлади. Бироқ бундан фойдаланиб қолишни ўйлаган мухолиф давлат, дейлик, оммавий ахборот воситаларини «тўртинчи самолёт» тақдири «кўпроқ қизиқтирди». Улар ҳатто «тўртинчи самолётнинг уриб туширилиши тўғри бўлганми ёки бу инсон ҳуқуқларининг поймол этилишими» қабалида савол қўйиб, телевидениеда баҳс уюштирдилар.

Кейинчалик CNN раҳбари террорчилар бошқарган самолётларнинг «эгизаклар»га урилиш жараёнини телевидение орқали кўрсатмасликни журналистлардан илтимос қилди. Бу воқеа ҳам мухолиф давлатлар ОАВда АҚШда цензуранинг ўрнатилганлиги сифатида талқин этилди. Аслини олганда эса, бу ерда ҳукумат одатдагидек ҳаракат қилди, яъни миллий манфаат, қолаверса, хавфсизлик нуқтаи назаридан ахборотни бошқарди. АҚШ ҳукуматининг 2003 йили Ироқда олиб борган уруш ҳаракатларида ҳам ахборотни бошқариши кузатилди. Саддам Ҳусайннинг журналистларга тазйиқ ўтказмаётганлиги хусусида интервью берган АҚШ журналистларидан бири ишдан бўшатилади. Лекин бу ҳақдаги ахборот яширилмади, бошқарилди.

Дунё журналистикаси назариётчилари журналист фақат яланғоч ахборот бериши керак, унда журналист ўз муносабатини билдирмаслиги лозим, дейдилар. Ҳаётда ҳам шундайдек туюлади. Лекин бу ҳам нисбий тушунчалар.

Авалло, бўлиб ўтган воқеа ҳақида ахборот беришнинг ўзи журналистнинг муносабатидир. Қолаверса, энг асосий янгиллик (матн аввалида бериладиган ахборот, далилни) танлаш ва ёзишнинг ўзи ҳам журналистнинг

муносабати ҳисобланади. Мисол келтирамиз: 2003 йили АҚШ ва унинг иттифоқчилари Ироқда Саддам Ҳусайн тузумини ағдариш учун қўшинларини Ироқ чегарасидан пойтахт Бағдодга йўллади. Албатта, Ироқ армияси, айрим гуруҳлар уларга қаршилиқ кўрсатди, қурбонлар бўлди. Дунёнинг барча ахборот воситалари бу воқеаларни ёритиб турди. Бироқ ҳар бир давлат ёки муайян гуруҳларга тегишли оммавий ахборот воситалари АҚШнинг ҳаракатларига аввалдан билдирган муносабатларига асосан ўз янгиликларини ёритиб борди.

Дейлик, иттифоқчи қўшинлар Басра шаҳрини эгаллаганлиги ҳақидаги ахборот худди шу тариқа, яъни «Иттифоқчи кучлар Басрани қўлга киритишди» қабилида бошланиши мумкин эди. Мухолиф томонлар эса: «Иттифоқчиларнинг Басрани босиб олишлари жараёнида фалон нафар тинч, бегуноҳ аҳоли нобуд бўлди», дея янгиликни бошладилар. Бу муносабат эмасми?

Демак, янгиликда ишлатилган далиллар, сўзлар ҳам муносабат бўлиши мумкин.

Бундай хулосалар ахборотни яширишни эмас, балки уни маҳорат билан бошқариш лозимлигини англатади. Ахир Басра эгалланганлигини айтмаслик мумкинмиди? Йўқ, албатта. Бу бўлган воқеа эди. Тарафдорлар ОАВлари эса ахборотни яна бошқардилар. «Қўшинлар Басрани эгаллашди! Афсуски, фалон нафар англиялик, фалон нафар АҚШ ҳарбийлари ҳалок бўлишди. Душманнинг фалон нафар аскарлари ўлдирилди, оддий фуқаро орасида ҳам қурбонлар бор» қабилида янгилик тарқатилди. Кўриб турибсизки, ахборот яширилаётгани йўқ.

Хулоса қилиб айтишимиз мумкинки, юртимизда демократик жамият қуриш нияти қилинган экан, бу борада ахборотни ўз вақтида ошкор этиш ва уни бошқариш саноатини ҳам дунё тажрибасидан ўргансак, ўзимизга мослаб ҳаётга татбиқ қилсак мақсадга эришиш учун яна бир қадам ташлаган бўламиз.

*«Филология масаллари» журнали,
2003 йил, 3-4-сонлар*

«ЁМОН ЖУРНАЛИСТИКА» ФОРМУЛАСИ

Олимлар дунё журналистикаси муаммоларини тадқиқ этар эканлар, уларнинг фарқини турлича номлар билан атай бошладилар. Масалан, «ривожланган журналистика», «самарали журналистика», «яхши журналистика», «ёмон журналистика»... Биз ушбу мақолада юқорида таъкидланган журналистиканинг сўнггиси ҳақида фикр юритмоқчимиз. Фарбликлар журналистика илмида америкалик матбуот магнати Уилям Рендолф Хёрст амалга оширган ғаразли бир ҳаракатни «ёмон журналистика»га мисол сифатида кўрсатадилар. Унинг Дэвид Рендалл тилидаги қисқача талқини қуйидагича:

«Хёрст 1898 йили сиёсий қарашлари ва газетаси тиражини ошириш мақсадида АҚШ ва Испания ўртасида Куба учун бўладиган урушдан манфаатдор эди. Унинг асосий газетаси «New York Journal» тубандаги ёлғон, сохта ватанпарварлик, диққатни тортадиган сарлавҳали мақолалар билан чоп этила бошланди: «Асирларни акулаларга ем қилишди», «Ўлдирилган америкаликлар учун Испания билан уруш», «АҚШ тарихида унга нисбатан энг катта ҳақорат» (Испания элчисининг Президент номига йўлланган танқидий хати ҳақида). Хёрстнинг топшириғи билан унинг қўл остидагилари испанларнинг «тошбағирлиги» ҳақида ахборот бериш учун ҳар қандай тубанликларга ҳам қўл уришди. Қайси журналист ҳақиқатпарастроқ бўлса, у ҳеч қандай далил топа олмади (бундай мухбирларнинг хизмат пиллапоясида албатта муаммолар пайдо бўлди), бошқалар эса, қора хаёлларига эрк беришди. Улар орасида Фредерик Ремингтон деган рассом ҳам бор эди. У ўша жойда қон тўкилганидан асар ҳам тополмагач, ҳамма ёқ тинч эканлиги ҳақида Хёрстга телеграфдан ахборот жўнатди:

«Ҳамма ёқ тинч. Қўрқинчли ҳеч нарса содир бўлгани йўқ. Уруш бўлмайди. Қайтсам дегандим».

Хёрст жавоб жўнатди:

«Илтимос, қолинг. Расмни таъминланг (у пайтда фотожурналист ишини рассомлар бажарган – Ҳ. С.). Урушни мен ташкил этиб бераман».

Урушни бир газета қанчалик ташкил этиб бера олиши Хёрст ўз сўзида қанчалик туриши билан англашилади. Бир неча ҳафта ўтгач, Гавана атрофида Американинг «Мейн» деб аталган линкори портлади ва бу портлаш 260 кишининг ҳаётига зомин бўлди. Хёрст эса бу испанларнинг қўпоровчилиги эканлиги ҳақида бош мақолаларни чоп эта бошлади. Икки катта гуруҳ портлашнинг асл сабабларини аниқлагунча, Хёрстнинг газетаси бирорта ҳам далил келтирмай испанларни айблашда давом этди. Кишиларни урушга чорловчи мазкур мақолалар ҳақиқатни бўғишда ҳануз кўргазмали восита сифатида қолмоқда. «Journal»даги «Мейн» воқеаси билан боғлиқ ана шу мақолаларнинг ёзилган вақти ва сарлавҳаларига эътибор беринг:

17 февралда: «Ҳарбий кеманинг йўқ қиллинишида душманнынг қўли бор». Сарлавҳа остида етти устунчада сурат берилган бўлиб, унда АҚШ ҳарбий кемасининг сув остки қисмида мина, минадан чиққан шнур денгизнинг испанлар қалъаси жойлашган қирғоғига бориб уланган тасвир — тиниқ сувда ўйлаб топилган уйдирма.

18 февралда: «Бутун мамлакат ҳарбий безгак ҳолатида». Бу сарлавҳа Испания ва Куба ҳукуматларининг портлаш оқибатида ҳалок бўлганларни дафн этиш маросимини уюштириб, ушбу қабристонни умрбод АҚШ ихтиёрига топширган кунлари эълон қилинди. Лекин ана шу таъсирли воқеа ҳақида ўша куни биринчи марта алади миллиондан ошган «Journal» газетасида лом-мим дейилмади.

20 февралда: «Гавана аҳолиси «Мейн»да ҳалок бўлганларнинг хотирасини ҳақорат қилмоқда». Бундай ёлғон ахборотлар учун «Journal» ҳар куни ўртача саккиз-саккиз ярим саҳифасини ажратар эди.

23 февралда: «Мейн»нинг хиёнаткорона яксон қилиниши». Кеманинг ҳалокати ҳақида янги бўҳтон, бунинг устига эса «Испания билан уруш» деб аталган тўрт ўйинчи иштирок этадиган қарта ўйини қондаси.

26 февралда: «Journal» ўз муштарийларини урушга

чақириб, ўзлари сайлаган конгрессменларга хат билан мурожаат қилиш даъвати билан чиқди. Бу мақола кема бортидаги порох бўлмасида порох бочкасининг тасодифан портлаши оқибатида содир бўлганлигини Президент эълон қилган куни чоп этилди. (Расмий текширишлар асл сабабни аниқлаб бера олмади.)

Келгуси бир неча ҳафта давомида Хёрст барча уринишларини ҳарбий ҳаракатга даъватлар ва испан ҳукуматининг кубаликларни тазйиқ остига олганлиги тўғрисидаги уйдирма мақолалар чоп этишга сарфлади. Бундай материалларни топиш ёки йўқ жойдан йўндириш кўп меҳнат талаб этмасди. «Journal» ҳар гал «Мейн» ҳақида янги уйдирмалар тўқирди. 11 мартда газета яна бир хабарни тарқатди: «Тергов-суриштирув натижаси шуни кўрсатдики, «Мейн»ни Испания ҳукумати вакиллари портлатган». Ушбу ёлғон Хёрст учун қўшимча тираж ва катта сарлавҳалар ўйлаб топишга «хизмат» қилди.

22 мартда: «Уруш — тангликдан чиқишнинг ягона йўли!»

28 мартда: «Уруш ёки шармандалик?»

Газетанинг навбатдаги сониди америкалик спорт чемпионларидан тузилган полкни ташкил этиш, испанларни янчиш учун уларни Кубага жўнатиш бўйича фикр юритилди.

1 апрелда: «Уруш!» Аслида ундай эмасди.

6 апрелда: «Уруш унчалик узоқ эмас». Газета мухбирлари «Мейн»да ҳалок бўлган одамлар оилалари аъзоларини бутун мамлакат бўйлаб қидиришга тушдилар ва уларнинг қасос олиш лозимлиги тўғрисидаги мурожаатларини чоп эта бошладилар. Бундай чиқишлар ёнида АҚШ байроғининг тасвири атайин бериларди.

13 апрелда: «Конгресс ҳадемай уруш эълон қилади!»

Бироқ Конгресснинг 25 апрелдаги хулосаси Хёрст умидини («Урушни мен ташкил этиб бераман») пучга чиқарди. У бари бир тинчимади...»

Мазкур кўчирма англиз журналисти, Лондонда нашр этиладиган «Обсервер» газетаси бош муҳаррирининг

собиқ ўринбосари Дэвид Рендаллнинг «Марказий Осиё журналистлари учун» чоп этилган «Универсальный журналист»¹ китобидан олинди.

Табиийки, юқоридаги Хёрст воқеаси (эътибор беринг: 1898 йил), унинг иш тутуми китобда (дарсликда) «ёмон журналистика» дея танқид остига олинган. Бу воқеа қанчадан-қанча одамларни урушга чоғлаган, хаёлини чалғитган, Испания мамлакати раҳбарларининг ҳаловатини ўғирлаган, хуллас, ёлғон ахборотнинг зарарларини санаб адоғига етиш қийин.

Энди Д. Рендалл айтаётган «ёмон журналистика» формуласига 2005 йил 13 майдаги Андижон воқеаларини бир-бир солиб кўринг.

Авалло, бу воқеалар иштирокчиларининг суди жараёнида аниқланишича, хорижий мамлакат журналистлари уч кун аввал Андижонга борган. Судланганлар хориж оммавий ахборот воситалари вакилларининг мазкур воқеаларда иштирок этганликларини таъкидладилар.

Ушбу мақола муаллифи бу воқеа содир бўлганда, аниқроғи, 14 май куни Шангхай(Хитой)да эди. Хитойчани билмаймиз. Шу боис аэропортда инглиз тилида чоп этиладиган «Shanghai Daily» газетасини (Шангхайда чоп этилади) топиб ўқидик. Ўзбекистондаги воқеаларга доир мақола бор эди. Фақат газетада «Ассошиэйтед-Пресс» (АҚШ) ахборот агентлигининг «Up to 50 Uzbek dead» мақоласини чоп этганлигини кўрдик. Унда шарҳловчи янги атама ишлатганди — «Мусулмон ишбилармонлар». Ҳарҳолда бу атама ўз-ўзидан пайдо бўлмаганлиги биз — ўзбекистонлик мутахассислар учун маълум эди. Бироқ, бошқалар учун-чи? Кечки пайт Пекиндаги меҳмонхонамизда «Би-Би-Си» телеянгилликларини кузатганимизда ҳам шу атама ишлатилди. Энг асосийси, ахборотни бошқа давлатлар оммавий ахборот каналлари ҳам такрорлай бошладилар.

Шундай пайтда илк тарқатилган ахборот (агар тарқат-

---

¹ Рендалл Д. Универсальный журналист: перев. с англ. Алексея Порьяза. Алматы, 1996. 344-бст.

ган манба (теле, радиоканал, ахборот агентлиги обрўли бўлса)нинг нақадар муҳимлигини англайсан киши.

Америка—Япон можароларида «кутилмаган зарба» ва унинг самараси уруш жараёнида синаб кўрилган. Бундай зарбалар оқибатида кутмаган томондан қанчадан-қанча одамлар қурбон бўлган, иккинчи томон эса мақсадига эришган. Бу ҳақда ҳатто фильмлар ҳам яратилган.

Ахборот зарбаси ҳам шундай эффект берди. Дунё жамоатчилигига биринчи бўлиб ёлғон ахборот ҳақиқат сифатида тарқатилди.

Бир кун ўтгач, Ўзбекистон раҳбари баёнотида асосланиб, «Синхуа» (Хитой) агентлиги мухбири умуман ўзгача ахборот тарқатди. (Бу ҳақда қаранг: President blames violence on extremist. «China Daily», may 16, 2005.) Бироқ «Би-Би-Си» кечирим сўраш у ёқда турсин, ҳар гал қандайдир «халқаро кузатувчилар», «нодавлат ташкилотлар»га таяниб ўз «сиёсати»ни давом эттира бошлади.

Кўпгина шарҳловчилар Ўзбекистон ўз ахборотини кеч тарқатганлиги ҳам бунга сабаб бўлди, дейишди. Лекин гап нимада эканлигини таҳлил қилиш, асл ахборотни аниқлаш учун вақт керак эди...

Маълум бўлдики, бу беозор «мусулмон ишбилармонлар» Андижон вилояти ҳокимлигини эгаллагунга қадар халқаро террорчилар ёрдамида ҳарбий блокпостни, ҳарбий қисмдаги аскарларни, офицерларни ўлдириб, қуролларини тортиб олиб, бостириб киришган.

Бу ҳақда Ўзбекистон ОАВ ахборот тарқатгач ҳам у тан олинмади, яъни «аслида қуроллар эгалланган, босқин бўлган» дея ахборотини тузатиш ўрнига, Хёрст воқеасидаги каби, янги айбловлар қўйила бошланди. Юқорида ўқидингиз, кўп ўтмай АҚШга тегишли кема портлаши оқибатида юздан ортиқ матрос ҳалок бўлганди. Қон тўкилди. Айблов — «Бу ишни испан ҳукумати қилган». Андижонда ҳам қон тўкилди. Айблов ўшандай — «Бу ишни ҳукумат қўшинлари қилган». Формула ўша-ўша. Эътибор берган бўлсангиз, «Би-Би-Си» террорчилар босқини оқибатида қон тўкилганлигини тингловчи-

ларга таъкидламади, балки, айбни ҳукумат кучларига ағдарди. «Агар халқаро террорчилар босқини бўлмаганда, бу воқеа юз бермасди», демади. «Нега» саволига «уларнинг мақсади» ўзгача эди, дея жавоб бериш мумкин.

Бундай дейишга асос бор. Биринчидан, «Би-Би-Си»нинг ахбороти тан олинмагач, Буюк Британия ташқи ишлар вазири Жек Строу негадир АҚШ расмийлари билан учрашиб, Ўзбекистон ҳукуматига босим ўтказишни талаб қилганлигини қандай тушуниш мумкин? Африка қитъасидаги қирғин-барот урушларни бартараф этиш ҳаёлига ҳам келмаган англиялик вазир нега айнан Ўзбекистонга қизиқиб қолди? Аслида, демократик деб атаётган радиоканалнинг ахборотини тасдиқлатиш ташқи ишлар вазирининг ваколатига кирадими? Балки, ташқи ишлар вазири Ўзбекистонда рангли инқилоб амалга ошмаганидан жаҳл отига мингандир? Рангли инқилобни амалга оширишдан эса уларнинг манфаатдорлиги аниқ. Бу манфаатларни бирма-бир санамасак-да, ўтган аср бошида яшаб ижод этган, бошига болта келса ҳам тўғриси-ни гапирган, улуг жадидлардан Абдурауф Фитратнинг 1918 йили ёзган «Англиз ва Туркистон» мақоласидан ўқиб олсак. Ўша пайтда ёзилган яна бир маърифатпарвар бобомиз Саид Аҳрорийнинг «Инглизларнинг сўнг умиди» мақоласида ҳам Фитратнинг фикрига ҳамоҳанглик мавжуд. Иқтибос: «Ҳеч бир ҳукуматнинг дипломатлари совуққонликда инглиз сиёсийлари мартабасида муваффақиятлик бир рол ўйнай олмадилар... Инглизлар ҳозирда пулларининг кучи, Афғонистон ва Бухоронинг оёғи билан Туркистонга кирмоқчидирлар. Кирмоққа бошладилар, десак ҳам жойи бор. Сўнгги кунларда Бухорога келган беш инглиз вакилининг амир тарафидан фойтунлар билан қарши олиниши бу иддаомизни исботига кофий далиллардандир. Алар, таъбир саҳиҳи билан сўйламак лозим бўлса, вакил эмас, виждон савдогарларидир. Эҳтимолки, инглизлар Туркистонга ҳам очиқ бўлмаса-да, бунинг микробларини суқитириб, бир неча гофил ва аҳмоқларимизнинг виждон ва номусларини сотиб оладирлар...

Инглизлар шу ниятлари билан ўз сиёсий манфаатлари учун Афғонистон ва Бухорони алдатганлари каби бизни ҳам қурбон қилмоқ истайдурлар. Буларнинг касофати билан Туркистоннинг ҳам ҳозиргача гирифтор бўлган балоларнинг устига бир уруш майдони бўлиб, оёқ остида қолмоқ эҳтимоли бордир...

Ҳар ким мундан кейин инглизларни пропаганда қилган бир одамни кўрса, ёлғиз ундан узоққа қочмай, инглизларнинг бу кунгача мусулмонларга еткурган офатларини ёдга олиб, ўша мақтовчи хоиннинг сўзларини жаҳр (ошкор) қилгай...

Истиқболда инглизларнинг бу тариқа қиладургон ҳаракатларига монё бўлмоқни биз халқимизнинг устимиздаги миллий ватаний вазифа деб биламиз. Бинобарин, бор довушимиз билан бутун Туркистон халқиға кўзларини очмоқларини таклиф этамиз. Акс тақдирда, кичик бир зеҳнсизлик билан ватанимизнинг поймол бўлишига сабаб бўлишимизни ҳамма вақт хотирада тутайлик»¹.

Кўринадики, Буюк Британия ташқи ишлар вазири Жек Строунинг ҳаракатлари ва ниятларида тарихий асос бор. «Би-Би-Си»га ўхшаб ваҳима қилма, десангиз, ҳеч бўлмаганда, ушбу давлатнинг собиқ раҳбари Уинстон Черчиллнинг бир фикрини келтирайлик: «Англиянинг дўсти ҳам, душмани ҳам йўқ. Унинг фақат манфаатлари бор!»

Андижондаги воқеалар ва унинг атрофида амалга оширилган ахборот хуружлари бир неча хулосаларга келишга туртки бери.

Авалло, Ўзбекистон мустақиллигига турли хуружлар хавфи ҳақиқатда мавжуд. Уни асраб-авайлашимиз, хавфларнинг қаерлардан ва қай тартибда пайдо бўлиши мумкинлигини аҳолига тушунтириб беришимиз, ахборот бўҳтонлари уюштирилаётганда ёки геосиёсий ўйинлар даврида пайдо бўладиган турли талқинлар, сохта зарбалар моҳиятини жараёнда очиладиган янгиликлар

---

¹ Саид Аҳрорий. Танланган асарлар. Т., Маънавият, 2004, 15—18-бетлар.

билан боғлаб тушунтириб боришимиз керак. Масалан, Андижон воқеаларини уюштирган, иштирок этган ва халқаро меъёрлар бузилган ҳолда сохта қочқинга айлан-тирилган жиноятчилар Қирғизистон ҳудудидан нега айнан Руминияга олиб кетилди? Орадан 5 ой ўтгач Руминияда АҚШ Марказий разведка бошқармасининг хуфя қамоқхоналари мавжудлиги аниқланди¹. Шундан сўнг АҚШ давлат котиби Кондолиза Райс нега айнан Руминияга келиб кетди?²

Ахборотларни имкон даражасида тез (биринчи бўлиб) тарқатиш бўйича ҳам қатор ишларни амалга ошириш даркор. Ахборот бўҳронларига ўз вақтида, лозим бўлган-да чет тилларда тезкорлик билан жавоб қайтариш муҳимдир.

*«Филология масалалари» журнали,
2005 йил, 2 – 3-сон*

---

¹ Мусаев Ш. Жиноятчилар нега айнан Руминияга «қочирилган» эди? // «Маърифат», 2005 йил, 10 декабрь.

² Чародеев Г. Сюрпризы для Кондолизы. «Труд», 8 декабря 2005 года.

БЕШИНЧИ ФАСЛ

УСТОЗГА ЭҲТИРОМ

«Устоз отангдан улур», дейди халкимиз. Хат-савод чиқарган, таълим-тарбия кўрган ҳар бир инсон ўз ҳаётида бу ҳикматнинг теран моҳиятига бевосита гувоҳ бўлади. Устозлик мартабасининг фарзанд учун улуғлик касб этгани замирида кўп меҳнат ва машаққатлар, билим ва маҳорат ётганини ҳаммамиз ҳам чуқур англайвермаймиз.

Шукрки, кўплар қатори камина ҳам мактабда, университетда, эндиликда ҳаёт дорилфунунида таълим-тарбия олишда меҳрли, билимли устозларга учрадим, улардан тўғри йўл-йўриқ, маъноли маслаҳатлар олишга мурасар бўлдим. Устозларнинг ҳар бир дарси, сабоғи, маърузаси янгиликларга, далилларга бой бўлар, уларни бизга бир сеҳр билан улашишардики, бу сеҳрнинг жавҳарида теран билим ва қайноқ меҳр бўлганини, энди – йиллар ўтиб тушуниб етяпмиз.

Рисоланинг бешинчи фаслига кирган мақолалар ана шу билим ва меҳрдан баҳрамандликдан туғилган эҳтиром ва эътироф – устозларга дил сўзларидир.

ОНАМ ИККОВИМИЗНИНГ БИРИНЧИ МУАЛЛИМАМИЗ

Инсон боласи туғилганида онасининг алласи унга илк сабоқ бўлади. Ота-бобонинг, момонинг ўғитлари ҳам ўзига хос дарс. Бироқ боланинг энг беғубор дамларида яна бир инсон унга рўбарў келади. Иллаганингиз, у биринчи муаллимдир.

Мактаб, муаллим — инсоннинг юрагига, кўнглига яқин тушунчалар. Мактаб инсон болалигининг покиза дамларини мазмунли ўтказиши учун ўз бағридан жой берса, муаллим болага ўз қалбидан жой беради. Акс ҳолда, шогирд устозини бир умр эслаб, алқаб юрмаган бўларди.

Бундан ўттиз йил муқаддам Самарқанд (ҳозир эса Тайлоқ) туман Шопўлат қишлоғидаги 81-бошланғич мактабнинг биринчи синфига ўқишга борган гўдак қалбини ўзининг билими, овозининг мулойимлиги ва, албатта, меҳри билан забт этган инсон — Кимё ая Халитова ана шундай яккаю ягона Устоз эди мен учун.

Билим олиш, китоб ўқишга қизиқтириш тамал тоши бошланғич синфларда қўйилади, одатда. Шёър ёдлашни, тез ўқишни, чиройли ёзишни Аядан қишлоғимизнинг қанчадан-қанча аҳолиси ўрганганлигини кейинчалик англаб етдим.

Кимё аянинг оҳанрабоси бор эди. Эрталаб уйқудан уйғониб, апил-тапил овқатланиб, мактаб томон ошиқардик. «Бунча эрта борасан», дея уйдагилардан гап ҳам эшитардик, негаки, биз борганда кўп ҳолларда мактаб хизматчилари, ўқитувчилар ҳали ишга етиб келмаган, илм даргоҳининг эшиги қулф бўларди. Қолаверса, бу ҳол юқори синфларда бўлгани қаби бир соат аввал мактабга бориб олиб, ўқишни футбол билан бошлаш учун эмасди, албатта. Ўқишга қизиқар эдик. Тўғрироғи, қизиқтирган эдилар Устоз.

Кимё ая меҳрибон муаллима эди. Аммо эркалатиб ҳам юбормас, эътиборсиз ҳам қолдирмасди.

Аянинг мулойим овози бор. Мусиқа дарсларида ўзи кўшиқ айтиб берар, шу тариқа ҳам ашула айтишни ўрга-

тар, ҳам қўшиққа ошино қилар эди. Кўпчилик она алласидан кейинги қўшиқ қандай қўшиқ, деган саволга жавоб беришга қийналади. Мен эса доим бир фикрдаман, бу – биринчи муаллимамининг қўшиғи. Унинг ширали овози ҳануз қулоғим остида янграб туради.

Кимё аянинг қаерда ўқиганию қандай мукофотлар олганлигини суриштирмаганман. Лекин жуда кўплаб инсонларнинг қалбидан ўрин олганлигини биламан. Муаллим учун шунинг ўзи катта мукофотдир.

Аянинг турмуш ўртоғи Ҳамроқул ака ҳам зиёли инсон. У кўп йиллар аҳоли саломатлиги учун қайғурган тиббиёт ходими – шифокор. Бу оила халқдан кўп дуолар олган ва олаётган зиёли оила. Фарзандларининг барчасини ўқитишди, уйли-жойли қилишди. Улар орасида аянинг йўлини танлаганлари ҳам бор. Қизи – Юлдузхон мактаб директори, география фанлари номзоди.

Қишлоқ аҳолисининг аксар қисмига ҳарфни, сўз сеҳрини, мушоҳадани ўргатган бу устоз – муаллима доимо ҳурматда. Онам нафақадалар, лекин у кишига ҳам Ая таҳсил берган эканлар. Бу – икки авлод устози деганидир. Муборак ёшларини нишонлаган Кимё ая Халитова бугунги кунда набиралари қуршовида, демакки, у киши сеvimли ишларини учинчи авлод учун ҳам давом эттиряптилар. Бу муқаррама муаллиманинг тарбиясини кўрган, меҳрини туйган фарзанд эса кам бўлмайди.

2003 йил

ТАҲРИРНИНГ ПИРИ, КИТОБНИНГ ҚУЛИ

Журналистлар, адабиётшунослар суҳбатида *устоз* сўзи тилга олинса, хаёлга келадиган биринчи сиймо «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг ходими журналист Маҳмуд Саъдий бўладилар, десам муболаға бўлмайди.

Маҳмуд акани кўпчилик журналистларимиз моҳир муҳаррир сифатида билишади. Кимдир китоб ёзди, дейлик. Унинг ён-атрофдаги биродарларидан сўраган биринчи ёрдами тахминан қуйидагича бўлади: «Бу меҳна-

тимни яхши бир муҳаррирга ўқитиб олишим керак, кимга борсам экан?» Албатта, билганлар бир неча моҳир муҳаррирнинг номини тилга оладилар, сўнг қўшиб қўядилар: «Агар чидасанг Саъдийга олиб бор». Чидаган ижодкорнинг ўзи, аввало, ўз ижод маҳсулини роса «пишитади», кейин таҳрир устасининг «чиғириғи» дан ўткази, алалоқибат, асар сайқал топади. Буни кўплаб ижодкорларимиз тан олишган. Дарҳақиқат, устоз таҳрир бобида ижодкорлар томонидан академик унвонини олиб бўлган.

«Муҳаррир – сўзни тўғри қўллаб, узун гапларни ихчамлаштириб, мазмунли гап тузадиган одамгина эмас, у ҳаётни барча мураккабликлари билан кўра оладиган, жуда кўплаб китоблар мутолаа қилган билимли, дунёқараши кенг зиёли инсон бўлмоғи керак», дейди Маҳмуд Саъдий.

Сўз устида ишлаш, яъни сўзни англаш, уни ўз ўрнида қўллаш каби таҳрирнинг ўзига хос жиҳатларини кўпчилик ёшлар Устоздан ўрганишга ҳавас қиладилар. Куёшнинг нуридан баҳра ололмаётган майсаларни кўрганмисиз? Улар куёш нури берадиган гўзал рангни топа олмай сарғайиб, нимжон бўлиб турадилар. Муҳаррирлик бобида Устозни куёшга ўхшатгим келади. Унинг шогирдлари кўп, дедик. Бироқ, бугун журналистика факультетида ўқиб юрган ва таҳрири яхши журналист бўламан, дея орзу қилган талабаларни Маҳмуд Саъдий сабоқларини олишга чақираман.

Устоз «Маърифат» газетаси таҳририятининг ёш журналистлари учун таҳрир бўйича мунтазам машғулотлар ўтказиб туради. Унинг дарсларида қатнашган ходимларимиздан бири – Хусан Нишонунинг фикрига эътибор беринг: «Мен Маҳмуд Саъдийдан кўнглимдаги гапни очиқ айта олиш, яхшининг яхши, ёмоннинг ёмон эканлигини ажрата билиш ва уларга муносиб муносабатда бўлиш, мақола ёзишда сўзни ортиқча сарфламаслик кераклиги, маълумотларнинг саволга ўрин қолдирмайдиган даражада аниқ бўлиши лозимлиги, қандай китобларни ўқиш ҳамда ўқилиши шарт эмас дейилган китобларни нега ўқиш кераклигини ўргандим...»

Ишонсангиз, журналистика факультети талабалари учун шу пайтгача таҳрир соҳасида бирорта ҳам дарслик ёки қўлланма яратилган эмас. Маҳмуд ака ана шу савобли ишни бошлади. Аввало, у Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг халқаро журналистика факультетига ишга кириб, «Таҳрир санъати» фани учун дастур ёзиб, уни тажрибадан ўтказиб, қўлланма тайёрлашга киришди.

Устознинг яна бир хислати – китоб йиғишини у кишини билганлар бот-бот таърифлайдилар, ҳатто, уч хонали уйи асосан китоб билан лиқ тўлалиги журналистлар, адабиётшунослар орасида афсона бўлиб кетган. Камина эса Маҳмуд аканинг яхши асарларни мунтазам мутолаа қилиш одатини улуғламоқчиман. Ҳар бир янги ўқилган асардан – билимлар уммонидан энг сараларини танлаб, қисқача мазмунини одамларга сўзлаб – мазрифат тарқатишини, китобдек мунис хазинага атрофдагиларнинг эътиборини қаратишини, ўқишга, уқишга рағбат уйғотишини алқамоқчиман. Ахир замоннинг, аниқроғи, техниканинг ривожланиб кетиши «баҳонаси»да кўпчилик китоб ўқишга вақт топа олмай қолган бир пайтда, оладиган маошининг бир қисмини ҳануз китоб харидига ажратиб, олтмиш беш ёшида ҳам мутолаани давом эттираётган камтар инсонни илиқ сўзлар билан мақташ бошқа барча ишлару юмушлардан мароқли эмасми?

Устоз айни пайтда ЎзДЖТУда яна бир лойиҳани ишлаб чиқди. Энди таълим муассасаси раҳбарларининг кўмагида уни ҳаётга татбиқ қилмоқчи. М. Саъдий бу ҳақда шундай дейди: «Менга қолса, ўқувчи ҳаётида муносиб яшашга ёрдам берадиган етук китобларни: улар бадиий бўладими, мемуар ёки илмий бўладими – умр бўйи, мутасил ўқиши керак. Масалан, мен «Алпомиш», «Кунтуғмиш» дostonларини, Навоий, Бобур асарларини, Ғаззолий, Аттoр, Сарoйи, Кошифий, Али Сафий пандномаларини, Нeҳру, Маҳатма Ганди, Гёте каби улуг инсонларнинг таржимаи ҳолларини ўқишни тавсия қилган бўлардим. Бундай китоблар одамнинг ҳаётда ўз ўрнини топиб олишида кўмаклашади. Шунини алоҳида таъкидлаш

фарзки, ҳар бир одам, у қайси касб эгаси бўлишидан қатъи назар, дунё бадий тафаккурининг энг камида 100 мумтоз намунасини мутолаа қилиши (ўқиши эмас!) шарт».

У китоб ўқимасликнинг таъсирини бугун жамиятда содир бўлаётган айрим биқиқ, бир томонлама фикрлашларнинг ёки фикрсизликнинг пайдо бўлишида ҳам кўради. Шу каби фикрларини ЎзДЖТУнинг халқаро журналистика факультетида ташкил этган адабиёт тўғараги аъзолари билан баҳам кўради, улар билан бирга машғулотлар олиб боради.

Гоҳида ўйланиб қоламан. «Нега?» ва «Нима учун?» деган саволни Устоз ўзига неча бор берган экан-а? Булар инсон ўзини англаши учун тинимсиз бериладиган саволлардир. Улар инсоннинг ҳурлигига, мустақил фикрли бўлишига ва фикрлашда давом этишига хизмат қиладиган саволлардир. Йўқса, Устоз шу пайтгача ўқиган китоблари қолиб, эртага фалон китобни топиб ўқишим керак, демаган бўларди. Демак, юқоридаги саволларни Маҳмуд ака ўзига яна саноксиз равишда кўп беради, ёшларга ибрат бўлаверади.

Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган журналист Маҳмуд Саъдий бугун ҳам фаол журналистлардан. «Маърифат» газетасининг ўтган йилги сонларидан бирида чиққан унинг «Боланг ўзингдан яхши бўлсин!» сарлавҳали мақоласи газетхонларнинг қизиқишига сабаб бўлди. Журналистнинг «Китоб ўқишни биласизми?» деб номланган саҳифаси «Маърифат» газетаси танловида июнь ойида чоп этилган «Энг яхши саҳифа» номинацияси бўйича голиб бўлди. Қолаверса, унда ёшига нисбатан ғайрат, ҳаракат, таъбир жоиз бўлса, шижоат кучлилигидан у «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида бўлим муҳаррири лавозимида, Ўзбекистон Давлат жаҳон тиллари университетининг нашри – «Тил ва дунё» газетасида бош муҳаррир ҳамда «Филология масалалари» журналида бош муҳаррирнинг биринчи ўринбосари (жамоатчилик асосида) лавозимларида ишлаб келяпти.

Устоз доим ҳаракатда. Унинг ҳаёти фақат яхши, эзгу ишлар билан жўшқин. Бу эса, манаман деган ижодкор-

нинг ҳам ҳавасини келтирадиган ҳол. Жонкуяр, миллат манфаати йўлида тинмай изланадиган инсон — Маҳмуд Саъдийнинг мазмунли ва барчага фойдали фаолияти узоқ йиллар ана шу шиддатда давом этаверсин.

2004 йил

ҚАЛБИ ДАРЁ МУАЛЛИМ, ОЛИМ, РАҲБАР...

Шундай устозлар бўладики, уларнинг ўзлари шогирдларга, умуман ёшларга йўл-йўриқ кўрсатадилар, қўллаб-қувватлайдилар, вақти келса руҳ берадилар ва ўзларининг ана шундай ҳаракатларини ҳаётнинг кундалик қоида-сифатида билиб, қилган яхшиликларини унутиб ҳам юборадилар. Лекин уларнинг бу хислатларини меҳр кўрган шогирд қалбининг тўрида ардоқлаб, давраларда алқаб юрадики, бундай устозлар ҳақида халқ орасида илиқ тасаввур шаклланади. Мақола-миз қаҳрамони ҳам ана шундай меҳрли инсон.

Термиз шаҳридаги боғчалардан бири. Семинар боис турли тоифадаги раҳбарлар, меҳмонлар келишига роса тайёргарлик кўрилган. Табиийки, болаларни ҳам тайёрлашган. Улар учун ноодатий бир ҳолат. Албатта, жажжи қалб соҳиби бундай пайтда галстукли амакилар билан расмий тарзда ва хор билан салом-алиқ қилади, хайрлашади. Савол-жавоблар ҳам «ҳа, йўқ» ёки жимлик билан ўтилади, боланинг билими ва кўникмаларини аниқлаш қийин кечади. Икки-уч гуруҳ шу аҳволда ўтгач, мақола-миз қаҳрамони бир гуруҳга кириб, костюмини ечиб, болаларга қараб самимий салом берди. Болалар «меҳмон амакилар»нинг саломига хор билан жавоб беришиб, бе-гонасираброқ қарашди. Шунда меҳмонлардан бири болаларга хос тарзда гапириб, шкафда турган бир неча ўйинчоқларни олиб, жажжилар даврасига — ерда тўшалган гиламчага чордона қуриб ўтириб олди. Болаларга хос муомала ва улар даврасига, кўрпачасига ўтириш, тўсиқнинг бир қисмини бартараф қилди. Яна болалар тилида саволлар бера бошлади:

— Бу нима? — деди қизил коптокни кўтариб.

- Копток, – дейишди барчаси чуғурлашиб.
- Ранги қанақа, қанақа рангда? – деди меҳмон.
- Қизил, – дейишди бир неча болалар.

Меҳмон амаки болаларча чаққонлик билан жойидан турди-да, гултувакда ўсаётган гул ёнига бориб:

– Бу нима? – деди.

– Гул!!! – қийқиришди болалар. Орадаги тўсиқ умуман йўқолганди.

– Ким айтади, бу гулнинг номи нима?

Болалар таралдувланишди, ҳамма ҳар хил жавоб бера бошлади.

– Бу гулнинг номи Атиргул! Нима экан? – деди меҳмон.

– Атиргул!

Гулнинг номини билиб олишди улар. Сўхбат шу зайлда давом этди. Савол-жавоб асносида барча болалар унинг атрофини ўраб олишди. Меҳмон амаки бу гуруҳдаги болалар давлат талаблари даражасида тарбияланяптиларми, камчилик нималардан иборат эканлигини аниқлаб олди, болалар эса самимий амакининг самимий саволларига жавоб берганларидан хурсанд бўлишди, шодон хайрлашишди.

Бир фурсат болалар дунёсига фарқ бўлган бу мураббий педагогика фанлари доктори, профессор, ўша пайтда эса Халқ таълими вазири Жўра ака Йўлдошев эди.

Жўра ака жуда болажон, қалби дарё инсон. «Ҳали болаларга меҳримни тўлиғича беролган эмасман», дея таъкидлаб юради. Шу боис болаларни кўрса, қувнайди.

У 1963 йили Низомий номидаги педагогика институтини химия-биология мутахассислиги бўйича тамомлаб, Қибрай туманидаги 50-мактабда ўз фаолиятини ўқитувчиликдан бошлаган. 1965 йилдан, яъни ҳарбий хизматни тугатиб, Тошкент шаҳридаги 20-мактабга ишга келади. Кейинчалик унинг тиришқоқлиги, ўз касбига меҳрини кўриб, малака ошириш институтининг, вазирликнинг масъул лавозимларига ишга таклиф қилишди. Бу фурсатда илмий изланишларини ҳам олиб борди.

Олимнинг илмий изланишлари малака ошириш орқа-

ли мактабдаги ёшлар — келажак авлод тарбияси масалаларига бағишланган. Истиқлол юрт равнақи учун баркамол авлодлар тарбиялашни таълим тизими олдига вазифа қилиб қўйди. Хўш, ҳар томонлама етук — билимдон, соғлом, ақлли авлодни ким тарбиялайди? Жамият ёрдамида, албатта, муаллим тарбиялайди бундай авлодни. Бироқ муаллим ана шундай авлодни тарбиялаш воситаларини, янги педагогик технологияларни қаерда ўрганadi? Албатта, бунинг учун таълим тизимида малака ошириш, қайта тайёрлаш тушунчалари борки, улардан унумли фойдаланиш, юқорида айтганимиз миллий ғоядан руҳ олган баркамол авлодни тарбиялашда муҳим ўрин тутади.

Жўра ака боланинг мустақил фикрлашини таъминлайдиган ўқитувчилар авлодини тайёрлашнинг илмий асосларини яратишга ҳаракат қиляпти. «Бунинг учун, энг аввало, собиқ совет тарбиячилигининг иллатидан қутулиш, яъни болани ўқитиш эмас, ўқишга ўргатишимиз лозим», деган фикрни ўқитувчилар ҳузуридаги маърузаларида, давра суҳбатларида бот-бот такрорлайди.

Устознинг «Авестода ахлоқий-таълимий қарашлар», «Таълимимиз истиқлоли йўлида», «Хорижда таълим», «Малака ошириш назарий ва методологик асослари (ёхуд ўқитувчи бўлиш осонми?)», «Педагогик технология асослари», «Таълим янгиланиш йўлида», «Тажриба-синов майдони: назария, амалиёт, технология» каби қатор рисоалари чоп этилган.

Ж. Йўлдошев мустақиллигимизнинг илк йилидан бошлаб ўн йил мобайнида Халқ таълими вазири сифатида таълим тизимининг янгиланишига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшди. Унинг раҳбарлигида Давлат таълим стандартлари тажрибадан ўтказилиб, тайёрланди. Ихтисослашган мактаблар ташкил этилди, улар эса ўз натижасини берди...

Таъкидланганидек, бу инсон хислатлари ҳақида кўп ёзиш мумкин. Ҳукуратимиз унинг хизматларини муносиб баҳолаган. Жўра ака Ўзбекистон Президенти фармонлари билан «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган халқ таъ-

лими ходими» унвони ва «Меҳнат шуҳрати» ордени билан тақдирланган.

Умр йўлдоши, ҳамфикри Назира ая ҳам педагог. У Қибрай туман 25-мактабда 30 йил қимё фанидан уқувчиларга сабоқ берган. Биргалашиб тўрт нафар фарзандни вояга етказишди. Флора – Қибрай туман ХТБ мудираси, Нигора – тиббиёт фанлари номзоди, 1-Республика Перинатал марказида Гинекология бўлими бошлиғи лавозимида ишлайди. Гулчеҳра эса Юнусобод туман 304-мактабгача таълим муассасасида мудиралик қилади, у ҳам отаси каби педагогика соҳасида илмий иш олиб борапти, кенжа ўғли Зафаржон фармацевтика йўналишини танлаган.

Халқаро миқёсда ҳам Ж.Йўлдошевнинг ўзига хос ўрни бор. У Россия Педагогика ва ижтимоий фанлар академияси, АҚШ Халқаро фан ва таълим академиясининг ҳақиқий аъзоси ҳисобланади.

Ижодкор Устоз бугун ҳам изланишда. Таълимимизга у ҳали кўп наф келтиришни шубҳасиз.

2001 йил

ҲАЙРАТ ВА ЭҲТИРОМ

Одатда ўз касбининг усталари – таниқли арбобларга шундай савол берилади: «Нега туғилганмиз? Нима учун яшаямиз? Яшашдан мурод не?» Бу фалсафий муаммоларки, уларга бир нафасда жавоб бериш мушкул. Мен ҳам ана шундай саволлар билан мурожаат этганимда жавоб олиш осон кечмади. Айримлардан икки-уч ҳафта, ҳатто ойлаб жавоб бўлмади. Аксинча, академик ёки каттагина лавозимда ишлаётганлар ҳам шунча яшаб, бу саволларни ўзларига бериб, жавоб излаганлиги, излаганлари ҳам жавоб топа олмаганлиги маълум бўлиб қолди...

Бироқ, олинган жавобларнинг орасидан биттаси мукамаллиги билан муштарийларни ўзига жалб этди. Акс садо берди. Айни пайтда шу жавобдаги бир жиҳатни муштарийлар сезмай қолишди. Жавоб муаллифи муҳбир берган саволларга (айримлар каби) киноя билан ёки «Нимага бошимни қотирыпсан, шартми шу», дея эътироз

билдирмади. Билъакс, саволларни табиий қабул қилди. Тез фурсатда жавоб тайёр бўлди. Чунки муаллифимиз ана шундай саволлар билан ўзини кўпдан буён тергаб келган, ҳаёти давомида жавоб қидирган, ўқиган, изтироб чеккан ва, ниҳоят, муайян хулосаларга келган. «У сўз устаси бўлганлиги учун чиройли ёзган», деганлар адашишди. Юқоридаги саволларга жавоб бериш учун сўзга усталикнинг ўзи кифоя қилмайди. Бунинг учун инсонда Худо берган ақл, иқтидор, идрок, ҳурфикрлик, ҳаммага ҳам насиб этавермайдиган – моҳиятга интилиш иштиёқи, дунёни бир бутун кўриб, айна чоғда уни бўлақларга ажрата олиш иқтидори керак... Машҳур адабиётшунос олим, ёзувчи, таржимон, публицист, муҳаррир, бугунда устоз Иброҳим ака Фафуров ана шундай зиёли сиймосида бир талабанинг қалбидан жой олди.

Бироқ киши ҳақида муносиб мақола ёзиш ёки фикр билдириш учун ўша инсон даражасида билиминг, тажрибанг бўлмоғи талаб этиларкан. Айниқса, ул зотнинг ижоди ва фаолияти серқирра бўлса, вазифа янада мушкуллашаркан. Қолаверса, Иброҳим аканинг адабиётшуносликдаги, таржима борасидаги, ёзувчиликдаги фаолиятига мутахассислар муносиб баҳо беришмоқда. Биз эса устознинг ўзбек журналистикасидаги хизмати ҳақида икки оғиз фикр билдиришга жазм этдик.

Журналистика – кечанинг таҳлили, бугуннинг тафсилотлари ва эртанинг ташхиси. У КЕЧАнинг яхши-ёмон жиҳатларини ўрганиб, ҳаёт учун фойдали хулосалар чиқаради, БУГУНги воқеаларни ёритиб, жараённи кўрсатади, ЭРТА – ёрқин келажак ҳақида орзу қилади, тилак билдиради. Иброҳим аканинг публицистик асарлари – журналистик тадқиқотларини шундай таърифлаш мумкин. Мана бир мисол: «Миллий тикланиш» газетасининг 48-сонидagi «Бизга иккиланиш тўғри келмайди» сарлавҳали мақоласида бугунги воқелигимизда тилга олинган Ўзбекистон Президентининг иккиланиш ҳақидаги фикрлари, «қўшимча икки тонна олтин» сўзлари, уларнинг

публицист томонидан теран илғанганию таҳлил этилгани ибратлидир. Мақоладан иқтибос:

«Ислон Каримов иккиланишни бекор тилга олди, дейсизми?»

Эски фикр уловларида юрганлар, надомат устига надомат қилаётганлар озми атрофимизда?

Бензин беш тийин эди, ортиб қолган энг аъло нав бензинларни сув бўйларида шағаллар устига тўкар эдилар, деган гаплар тамом меъдамга тегди.

Нечун бу иккиланишлар?

Нечун бу бош-кети кўринмас надоматлар?

Сиз ўзингизнинг энг буюк орзуингизга етмадингизми?

Мен ўзимнинг энг буюк орзуимга етмадимми?

У, Улар ўзларининг энг буюк орзуларига етмадиларми?

Биз чин мустақилликка чиқмадикми?

Катта ўйин бўлиб юрган замонларни ким соғиниши мумкин?

Яна ўйин бўлишни соғиниш кимга ярашади?

Кўшимча икки тонна олтин... шундай буюк захира узра, ҳазина узра туришни жаноби Ҳақнинг ўзи муяссар қилган инсонлар катта миллий мақсадларни унутиб, иккиланиб ўтирсалар, ўтмишга ҳавас қилсалар ақлдан бўлурми?

Икки тонна қўшимча олтин...

Не-не курашлар, ўзгаришлар билан ўтиб бораётган 97-йил адоғида, не-не умидлар ваъда қилаётган 98-йил арафасида бу маълумот мен учун энг азиз мукофот бўлди.

У боис мен Ўзбекистон нима устида, қандай заминда турганлигини билдим. У боис эндиликда Ўзбекистонга жўнлик, сийқалик, саёзлик ҳеч қачон ярашмаслигини, аҳлимиз бу увадалардан бутунлай халос бўлиб, янги ҳаёт учун комил ишонч туйдим».

Узун бўлса-да, ушбу кўчирмада кечанинг таҳлили, бугунги айрим ноҳўя қарашлар танқиди, янги мустақил ҳаёт орзуси – барчаси бирдай мужассам. Бундай мақола ёзиш учун дунёни, хусусан, Ўзбекистонни, ундаги воқеа-ҳодисаларни, ютуқ ва муаммоларни яхлит ҳолда кўра билиш ва мухтасар ҳамда теран хулосалаш

лозим бўлади. Умуман, Иброҳим ака Фафуров муҳаррир сифатида эски тузумдан қолган «бош муҳаррир газетанинг ҳар сониди мақола ёзиши» ёки «бир мухбир ёки муҳаррир бир газетада икки ва ундан ортиқ мақоласи билан қатнашиши одобдан эмас», деган қарашларнинг ноўринлигини исботлади. Маҳмуд Саъдий таъбири билан айтганда, бу ҳол ўзбек журналистикасида янгилик!

Муҳаррир сифатида Иброҳим ака долзарб мавзуларда мақолалар уюштириш, муаллифга фикр беришда ҳам чинакам устоз. Муаллиф топа олиш учун ҳам матбуот ва адабий нашрларнинг барчасини доимий мутолаа қилиб бориш, мақолалар орқали муаллифларни саралай билиш иқтидори талаб этилади. Бу борада ҳам Иброҳим ака муҳаррирлик қилаётган «Миллий тикланиш» тарих ва адабиёт фанидан дарс берадиган мактаб ҳамда олий таълим ўқитувчилари учун жуда зарур манба вазифасини ўтайдиган газетага айланди.

Ўрни келганда, яна бир фикр. Талаба, дейлик, журналист-талаба ўқиш жараёнида ўз йўлини топишга ҳаракат қилади. Ўз йўли деганда бошқанинг, мисол учун Иброҳим аканинг, ибратли публицистик йўлини БУТУНЛАЙ танламаслиги табиий ҳол эканлиги тушунилади. Чунки ҳар бир одамнинг табиати ўзига хос, такрорланмасдир. Бироқ у ўзи танлаган касб фидойиларининг, жумладан, Иброҳим ака Фафуров публицистикасининг ўзига хос ибратли жиҳатларини ўзлаштиришга ҳаракат қилади. Яъни, публицистика соҳасининг гулларидан бол йиғади. Бу жараён икки хил кечади: талаба публицистнинг мақолаларини ўқиб-ўрганади; талаба публицистнинг ўз фикрлари, мулоҳазаларини юзма-юз суҳбатда эшитиб ўрганади. Ушбу сабоқнинг ҳар иккаласи ҳам зарур. Лекин иккинчи йўлнинг таъсири кучлироқ. Журналистикамиз тажрибасида иккинчи йўл ҳали ишланмаган. Бу фикр журналистика факультети раҳбариятига маъқул келмаслиги ва улар онда-сонда уюштирилажак учрашувларни рўқач қилишлари мумкин.

Айтмоқчи бўлганим бошқа нарса. Бунда таълим муассасаси ходимининг ташаббуси ёки ихтиёри билан мақсад тўла амалга ошмайди. Билъакс, таълим системасида ме-

ханизм ишлаб чиқилиши, ҳар бир соҳанинг усталари аниқланиши, мунтазам равишда таълим бериш жараёнида қатнашишини йўлга қўйиш ва уларнинг талабаларга берадиган сабоқлари режалаштирилиши лозим. Чет элда ўз соҳасининг усталари миллатнинг маърифий-маънавий ғазнаси ҳисобланади. Улар ҳурмат билан маъруза ўқишга таклиф қилинадилар. Барча қоғозбозликларни таклиф этувчилар — ўқув даргоҳи «амалдорлари» расмийлаштирадилар, маърузачиларга катта ҳақ тўлайдилар. Ахир, улар чинакам ғазна-да! Уларнинг вақти чегараланган — иши, ижоди, хуллас, ташвишлари ўзларига етарли. Лекин билганларини келажак авлодга қолдиришни улар миллат олдидаги бурч деб биладилар. Бизнинг бошқа миллатлардан камчилигимиз йўқ. Ўзбекистонда ҳар соҳанинг амалиётдаги усталари бор. Уларни топиш талабалар билан учраштириш, улардан Ўзбекистонда ўша соҳанинг равнақи учун фойдаланиш, таъбир жоиз бўлса, ҳаётий эҳтиёждир.

Иброҳим ака Фафуровни ҳозирги замон ўзбек журналистикаси, филологияси илмининг чинакам ғазнаси деб биламан. Лекин бу олтин ғазна табиий захиралардан фарқ қилади, яъни миллат равнақи учун ундан вақтида унумли фойдалана билиш керак.

Устоз баҳона, муаммо санашга ўтиб кетдим, шекилли. Аслида бу ҳам журналистикада талқиқотнинг бир йўли, яъни бирор воқеа, ҳодиса ёки инсон ҳақида гапираётиб, долзарб фикрлар айтилади, муаммоларга ечим изланади.

Иброҳим ака, 60 ёшингиз муборак бўлсин! Ҳали биз — шогирдларингиз Сиздан кўп сабоқлар, фикрлар, ибратлар оламиз, деб ишонамиз. Оллоҳ умрингизга, илмингизга, ижодингизга барака ато этсин.

1997 иил

ДОМЛАНИНГ БОЙЛИКЛАРИ

Бизнинг авлод Ўзбекистон тарихининг ўзгариш палласи — мустабид тузумнинг қулаши, мустақилликнинг эълон қилиниши йиллари олий таълим муассасаларида таҳсил олди. Бу тарихий даврнинг ўзига хос жиҳатлари

бор эди. Айрим домлалар хуррият, бу неъматнинг зим-мамизга қўйган вазифаларини яхши англаган ва унга муносиб маърузалар ўқишга ҳаракат қилган бўлсалар, бошқа бир гуруҳи «марксизм-ленинизм» гоёларига хилоф фикрлар, сўзларни айтишга жазм эта олмас, ҳойнаҳой бу сўзларни билмас ҳам эдилар. Негаки, бу жуда қийин вазифа эди. Матбуотда, аудиторияларда тарих, демократик принциплар ҳақида баҳслар бўлаётган ана шу кезлари Ўзбекистонда яккаю ягона бўлган журналистика факультетининг талабаларига дарс ўтишда унча-мунча домладош беролмасди. Бу талабалар, балки, жудаям ақлли бўлмагандирлар, лекин тарихнинг очилмаган саҳифалари ўқиляётган, мустабид жамиятнинг шармандали башараси очила бошлаган даврда уларнинг домлаларга берадиган саволлари кўп эди. Ана шу саволларга кўп ўқиган, чуқур мулоҳаза юритиш қувватига эга бўлган домлаларгина муносиб жавоб берардилар. Жавоб бера олмаганлари эса, талабалар томонидан дарсдан четлатилган ҳам эди...

Филология фанлари номзоди, доцент Бойбўта ака Дўстқораев жуда кўп талаба-журналистлар қалбига ўзининг мушоҳадалари, фикрлари, тарихий далилларга бой дарслари орқали кириб келди. Демократия тўғрисида ёки тарихий мавзуда баҳслашиш, тўрт томонга айюҳаннос солишдан аввал жуда кўп ўқишимиз лозимлигини шу инсондан ўргангандик десам, муболаға бўлмас.

Факультетга ўқишга кириш жараёнида ижодий имтиҳонни тақдир тақозоси билан шу домлага топширган бўлсам, факультетнинг ўша пайтдаги декани Сайди ака Умиров номзодлик ишимга раҳбарлик қилишга Бойбўта акани таклиф этганларида талабалик даврида уйғонган меҳр сабаб, дилдан рози бўлдим. Бу йиллар домланинг

ўз устида тинимсиз ишлаши, айниқса, тарихий манбалар устида кўп изланишлар олиб бориши мени янада ҳайратга солди.

Бойбўта ака, мана бир неча йилларки, докторлик диссертацияси устида ишламоқда. Домланинг ўрнида бошқа киши бўлганда шу пайтгача бешта докторлик ишини ёқлар эди, деймиз унинг шогирдлари. Лекин Бойбўта ака керакли бир далилни, муҳим бир сўзни эски алифбода ёзилган зарварақлар ёки бошқа манбадан бўлсин, излаб топмагунча тинчимайди. Биз – шогирдларнинг эса «ичимиз қизийди», домла диссертациясини тезроқ ёқлашини хоҳласак-да, унинг йўли тўғрилигини қалбан ҳис қиламиз. Ахир илмни бекорга «игна билан қудуқ қазиш»га ўхшатишмайди.

Қолаверса, Бойбўта ака Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетининг очилган йилидан бошлаб матбуот назарияси, амалиёти ва тарихи кафедраси мудир лавозимида ишлаб келмоқда. Унинг раҳбарлигида кўплаб ёш тадқиқотчилар илмий изланишлар олиб боришмоқда. Домла қимматли вақтини улардан аямайди. Бу ишлардан ортиб асримиз аввалида яшаб, ижод қилган маърифатпарвар боболаримиз яратган асарларни тўплаб бугунги ўқувчига етказиш борасида ҳам кўп ишларни амалга оширди. «Маънавият» нашриётининг «Истиқлол қаҳрамонлари» сериясида чоп этилган Чўлпоннинг «Гўзал Туркистон» китобини нашрга тайёрлаб, унга сўзбоши ва изоҳлар ёзди.

Бугунги кунда домла ушбу ўқув даргоҳининг етакчи ўқитувчиларидан бири сифатида талабаларга журналистика сирларини ўргатмоқда. Ўтган йили АҚШга бориб, Нортистерн университети журналистика факультети ўқитувчилари билан ҳамкорликда қўлланма яратиш борасидаги шартномага имзо чекиб келди. Бугун мазкур қўлланма ўзбек ва инглиз тилларида тайёрланди. Жорий йилда АҚШда сафарда бўлган таниқли муҳаррир ва ўқитувчи Маҳмуд Саъдий ҳамкор университет профессори Н.Данилоффнинг ушбу қўлланманинг Б.Дўстқо-

раев томонидан ёзилган қисмига юқори баҳо берганлигини таъкидлади.

Айни пайтда журналистика тарихи курси бўйича жадид публицистларининг энг сара асарларини тўплаб, талабалар учун хрестоматия тайёрламоқда.

Ўзининг олтмиш ёшини қаршилаётган Бойбўта ака мустақиллигимизнинг ўн бир йиллик тўйи арафасида Президентимиз Фармони билан «Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси» унвонига сазовор бўлди. Яхшилик, яхши инсонлар ҳукуматнинг доимий эътиборида эканлигидан энтикасан шундай пайтларда. Тинимсиз ишлашга, изланишга, ўрганишга рағбат сезасан.

Бойбўта аканинг ширин оиласи – турмуш ўртоғи, ўғил-қизлари, набиралари бор. Шу билан бирга, уни ҳурмат қиладиган, уни яхши кўрадиган бир талай шоғирдлари ҳам бор. Демак, у фақат ўз фарзандларига эмас, балки кўпчиликка сеvimли инсон. Бундан катта бойлик, бахт бўладими дунёда!

2002 йил

ҚАЛБ МАЪРИФАТИ

**ёхуд оламни англаш машаққатидан роҳатланиб
шоғирдларига йўл кўрсатаётган устоз ҳақида сўз**

Журналистларни ҳам инсонлар характери ранг-баранглигидан келиб чиқиб, тоифаларга бўлиш мумкин. Бири муаммони халқ, юрт манфаати нуқтаи назаридан кўтариб чиқса, бошқаси ўз манфаатини аввал кўяди. Кейингисини гапирмайлик-да, биринчи фикримизга кенгроқ тўхталайлик. Журналист миллатнинг дардини айтаётганда ҳам турли йўллардан боради. Дейлик, бири муаммони дангал айтади, иккинчиси бу муаммонинг келиб чиқиш сабаблари, унинг ечими борасидаги турли-туман фикр-мулоҳазаларни қиёслаб, кўрсатиб беради. Сиртдан қараганда аввалгисининг оҳанрабоси кучли – муаммони дангал кўйиш. Бу усул ўқувчига ҳам ёқади.

Бироқ, мана муаммо, уни бартараф этиш бошқаларнинг иши, дейиш айрим журналистларнинг иш услубига, қалб амрига тўғри келмайди. Бундай журналистлар жадидлар каби муаммо сабабларини таҳлил қилишда маърифат йўлини танлайдилар. Журналистиканинг боқий саволлари – ким, нима, қачон, қаерда, нега ва қандай қилиб, деган сўровларига илм билан, сабот билан, энг асосийси, дунёни бир бутунликда кўриб, ўзларини оламнинг ажралмас бўлаги билиб, жавоб излайдилар. Мақоламиз қаҳрамони, газетамиз таҳрир ҳайъати аъзоси, меҳрибон устоз Хуршид Дўстмуҳаммад ана шундай ижодкорлар сирасига киради.

Хуршид акани кўпчилик гўзал ва мулоҳазага тортувчи ҳикоя, қисса ва романлар муаллифи, Миллий тикланиш партияси етакчиси, депутат, фракция раҳбари, Олий Мажлис Қонунчилик палатасида қўмита раиси сифатида биледи.

Биз эса Устознинг шогирдларига меҳри хусусида, дунёни, ўзлигини англаш жараёнидаги амали, шахсий ибратила бераётган сабоғи тўғрисида тўхталишни ният қилдик.

Дарҳақиқат, Хуршид аканинг меҳридан кўпчилик ёшлар – шогирдлари баҳраманд. Шогирдларга муносабатни айрим ёши улуғ журналистларимиз Хуршид акадан ўргансалар арзийди. Бунга эса ҳаётда мисоллар кўп.

Шўро тузумининг сўнгги йиллари эди. Бу мудҳиш тузумнинг мустаҳкам туюлган занжирлари узила бошлагач, озод тафаккур, янгича ҳаракатларга эҳтиёж пайдо бўла бошлади. Ана шундай кунларнинг бирида устоз ишлаётган «Ёш куч» журнали ижодкорлари ТошДУ(ҳозирги ЎЗМУ)нинг журналистика факультети ёшлари билан учрашиб, талабаларнинг қизиқишлари, журналист шахсини тарбиялаш, ўқитиш муаммолари, мавжуд аҳволни яхшилаш бўйича фикрлари билан обдан танишгани келдилар. Яхши фикрлар айтилди, баҳс-мунозаралар бўлди. Учрашув тугагач, бари бир журналга чиқаришмайди, жуда қалтис фикрлар айтилди, дейишди катталар. Кимдир, ҳарҳолда, фикрлашлик-ку, шунинг ўзи катта

гап, деди ва бу воқеани унутдик ҳам. Лекин кўп ўтмай талаба ва домлаларнинг билдирган аксар фикрлари журналда чоп этилди, ҳатто анчагина шов-шувга сабаб бўлди.

Яхши ёзсанг, қаловини топиб ёзсанг, мақоланг албатта эълон қилинар экан, деган фикр ҳам талаба-журналистлар онгига сингиша бошлади. Ҳаёт синоатларга бой экан. Шахснинг бошқа индивидга таъсирини илк бора шунда англаганман.

Кўп ўтмай Хуршид ака бир неча ёзувчи ва журналистлар билан бирга энди талабалар ётоқхонасига келди. Гурунг анчагина давом этди. Хуршид ака биз — «максималист» талаба-журналистлар билан эринмай, кези келганда, дўстона ҳасратлашди. Суҳбат асносида ўзи ишлаётган «Ёш куч» журнали саҳифаларида талаба-журналистга алоҳида жой ажратилажагини таъкидлаб, бўлғуси журналистларни унда ўз ижод намуналари билан иштирок этишга даъват қилганлиги ҳамон ёдимда. Энг асосийси, унинг фикрлари теран, ўша пайтда айримлар учун урф бўла бошлаган миллатни уйғотаман деган бақироқ услубни эмас, зиёлиларга хос маърифатли йўлни танлагани, сўзлаганда, юртнинг бирор-бир дарди хусусида қайғурганда ҳеч қачон ўз МЕНини биринчи ўринга олиб чиқмагани кўпчилик талабаларни лол қолдирган эдики, алалоқибат, у кишининг этагидан маҳкам тутиб, бир неча курсдошлар билан бирга «Ёш куч» мактабига кириб борганмиз.

Айримлар, айниқса, илмдаги устозлар бир шогирдни ўз ёнидан узоқлаштирмайди, шогирд ҳам бошқа мактабга бош суқишга, ўзга мактаб вакилига шогирд тутишиб, унинг ўзига хослигини ўрганишга ҳар доим ҳам жазм этавермайди. Ҳатто шогирдига ўз мулкидек қарайдиган устозлар ҳам топилади. Ўрганишда, янги-янги мактабларнинг тажрибасини англашда, таъбир жоиз бўлса, биргина устоз билан чекланмасликни Хуршид аканинг ўзи шогирдларига таъкидлайди. Бу бағрикенглик Хуршид аканинг кенг дунёқарашидандир. Ҳар бир инсон ўзига хосдир, бошқача айтганда, бу дунёда ҳар

бир инсоннинг ўз ўрни бор, унинг ўрнини ҳеч ким боса олмайди, ҳар бир инсон такрорланмас бўлиб яратилган, деган ҳақиқатни англаган устозгина шундай йўл тутади.

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетида ижодий устахонада таълим курси мавжуд. Ундаги гоё Хуршид аканинг ана шу бағрикентлигидан келиб чиққан. Унда талаба-журналистлар устоз журналистлар мактаблари билан танишадилар, яъни таниқли ижодкорнинг мавзунини ёритишдаги ўзига хос услуби, муаммога ёндашув, сўзларни қўллаш сир-асрорини ўрганадилар. Энг асосийси, улар ўз услубларини яратишда ҳар бир журналистдан нимадир оладилар.

Хуршид ака шогирдларининг ҳар бирини қадрлайди, авайлайди, маслаҳатларини беради, бунинг учун ўзи жуда қадрлайдиган азиз неъмат — ВАҚТини аямайди. Таҳририятимизда талабаларга имконият яратиб беришда Хуршид аканинг билвосита ва бевосита иштироки бор. Бевосита деганда, вақт топиб «Ma`rifat» ижодий устахонасида талабаларга сабоқ беришини назарда тутдик. Билвосита деганда эса, у бир неча талабани қизиқтириб, бошини қовуштириб «Ёш куч» таҳририятига олиб боргани, бошқача айтганда, у ўз даврида бир неча шогирдини тўғри йўлга бошлаб, уларни қарздор қилганлигини айтмоқчимиз. Бу қарздорлик, ўз навбатида, шогирдлар томонидан кейинги авлод вакилларига қайтарилиши устоз бошлаб берган анъананинг давомийлигидан дарак беради.

Хуршид аканинг яна бир хислати таҳсинга, қадрлашга лойиқ. У илмни, талқиқотни яхши кўради. Бу мўъжаз дунёнинг ҳар нарчасидан, бу чексиз вақтнинг ҳар сониясидан маъно излайди, кашфиётлар қилади. Ўзининг сўзи билан айтганда, «...инсоннинг табиати шундай яралганки, у ўзининг қисқа умри мобайнида муттасил билишга интилади, кашфиёт йўлларини излайди. Кашфиёт жараёни шу қадар роҳат ва ҳузурбахшки, ҳақиқатнинг жамолини кўриш истагидаги қалб ва шуур соҳибни бу йўлда

ҳеч қандай машаққатдан қайтмайди»(Хуршид Дўстмуҳаммад. Озод изтироб қувончлари. «Маънавият», 2000). Кашфиёт жараёнидан, жараёндаги машаққатдан лаззатлана олган инсонни Шахс деб атасак муболаға бўлмайди.

Хуршид ака Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетида талабаларга сабоқ беради. Унинг ҳар бир дарси талабалар учун янгиликларга, ҳайратларга бой бўлади, бу билимларни у илми толибларга аллақандай сеҳр билан улашади. Бу сеҳрнинг жавҳарида БИЛИМ ва МЕҲР туради. Бир билимки, ўрганишга чорлайди. бир меҳрки, нигоҳида балқийди, бир меҳрки, сўзлари-ла алқайди.

Хуршид ака филология, журналистика соҳасида тадқиқотлар олиб боради. Ёзувчилик, бугун эса сиёсий фаолиятда эътиборда бўлган устознинг номзодлик диссертациясини ёқлаганини айримлар эшитмаган ҳам. Айни пайтда Хуршид ака шунча юмушларидан вақт орттириб, журналист касби одоби мавзуидаги докторлик диссертацияси устида ҳам иш олиб борапти.

Устоз ҳар бир ижодкорда ШАХСни тарбиялаш лозимлиги борасида кўп гапиради, ёзади. Юқорида кўчирма келтирилган китобида у оламнинг яхлитлигини, мутлақ мувозанат мавжудлигини англаган ва, албатта, билишга, тинимсиз изланишга мойиллиги бўлган инсоннинггина ШАХС рутбасига эришиш имконияти кенгроқ эканлигини таъкидлайди. Бундай фазилатларни ўзида жо қилган журналист эса Ватанининг ривожланган давлатларга тенглашишига ҳисса қўша оладиган, юрти тинчлигига раҳна соладиган ташқи ва ички хавфларни сеза оладиган, хусусан, бегона мафқурани ажрата оладиган, зарур бўлганда, ҳар қандай душманнинг ахборот бўҳронларига қарши кураша оладиган, халқи фаровонлиги учун қайғурадиган ШАХС даражасига кўтарила олади.

Устознинг ана шу истакларини рўёбга чиқариш шоғирдлари ҳаётининг мазмунидир.

2006 йил

ИЖОДКОР ШИФОКОР

Юртимизда ижодкорлар жуда куп, шифокорларимиз ҳам бисёр. Лекин иккаласини ҳам биргаликда олиб борадиган ижодкор ёки шифокорлар ҳаётда кам учрайди. Ижодкор сўзининг маъноси кенг, албатта. Аслида, ҳар бир касб эгаси ижодкор, яратувчи бўлиши, шундагина у танлаган соҳа янгиликларга, кашфиётларга кон бўлиши бор гап. Бироқ айтиш чоғда, биз ёзиш иқтидорига эга ижодкор ҳақида фикр юритмоқдамиз.

Бу инсонни кўпчилик муштарийларимиз яхши билдилар. Гап ўзининг сермазмун мақолалари билан газетамизни бойитган, «Қамай достони», «Ватан – ёниқ юрагим» шеърый асарлари, «Болангиз нега безовта?», «Гулдек нозик», «Тош балоси», «Она ва бола таянчи», «Изтироблар комида» деб номланган илмий рисолалар муаллифи, тиббиёт фанлари доктори, профессор, «Маърифат» ва «Учитель Узбекистана» газеталари таҳрир ҳайъати аъзоси Жуманазар Бекназаров ҳақида кетмоқда.

Жуманазар ака ҳақида ўйлаганимда Абу Наср Форобий ўзининг «Фозил одамлар шаҳри» рисоласида тасвирлаган фуқаро ҳаёлимга келаверади. Форобий наздидаги фуқаролардан бири сифатида, дейлик, Жуманазар Бекназаровни олайлик. Жуманазар ака – шифокор, ўз касбининг устаси. Унинг кўлида қанчадан-қанча беморлар шифо топиб кетишди. Газетамиз таҳририятдан тўхтовсиз уни «топиб беришимизни» илтимос қиладиган беморлар яқинларининг, унинг кўлида фарзандларини давлатган ижодкорларнинг фикрлари далилимиздир.

Шу билан бирга, жамиятнинг равнақи учун қайгура оладиган, дардига шерик бўладиган, камтар, маънан баркамол, зиёли шахс. Дейлик, кўпчилик ўзи униб-ўсган маҳаллага яқинларидан хабар олиб туриш, яъни меҳроқибатни унутмаслик учун боради. Жуманазар ака шу билангина чекланмайди. Ўзи туғилиб-ўсган Оқғузар қишлоғига (Қашқадарё вилояти, Қамашни тумани) ҳар борганида мақсадли, фойдали гурунглр ҳам ўтказадик, унинг бу талбирини барчамиз қўлласак миллат маъна-

виятини юксалтиришда, алалоқибат, мустақиллигимизни ҳимоялашда ўзига хос ҳисса қушган бўламиз. Куйидаги кўчирмадаги унинг гаплари фикримизга далилдир:

«Қишлоққа вақти-вақти билан бориб тураман... Шаҳарнинг яшаш тарзига батамом кўниккан бўлсам-да, юрагимнинг бир чеккасида қишлоғимнинг мўъжазгина қиёфаси бўй кўрсатиб туради. Ҳамқишлоқларим даврасига ўзим ҳам ташнаман. Гурунгларимиз асосан юртимиз мустақиллиги, унинг қадри ҳақида бўлади. Эътирофим шуки, ўз юртининг тарихини билмаган инсон мамлакат мустақиллигининг қадрига етмайди, ҳатто уни англашга ҳам ожиздир. Юрт тупроғи босқинчиларнинг ифлос этиклари остида инқиллаб, ғам-аламдан фарёд чекканида кимлар бунга қарши турди, қанчадан-қанча бегуноҳ инсонларнинг қони тўкилди. юрт мустақиллиги ҳақида ўйлаган мутафаккирлар қандай азобларга дучор қилинди, ахир буларни билмаган инсон қандай қилиб истиқлолимиз аҳамиятини тушунади? Биз қишлоқнинг оддий, камтар кишилари билан асосан шулар тўғрисида сўзлашамиз, ҳақиқатни ойдинлаштирадиган баҳсларга бериламиз. Яқиндагина Бегали Қосимовнинг «Миллий Уйғониш» китоби устида суҳбат ўтказдик. Бу суҳбатлардан кейин юртга бўлган меҳр, садоқат тамомила бошқача кўринишда, яъни рисоладагидек бўлишига шубҳа йўқ».

Мазкур фикрлар унинг интервьюсидан «узиб» олинган бўлса-да, зиёли инсон қалбини, маънавий қиёфасини кўрсатиб бера олади. Юқорида унинг тарихга бўлган муносабати акс этган бўлса, у келажак авлод наслининг ҳам маънан, ҳам жисман тоза бўлиши, бунинг нафақат руҳий-маънавий, балки тиббий жихатларини-да илмий асослаб, оммабоп тилда тушунтириб бериши, одамларни ҳар томонлама гўзал наслар қолдиришга даъват этиши борасидаги фикрларидан ҳам кўплаб мисоллар келтиришимиз мумкин.

Профессор Ж. Бекназаровнинг тиббиёт соҳасида 200дан ортиқ илмий мақолалари, 40 га яқин ихтиро, янгилик ва таклифлари ҳақида алоҳида тўхталиш жоиз.

Унинг докторлик диссертацияси «Гипоспадия норасолигини хирургик йўл билан даволаш» мавзуйда бўлиб, бу дардга дучор бўлганлар энг камида 3–8 марта операция бўлар эдилар. Ушбу илмий иш туфайли улар энди бир марта жарроҳликдан кейин бутунлай ижтимоий ҳаётга қайтадиган бўлдилар.

Жуманазар ака устозларини доим ёдида сақлайди. Биринчи муаллими Жўра Жабборовнинг унга «Шу қабилда ўқисанг, олим бўласан», деб айтган рағбатидан бошлаб, илмдаги устози, профессор Карим Тоҳиров каби олимларнинг кенг дунёқараши, билимини, шу билан бирга, камтарлигини ва ўзи улардан ибрат олганлигини бот-бот эслайди.

Жуманазар аканинг газетамиз таҳрир ҳайъати аъзоси сифатидаги фаолиятини алоҳида таъкидлашни истардик. У жамоамиз аъзоси сифатида ютуқларимиздан қувонади. Жойларга чиққанида, албатта, газетанинг энг сўнгги сонини ўзи билан олиб юради, тарғиб-ташвиқ қилади, таҳририят равнақи учун муштарийларнинг фикрларини ўрганadi ва, албатта, камчиликларимизни бартараф этиш бўйича жонкуярлик билан таклифларини айтади. У кишини ана шу каби фидойиликлари учун жамоамиз ҳурмат қилади, яхши кўради.

Бугун ана шу меҳрибон ва навқиронларга хос қувватда юрган устознинг олтмиш баҳорни қаршилаганини эшитган одам ишонмаслиги аниқ. Сизни ана шу навқиронлик, зиёлилик ҳеч қачон тарк этмасин, деймиз.

2006 йил

ОЛТИНЧИ ФАСЛ
САФАР ТААССУРОТЛАРИ

Истиқлол дунё мамлакатларига йўлимизни очиб қўйди, Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятининг тенг ҳуқуқли аъзосига айланди. Биз энди Ер юзи халқларининг ҳаёти, маданияти, турмуш тарзи ҳақида ўқиб, эшитиб эмас, бевосита бориб кўриш имкониятига эга бўлдик. Бу имконият илғор анъана ва янгиликлардан баҳраманд бўлишимизга, халқимиз айтмоқчи: бирни кўриб фикр, бирни кўриб зикр қилишимизга шарт-шароит туғдирди.

Хусусан, Ҳиндистон маданияти, халқимиз севиб томоша қиладиган хинд кинофильмларининг ўзига хос жозибаси ва бу санъатнинг халқ турмуш тарзи, менталитети билан уйғун жиҳатлари; Хитойда таълим системасини юксалтириш йўлидаги ўзгаришлар тажрибаси бу юртларда бўлганимизда илиқ таассурот қолдирди. Америкалик журналист, Нортистерн университети профессорининг ҳаёти, фаолияти, унинг замонавий журналистикага доир қарашлари ҳам рисоланинг ушбу фасли мундарижасидан ўрин олган. Хорижий ўлкалар маданияти, маорифи, чет эллик таниқли мутахассислар тажрибаларининг ибратли жиҳатлари таълим соҳасидаги ишларимизда асқатар, жаҳон халқлари маданияти ҳақидаги таъсаввуримизни бойитар, деб умид қиламиз.

ҲИНД КИНОЛАРИНИ НЕГА ЯХШИ КЎРАМИЗ?

Шу ҳақда ҳеч ўйлаб кўрганмисиз?

Албатта, бу савол билан ҳинд маданиятига бефарқ, хусусан, уларнинг киноларини хуш кўрмайдиганларга мурожаат қилиш тўғри бўлмас. Лекин ана шундай кишилар ҳам нега ёқтирмасликларини билишармикан? Билишса-да, уларнинг фикрлари тўғримикиан? Бу ҳақда жиддий ўйлаб кўришганмикан? Яхши кўрганлар-чи, уларни ҳинд киноларининг қайси жиҳати ром этган? Нега?

Келинг, гапни хушламайдиганлардан бошлаймиз. Хўш, нега ҳинд киносини ёқтирмайдилар? Бундай кишиларнинг характериға эътибор берганмисиз? Ҳар бир нарса-ҳодисадан фақат яхшилик излаб юрадиган ёки бутунлай тескариси — ҳар бир нарсанинг яхши жиҳатидан кўра кўпроқ камчилик ва нуқсонларини ахтарадиган инсонлар бор. Дейлик, ҳинд киносидан нолийдиганларнинг аксарияти (бундайлар ҳатто ҳиндларда ҳам етарли) фильмдаги «сунъийлик»лардан, хусусан, қаҳрамоннинг «муштлашув пайтида қўли етиб бормасдан йиқилиб тушгани», «ургандан кейин оғзидан оққан ёки отилгандан сўнг ярасидан чиққан қоннинг «краска»лиги билиниб қолгани», «ҳамма киноларининг охири яхшилик билан тугаб, яхшилик ёмонликни енггани» («Ахир ҳаёт ундай эмас-ку!») каби «реал»ликларни рўкач қилдилар. «Айнан шунинг учун ҳинд киносини кўрмайман», дея намоёишкорона таъкидлайдилар ҳам.

Юқорида таъкидланган камчиликлар ҳақиқатан ҳам камчилик ҳисобланадими? Нега улар қоннинг ростакам қонга ўхшаб оқишини хоҳлаяпти? Оқди ҳам дейлик, бундан киши қандай маънавий озуқа олади? Ростакамига ўхшаб оққандаям, у қоннинг сунъий эканлиги маълум-ку! Бундай одамлар «асл қонни менга кўрсатиб, киноси ҳақиқий ҳаётлагидек кўрсатгин» дейишмоқдами ёки «ичимдаги ваҳшийлик эҳтиёжини қондиргин» деган нияти борми уларнинг? Бу фикрни бирдан инкор қилманг-да, ўйлаб кўринг. Ҳаётлагидек кўрсатиш... Манзу, воқеалар ривожини бўйича ишонарлиликни талаб қилиш

мумкинدير, бироқ бировни тепиб, оғзидан қонини оқизишдан фақат руҳий хаста одам – садист роҳатланиши илмда исботланган-ку!

Олий ўқув юртида таҳсил дамларим бир курсдош дўстим «Юр, оғайни, янги индийский кино келибди, бир йиғлаб келамиз», дерди. У кўп ҳолларда кинога ёлғиз тушарди, яъни қизларни таклиф қилмасди. Ростдан ҳам, кейин, йиғлаб-йиғлаб кино кўриб келдим, дерди. У йиғлоқи йигит эмасди. Гўзалликдан ҳузурланадиган, аёвсиз муштлашувни ёқтирмайдиган (лекин бокс билан шуғулланарди), шеър ўқишни, ёзишни яхши кўрадиган, соддадил романтик йигит эди.

Ҳақиқатан ҳам ҳинд киноларининг кўпчилиги йиғлатади. Тўғрироғи, йиғлашга мажбурлайди. Балки, дўстим тошга айланаётган кўнглини юмшатиб туриш, яъни тошбағир бўлиб қолмаслик учун ҳинд киносига кўп тушгандир...

Бу ҳақда Ўзбекистонда туриб фикрлаган бошқа экану, ана шу ҳинд заминида, улар орасида яшаб, мушоҳада қилган бошқа экан. Худо бир гуруҳ ҳамкасблар қаторида каминани ҳам шу бетакрор диёрда ярим йил ўқиб, яшаб келишга насиб этди. Бирор-бир халқни танимоқчи бўлсанг, унинг ҳаётини фалсафасини ўрган, деган эканлар донишмандлар. Сизга бу фалсафани илмий жиҳатдан тушунтириш фикридан йироқман.

Ҳиндларнинг фалсафаси жуда оддий. Ҳаёт – эзгулик ва ёвузликнинг ўзаро курашидан иборат, одамлар доим ёвузликка қарши курашиб яшайдилар. Одам ҳеч қачон ўлмайди, унинг ҳаёти тўхтамайди, у табиатнинг бир бўлаги сифатида бошқа шаклга ўтиб яшайверади. Айни дамдаги ҳаёт неъматидан шукур қилиб, қувониб, яхшилик излаб яшаши даркор...

Энди ҳиндларнинг барча фильмлари ҳам яхши эмас дегувчиларга қўшилган ҳолда бир фикр. Аслида бадиий савияси паст кино уларда доим бўлган. Ҳар йили Ҳиндистон бўйича 200дан ошиқ фильм яратилар экан. Авваллари, собиқ иттифоқ даврида шулардан бир нечаси – бадиий, тарбиявий жиҳатдан энг яхшиларигина харид

қилинаркан. Машхур актерлар иштирок этган бўлса-да. Ўзбекистонга олиб борилмаган фильмларнинг кўпчилиги ўртамиёна даражада эканлиги уларнинг бир нечасини томоша қилганимиздан кейин маълум бўлди.

Сизу биз кўрган кинолар ҳақиқатан ҳам уларнинг энг саралари бўлиб чиқди. Фильмларнинг энг асосий хусусияти, назаримда, қалб билан боғлиқ. Фильмлар сюжетлари, мазмунида уруш-жанжал, ёвузлик ўйинлари эмас, қалб торларини чертадиган ҳиссиётлар юқори туради. Муҳаббат улуғланади, меҳр-оқибат олқишланади. Адолат тантанана қилади. Муттаҳамлик, ноинсофлик қиёфасидаги ёвузлик инсофга чақирилади, инсофга келмаса, яксон қилинади. «Ҳаёт ундай эмас-ку», дегувчиларнинг доимий тазйиқида юрган қалб соҳибларига малҳам улашилади.

Уларда ҳам давр ўзгаришлари, ёшлар ва қариялар ўрта-сидаги доимий қарама-қаршилиқлар, гоҳида ошқора, гоҳида пинҳона тарзда кўриниб турибди. Ёшлар ҳинд киноларидаги Раж Капур замонасидаги кўшиқларни, рақсларни «моладан қолган» дея, гарбона, масалан, Майкл Жексон «услуги»даги кўшиқ ва рақсларга ружу қўя бошлабдиларки, бундан катта авлоднинг миллийликни йўқотиб кўйишдан хавотирлари бор экан. Шу боис катта авлод кино танқидчилари Ўзбекистонда машхур бўлиб кетган «Диско раққоси» («Танцор диско») фильмини (Жими ролида Митхун Чакраборти) танқид остига олиб, ҳатто кинотеатрларда унинг намоёишини тўхтатишгача боришган экан.

Янги кино юлдузи Шоҳруххон бош ролни ижро этган «Базигар» фильмидаги образда ҳаётда камдан-кам учрайдиган, қасос олишнинг ўйлаб топиш қийин бўлган усули тасвирланган бўлиб, кўшиқларию ўзининг ташқи кўринишидан яхши йигитлиги билиниб турган қаҳрамондан салбий образ ясалган. Фильм сўнгида у ҳалок бўлади. Ёвузлик енгиледи, бироқ бу ёвузлик образи ҳинд киноси учун нотабиийроқ бўлиб, кишида фақат ёмон таассурот қолдирмайди. Бунда «ҳар бир инсонда яхшилик каби ёмонлик ҳам яшайди, фақат яхшилик ёмонлик устидан назорат қилиб туриши даркор» деган фалсафий қараш исбот-

лангандир. Лекин дунёда аламзадалар қанча... Қолаверса, бу салбий образ ҳинд ёшлари орасида машхур бўлиб кетган актёр томонидан ижро этилган. Шу боис, бундай фильмлар ёшларни ёмон йўлга бошлаши мумкин, дея ҳинд танқидчилари яна бонг урдилар.

Бизга ҳам бозор муносабатлари қонунлари, демократия принциплари кириб келмоқда. Бундан кейин қандай бўлишини вақт кўрсатади, албатта. Лекин Ҳиндистонда бу баҳслар, курашлар давом этмоқда. Ҳатто бир гуруҳ санъаткорлар «ота-боболаримиз, она-момоларимиз табиат билан ҳамоҳанг, унинг бағрида табиий (яланғоч, либоссиз) яшашган, дея қахрамонлари либоссиз фильмлар ҳам яратишган. Аммо жамоатчилик унга йўл қўймаган. Ёки ҳинд фильмларида учрамайдиган қиз-йигитнинг ўпишиши саҳнасини қўйиш бўйича тортишувлар натижасини ҳам вақт кўрсатади.

Ҳинд киноларининг яна бир ўзига хослиги унга басталанган мусиқа ва, албатта, қўшиқлари, иккисидан омухта бўлган ширали, ёқимли оҳангнинг дилга яқинлигидадир... Куй вужудингизда оҳиста оқаётган қон – жоннинг майин шовури, юрак зарбини эслатувчи доира (уларнинг доираси ўзига хос) дуқиллаши, ҳаётга яқинлиги, дилкашлиги...

Раж Капур яратган фильмлар, унда куйланган қўшиқларни айниқса катта авлод вакиллари ҳануз яхши кўрадилар. Деҳли шаҳри шоҳқўчаларидан бирида автобусда кетяпмиз... Одам тирбанд, ҳаво иссиқ, хаёлда бир фикр-манзилга етсак яхтақкина сув ичишни мўлжаллаганмиз. Автобус магнитофонидан таниш кинофильмдан (адашмасам, Раж Капур иштирокидаги «Дайди» фильмидан) қўшиқ янграй бошлади. Ҳайдовчи унинг овозини баландлатди. «Унга ёқаркан», деган ўй келди хаёлимга. Хато ўйлабман. Аксарият йўловчи жўр бўлиб қўшиқни куйлай кетишди. Уларни кузата бошладим. Бировнинг биров билан иши йўқ (бизда жинни бўлиб қолишибди, дейишади-да). Қўшиқ айтиш табиий ҳол. Ҳамма қувноқ. Азият чекаётган йўловчи ҳам беихтиёр қўшиққа берилиб қайғусини бир фурсат унутган. Албатта, у автобусдан тушгач, яна ўз ғамига қайтади, лекин ҳозир ҳаёт лаззатидан баҳраманд бўляп-

ти... Ҳавонинг иссиғи, автобус шовқини, бекатларда одамларни автобусга чорлаётган паттачининг шовқини... – буларнинг ҳеч бири жўр бўлиб қўшиқ айтаётган одамлар диққатини бўла олмайди. Улар шу қўшиқ билан бирга сал олдинроққа – ёшлик дамларига «қайтиб»... яшашмоқда.

Ана шу жиҳатни ҳинд кинотанқидчилари биз билан бўлган суҳбатда алоҳида таъкидлашди. Одамлар кинотеатрга кириб ҳаёт машаққатларини бир оз унутиб, фильм қаҳрамонлари яшаётган эзгуликка, муҳаббатга тўла муҳитда улар билан бирга яшайдилар. Қўшиқларнинг кўплигига ҳам, киноларнинг 2,5, ҳатто 3 соатлаб чўзилишига ҳам улар ана шу омилни сабаб қилиб кўрсатадилар.

Ҳиндистоннинг ўзи ҳам, одамларининг қалби ҳам гўзал экан – бу ҳар нарсадан яхшилик, гўзаллик истайдиган одамнинг хулосаси. Бу хулоса бир томонлама кўринса-да, унга асос бор. Масалан, оддий одамлари билан самимий суҳбатлашсангиз, у кўзингизда самимийлик кўрса, ўзи ўраниб юрган биттаю битта матосини ҳам ечиб берадиган даражада содда... Майизни ҳам қирқ бўлиб ейдиган халқимизнинг соддалигига, самимийлигига жуда ўхшайди.

Ҳиндистондаги ҳаёт кинолардагидек эмас, аксар одамлари қашшоқ, ифлос яшар экан – бу ҳар бир нарсада камчилик, ёмонлик излайдиган одамнинг хулосаси. Бир жиҳатдан тўғри – бу юртда уйсиз-жойсиз қашшоқлар ҳам етарли. Лекин... Олимлар «Сиз бахтлимисиз?» дея сўров ўтказибдилар. Тахминлари бўйича энг бахтли одамлар бой яшаётган Фарб давлатлари, энг бахтсизлари Осиё, айниқса, ҳинд халқи бўлиши керак экан. Қанчадан-қанча маблағ сарфлаб сўровни ҳам ўтказишиб... тесқари (уларнинг наздида) натижа олишибди. Ҳаётдан энг кўп нолиганлар Фарб халқларию, энг бахтиёрлари Осиё, хусусан, ҳинд халқи бўлиб чиқибди. Фарб олимлари ҳайратда қолишибди. Чунки улар шукр қилиб яшамоқ фалсафаси моҳиятига тушуниб етмаган эканлар.

Булардан ташқари, учинчи хулоса бор: «Ҳиндистонда ҳам жаннатни, ҳам дўзахни кўрдим» (бу ўлкада узок йил ишлаган ватандошимиз Мухтор Шопсановнинг

фистри). Бундай инсоннинг фикрига қандай баҳо бериш мумкин? Яхшиликдан, гўзалликдан, муҳаббатдан завқ олалиган, камчилик ва нуқсонлардан ҳам кўз юммайди-ган, лекин ундан фожиа яратмайдиган, ҳаётни бир бутун кўрадиган олимнинг (бундайлар кам) хулосаси бу.

Камина у ерда ярим йилча яшаб, учинчи хулосага яқинроқ фикрда бўлсам-да, биринчисига ошуфтаман.

Ҳинд киноларини Сиз нима учун ёқтирасиз? Чунки Сизнинг қалбингиз ҳали соф, эзуликка чанқоқсиз!

Сиз-чи, нега хушламайсиз? Қалбингизга қулоқ ту-тинг, агар у тошга айланган бўлса... УЗР...

*Янги Деҳли (Ҳиндистон)
1994 йил*

БИЗДА ЦЕНЗУРА БЎЛМАГАН

Николас Данилофф – америкалик журналист, Нор-тистерн университети журналистика мактаби профессо-ри. У 1934 йили Парижда туғилган. Отаси рус бўлган, 1917 йил тўнтаришидан сўнг Америкага чиқиб кетган. Онаси-ни америкалик деб таништирди. АҚШнинг Массачусетс штатидаги машҳур Ҳарвард университетиде сиёсатшунос-лик мутахассислиги бўйича таҳсил олган. Орзуси дипло-мат бўлиш эди. Бироқ ўзи хоҳлаган ишга қабул қилиш-майди, бошқа иш излашга мажбур бўлади. 1956 йили Ва-шингтондаги «Вашингтон пост таймс ҳералд» журнаliga иш сўраб киради. Унга кечки муҳаррирларга кофе олиб келувчи вазифасини таклиф қилишади. Кейин «Юнайтед пресс интернейшнл» агентлигига журналист сифатида ишга ўтади. Шундан сўнг Лондондаги Оксфорд универ-ситетида ўқишни давом эттиради. Ўқиш жараёнида «Юнайтед пресс интернейшнл» агентлигининг Лондон-даги бюроси муҳаррирлари билан танишади. Мазкур бюро-да бир йил ишлагач, Женевага бюро бошлиги вазифасига ишга юборишди. Москвадаги бюрода эса 1961–1965 йил-лар давомида фаолият кўрсатади. Кейин яна Вашингтонга қайтади. 1980 йили «US News and World Report» журна-лига ишга ўтади ва 1981 йилдан унинг махсус муҳбири

сифатида яна Москвада ишлай бошлайди. Хизмат муддатини 1986 йили тугатгач, АҚШга қайтиб, айна пайтгача Бостондаги Нортистерн университетиде ўз фаолиятини давом эттирмоқда. Шу билан биргаликда, бир ой давомиде Ўзбекистон Давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетиде ҳам талабаларга таҳсил берди.

— *Ҳам амалиётчи журналист, ҳам журналистлар муаллими эканлигингизни назарда тутиб қуйидаги савол билан суҳбатни бошламоқчиман. Бугун бутун дунёда янгиликларни турлича талқин қилишмоқда. Сизнингча, янгиликлар нима?*

— Америка журналистикасида иккита йўналиш бор: нюз (news) ва вюз (veiws), яъни янгиликлар ва шарҳлар. Янгиликлар бизнинг тасаввуримизда яланғоч далиллардир. Америка—очиқ жамият, барча ахборотни олишингиз мумкин. Собиқ совет тузумиде кўп нарсалар махфийлаштирилган қоғозларда эди. Далил ва рақамларга йўл йўқ экан, унда фалсафий назариялар кучаярди. Янгиликлар, менинг назаримда, бу бирор воқеа юз берганлиги тўғрисида ва унга тегишли йиғилган далиллардир.

— *Сизнинг университетингизде «Янгиликлар ёзиш I» ва «Янгиликлар ёзиш II» курслари мавжуд. Уларнинг ўзаро фарқи нимада?*

— «Янгиликлар ёзиш I»да талаба қисқача маъруза тинглагач, асосан дарс жараёнида берилган материаллар, далиллар билан ишлайди. Иккинчисиде эса талаба-журналист бевосита жойларга чиқиб, материал йиғади ва қайтиб келиб, ёзади. Масалан, барча ёзганлари ҳам тўнкарилган эҳром шаклида бўлавермайди. У бир оз бадийлашган услубда ҳам воқеликни тасвирлаши мумкин. Бунга мисол қилиб сигарет чекиш муаммосини олайлик. Журналист уни бадийроқ шаклда бошлайди. Бизда уни «feature» (мақола) дейишади. У иккинчисиде ҳам қисман ўтилади. Негаки, мақола ҳам қизиқарли тарзда бошланиши лозим. Унинг хусусиятларини талаба ўрганиши тавсия этилади.

Авалло шуни таъкидламоқчиманки, Нортистерн университетиде бугун йил давомиде ўқитилади. Семестр системаси ўрнига квартал системаси жорий этилган. Ўқув йили сентябрда бошланиб, биринчи квартал декабрнинг

охирيدا тугайди. Иккинчи квартал 2 январдан бошланиб, мартнинг охиригача, учинчиси апрель–июнь ойларига тўғри келади. Бунда назарий ва амалий машғулотлар ўтилади, лекин бир маъруза вақти 90 минут эмас, 60 минут.

Биринчи кварталда мутахассислик бўйича биринчи предмет бу «Оммавий ахборот воситаларига кириш» ҳисобланади. Бу назарий фандир. Бундан ташқари, улар шу кварталда яна учта фандан дарс оладилар. Иккинчи кварталда эса, мутахассислик бўйича «Янгиликлар ёзиш I» ва баҳорги кварталда «Янгиликлар ёзиш II» деб номланган жиддий предметлар ўтилади.

«Янгиликлар ёзиш I»да ҳафтасига уч марта дарс бир соатдан, агар бир ярим соатдан бўлса икки марта дарс қўйилади. Унинг асосий мазмуни шундан иборатки, бунда талаба бўлиб ўтган воқеани қай шаклда, биринчи абзацни қандай қилиб ёзиш ҳақида маълумотга эга бўлади, ёзади. Бизнинг тушунчамизда биринчи абзац жуда катта аҳамиятга эга. У ўқувчи диққатини тортиши ҳам, бездириши ҳам мумкин. Бу жуда оддийдек туюладию, аслида ундай эмас. Негаки, талаба воқеа-ҳодисани қай тартибда ёзишни аввал-бошда тушунмайди. Фикрларини қисқа матнда баён қила олмайди. Ахир у, дейлик, бир матнда энг кўпи билан қирқ сўздан ортиқ сўзни ишлатишга ҳаққи йўқ. Бунинг учун кўп машқ қилиш керак. Дарсда профессор ўн беш минут маъруза ўқийди. Сўнг амалий машғулотга ўтилади. Домла барчага янгилик учун зарур бўлган далиллар рўйхатини беради, талабалар компьютерда унга асосан янгилик ёзадилар.

– *Янгиликлар матнининг ҳажми сизларда белгиланганми?*

– Биласизки, газетада жой доим чекланган бўлади, етмайди. Унинг катта-кичиклиги мавзунинг нақадар муҳимлигига боғлиқ. Биз уни «инч»ларда ўлчаймиз – бир «инч» тахминан 2,5 см.га тўғри келади ва унда тахминан 40 сўз бўлади. Дейлик, муҳаррир мухбирни чақириб топшириқ беради-да, материалнинг учун беш «инч» (демак, 12,5 см.) жой бераман, дейди. Бу ҳажм мухбир учун маълум ва у ўз материални бутун ўйланмалари билан шу жойга мослайди. Энг катта ҳажм, масалан, «Ва-

шингтон пост» газетаси биринчи саҳифасида бериладиган муҳим янгиликка бир устун беради. Бу тахминан 22 «инч»га тўғри келади, аниқроғи, 880–900 сўздан иборат.

– *АҚШ матбуотида янгиликлар нега фақат тўнкарилган эҳром шаклида ёзилади?*

– Америкаликлар ўзларини жуда банд одамлар деб билишади. Уларнинг ҳар бир воқеани хронологик тарзда ўқишга вақтлари йўқ. Шунинг учун улар асосий воқеа биринчи абзацда бўлишини хоҳлашади. Бунга ўрганиб ҳам қолишган. Мен сарлавҳасини ва биринчи абзацини ўқиганимдан оқ гап нима ҳақида кетаётганини биламан. Собиқ СССР матбуотида эса сен матн мазмунини билишни хоҳласанг, унинг сўнгги абзацини ўқишинг керак эди. Бу ҳам ўзига хос тарздаги ахборотни яширишга кирарди.

– *Мана, бир неча йилдан буён Ўзбекистон Давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультети талабаларига дарс бериб келасиз. Талабаларимизнинг қайси жиҳатлари сизга маъқул, қайси камчиликлари сизга ёқмайди?*

– Мен жавобимни уларни америкалик талабалар билан қиёслашдан бошламоқчиман. Сизнинг талабаларингиз чиройлироқ кийинишади – йигитлар костюм ва галстукда келишади, қизлар ҳам яхши кийинишади. Улар бизнинг талабаларга нисбатан меҳрибонроқ, бу каттага ҳурматдан келиб чиқишини тушунаман. Бизда эса бу тушунча йўқолиб кетган. Мен бу билан бизнинг талабаларимиз домлаларни ҳурмат қилмайди демоқчи эмасман. Улар яхши ўқитадиган профессорларни ҳурмат қилишса, яхши ўқита олмаганларини ҳурмат қилишмайди.

Менга яна бир ёққан томони талабаларингиз уч тилни билишади. Ўз она тиллари, рус тили ва бир чет тилини ўрганишади. Бу тиллар уларни уч маданият билан таништиради. Бу катта бойлик ҳисобланади. Бизнинг талабаларимиздан бу сифатни ҳар доим ҳам топавермайсиз. Қисқасини айтганда, ўн саккиз ёшда сизларнинг талабаларингиз бизларникидан эсли-ҳушлироқ. Камчилиги эса, дарс жараёнида журналистика бўйича савол беришга бир оз тортинишади.

– *«Меҳмонхона»мизнинг анъанавий саволи – биринчи бора сизга ҳарф ўргатган ўқитувчингизни эслайсизми?*

- Сиз уч-тўрт ёшимни назарда тутяпсизми?
- *Йўқ, мактабдаги биринчи ўқитувчингизни.*
- Афсуски, эслай олмайман.
- *Умуман, сизни ўқитган муаллимларнинг қай хислатлари ёдингизда қолган?*

– Менга ҳар хил ўқитувчилар сабоқ беришган. Масалан, Ҳарвард университетида бир рус миллатига мансуб ўқитувчи рус тарихидан сабоқ берарди (у ҳам отам каби Россиядаги 1917 йил тўнтаришидан сўнг Америкага келган экан). Россия ҳақида шундай муҳаббат билан дарс ўтардики, бу илиқлик талабаларга ва, албатта, менга ҳам ўтарди. Унинг ўз касбига илиқ муносабати ва фидойилиги ёдимда қолган. Олмон миллатига мансуб яна бир Карл Фридрих деган домлам (у Олмониядан яҳудийларнинг қувилиши даврида келиб қолган) Юнонистон бўйича кучли мутахассис эди. Янаям аниқроғи, у бизга қадим юнон сиёсий фалсафаси бўйича сабоқ берарди. Йигирма ёшли камина албатта у давр ҳақида ҳеч нарсани билмасдим. Икки минг йил аввалги давр юнон файласуфларининг фикрларини домлам менга етказар экан, у билим олишим учун катта эшикларни очиб юборган эди. Оксфорд университетида ҳам бир неча домлалар ёдимда қолган. Бу университетнинг ўзига хосликларидан бири – профессор сиз билан яккама-якка суҳбатлашади, сабоқ беради. Бу, албатта, талаба учун катта воқеадир. Қисқаси, тилга олинган профессорлардан ҳаётга ва билим олишга бўлган қизиқишим ортган.

– *Газетамизнинг кўпгина обуначилари ўқитувчи-зиёлилардир. Шу боис, улар Америка Қўшма Штатларида мактаб ўқитувчилари ва профессорлар қандай яшайдилар, дейлик, қанча маош оладилар, бу пул уларга етадими(чунки пул одамга ҳеч қачон етмайди), умуман, ўқитувчига муносабатнинг қандайлигига қизиқадилар.*

– Бу саволга жавоб бериш қийин. Чунки пул ва унинг сарф-харажати сиз билан бизда фарқланади. Мактаб ўқитувчисининг маоши йилига ўртача ўттиз минг долларни ташкил қилади. Бу маблағ ёш ўқитувчигагина етаретмас даражададир. Университетлар профессорлари эса (улар турли тоифададирлар), масалан, олий тоифали про-

фессор йилига юз минг АҚШ доллари миқдорида маош олади. Бу маблаг унга етади ва бу маошнинг миқдори ёмон эмас. Умуман олганда, муаллимларни ҳурмат қилишади.

— *Нега журналистикадан кетдингиз ва нега айнан ўқитувчиликни танладингиз?*

— Бу мен учун оғир савол. Мен, ҳозир таъкидлаганимдек, 1986 йилгача Москвада ишлаганман. Мен ўз хизмат муддатимни тугатаётган маҳалимда, Нью-Йорк шаҳрида БМТ котибиятида ишлаган совет эксперти «шпион»лик билан шугулланганлиги аниқланади. АҚШ федерал қидирув бюросида старли ҳужжатлар тўпланади. Бунинг учун совет дипломати камида қирқ йиллик қамоқ жазосига маҳкум бўларди. Шу боис Москва КГБси уни гаровга алмаштиришни ўйлаб, ҳаракат бошлаганди ва гаров менинг чекимга тушади. Улар мени «шпион»ликда айблашга ҳаракат қилиб кўришди. Лекин мақсад аниқ — алмаштириш эди. Бунга батафсил тушунтириш учун кўп вақт керак бўлади. Агар сизда хоҳиш бўлса, ҳикоя қилиб беришим мумкин...

— *Албатта, катта авлод сиз билан боғлиқ воқеалар ҳақида бир тарафлама бўлса-да, бир оз эшитганди ўша пайтлари. Одатда бошқа мамлакатларнинг журналистларини «шпион»лар сифатида кўришади, гапиришади. Лекин «қандай қилиб» ёки нима асосида сизни ҳибсга олишгани кўпчилик муштарийларимизни қизиқтирса керак.*

— Улар мени қўлга олиш учун атайлаб «қопқон» қўйишди. Менинг бир рус миллатига мансуб танишим бор эди. У билан биз Фрунзе (бугунги Бишкек) шаҳрида танишгандик. У жуда хушмуомала, очиқ одам эди. (Кейин, фикримча, у КГБ билан алоқада бўлган ёки бошқача бўлганми, аниқ билмайман.) Аҳён-аҳёнда у Москвага келиб турарди, келганда уйимга кўнғироқ қилар, у билан учрашиб, суҳбатлашардик. Ўртамизда дўстлик ва ишонч пайдо бўлгандек эди. Горбачёв даврида мен ундан Фрунзедаги маҳаллий газеталардан қирқимлар юборишини сўрардимки, мақсад — уларни ўқиб «қайта қуриш», «ошкоралик» қай даражада ҳаётда акс этаётганини билиш эди. Бунгача у Афғонистондаги урушлар натижалари ҳақида маълумотлар бериб турарди. У маълумотларни

олишдан мақсад Афғонистонга юборилаётган аскарларнинг ота-оналари урушга нисбатан қандай муносабатда эканлигини билиш эди. Негаки, бу уруш Вьетнамдаги уруш билан қайсидир маънода ўхшаш эди. Америка халқи ўз ўғлонларини бу урушга юборишга қарши эди. Журналимиз ўқувчиларини ана шу феноменнинг бу ердаги кўриниши қизиқтирарди. Танишим фарзанди ўлган ота-оналарнинг муносабати сингари махфийлаштирилмаган маълумотларни бериб турарди, лекин Москвада бу маълумотларни олиш қийин эди. Хуллас, менинг Москвада ишлаш муддатим тугаётган кунларнинг бирида шу танишим келиб қолди ва учрашишни келишдик. Биз Москва дарёси бўйида сайр қилиб, суҳбатлашдик. У менга конвертни бериб, унда ўзим сўраган мавзуда бир неча фотосурат, газета қирқимлари бор, деди ва шошаётгани, иши зарурлигини айтди, хайрлашдик. Мен ҳам уй томон юрдим, кўп ўтмай йўл ёқасида микробус келиб тўхтади-да, ундан бир неча одам тушиб, кўлимга кишан солиб, мени Лефорт қамоқхонасига олиб кетишди. Албатта, у ерда сўроқ бошланди ва у олти соат давом этди. Умуман, батафсил билишни хоҳласангиз ҳаммасини китобимда ёзганман.

— *Китобингиз бизда йўқ, шу боис бу мавзуда охириги савол — конвертда нима бор эди?*

— Конвертни биринчи бўлиб мен эмас, сўроқни бошлаган терговчи очди. Қизиғи шундаки, у конвертни очиши билан унда нима борлигини аявалдан билгандек изоҳлай бошлади.

— *Журналистикадан кетганингиз тўғрисидаги саволга қайтсак...*

— Мана шу воқеадан сўнг яна АҚШга, ўзим ишлаётган журналга ишга қайтдим. Лекин бошимдан ўтган воқеаларни ёзиш учун менда бўш вақтга эҳтиёж пайдо бўлди. Биографик китобим — «Икки ҳаёт ва Ёлғиз Россия» номи билан чоп этилгач, яна журналга ишга ўтмадим, негаки, Нортистерн университети ўқитувчилик қилишимга шароит яратиб берди. Қолаверса, агентликдаги ишим журналдагига қараганда жуда юзаки эди — журналга ишга ўтдим. Энди эса, журнал иши ҳам илмга

нисбатан юзаки эканлиги кўринди. Мен уз устимда яна да кўпроқ ишлашга эҳтиёж сездим, янада чуқурлашишни, ўқитувчилик билан ҳам шуғулланишни истадим.

– *Қандай қилиб профессор унвонини олгансиз ёки бошқача савол – АҚШда профессор унвони қандай тартибда берилади? Бу савол бизнинг домлаларимизни жуда қизиқтиради, негаки айримлар бу жараён жуда оғир деб ўйлайдилар.*

– Менда Ҳарвард университетининг бакалавр дипломи бор, Оксфорд университетининг бакалавр ва магистр дипломларига ҳам эгаман. АҚШда одатда профессорлар докторлик унвонига эга бўлиши даркор, лекин менда бу унвон йўқ эди. Аммо журналистика соҳасида ўттиз йилдан зиёд ҳаётий тажрибам бор. Нортистерн университетиди биринчи бора менга учинчи даражали профессор унвонини беришди, бу, албатта, энг кичик тоифадаги профессор ҳисобланарди. Бу университет қолидасига кўра, домла ўзини кўрсатиши учун олти йил ўқитувчилик қилиши ва битта китоб ёзиши керак бўлади. Шу синовдан яхши ўтса, унга доимий ишлаш имконияти берилади. Мен эса, бундай китобни ёзмадим. Лекин анчагина илмий мақолалар ёздимки, мени университетнинг журналистика мактаби директорлигига тайинлашди. Қолаверса, университетга ишга киргунимча иккита китобим нашрдан чиққан эди, шу боис, улар профессорликка лойиқ деб топишди. Бироқ бу бир йил мобайнида батафсил ўрганилади, таҳлил қилинади. Шунда менга иккинчи тоифали профессор ва яна муайян вақт ўтгач, энг юқори – биринчи тоифали профессорликни беришди.

– *Профессорлик унвони ким томонидан берилади ёки кимлар ишингизни таҳлил қилади?*

– Сиз ўзига хос «досье», яъни тавсифнома тайёрлашингиз керак бўлади. Унда қандай фанлар бўйича сабоқ берганлигингизни кўрсатишингиз лозим. Дарсларингизда иштирок этган ҳамкасбларингизнинг қандай дарс ўтганлигингиз ҳақидаги ёзма фикрлари ҳам бўлиши таъкидланади. Шу билан бирга, ҳар семестрда талабаларингиз сизнинг қандай домла эканлигингизни кўрсатади-

ган сўровнома ҳам таҳлил этилади. Масалан, унда «Домлангиз вақтида дарсга келдимиз?», «Маърузани қизиқарли тарзда ўтдимиз?» каби қатор саволлар бўлади. Бу «досье»да илмий мақолаларингиз, китобларингиз ҳам акс этади. Бу анчагина кенг қамровли иш ва уни йиғиш учун кўп меҳнат қилиш керак бўлади. Ҳар бир факультетда ҳамкасбларингиз бўлади ва улар шу «досье»ни ўқиб, ишингиз арзиш-арзимаслиги бўйича фикрини билдиради. Агар ҳамкасбларингиз «арзийди» дейишса, унда ишингиз иккинчи манзилга ўтади. Бу комиссия тўққиз кишидан иборат: учтаси илмий, учтаси гуманитар илм ва қолган учтаси ижтимоий фанлар илми бўйича мутахассислардир. Булар ҳам сизни ўрганишгач, овоз беришади. Агар ҳамма ижобий баҳоласа, бу – яхши, агар саккизтаси рози бўлиб, бир киши қарши чиқса, бу ҳам ёмон эмас, лекин беш киши «рози», тўрт киши «қарши» овоз берса, бу – унчалик яхши натижа эмас. Мазкур кенгаш деканга ўз хулосаларини беради ва декан ҳам уни («досье» билан биргаликда) ўқиб, муносиб ёки муносиб эмаслигини ўзича аниқлайди. У кенгаш хулосасини инобатга олмаслиги мумкин, лекин шу иш билан шуғулланувчи вице-президент(сизнингча проректор)га ўз тақдимномасини бериши лозим. У ҳам ўз ўрнида университет президенти (сизнингча ректор)га ўз хулосасини беради. Ректор «досье»ни ўқиб, бу номзодни қўллашим керакми, деган саволга жавоб излайди. Охириги сўзни ректор айтади, лекин яна бир қизиқ жиҳати бор, АҚШда ҳар бир университет ишини назорат қиладиган Кенгаш мавжуд. Улар, дейлик, эллик кишидан иборат бўлса, унда академик ишлар бўйича маслаҳатчи кенгаш ҳам бўлади. Ректор ишни уларга ошириши мумкин. Улар ректорнинг хулосасини рад этишлари ҳам мумкин. Сезган бўлсангиз, бу жараён жуда узоқ – тўлиқ бир ўқув йилини эгаллаши, ҳатто, номзодингиз қайтиши ҳам мумкин.

– Ҳа, сизларда ҳам профессорликни олиш бизнинг айрим домлаларимиз ўйлаганчалик осон ишга ўхшамайди. Сухбатингиз учун раҳмат.

Бостон (АҚШ), 2001 йил

ХИТОЙДА ТАЪЛИМ ДАВЛАТ ВА ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИГА ХИЗМАТ ҚИЛМОҚДА

Ҳар гал бирор ривожланган мамлакат тарихини ўрганганингизда, тараққиётнинг бошланишида таълим системасига алоҳида эътибор берилганлиги, бу соҳада кенг қамровли ислоҳотлар ўтказилганлиги, кўзланган гоё унга сингдирилганлигининг гувоҳи бўласиз. Хитой ана шундай давлатлар сирасига киришини юртимизнинг бир гуруҳ журналистлари билан ушбу мамлакатга сафаримиз чоғида кўриб, англадик.

Бугунги кунда Хитой Халқ Республикаси иқтисоди энг ривожланган давлатлар қаторига кўтарилди.

«XXI асрга мўлжалланган таълимни ривожлантириш дастури» қабул қилинганлиги ва бу борада бир қанча ютуқларга эришилганлигини эшитиб, Ўзбекистонимизда 1997 йилдан бу борада амалга оширилаётган ислоҳотлар тўғрилигига ва, албатта, бир куни ўз меваларини беришига яна бир бор ишондик.

Сафаримиз чоғида Хитой Халқ Республикаси таълим вазириликда биз – журналистлар учун матбуот анжумани ўтказилди. Журналистларни қизиқтирган саволларга жавоблар берилди.

Бугунги кунда Хитойда жами таълим муассасалари 701097 тани ташкил этади. Жумладан, олий таълим муассасалари (илмий-тадқиқот ва бошқа институтлар билан бирга) 3500тага яқин, ўрта махсус таълим муассасалари 95362та, бошланғич ва умумий ўрта таълим муассасалари 491273та, болалар боғчалари 111706та, қолганлари махсус ва бошқа таълим муассасаларидир.

Хитой Давлат кенгаши 1999 йил 13 июнда «Таълим соҳасидаги ислоҳотларни чуқурлаштириш ва иқтидорига қараб ўқитишни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш тўғрисида» қарор қабул қилган. Шу муносабат билан ўша йили, 15–18 июнь кунлари таълим масалаларига бағишланган Бутунхитой машварати чақирилган. Юқорида таъкидланган қарорда таълим соҳасида олиб борилаётган ислоҳотларни жадаллаштириш, тезкорлик билан янги таълим системаси асоси(базаси)ни яратиш, таълимнинг

имкониятларини ҳар томонлама кенгайтириш, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида фаол ва муносиб бўлиш алоҳида таъкидланган.

Ўтган асрда таълим базаси анча ночор бўлган бўлса, ҳукуматнинг юқоридаги чора-тадбирларидан сўнг 90 фоиз болалар мактабга жалб қилинибди. Уларнинг сони 125 миллион нафардан ошиқдир. Бугунги кунда қишлоқ мактабларига эътибор кучайтирилмоқда. Вазирлик вакилининг таъкидлашича, қишлоқларга янги технологияларни олиб кириш борасида анчагина ишлар амалга оширилган.

Айниқса, олий таълим бўғинидаги янгиланишлар ўзига хосдир. 1998 йили мактаб битирувчиларининг 8 фоизи (20 миллион нафар) олий таълим муассасаларига жалб этилган бўлса, ислохотлардан кейин талабаларнинг сони 40 700 000 нафардан ошиб кетган. Аспирантлар сони 320 000 нафар бўлган бўлса, 2004 йили 820000 нафарга етган.

Бугунги кунда янги режа-дастурлар ишлаб чиқилган бўлиб, улар асосан тўрт йўналишдадир:

- мустақкамлаш;
- чуқурлаштириш;
- юқори даражага кўтариш;
- ривожлантириш.

Бу тўрт номланишнинг ўзига хос шарҳлари бор. Биринчиси – ютуқларни мустақкамлаш, иккинчиси – таълим системасининг мазмунини, моддий таъминотини, қабулини, қисқаси, ҳар жиҳатини чуқурлаштириш, учинчиси – кадрлар тайёрлаш савия-сифатини ошириш, ниҳоят, тўртинчиси – умумий ва олий таълимни ривожлантириш. Бу фаолият қўйидаги уч йўналишда олиб борилади.

Қишлоқ жойларида таълимни яхшилаш. Маълумки, Хитойда қишлоқ хўжалиги ҳудудлари кенг. Қишлоқлардаги 7 фоиз болалар саводсиз. Умумий ўрта таълим муддати эса 7 йил, яъни шаҳарга нисбатан кам (қолаверса, шаҳар мактабларида болалар кун бўйи ўқийдилар). Ҳозирги кунда 300 мактаб Хитойнинг камбағал ҳудудларида жойлашган.

– Бугунги сиёсат қишлоқ жойларида таълимни ривожлантиришдир, – дейди Таълим вазирлиги вакили. – Айни пайтда кўпгина деҳқонлар шаҳарларга кетиб қол-

моқда. Шу боис, уларнинг савиясини таълим орқали ошириш лозим. Бунинг учун қишлоқ жойларидаги мактабларга 70 фоиз маблағ молиялаштирилмоқда. Шу билан бирга, ночор мактабларда таълимни ривожлантиришга, хусусан, мактаб биносини, ўқув жиҳозларини яхшилаш, ўқитувчилар малакасини оширишга алоҳида эътибор берилмоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда 24 миллион камбағал оила мавжуд. Давлат уларни мактаблар учун тўланадиган турли тўловлардан озод қилади. Бу дастурнинг асосий мақсади ночор ҳудудлар таълимини бой ҳудудлар таълими билан тенглаштиришдир. Бундан ташқари, давлат ўқитувчилар маошини кўтаришга, маошларни ўз вақтида беришга ҳаракат қилади.

Олий ўқув юртларини ривожлантириш. Хитойда таълим тез ривожланишдан мувофиқлаштиришга ўтади. Ўтган асрнинг 90-йиллари ўрталарида «211-лойиҳа» деб аталган дастур ишлаб чиқилди. Унга кўра, 2 мингга яқин олий ўқув юртининг муайян қисми дунёнинг энг ривожланган университетлари билан бўйлаша оладиган даражага чиқиши лозим. 1999 йили ушбу лойиҳага 99 олий таълим муассасаси киритилди. Илмнинг 602 йўналиши белгиланди. Бунга марказ 10 миллиард юан маблағ ажратди. Биринчи босқичда (1999–2002) асосий диққат-эътибор 9 олий ўқув юртига қаратилди. Бу таълим муассасаларида жами талабаларнинг 1 фоизи таҳсил олса-да, уларда 50 фоиз муҳим лабораториялар ўрин олган. Хитой олий ўқув юртларига ажратиладиган маблағнинг учдан бир қисми ана шу 9 олий ўқув юртига молиялаштирилди.

«285-лойиҳа» номини олган дастур ҳам катта ўзгаришларга сабаб бўлди.

– Аҳамиятли ўзгаришлар бўлди, – дейди Таълим вазирлиги вакили. – Масалан, 2000 йили табиий фанлар бўйича Давлат мукофотининг 8тасига лойиҳага киритилган шу тўққиз олий ўқув юрти олимлари сазовор бўлди. Шу билан бирга, бу таълим муассасалари чет эллик олимларни ҳам таклиф қилмоқда.

Талабаларни ишга жойлаштириш. Режали иқтисоддан бозор иқтисодига ўтиш даврида ишга жойлашиш

тартиби ўз-ўзидан ўзгаради. Илгари битирувчи талабалар давлат ташкилотларида ишга жойланардилар. Устига-устак, қабул миқдори кўпайган. Мутасаддиларнинг айтишларича, айти пайтда талабалар концепциясини ўзгартириш лозим. Масалан, кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик кенг қулоч ёйди. Энди мамлакат шунча олий ўқув юртлири битирувчиларига эҳтиёж сезмас. Масалан, дастурловчи(программист)лар учун олий маълумот шарт эмасдир. Балки, ўрта махсус таълим муассасаларини кўпайтириш керакдир. Шу каби саволлар ҳозирги кунда муҳокама қилинмоқда.

Мамлакатда жорий йилда ўрта махсус таълимга кўпроқ маблағ ажратилди. Хитой бюджетининг 3,2 фоизи, яъни жами даромаднинг 13,3 фоизи таълимга ажратилади.

Яна бир қизиқ маълумот. Бошланғич мактабларда аёл ўқитувчилар 70 фоизни ташкил этса, ўрта мактабларда элликка эллик, олий ўқув юртлирида эса 40 фоиз ўқитувчилар аёллардир.

Энди Ўзбекистон билан Хитойнинг илм-фан, таълим соҳасидаги ҳамкорлигига тўхталадиган бўлсак, бунинг энг ёрқин мисоли Тошкентда Конфуций институтининг очилишидир. Хабарингиз бор, 2004 йилнинг июнида Тошкентда Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов билан ХХР Раиси Ху Цзинтаонинг учрашуви жараёнида ушбу институтни ташкил этиш борасида келишилган эди.

Тошкент Давлат шарқшунослик институтида очилган бу ўқув даргоҳи хитойшунос мутахассисларни тайёрлашга мўлжалланган. Хитойда бўлган чоғимизда ЎЗМУ Ўзбек филологияси факультети декани Баҳодир Каримовни учратдик. Улар Пекиндаги Миллатлар марказий университетида ўзбек тили бўлимини очиш учун таклиф этилганликларини, ўқув дастурларини тузишда кўмаклашганликларини таъкидладилар. Демак, ҳамкорлик давом этади.

Хитойга сафаримиз чоғида яна бир қанча унутилмас учрашувлар бўлди. Фурсати етганда яна дийдорлашармиз.

Пекин (Хитой), 2005 йил

МУНДАРИЖА

Биринчи фасл

ТАЛАБА-ЖУРНАЛИСТ ИЖОДИ

Манзилинг қайда, дўстим?	4
Туғилдиңми, бу дунёда толибсан!	6
Лоқайдликдан тикилган либос	23
Тафаккурдан яралган қаср	28
Тошкентлик талабанинг бир куни	37

Иккинчи фасл

ПУБЛИЦИСТИКА

Таназзул. 1. Коммунизм никоҳининг болалари	46
2. Ҳалолнинг ҳаромга айланиши	50
3. Азон эшитмаган чақалоқ	55
Янги жамият фуқароси	58
Тараққий	64
Грант маърифати	69
Олмонларни ҳайратга солган узбек	75

Учинчи фасл

СУҲБАТ ВА ИНТЕРВЬЮЛАР

«Ҳаёт — бу трагик комедия»	85
Туғма оқсоқликни Худо берганми?	90
«Мирзоларнинг мирзоси»	94
Илмнинг хосияти	100
«Ўзбек тилини севиб қолдим»	104
Тил билган — дунё танийди (<i>давра суҳбати</i>)	110
Фоторассомнинг қалб кўзи	120
Муаллиманинг фарзанди	125
«Фарзандларимиз ўз муаллимларидан ибрат олсин»	135
Саъдулла Ҳаким: «Мактаб — бу битмас-туганмас хазина»	142

Тўртинчи фасл
ИЛМ – ЎЗНИ БИЛМАҚДИР

Беҳбудийни қатл этган ким?	150
Мажбурий «ҳаж» тафсилотлари	157
Жадидчилик – янгича ҳаракат	168
Беҳбудий олдида қарздормиз	178
Журналист ва замон	185
Журналистнинг таянч нуқтаси	192
Ахборотни босқариш афзалми ёки яшириш?	198
«Ёмон журналистика» формуласи	203

Бешинчи фасл
УСТОЗГА ЭҲТИРОМ

Онам икковимизнинг биринчи муаллимимиз	212
Таҳрирнинг пири, китобнинг қули	213
Қалби дарё муаллим, олим, раҳбар	217
Ҳайрат ва эҳтиром	220
Домланинг бойликлари	225
Қалб маърифати	227
Ижодкор шифокор	232

Олтинчи фасл
САФАР ТААССУРОТЛАРИ

Ҳинд киноларини нега яхши кўрамыз?	236
Бизда цензура бўлмаган	241
Хитойда таълимга эътибор	250

Адабий-публицистик нашр

**ҲАЛИМ САЙИД
(САИДОВ ҲАЛИМ ОМОНОВИЧ)**

ТУФИЛДИНГМИ, БУ ДУНЁДА ТОЛИБСАН!

Мақолалар, тадқиқотлар, суҳбат ва интервьюлар

Китобда муаллиф олган суратлардан фойдаланилди.

Тошкент «Маънавият» 2007

**Муҳаррир У. Қучқор
Рассом Р. Эгамбердиев
Мусахҳиҳ О. Бозорова
Техн. муҳаррир Т. Золотилова
Компьютерда тайёрловчи Ш. Соҳибов**

Теришга 03.12.2006 й. да берилди. Босишга 15.01.2007 й. да рухсат этилди. Бичими 84×108/32. Таймс гарнитураси. Офсет босма усулида босилди. Шартли б. т. 14,28. Нашр т. 12.4. 2000 нуска. Буюртма № 07-512. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Буюк Турон, 41-уй. Шартнома 02–07.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг «Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди. Тошкент, Навоий кўчаси, 30-уй, 2007.